

๑๕๑.๖
พ๖๔๖๒
ร.๓

ประวัติศาสตร์กรุงเทพมหานครในฐานะเมืองหลวงของกัมพูชาระหว่างปี ค.ศ.1865-1953

สารนิพนธ์
ของ
พูนทรัพย์ รังคุปตวณิช

๓๐ เม.ย. 2541

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์เอเชีย
กุมภาพันธ์ 2541

คณะกรรมการควบคุมและคณะกรรมการสอบ ได้พิจารณาสารนิพนธ์ฉบับนี้แล้ว
เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
วิชาเอกประวัติศาสตร์เอเชีย ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

คณะกรรมการควบคุม

..... ประธาน

(Mr. In May)
พลเอก ดร.

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์พลโท คงชนะ)

..... กรรมการ

(นายพิรศิษฐ์ เจริญวิริยะภาพ)

คณะกรรมการสอบ

..... ประธาน

(Mr. In May)
พลเอก ดร.

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์พลโท คงชนะ)

..... กรรมการ

(นายพิรศิษฐ์ เจริญวิริยะภาพ)

..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม

(รองศาสตราจารย์ ถนอม อานามวัฒน์)

บัณฑิตวิทยาลัยอนุมัติให้รับสารนิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์เอเชียของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(ศาสตราจารย์ ดร.เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์)

วันที่ 23 เดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2541

ประกาศคุณูปการ

สารนิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยความกรุณาจากบุคคลหลายท่าน ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตรทุกท่านที่ให้ความรู้แก่ผู้วิจัย

ขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์พลับปลึง คงชนะ อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์และผู้อำนวยการสถาบันเอเชียแปซิฟิกศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ที่กรุณารับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์และให้คำแนะนำแก้ไขข้อบกพร่องด้วยความเอาใจใส่และเป็นที่กำลังใจแก่ผู้วิจัยมาโดยตลอด จนสำเร็จไปด้วยดี

สำหรับข้อมูลด้านกัมพูชาในปัจจุบันและการลงภาคสนาม ขอกราบขอบพระคุณ Professor Dr.Imanaga Seiji Hiroshima City University, Japan.และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์พลับปลึง คงชนะ ที่กรุณาให้ทุนสนับสนุนในการลงภาคสนามที่กรุงเทพมหานครถึง 2 ครั้งเป็นเวลา 30 วัน

กราบขอบพระคุณ Mr.In May Counsellor , The Royal Embassy of Cambodia ที่กรุณารับเป็นประธานกรรมการที่ปรึกษาซึ่งได้ให้คำปรึกษาเกี่ยวกับข้อมูลด้านกัมพูชาเป็นอย่างดี

กราบขอบพระคุณ คุณพีรศิษฐ์ เจริญวิริยะภาพ ที่กรุณาแนะนำเรื่องแผนที่ต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวกับข้อมูลการวิจัย ตลอดจนข้อมูลที่เป็นภาษาฝรั่งเศส

กราบขอบพระคุณอาจารย์เย็นจิต สุขวาสนะที่กรุณาแนะนำเรื่องภาษาอังกฤษตลอดจนการแปลบทคัดย่อและเป็นที่กำลังใจมาโดยตลอด

ขอขอบคุณ Mr.Nong Sakal,Third Secretary,The Royal Embassy of Cambodia และ คุณโสภิน สวาทสุข เจ้าหน้าที่สถานทูตราชอาณาจักรกัมพูชา ที่อำนวยความสะดวกในด้านการค้นคว้าข้อมูลเพื่อใช้เป็นเอกสารประกอบการวิจัย ขอขอบคุณอาจารย์จุฑารัตน์ กิจมูติ ที่กรุณาช่วยแนะนำและปรับปรุงเรื่องการพิมพ์คอมพิวเตอร์จนเสร็จเรียบร้อยและขอบคุณเพื่อนร่วมรุ่นได้แก่ คุณปิยนดา ลิ่มสกุล คุณวิไล พงศ์ภัทรกิจ คุณสุกัญญา พุกกะเวส คุณเสวก สุบรรณเกต คุณสมบัติ พรชัยเจริญสุขและคุณอิทธิ พาวุฒนา ซึ่งมีความปรารถนาได้อย่างจริงใจ

สุดท้ายขอกราบขอบพระคุณพี่ ๆ ทุกคนที่ให้การสนับสนุนทั้งด้านกำลังใจและกำลังทรัพย์ สำหรับบุคคลที่ผู้วิจัยขอขอบคุณเป็นพิเศษได้แก่ คุณสุนทร รงคุปตวนิช ขวัญหทัย (ลูกนุ่น) และณัฐพล (ลูกนั้ญ) คุณค่าของสารนิพนธ์ฉบับนี้ขอมอบแด่คุณพ่อคุณแม่ผู้ล่วงลับไปแล้ว

พูนทรัพย์ รงคุปตวนิช

สารบัญ

บทที่

หน้า

บทนำ.....	ก
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	ข
จุดมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า.....	ง
ประโยชน์ของการศึกษาค้นคว้า.....	ง
ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า.....	ง
วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า.....	จ
แหล่งศึกษาค้นคว้าที่สำคัญ.....	ช
 1 พนมเปญ:เมืองหลวงของกัมพูชาในปัจจุบัน.....	1
1.ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับพนมเปญ.....	1
1.1 ภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อม.....	1
1.2 การบริหารราชการแผ่นดิน.....	5
1.3 ประชากรในกรุงพนมเปญ.....	10
1.4 เศรษฐกิจ.....	14
1.5 วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีในกรุงพนมเปญ.....	16
2.ลักษณะของความเป็นเมืองหลวงของพนมเปญ.....	20
2.1 พระราชวัง.....	22
2.2 วัดสำคัญของชาติ.....	23
2.3 ชุมชนชาวต่างชาติ.....	24
 2 ประวัติศาสตร์กรุงพนมเปญก่อน ค.ศ.1841	25
1 กรุงพนมเปญก่อนเป็นราชธานี.....	26
1.1 ดำเนินเมืองพนมเปญ.....	27
1.2 ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองพนมเปญกับเมืองสำคัญ ๆ บริเวณทะเลสาบ และบริเวณแม่น้ำ.....	35

1.3 ปัจจัยสำคัญในการสถาปนาพนมเปญเป็นราชธานี.....	37
2.ความเจริญของกรุงพนมเปญในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์.....	35
2.1 ความเจริญทางด้านกายภาพ.....	37
2.2 ความเจริญทางการเมืองการปกครอง.....	39
2.3 ความเจริญทางการค้ากับต่างชาติ.....	39
3.พนมเปญภายหลังรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์.....	40
4.สถานะของเมืองพนมเปญระหว่าง ค.ศ.1845-1862.....	42
4.1 พนมเปญในฐานะเมืองหลวง.....	46
4.2 พนมเปญในฐานะเมืองท่า.....	48
3 ความสำคัญของกรุงพนมเปญต่อการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสในอินโดจีนระหว่าง ค.ศ.1865-1953.....	50
1.วิธีดำเนินการเพื่อผนวกกัมพูชาเข้ากับสหภาพอินโดจีนของฝรั่งเศส.....	51
1.1 วิธีทางการทูต.....	51
1.2. วิธีทางการทหาร.....	58
2.พนมเปญ:ศูนย์กลางการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสในอินโดจีน.....	62
2.1 การปกครองกัมพูชาโดยฝรั่งเศส.....	62
2.1.1 โครงสร้างการปกครองในอินโดจีนของฝรั่งเศส.....	64
2.1.2 อำนาจการปกครอง การบริหาร และอำนาจตุลาการของ ฝรั่งเศสในกัมพูชา.....	68
2.2 ขบวนการชาตินิยมในกัมพูชา.....	80
2.3 ความสำคัญของกรุงพนมเปญต่อการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศส.....	83
2.3.1 ความสำคัญทางด้านภูมิรัฐศาสตร์.....	84

2.3.2 ความสำคัญทางด้านการเมืองการปกครอง.....	84
2.3.3 ความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจ.....	86
4 การเปลี่ยนแปลงภายในกรุงเทพมหานคร ค.ศ.1865-1953.....	89
1.ปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง.....	90
1.1 ประชากร.....	90
1.2 การจัดระเบียบการใช้ที่ดิน.....	91
1.3 สภาพแวดล้อม.....	94
1.4 เทคโนโลยีตะวันตก.....	94
2.การเปลี่ยนแปลงภายในกรุงเทพมหานครปี ค.ศ.1865-1953.....	95
2.1 การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ.....	95
2.2 การเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมือง.....	102
2.3 การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ.....	104
2.4 การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและวัฒนธรรม.....	109
3.ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงภายในพมเปญ.....	111
3.1 ผลกระทบทางด้านกายภาพ.....	112
3.2 ผลของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมือง.....	112
3.3 ผลของการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ.....	113
3.4 ผลของการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและวัฒนธรรม.....	114
5 บทสรุป.....	115
บรรณานุกรม.....	119
ภาคผนวก.....	130
ประวัติย่อของผู้วิจัย.....	200
บทคัดย่อ	
ABSTRACT	

บัญชีภาพ

ภาพประกอบ	หน้า
ภาพประกอบ 1 แผนที่สังเขปแสดงที่ตั้งกรุงเทพมหานครและจังหวัดใกล้เคียง.....	3
ภาพประกอบ 2 พระราชวังเชมรินทร์ในกรุงเทพมหานคร.....	22
ภาพประกอบ 3 วัดพระแก้ว ในกรุงเทพมหานคร.....	23
ภาพประกอบ 4 แผนที่สังเขปแสดงลักษณะที่ตั้งบริเวณเขาพนมในปัจจุบันซึ่งแสดงให้เห็นว่าบริเวณเขาพนมมีแม่น้ำทะเลสาบไหลผ่าน.....	28
ภาพประกอบ 5 เจดีย์ใหญ่ที่วัดพนม ในกรุงเทพมหานคร.....	32
ภาพประกอบ 6 แผนที่สังเขปแสดงที่ตั้งของกรุงเทพมหานครกับเมืองบริเวณทะเลสาบและแม่น้ำในกัมพูชา.....	34
ภาพประกอบ 7 แผนที่สังเขปแสดงให้เห็นลักษณะที่ตั้งของกรุงเทพมหานครในศตวรรษที่ 15	38
ภาพประกอบ 8 แผนที่สังเขปแสดงผังเมือง การสร้างถนนในพนมเปญในปี ค.ศ.1914...	92
ภาพประกอบ.9 แผนที่สังเขปแสดงการพัฒนาทางกายภาพในกรุงเทพมหานครในปี ค.ศ.1876-1958.....	93
ภาพประกอบ 10 แผนที่สังเขปแสดงเส้นทางคมนาคมจากพนมเปญถึงเมืองต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกประเทศ.....	97
ภาพประกอบ 11 แผนที่สังเขปแสดงที่ตั้งกรุงเทพมหานครในคริสต์ศตวรรษที่ 15.....	100
ภาพประกอบ 12 แผนที่สังเขปแสดงการพัฒนาทางกายภาพ ซึ่งฝรั่งเศสได้มีการวางแผนการพัฒนาด้วยการสร้าง พระราชวัง บ้านและร้านค้าให้อยู่ตามแนวถนนสายหลัก.....	101
ภาพประกอบที่ 13 แผนที่สังเขปแสดงถึงศูนย์รวมสถานที่สำคัญ ซึ่งฝรั่งเศสได้มีการวางแผนไว้ในกรุงเทพมหานคร	103

บัญชีแผนภูมิ

แผนภูมิ

หน้า

แผนภูมิ 1 แสดงถึงโครงสร้างการปกครองอาณานิคมอินโดจีน ฝรั่งเศสครั้งแรก.....	64
แผนภูมิ 2 แสดงถึงโครงสร้างการปกครองอาณานิคมอินโดจีน ฝรั่งเศสหลังจากมีการปรับปรุงเมื่อ ค.ศ.1887.....	131
แผนภูมิ 3 แสดงถึงการปกครองส่วนกลางของสหภาพอินโดจีนฝรั่งเศส.....	132
แผนภูมิ 4 แสดงถึงอำนาจการปกครองของผู้สำเร็จราชการทั่วไปแห่งอินโดจีน ปี ค.ศ.1889.....	133
แผนภูมิ 5 แสดงถึงการปกครองของสหภาพอินโดจีนฝรั่งเศส.....	68
แผนภูมิ 6 แสดงถึงการปกครองส่วนกลางของฝรั่งเศสในกัมพูชา.....	71
แผนภูมิ 7 แสดงถึงการปกครองส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่นซึ่งฝรั่งเศสกำหนดให้ มีผู้รับผิดชอบในการปกครองนั้น ๆ.....	73

บทนำ

กรุงพนมเปญ (Phnom Penh) ได้รับการสถาปนาเป็นเมืองหลวงครั้งแรกเมื่อปีค.ศ.1434 ในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พระบรมราชาธิราชรามาริบัติ) ครองราชย์ระหว่างปี ค.ศ.1421-1462 เมื่อสิ้นรัชกาล กษัตริย์ที่ครองกัมพูชาต่อมาบางพระองค์ ไม่ได้ประทับที่พนมเปญแต่ย้ายไปประทับที่เมืองอื่น ๆ เช่น บาสาณ ละแวก¹ อุดงลือชัย² ทั้งนี้เนื่องจากสภาวะสงครามหรือภัยธรรมชาติ จนกระทั่งปี ค.ศ.1842 สมเด็จพระทริรักษรามาธิบติ (พระองค์ด้วง) ครองราชย์ระหว่างปี ค.ศ.1841-1860 จึงย้ายราชธานีจากอุดงลือชัยมาประทับที่พนมเปญ³ ต่อมาในปี ค.ศ.1845 เกิดน้ำท่วมใหญ่ที่เมืองพนมเปญประจวบกับญวนนำทัพเรือโจมตีค่ายมิชัย แล้วนำกองเรือขึ้นมตามลำน้ำโขงเข้ายึดเมืองพนมเปญได้ สมเด็จพระทริรักษรามาธิบติจึงถอยไปตั้งมั่นที่อุดงลือชัยอีกครั้งหนึ่ง จนกระทั่งรัชกาลสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ (พระองค์ราชาวดี) ครองราชย์ระหว่างปี ค.ศ. 1860-1904 พระองค์ทรงย้ายมาประทับอยู่ที่กรุงพนมเปญใน ปี ค.ศ.1865 ทรงโปรดฯให้สร้างพระราชวังขึ้นใหม่ รวมทั้งวัดวาอารามต่าง ๆ เช่น วัดพระแก้ว วัดปทุมวดี เป็นต้น กรุงพนมเปญจึงมีฐานะเป็นเมืองหลวงของกัมพูชาอีกครั้งหนึ่งและเป็นเมืองหลวงสืบมาจนถึงปัจจุบัน

ผู้วิจัยจะทำการศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์กรุงพนมเปญ โดยจำกัดเวลาการศึกษา ระหว่างปีค.ศ.1865-1953 ซึ่งเป็นระยะเวลาที่สมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์ ทรงย้ายเมืองหลวงมาอยู่ที่กรุงพนมเปญ จนกระทั่งถึงปี ค.ศ.1953 ฝรั่งเศสยอมให้กัมพูชาเริ่มทำการปกครองตนเอง การศึกษาประวัติศาสตร์ในช่วงเวลาดังกล่าวมีความสำคัญที่ทำให้เห็นภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงทางด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ สังคมและวัฒนธรรมของกรุงพนมเปญที่พัฒนาต่อเนื่องกันมา รวมทั้งทำให้เข้าใจถึงความสำคัญของกรุงพนมเปญในฐานะที่เป็นเมืองหลวงของประเทศกัมพูชา ตั้งแต่อดีตได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

¹ละแวกเป็นเมืองซึ่งอยู่ระหว่างตอนใต้ของทะเลสาบใหญ่ที่เรียกกันโดยทั่วไปว่าทะเลสาบเขมร ชาวกัมพูชาเรียกว่า "ลงแวก" ปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตจังหวัดกำปงชนัง

²อุดงลือชัยอยู่ระหว่างเมืองละแวกกับกรุงพนมเปญ ปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตจังหวัด กำปงชนัง

³เมื่อสมเด็จพระทริรักษรามาธิบติทรงย้ายราชสำนักไปประทับที่เมืองพนมเปญได้สร้างค่าย คู ประตู หอรบขึ้นหลายแห่งเพื่อป้องกันญวนไม่ให้รุกรานในจำนวนนั้นค่ายมิชัยซึ่งชาวเขมรเรียกว่า บอนเคียเมียญเจย เป็นค่ายสำคัญซึ่งตั้งอยู่ทางทิศใต้ของกรุงพนมเปญ

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ทำการสำรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่ายังไม่มีนักวิชาการไทยทำการศึกษาเกี่ยวกับกรุงพนมเปญโดยตรง มีเพียงงานวิจัยที่อ้างถึงกรุงพนมเปญในฐานะที่เป็นเมืองหลวงของประเทศกัมพูชา แต่ไม่ได้ศึกษาประวัติศาสตร์ของเมืองนี้ อย่างไรก็ตามมีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ว่าผู้วิจัยจะศึกษาอยู่บ้าง ได้แก่

จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ.วิฤตการณ์สยามร.ศ.112.ปริญญาานิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ:มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร,2516. อัดสำเนา.เป็นงานวิจัยเกี่ยวกับบทบาทของฝรั่งเศสกับประเทศในอินโดจีน โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศกัมพูชาและประเทศไทยในสมัยล่าอาณานิคม ผู้วิจัยได้นำงานวิจัยดังกล่าวมาศึกษาวิเคราะห์ถึงบทบาทของฝรั่งเศสในอินโดจีนซึ่งเกี่ยวข้องกับประเทศกัมพูชาโดยตรง ขณะนั้นกัมพูชามีศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่กรุงพนมเปญ งานวิจัยนี้จึงเป็นประโยชน์ในการนำมาวิเคราะห์ในส่วนที่เกี่ยวกับการพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของกรุงพนมเปญ ในสมัยที่อยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศส

ถนอม อานามวัฒน์.ภูมิหลังความสัมพันธ์ระหว่างไทย เขมร ญวน.ปริญญาานิพนธ์ กศ.ม.กรุงเทพฯ:มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร,2514.อัดสำเนา.กล่าวถึงเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างไทย เขมร ญวน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นงานวิจัยที่นำประวัติความสัมพันธ์ระหว่างไทย เขมรและญวนมาอธิบายให้เห็นอย่างชัดเจน ผู้วิจัยได้นำมาศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับกรุงพนมเปญในสมัยก่อนปี ค.ศ1865

ธิดา จาตุประยูรบทบาทของไทยเกี่ยวกับเขมรในรัชกาลที่ 3 และ รัชกาลที่ 4 (ค.ศ.1824-1868) วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ:จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2510 อัดสำเนา.กล่าวถึงเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ระหว่างไทยกับเขมรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้วิจัยได้นำงานวิจัยนี้มาศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับการขยายอำนาจของฝรั่งเศสในอินโดจีนและการอ้างสิทธิของญวนเพื่อเข้าครอบครองเขมร งานวิจัยนี้มีผลสืบเนื่องถึงกรุงพนมเปญเพราะขณะนั้นพนมเปญเป็นศูนย์กลางการปกครองของเขมร

วีรพันธ์ วารีวิชพันธ์ ความสำคัญของอันนัมสยามยุคต่อไทย เขมรและญวน. วิทยานิพนธ์.กรุงเทพฯ:จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2513.อัดสำเนา. เป็นงานวิจัยที่กล่าวถึงอธิบายถึงการต่อสู้ระหว่างไทยกับญวน เพื่อช่วงชิงความเป็นใหญ่เหนือเขมรระหว่างปี ค.ศ.1833-1847 (พ.ศ.2376-2390) โดยลักษณะทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ด้านการเมืองการปกครองของกัมพูชา และสามารถนำมาวิเคราะห์ถึงสภาพภูมิศาสตร์ของกัมพูชาซึ่งมีลักษณะเป็นประเทศก้นชน

(Buffer State) ระหว่างไทยกับญวน งานวิจัยนี้ทำให้ทราบว่ากรุงพนมเปญเป็นเมืองที่มีความสำคัญต่อกัมพูชามาโดยตลอด

สุวิทย์ ชีรสอวต ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสตั้งแต่ ร.ศ.112 ถึงร.ศ.126 (ค.ศ.1893-1907) ปรินูญานิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2518. อัดสำเนา. เป็นงานวิจัยที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับปัญหาพนมเปญ (พระตะบองเสียมราช ศรีโสภณ) ซึ่งขณะนั้นฝรั่งเศสเข้ามามีบทบาทในกัมพูชามากขึ้น และพยายามที่จะขยายอำนาจในอินโดจีน ซึ่งตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะนั้นฝรั่งเศสใช้พนมเปญเป็นศูนย์กลางการเมืองการปกครองกัมพูชา งานวิจัยนี้มีประโยชน์ในการใช้เป็นพื้นฐานการศึกษา วิเคราะห์ส่วนที่เกี่ยวกับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของกรุงพนมเปญ ในช่วงหัวเลี้ยวระหว่างการเป็นประเทศราชของไทยกับการเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส

จุดมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

1 เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์กรุงพนมเปญในฐานะเมืองหลวงของกัมพูชาระหว่างปี ค.ศ. 1865 - 1953 ซึ่งตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ รัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

2 เพื่อศึกษาภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงของกรุงพนมเปญทางด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ สังคมและวัฒนธรรม ระหว่างปี ค.ศ. 1865 - 1953

ประโยชน์ของการศึกษาค้นคว้า

1 ได้ความรู้ที่เป็นภาพรวมและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของกรุงพนมเปญตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ (พระองค์ราชวดี) สืบเนื่องมาจนถึงปี ค.ศ. 1953

2 ได้เข้าใจถึงความสำคัญของกรุงพนมเปญในด้านที่ตั้งทางภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อม เศรษฐกิจและการเมืองซึ่งมีผลทำให้กรุงพนมเปญได้รับการสถาปนาเป็นเมืองหลวงของประเทศ

3 ได้แนวทางในการศึกษาเกี่ยวกับกรุงพนมเปญในด้านอื่น ๆ เช่น ศึกษาเกี่ยวกับชุมชนสถานที่สำคัญ ประชากรและวัฒนธรรมของกรุงพนมเปญได้

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตการศึกษาดังนี้

เนื้อเรื่องและเวลา

ศึกษาเรื่องราวของกรุงพนมเปญระหว่างปี ค.ศ.1865-1953 ซึ่งเป็นระยะเวลาที่สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ (พระองค์ราชวดี) ย้ายราชธานีจากอุดงค์ลือชัยมาประทับที่พนมเปญ จนถึงปี ค.ศ.1953 ซึ่งเป็นปีที่ฝรั่งเศสให้กัมพูชาปกครองตนเอง

พื้นที่

กำหนดพื้นที่ที่ทำการศึกษาภายในบริเวณเขตเมืองพนมเปญ ทั้งนี้เพราะในระหว่างปี ค.ศ.1865-1953 บริเวณดังกล่าวเป็นบริเวณที่ตั้งพระบรมมหาราชวัง วัด โบสถ์ มัสยิด ตลาด สถานีรถไฟ ท่าเรือ โรงพยาบาล โรงเรียน เป็นต้น นอกจากนี้ภายในบริเวณดังกล่าวฝรั่งเศสได้ตั้งสำนักงานและหน่วยราชการต่าง ๆ เพื่อบริหารประเทศในฐานะอาณานิคม

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

1.ศึกษาค้นคว้าจากข้อมูลขั้นต้น. ได้แก่

1.1 ศึกษาเอกสารชั้นต้น (Primary Sources) ซึ่งแบ่งได้ดังนี้

1.1.1 เอกสารชั้นต้นซึ่งยังไม่ได้ตีพิมพ์ เช่น

จดหมายเหตุ ร.2 จ.ศ 1173 พระราชสาส์นจากรัชกาลที่ 2 เรื่องเหตุการณ์เมืองเขมรเมื่อเดือน มกราคม 2355

จดหมายเหตุ ร.3 ไม่ปรากฏ จ.ศ เลขที่ 1/ค คัดบอกเล่ม 6 คำให้การชาวเขมรว่าด้วยเรื่อง เมืองไทยสามารถขับไล่ญวนออกจากพนมเปญ เจ้าพระยาบดินทรเดชาได้ให้พระองค์ด้วงมาประทับอยู่ที่พนมเปญ

จดหมายเหตุ ร.3 เลขที่ 16/1-2 คัดบอกเจ้าพระยาบดินทร์เรื่องญวนกับฝรั่งเศสรบกัน

จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ.1209 เลขที่ 26 เรื่องราชาภิเษกพระหริรักษ์เป็นเจ้าประเทศกัมพูชาเมื่อวันที่ 10 มกราคม 2391

1.1.2 เอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,พระบาทสมเด็จพระ จุฬนุมนพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พิมพ์ในงานฉลองกิจศพนางเรียบประจักษ์นาถนาคร เมื่อวันที่ 8 ธันวาคม 2508. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สหกรณ์ขายส่งแห่งประเทศไทย, 143 หน้า.

ศิลปากร,กรม.จดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวนในรัชกาลที่ 3 (ตอนที่ 1 และตอนที่ 2). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา,2521.265 หน้า

1.2 ศึกษาจากแผนที่เก่าและแผนที่ปัจจุบัน

1.3 ศึกษาจากภาพถ่ายสถานที่ต่าง ๆ ในกรุงเทพมหานคร

1.4 ศึกษาข้อมูลชั้นรอง (Secondary Sources)

การต่างประเทศ,กระทรวง. ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับกัมพูชา.

กรุงเทพฯ ม.ป.ท.,2504.

ข้าราชการนักศึกษาศาสนาบัณฑิตวิทยาลัยความมั่นคง. ประเทศกัมพูชาประชาธิปไตย.

กรุงเทพฯ:ม.ป.ท.,2532.

จรัส แดงน้อย. เที่ยวเมืองเขมรและญวน. กรุงเทพฯ : มงคลการพิมพ์,2510.

จิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ.112. ปริณิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ:

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร,2516.อัคราณา.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระ

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สหกรณ์ขายส่งแห่งประเทศไทย,

2508.

ชัยอนันต์ สมุทวณิชและทีมงาน. คู่มือการลงทุนในอินโดจีน. กรุงเทพฯ:ผู้จัดการ,ม.ป.ท.

ดำรงราชานุภาพ. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา.นิราศนครวัด. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา,2502.

ตระกูล มีชัย. คู่มือการลงทุนในอินโดจีน. กรุงเทพฯ:ผู้จัดการ,2535.

ถนอม อานามวัฒน์. ความสัมพันธ์ระหว่างไทยเขมร ญวน.ปริณิพนธ์ กศ.ม.

กรุงเทพฯ:มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร,2514.อัคราณา.

ทวิช สุภาภรณ์. ประวัติศาสตร์ ไทย-ขอม-เขมร. พระนคร : ม.ป.ท.,2508.

ทองสีก คุระมาร์ค. พระราชพงศาวดารเขมร. กรุงเทพฯ:องค์การค้าคุรุสภา,2526.

เทพรัตนราชสุดาสยามบรมราชกุมารี,สมเด็จพระ. เขมรสามยุค. กรุงเทพฯ.อัมรินทร์พริน

ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง,2536.

ธิดา จาคูประยูร. บทบาทของไทยเกี่ยวกับเขมรในรัชกาลที่ 3และรัชกาลที่ 4. (ค.ศ.1824-

1868)วิทยานิพนธ์ อม. กรุงเทพฯ:จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2510.อัคราณา.

นพรัตน์,นักร้อง. ราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา.ฉบับหอสมุดพระวชิรญาณ แปลใหม่จาก

ภาษาเขมร โดยหลวงเรืองเดชอนันต์.พระนคร:โสภณพิพัฒน์,2460.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 1. พงศาวดารเขมร.พระนคร:บำรุงนุกุลกิจ ร.ศ.112 2446.

พิรคาล,ยาน. ลุยเข้าไปในกัมพูชา. กรุงเทพฯ: โคมทอง,2522.

วีนันท์ วารวิชนันท์. ความสำคัญของอันนัมสยามยุคต่อ ไทย เขมร ญวน.

วิทยานิพนธ์.กศ.ม.กรุงเทพฯ:จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2513.อัดสำเนา.

ศิลปากร,กรม.พระราชพงศาวดารกรุงกัมพูชาฉบับหอสมุดแห่งชาติ.กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์
รุ่งวัฒนา,2513.

สุวิทย์ ชีรสาคัด.ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสตั้งแต่ ร.ศ.112 ถึง ร.ศ.126.

(ค.ศ.1893-1907).ปริญญาานิพนธ์ กศ.ม.กรุงเทพฯ:มหาวิทยาลัยศรีนครินทร
วิโรฒ.ประสานมิตร, 2518.อัดสำเนา.

อนุศาสนจิตรกร,พระยา.นิราศนครวัดคำกลอน.พระนคร:โรงพิมพ์อักษรนิติ,2468.

2. ศึกษาจากภาคสนาม แบ่งออกเป็น 2 ระยะ

2.1 ระยะเตรียมการ

ผู้วิจัยได้เดินทางไปประเทศกัมพูชา 2 ครั้ง คือ

ระหว่างวันที่ 2 กันยายน 1995 ถึงวันที่ 10 กันยายน 1995 เพื่อหาแนวทางในการ
ตั้งประเด็นการวิจัยเกี่ยวกับกรุงพนมเปญและรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ระหว่างวันที่ 17 สิงหาคม 1996
ถึงวันที่ 30 สิงหาคม 1996 สำรวจสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการวิจัยและรวบรวมข้อมูลในการ
ศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์กรุงพนมเปญ ผู้วิจัยได้สำรวจบริเวณเมืองพนมเปญซึ่งมีสถานที่
ที่เกี่ยวข้องได้แก่ พระราชวัง วัดต่าง ๆ เช่น วัดพระแก้ว วัดพนม วัดปทุมวดี โบสถ์ มัสยิด ตลอดจน
จนอาคารต่าง ๆ เช่น ตึกซึ่งเคยเป็นที่ทำการของ ฝรั่งเศส อนุสาวรีย์ ที่ทำการไปรษณีย์ รัฐสภา
กระทรวงศึกษาธิการ มหาวิทยาลัยพนมเปญ ท่าเรือ ตลาด สถานีรถไฟ และสถานทูตไทยในกรุง
พนมเปญ เป็นต้น

2.2 การสัมภาษณ์ ผู้วิจัยจะทำการสัมภาษณ์ผู้รู้ เช่น พระภิกษุ ผู้สูงอายุ เกี่ยวกับกรุง
พนมเปญ

3.รวบรวมข้อมูล

รวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ที่ได้จากการศึกษาเอกสารชั้นต้น ศึกษาจากภาคสนามและการ
สัมภาษณ์ผู้รู้นำมาเรียบเรียงและวิเคราะห์เขียนสารนิพนธ์ โดยการเสนอรายงานแบบพรรณนา
วิเคราะห์

แหล่งศึกษาค้นคว้าที่สำคัญ

1 หอสมุดแห่งชาติ

2 หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยต่างๆเช่น หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร มหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

3 ห้องสมุดสยามสมาคม

4 ห้องสมุดสถานเอกอัครราชทูตไทยประจำราชอาณาจักรกัมพูชา กรุงพนมเปญ ประเทศกัมพูชา

5 สถานที่จริง โดยศึกษาในบริเวณเมืองพนมเปญ เช่น บริเวณวัดพนม พิชัยภณสถาน แห่งชาติ บริเวณพระราชวัง วัดพระแก้ว โบสถ์ มัสยิด อาคารต่างๆ เช่น ดึกซึ่งเป็นที่ทำการของ ฝรั่งเศส อนุสาวรีย์ ที่ทำการไปรษณีย์ รัฐสภา กระทรวงศึกษาธิการ มหาวิทยาลัยพนมเปญ ท่าเรือ ถนน สถานีรถไฟ และบริเวณที่แม่น้ำไหลมาบรรจบกันที่กรุงพนมเปญ บริเวณทะเลสาบ เขมร จังหวัดกำปงชนัง กำปงจามและจังหวัดเสียมเรียบ เป็นต้น

6 จากคำบอกเล่าของผู้รู้ เช่น นักวิชาการ พระภิกษุ ผู้สูงอายุ

บทที่ 1

พนมเปญ: เมืองหลวงของกัมพูชาในปัจจุบัน

การศึกษาค้นคว้าเรื่องพัฒนาการทางประวัติศาสตร์กรุงพนมเปญในระหว่างปีค.ศ.1865-1953 เป็นการศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ระหว่างชาติ สังคมและวัฒนธรรมในอดีต การจะเข้าใจพนมเปญในบริบทดังกล่าว จำเป็นที่จะต้องเข้าใจสภาพแวดล้อมทางด้านภูมิศาสตร์ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญทางธรรมชาติที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชากรและมีส่วนกำหนดสภาพแวดล้อมทางสังคม เช่น เขตการปกครอง ประชาชนและขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นต้น

ดังนั้นในบทนี้ผู้วิจัยได้เสนอความรู้เกี่ยวกับ สภาพทางกายภาพทั่วไปของกรุงพนมเปญ เพื่อเป็นพื้นฐานการศึกษาและนำไปสู่การวิเคราะห์ในบทต่อไป

1. ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับกรุงพนมเปญ

1.1 ภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อม

กรุงพนมเปญตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง ซึ่งอยู่ทางตอนกลางของประเทศ ที่ราบลุ่มนี้ชาวกัมพูชาเรียกว่าจตุมุข (Chatumuk) เนื่องจากเป็นบริเวณที่มีแม่น้ำโขงและแม่น้ำที่ไหลมาจากทะเลสาบเขมรที่เรียกว่า ทะเลสาบ (Tonle Sap) และแม่น้ำบาสัก (Bassac) มาบรรจบกัน ทำให้แผ่นดินยื่นออกมามีลักษณะเป็นสี่ด้าน ซึ่งบางครั้งรู้จักกันในนามของ

แม่น้ำโขงมีสถานภาพเป็นแม่น้ำนานาชาติ ต้นน้ำอยู่ที่ทิเบตไหลผ่านมณฑลยูนนานของจีนเข้าเขตประเทศพม่า ไทย ลาว เข้าสู่เขตแดนภาคเหนือของกัมพูชาที่บ้านวินนัง ผ่านจังหวัดสตึงแตรง กระแจะ กำปงจาม และพนมเปญ ผ่านเข้าเขตแดนเวียดนามที่หมู่บ้านวินฮือ แม่น้ำโขงมีความยาวทั้งหมดประมาณ 4,500 กิโลเมตร เฉพาะส่วนที่อยู่ในกัมพูชามีความยาวประมาณ 500 กิโลเมตร กว้างประมาณ 1-2 กิโลเมตร ส่วนความลึกนั้นเป็นไปตามฤดูกาล ในฤดูน้ำหลากบางตอนลึก 30 เมตร แม่น้ำโขงหน้ากรุงพนมเปญในฤดูแล้งน้ำลึกประมาณ 5 เมตร แต่ในฤดูน้ำหลากลึกประมาณ 15 เมตร

ที่ราบสี่ทิศ(Four Faces)'บริเวณนี้เป็นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง พนมเปญจึงมีที่ตั้งบนดินตะกอนที่อุดมสมบูรณ์ ทำให้การขยายตัวของกรุงพนมเปญเป็นไปตามของลักษณะริมฝั่งแม่น้ำและดินตะกอนปากแม่น้ำซึ่งยังมีได้เกาะตัวกันแน่น ทำให้การขุดลอกเป็นไปได้ง่ายขึ้น พนมเปญมีคลองต่าง ๆ เชื่อมแม่น้ำโขง³เพื่อใช้ในการคมนาคมติดต่อภายในประเทศและใช้อุปโภคบริโภคในชีวิตประจำวัน รวมทั้งเพื่อการเกษตรกรรม หัตถกรรม และอุตสาหกรรม

แม่น้ำสายสำคัญของกัมพูชา ได้แก่ แม่น้ำโขงซึ่งเป็นแม่น้ำนานาชาติ ไหลผ่านตอนกลางของประเทศ ซึ่งโดยทั่วไปมีความสูงเหนือระดับน้ำทะเลปานกลางระหว่าง 10-30 เมตร แม่น้ำโขงนอกจากจะมีประโยชน์ทางด้านเกษตรกรรมแล้ว ยังมีความสำคัญทางด้านคมนาคมทางน้ำที่อำนวยความสะดวกให้ผู้คนสัญจรไปมาระหว่างจังหวัดต่าง ๆ เช่น จากกรุงพนมเปญสามารถใช้แม่น้ำโขงและเส้นทางน้ำอื่นๆ ติดต่อไปยังจังหวัดต่าง ๆ เช่น เมืองอุดง กำปงชาม กำปงจาม บริบูรณ์ โพธิ์สัตว์ พระตะบองไปจนถึงด้านเหนือของบริเวณทะเลสาบ⁴ เส้นทางแม่น้ำโขงยังสามารถติดต่อกับประเทศเพื่อนบ้าน ได้แก่ ลาวตอนใต้บริเวณแขวงจำปาสักได้ แม่น้ำโขงไหลลงสู่ทะเลจีนใต้ บริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงในประเทศเวียดนาม

กรุงพนมเปญมีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ พื้นที่ติดต่อกับเมืองอุดง (Oudong) จังหวัดกำปงจาม (Kampong Cham)

และจังหวัดกำปงชาม (Kampong Chanang)

ทิศใต้ พื้นที่ติดต่อกับจังหวัดกันดาล (Kandal) และจังหวัดตาแก้ว (Takeo)

ทิศตะวันออก พื้นที่ติดต่อกับจังหวัดกันดาล (Kandal)

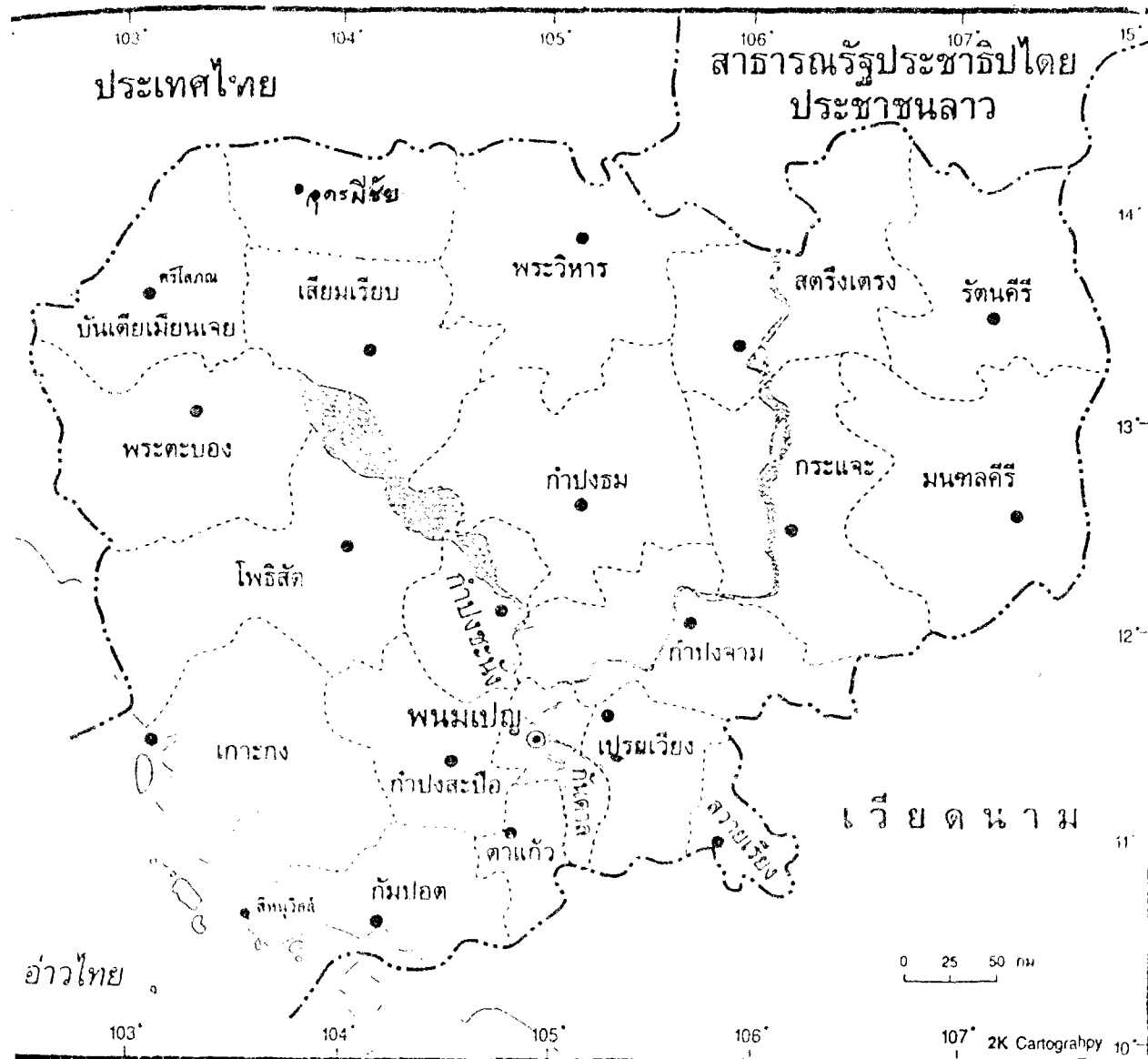
ทิศตะวันตก พื้นที่ติดต่อกับจังหวัดกำปงสเปอ (Kampong Speu)

¹Ministry of Tourism. Journey of Lifetime,1996.p.39.

²การขยายตัวของเมืองพนมเปญมีลักษณะขยายออกไปตามริมฝั่งแม่น้ำ ในลักษณะเป็นเส้นตรงตามเส้นทางคมนาคมแบบริบบิ้น (Ribbon Development) ซึ่งจะเห็นได้จากความหนาแน่นของที่พักอาศัยและย่านการค้า

³คลองขุดเชื่อมกับแม่น้ำโขงเพื่อใช้น้ำในการบริโภคในชีวิตประจำวัน และใช้ในการคมนาคม เช่น The de Vernville Canal (1894), The Grand'Rue Bridge and the canal.

⁴ทะเลสาบ เป็นทะเลสาบน้ำจืดที่ใหญ่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งถือว่าเป็นอ่างเก็บน้ำตามธรรมชาติที่ใหญ่ที่สุดของประเทศ มีพื้นที่ครอบคลุมบริเวณหลายจังหวัด ได้แก่จังหวัดเสียมราฐ กำปงชาม กำปงจาม ตาแก้ว กันดาล ไพรวง สวายเรียง และพนมเปญ เป็นต้น

ภาพประกอบ 1 แผนที่สังเขปแสดงที่ตั้งกรุงพนมเปญและจังหวัดใกล้เคียง
 ที่มา : สถาบันเอเชียแปซิฟิกศึกษา.มศว ประสานมิตร. ประเทศกัมพูชา.2540. หน้า 8.
 จัดทำแผนที่โดย ผศ.ทวี วรกวิน ภาควิชาภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

เมื่อศึกษาจากแผนที่ประเทศกัมพูชา จะเห็นว่าสภาพที่ตั้งของกรุงพนมเปญเป็นเมืองทางผ่านเข้าออกระหว่างเมืองต่าง ๆ ของประเทศทั้งภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้ และถ้าเดินทางตามลำน้ำโขงลงไปทางใต้จะเข้าสู่ประเทศเวียดนาม หรือถ้าเดินทางจากพนมเปญแยกไปทางเหนือตามแม่น้ำโขงเข้าสู่ประเทศลาว

การคมนาคมของกัมพูชาแบ่งออกเป็น 3 ทาง คือ ทางน้ำ ทางบก และทางอากาศ

การคมนาคมทางบก ทางรถยนต์มีความยาวทั้งสิ้น 14,790 กิโลเมตร แต่อยู่ในสภาพที่ใช้ได้จริง ๆ เพียง 2,600 กิโลเมตร เส้นทางรถยนต์ที่สำคัญคือ ทางหลวงหมายเลข 1 (พนมเปญ-โฮจิมินห์ซิตี้) ทางหลวงหมายเลข 4 (พนมเปญ-สีหนุวิลล์) ทางหลวงหมายเลข 5 (พนมเปญ-อรัญประเทศ)¹ ส่วนทางรถไฟ สถานีรถไฟซึ่งเป็นสถานีศูนย์กลางตั้งอยู่ที่กรุงพนมเปญชื่อ สถานีเชมิน เดอ เฟอดู กัมโบด (Chemins de Fer du Cambodge) เส้นทางรถไฟกัมพูชามี 2 สาย คือ พนมเปญ-ปอยเปตและพนมเปญ-สีหนุวิลล์ มีความยาวทั้งสิ้น 702 กิโลเมตร

การคมนาคมทางน้ำ ประกอบด้วยเส้นทางเดินเรือภายในประเทศระหว่างแม่น้ำโขง แม่น้ำบาสัก และแม่น้ำทะเลสาบ ส่วนท่าเรือระหว่างประเทศตั้งอยู่ที่สีหนุวิลล์และกรุงพนมเปญ

การคมนาคมทางอากาศ มีสนามบินพาณิชย์ที่สำคัญ 2 แห่ง คือ สนามบินโปเชงตง ในกรุงพนมเปญและสนามบินเสียมเรียบ มีเที่ยวบินระหว่างกรุงเทพฯ-พนมเปญ กรุงเทพฯ-เสียมเรียบ และประเทศอื่น ๆ

สรุปได้ว่าการคมนาคมของประเทศกัมพูชานั้นทั้งการคมนาคมทางบกทางน้ำและทางอากาศมีศูนย์กลางอยู่ที่กรุงพนมเปญ ออกสู่ทุกภาคของประเทศและสามารถเดินทางติดต่อกับประเทศเพื่อนบ้าน ได้แก่ ลาว เวียดนามและไทย ลักษณะที่ตั้งเช่นนี้มีความสำคัญมาก ทำให้พนมเปญกลายเป็นเมืองสำคัญตั้งแต่สมัยโบราณและได้รับการสถาปนาเป็นเมืองหลวงในเวลาต่อมาซึ่งจะได้กล่าวในบทต่อไป

ด้านการติดต่อสื่อสาร กรุงพนมเปญจะเป็นศูนย์กลางทั้งทางด้านโทรคมนาคมและการไปรษณีย์โทรเลข มีที่ทำการไปรษณีย์โทรเลขกลาง² เพื่อเป็นศูนย์กลางการติดต่อสื่อสารระหว่างจังหวัดต่าง ๆ ภายในประเทศและติดต่อยังต่างประเทศด้วย นอกจากนี้ยังมีสื่อประเภทหนังสือพิมพ์ภาษา

¹ข้อมูลพื้นฐานราชอาณาจักรกัมพูชา, สถาบันเอเชียแปซิฟิกศึกษา.11-15;7 พฤศจิกายน 2538.

²ที่ทำการไปรษณีย์โทรเลขแห่งแรกสร้างปี ค.ศ.1930 ในสมัยที่เป็นอาณานิคมของ

เขมร ฝรั่งเศส อังกฤษ จีน ญี่ปุ่น และไทยจำหน่ายประมาณ 30 ฉบับ เช่น หนังสือพิมพ์ชื่อกัมโบเดียทูเดย์(Cambodia Today) กัมโบเดียไทมส์ (Cambodia Times) ไทยรัฐ เดลินิวส์ เป็นต้น สถานีวิทยุของรัฐ ชื่อเสียงประชาชนกัมพูชา ออกอากาศเป็นภาษาเขมร อังกฤษ ฝรั่งเศส ลาว เวียดนาม และไทย ส่วนสถานีโทรทัศน์มี 2 ช่อง คือ สถานีโทรทัศน์ TVK (ของรัฐบาล) และสถานีโทรทัศน์ไอบีซี กัมโบเดีย(IBC Cambodia)

การศึกษาภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อมทางกายภาพของกรุงพนมเปญโดยมองในด้านมิติสัมพันธ์พบว่าที่ตั้งของกรุงพนมเปญมีทำเลที่ติดกับเส้นทางคมนาคมขนส่งมาแต่อดีตทำให้เมืองมีโอกาสพัฒนาเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจทั้งภายในและภายนอกประเทศ การที่พนมเปญเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่มีแม่น้ำโขงและแม่น้ำทะเลสาบมาบรรจบกันทำให้เมืองพนมเปญมีความอุดมสมบูรณ์อีกทั้งยังอยู่บริเวณที่เป็นศูนย์กลางของประเทศทำให้พนมเปญมีความสำคัญหลายประการ เช่นเป็นศูนย์กลางของทรัพยากร เป็นศูนย์กลางของเส้นทางคมนาคมภายในและภายนอกประเทศ กรุงพนมเปญจึงมีที่ตั้งเป็นศูนย์กลางที่มีเครือข่ายกว้างขวางสะดวกในการบริหารการปกครองด้วยปัจจัยดังกล่าวพนมเปญจึงมีความเหมาะสมในการเป็นเมืองหลวงของประเทศ

1.2 การบริหารราชการแผ่นดิน

การบริหารราชการแผ่นดินของกัมพูชา แบ่งออกเป็น 3 ฝ่าย คือ ฝ่ายบริหาร ฝ่ายนิติบัญญัติและฝ่ายตุลาการ

ก.ฝ่ายบริหาร

ประเทศกัมพูชามีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ทรงพระนามว่า สมเด็จพระนโรดม สีหนุวรมัน¹ปกครองด้วยระบบประชาธิปไตยโดยมีคณะรัฐมนตรีประกอบด้วยนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีเป็นผู้ใช้อำนาจบริหาร การแต่งตั้งรัฐมนตรีจะแต่งตั้งจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรหรือสภาที่ปรึกษาแห่งราชอาณาจักรหรือจากบุคคลภายนอกก็ได้ นายกรัฐมนตรีมาจากผู้นำพรรคการเมืองที่มีเสียงข้างมากในสภาโดยได้รับแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ หลังจากนั้นนายกรัฐมนตรีจะคัดเลือกบุคคลประกอบเป็นคณะรัฐมนตรีและเข้าปฏิบัติหน้าที่หลังจากที่ได้รับความไว้วางใจจากรัฐสภาการจัดการบริหารของรัฐบาลแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ การบริหารราชการส่วนกลาง

¹สมเด็จพระนโรดม สีหนุวรมันเป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระนโรดม สุรามฤต (ราชตระกูลนโรดม)และเจ้าหญิงกุสุมาณารัตน์(ราชตระกูลศรีสวัสดิ์)ครองราชย์ปี ค.ศ.1941-1955, 1960,1993-ปัจจุบัน(โปรดดูรายละเอียดเกี่ยวกับพระราชประวัติใน ชุมพล เลิศรัฐการ.กัมพูชาในการเมืองโลก. 2536.หน้า 65-69.และเบญจามา ไกรฤกษ์." พระบาทสมเด็จพระนโรดม สีหนุวรมัน กษัตริย์แห่งกัมพูชา,"สถาบันเอเชียแปซิฟิกศึกษา. 27-32;พศจิกายน 2538.

การบริหารราชการส่วนภูมิภาคและการบริหารราชการส่วนท้องถิ่น

การบริหารราชการส่วนกลาง

พจนมปัญญาเป็นที่ตั้งขององค์กรทางการเมืองซึ่งมีการจัดระเบียบการปกครองไว้อย่างชัดเจน เช่น มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขของประเทศ มีรัฐบาลซึ่งประกอบด้วยนายกรัฐมนตรีและคณะรัฐมนตรีทำหน้าที่บริหารประเทศ และจัดแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบในนโยบายของประเทศ

รัฐบาลชุดก่อนที่จะมีการสู้รบในกัมพูชา¹ จัดตั้งขึ้น เมื่อวันที่ 29 ตุลาคม ค.ศ.1993 แต่มีลักษณะพิเศษ คือ มีนายกรัฐมนตรี 2 คนได้แก่ สมเด็จพระนโรดม รณฤทธิ์ เป็นนายกรัฐมนตรีคนที่ 1 และสมเด็จพระสุณเซนเป็นนายกรัฐมนตรีคนที่ 2 นอกจากนี้ยังมีการแบ่งสรรตำแหน่งในคณะรัฐบาลเป็นพรรคของฟุนซินเป็ค²(FUNCINPEC)และพรรคประชาชน³(CPP)เกือบทั้งหมด โดยยึดหลักการถ่วงดุลอำนาจระหว่างพรรคทั้งสองในกระทรวงที่สำคัญ ๆ เช่น กระทรวงกลาโหม และกระทรวงมหาดไทยจะมีรัฐมนตรีร่วม 2 คนและบางกระทรวงถ้าหากพรรคหนึ่งเป็นรัฐมนตรีว่าการ อีกพรรคหนึ่งจะดำรงตำแหน่งเป็นรัฐมนตรีช่วยซึ่งเรียกว่าซีเครตารีออฟสเตต(Secretary of State) นอกจากนี้ยังมีสถานิติบัญญัติแห่งชาติโดยสมาชิกสถานิติบัญญัติแห่งชาติของกัมพูชาในปัจจุบันมาจากการเลือกตั้งทั่วไปเมื่อวันที่ 23-28 พฤษภาคม ค.ศ.1993ภายใต้การดูแลโดยอันแทรก(UNTAC)⁴มีจำนวนทั้งสิ้น 120 คน จำแนกเป็นพรรค FUNCINPEC 58 คนและพรรคประชาชน(CPP) 51 คน พรรคเสรีประชาธิปไตยพุทธศาสนา (BLDP) 10 คน และพรรคโมลินาคา(MOLINAKA) 1 คน ในระหว่างสภาค้างกล่าวทำหน้าที่ร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ซึ่งเสร็จสิ้น เมื่อ

¹การสู้รบในกัมพูชาเกิดขึ้นโดยสมเด็จพระสุณเซน นายกรัฐมนตรีคนที่ 2 ทำการรัฐประหารเมื่อ วันที่ 5-6 กรกฎาคม ค.ศ.1997 แล้วตั้งนาย อึ้ง สวต รัฐมนตรีกระทรวงต่างประเทศขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีคนที่ 1 แทน สมเด็จพระนโรดม รณฤทธิ์

²พรรคฟุนซินเป็ค(FUNCINPEC)เป็นพรรคการเมืองซึ่งมีสมเด็จพระนโรดม รณฤทธิ์ เป็นหัวหน้าพรรค

³พรรคประชาชน (Cambodian People's Party) มีสมเด็จพระสุณเซน เป็นหัวหน้าพรรค

⁴UNTAC เป็นชื่อย่อขององค์กรหนึ่ง คือ United Nation Transition Authority in Cambodia ซึ่งเป็นองค์กรของสหประชาชาติที่เข้าควบคุมการเลือกตั้งในกัมพูชา อันเป็นกลไกที่สำคัญซึ่งมีภาระหน้าที่ที่จะต้องควบคุมการตรวจสอบการหยุดยิงและปลดประจำการร้อยละ 70 ของกำลังฝ่ายต่าง ๆ ควบคุมการบริหารประเทศในช่วงของการถ่ายโอนอำนาจและเตรียมการเลือกตั้งทั่วไปในกัมพูชาซึ่งจัดตั้งขึ้นเมื่อปี ค.ศ.1991

วันที่ 21 กันยายน ค.ศ.1993 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา ได้ลงพระนามประกาศพระราชทาน รัฐธรรมนูญอย่างเป็นทางการ เมื่อวันที่ 24 กันยายน ค.ศ.1993 โดยระบุว่ากัมพูชาเป็นราชอาณาจักร มีระบบการปกครองระบอบเสรีประชาธิปไตย โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขภายใต้รัฐธรรมนูญมีระบบเศรษฐกิจแบบตลาดเสรี สำหรับการบริหารราชการแผ่นดินแบ่งอำนาจออกเป็น ฝ่ายบริหาร นิติบัญญัติและตุลาการออกเป็นอิสระจากกันโดยประชาชนจะใช้อำนาจการปกครอง ประเทศผ่านสภานิติบัญญัติแห่งชาติ นอกจากนี้กัมพูชายังมีนโยบายเป็นกลางไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใด และอยู่ร่วมกันโดยสันติกับประเทศเพื่อนบ้านและไม่แทรกแซงกิจการภายในของประเทศอื่น

การบริหารส่วนภูมิภาค

การปกครองแบ่งออกเป็น 22 จังหวัด เรียกว่า"เขต"มีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นหัวหน้าเรียกว่า"เจ้าวายุเขต"หรือ"จวายุเขต"แต่ละจังหวัดแบ่งออกเป็นอำเภอเรียกว่า"สโรก"มีนายอำเภอเป็นหัวหน้าเรียกว่า "เจ้าวายุสโรก"หรือ"จวายุสโรก" แต่ละอำเภอแบ่งออกเป็นตำบลเรียกว่า"ซัมต"มีกำนันเป็นหัวหน้าเรียกว่า"เจ้าวายุซัมต"ในซัมตหนึ่ง ๆ แบ่งออกเป็น "คัม" มีผู้ใหญ่บ้าน เรียกว่า "เมคัม"เป็นหัวหน้า ในการดำเนินการปกครอง เมคัม จะมีกรรมการเป็นที่ปรึกษา¹

สรุปได้ว่ากัมพูชาแบ่งการปกครองออกเป็นส่วน ๆ ตามสภาพพื้นที่เรียกว่า"เขต" ซึ่งเขตหนึ่ง ๆ เท่ากับจังหวัดหนึ่งของไทย สำหรับพนมเปญเป็นเขตใหญ่เรียกว่า"กรุง"ปัจจุบันแบ่งออกเป็น 1 กรุง 21 เขต แต่ละเขตมีเจ้าวายุเขตเป็นผู้ปกครองบังคับบัญชามีอำนาจหน้าที่คล้ายกับ ผู้ว่าราชการจังหวัดของไทย คือ ดูแลรับผิดชอบการบริหารงานในเขตนั้น ๆ รักษาความสงบเรียบร้อยของประชาชนเป็นต้น

การแบ่งเขตการปกครองซึ่งแบ่งเป็นจังหวัดดังต่อไปนี้

กรุงพนมเปญ พระตะบอง กำปงจาม กำปงโสม เกาะกง บันเตียเมียนเจย เสียมเรียบ² พระวิหาร สตึงแตรง รัตนคีรี มณฑลคีรี กระแจะ โพธิสัตว์ กำปงชนัง กำปอด กำปงสปีอ กันดาล ตาแก้ว ไปรเวง สวายเรียง กำปงธม อุดรเมียนเจย³ (ตั้งใหม่แยกจากเสียมเรียบ)

¹ทวิช สุภาภรณ์.ประวัติศาสตร์ไทย ขอม เขมร, 2508.หน้า 781-787 และ สถาบันเอเชียแพซิฟิศึกษา".ข้อมูลบางประการเกี่ยวกับกัมพูชา.1997 หน้า 3.)

²คนไทยเรียกเสียมราฐ

³คนไทยเรียกอุดรมิชัย ซึ่งตั้งใหม่โดยแยกจากเสียมเรียบเมื่อปี ค.ศ.1995

การปกครองส่วนท้องถิ่น

การปกครองส่วนท้องถิ่นของกัมพูชา เป็นแบบผสมระหว่างการปกครองส่วนกลาง และส่วนภูมิภาค แต่ละจังหวัดมีสภาจังหวัดซึ่งมีสมาชิกที่เป็นผู้แทนมาจากอำเภอและเลือกตั้งโดยตรงจากรายการ ในบางจังหวัดใหญ่ ๆ เช่น พระตะบองมีการปกครองแบบเทศบาลโดยมีสภาเทศบาลซึ่งประกอบไปด้วยสมาชิกซึ่งได้รับเลือกตั้งจากประชาชนในเขตเทศบาลนั้น ๆ นอกจากนี้แต่ละตำบลยังมีสภาตำบลประกอบด้วยสมาชิกที่ได้รับเลือกโดยตรงจากประชาชนทำหน้าที่ในการเลือกกำนัน ซึ่งตามระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย"เจ้าวัยฉัตร"ทำหน้าที่คอยควบคุมดูแลและจัดการปกครองตำบลให้เป็นไปตามความต้องการของประชาชนในตำบลนั้น ๆ นอกจากนี้ยังมีการเลือกตั้ง แม่คุ้ม ซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้านเพื่อคอยควบคุมดูแลลูกบ้าน หรือ "คุ้ม"

คุ้ม เป็นหน่วยการปกครองหน่วยเล็กที่สุด การตั้งคุ้มนั้นต้องมีราษฎรตั้งแต่ 200 คนขึ้นไปจึงจะตั้งได้ โดยมีเจ้าหน้าที่ที่จะปฏิบัติให้เป็นไปตามกฎหมาย นอกจากข้าราชการประจำแล้วยังมีเจ้าหน้าที่ซึ่งได้รับเลือกจากรายการ ถ้ารูปแบบการปกครองนี้โดยทางทฤษฎีนับว่ากัมพูชามีการปกครองเป็นแบบประชาธิปไตยซึ่งกระจายไปสู่ท้องถิ่น การปกครองส่วนภูมิภาคและท้องถิ่นดังกล่าวจะดำเนินการตามนโยบายของรัฐบาลซึ่งส่งผ่านกระทรวงต่าง ๆ จากส่วนกลางซึ่งตั้งอยู่ ณ กรุงพนมเปญ ดังนั้นกรุงพนมเปญจึงเป็นศูนย์กลางการปกครองของประเทศกัมพูชา

ข.ฝ่ายนิติบัญญัติ

กัมพูชามีสภา 2 สภา คือ สภาผู้แทนราษฎรกับสภาแห่งราชอาณาจักร

สภาผู้แทนราษฎร ประกอบด้วยสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรซึ่งมาจากการเลือกตั้งโดยการลงคะแนนแบบทั่วไปโดยตรงหรือลับ ประชาชนกัมพูชาซึ่งมีอายุตั้งแต่ 20 ปีบริบูรณ์จึงจะมีสิทธิในการลงคะแนนเสียงและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจะอยู่ในตำแหน่งคราวละ 4 ปี

สภาแห่งราชอาณาจักรประกอบด้วยสมาชิก 20-40 คน มีอำนาจหน้าที่ให้คำแนะนำแก่สภาผู้แทนราษฎรซึ่งจะอยู่ในตำแหน่งคราวละ 4 ปี

จึงเห็นได้ว่าสภาผู้แทนราษฎรและสภาแห่งราชอาณาจักรมีลักษณะเช่นเดียวกับฝ่ายนิติบัญญัติของไทยซึ่งประกอบไปด้วยสภาผู้แทนราษฎรและวุฒิสภาโดยอยู่ในตำแหน่งคราวละ 4 ปีเช่นเดียวกัน

ค.ฝ่ายตุลาการ

อำนาจตุลาการเป็นอิสระในทางทฤษฎีเป็นอำนาจแห่งความยุติธรรมเป็นอำนาจที่ปกป้องสิทธิและเสรีภาพของประชาชนและเป็นอำนาจที่ได้มอบให้แก่ศาลต่าง ๆ ซึ่งตั้งขึ้นในนาม

¹กระทรวงการต่างประเทศ. ภูมิหลังเกี่ยวกับประเทศกัมพูชา. 2513.

ของประชาชนเพื่อพิจารณาและดำเนินการใช้อำนาจตุลาการ ซึ่งรัฐธรรมนูญของกัมพูชาได้บัญญัติไว้ว่าในการพิจารณาพิพากษาอรรถคดี ให้ศาลทุกศาลใช้อำนาจตุลาการในพระปรมาภิไธย ได้แก่

1.ศาลละหุ เป็นศาลชั้นต้นที่มีขอบเขตจำกัดในระดับอำเภอ (สรง) อำนาจหน้าที่ของศาลละหุมีเหนือคดีเล็ก ๆ น้อย ๆ ซึ่งมีอำนาจพิจารณาคดีโดยเจ้าหน้าที่ปกครองโดยเปรียบเทียบคดีหรือควบคุมขังในระยะจำกัด ลักษณะอำนาจใกล้เคียงกับศาลชั้นต้นและอำนาจเปรียบเทียบคดีของเจ้าหน้าที่ตามฝ่ายปกครองและตำรวจ

2.ศาลชั้นต้น เป็นศาลประจำจังหวัด มีผู้พิพากษาคณะเดียว มีอำนาจพิจารณาคดีแพ่งและอาญา และมีอำนาจรับอุทธรณ์คำตัดสินของศาลละหุ

3.ศาลอาญา เป็นศาลที่มีขอบเขตอำนาจพิจารณาคดีอย่างเดียว

4.ศาลอุทธรณ์ มีขอบเขตอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีแพ่งและอาญาที่อุทธรณ์คำพิพากษาของศาลทั้งปวง

5.ศาลฎีกา เป็นศาลสูงที่รับพิจารณาอุทธรณ์ร้องเรียนเกี่ยวกับความถูกต้องของคำพิพากษาของศาลทั้งปวง

6.ศาลสูงสุด ประกอบด้วยผู้พิพากษา 9 คน คนหนึ่งเป็นประธาน และอีก 2 คนเป็นที่ปรึกษา ผู้พิพากษาสูงสุดต้องมีประสบการณ์ในศาลไม่น้อยกว่า 12 ปี ศาลสูงสุดตั้งขึ้นเป็นพิเศษเพื่อพิจารณาความผิดทางระเบียบวินัยของผู้พิพากษาและเจ้าหน้าที่ชั้นสูง

นอกจากนี้รัฐธรรมนูญได้บัญญัติให้มีคณะกรรมการตุลาการ ทำหน้าที่ดูแลรักษาระเบียบวินัยและความเป็นอิสระของผู้พิพากษา คณะกรรมการตุลาการนี้ มีพระมหากษัตริย์เป็นองค์ประธาน และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมเป็นรองประธาน

รัฐธรรมนูญการปกครองของกัมพูชานั้น พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขสูงสุดของประเทศและทรงดำรงตำแหน่งจอมทัพ ผู้ใดจะละเมิดมิได้ พระมหากษัตริย์ทรงใช้พระราชอำนาจภายใต้รัฐธรรมนูญในการลงพระนามในพระราชบัญญัติต่าง ๆ ทรงแต่งตั้งนายกรัฐมนตรีและคณะรัฐมนตรีด้วยการเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร ทรงลงพระปรมาภิไธยในสนธิสัญญาหรือความตกลงกับต่างประเทศ ทรงแต่งตั้งเอกอัครราชทูตไปประจำต่างประเทศ และการบริหารราชการแผ่นดิน การออกกฎหมายและพิพากษาอรรถคดีกระทำในพระปรมาภิไธยของพระมหากษัตริย์ทั้งสิ้น พระมหากษัตริย์ทรงบริหารราชการโดยคำแนะนำของคณะองคมนตรี ซึ่งประกอบด้วยประธานสภา พระบรมวงศานุวงศ์ นายกรัฐมนตรี ประธานสภาสูง ประธานศาลฎีกา สังกนายกทั้งสองนิยายประกอบด้วยมหายานและเถรวาท

ระเบียบบริหารราชการแผ่นดินของกัมพูชามีลักษณะคล้ายกับของไทย ซึ่งการบริหารทั้งสามฝ่ายอันได้แก่ บริหาร นิติบัญญัติ และตุลาการ แยกเป็นอิสระจากกัน

1.3 ประชากรในกรุงเทพมหานคร

ประชากร เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้ประเทศมีสภาพเป็นรัฐที่ถูกต้องตามกฎหมายระหว่างประเทศและมีสิทธิต่าง ๆ ที่กฎหมายระหว่างประเทศรับรองไว้ เช่น มีสิทธิและใช้อำนาจอธิปไตยของตนหรือสิทธิที่จะมีความเท่าเทียมกับประเทศอื่น ๆ

ประชากรของกรุงเทพมหานครปัจจุบันมีจำนวน 1.2 ล้านคน¹ ประกอบไปด้วยคนหลายเชื้อชาติหลายภาษา เช่น ชาวเขมร ชาวดังชาติซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อย ได้แก่ ชาวจีน ชาวเวียดนาม ชาวอินเดียและชาวยุโรป เป็นต้น ชาวดังชาติเหล่านี้ส่วนมากอพยพเข้ามาตั้งแต่สมัยที่ฝรั่งเศสปกครองกัมพูชาเป็นอาณานิคมเพื่อทำงานในกิจการต่าง ๆ เช่น ฝรั่งเศสนำทหารเวียดนามเข้ามาในต้นปี ค.ศ.1885 เพื่อช่วยปราบกบฏ² ดังนั้นประชากรในกรุงเทพมหานครจึงประกอบด้วยประชาชนหลายเชื้อชาติ ดังนี้

1.ชาวเขมร ได้แก่ ประชากรส่วนใหญ่ของกัมพูชา ชาวเขมรที่มีสัญชาติและเชื้อชาติเขมรโดยกำเนิด ชนชาติเขมรมีรูปร่างลักษณะส่วนใหญ่ ดังนี้ คือ ค่อนข้างสูงเฉลี่ยปานกลาง ชายสูง 1.62 เมตร และหญิงสูง 1.50 เมตร ผิวคล้ำ เป็นต้น ซึ่งชาวเขมรมีรูปร่างสูงกว่าและผิวดำกว่าคนไทยและเวียดนาม อาศัยอยู่ตามริมแม่น้ำโขงและที่ราบทั่วไปประชากรชาวเขมรเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ คือ มีจำนวนร้อยละ 90 ของประชากรทั้งหมด³ ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรปลูกข้าวในที่ลุ่ม ทำสวน ทำการประมง เป็นต้น ชาวเขมรส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาทและนับถือวิญญาณ มีงานพิธีกรรมประจำชาติ อาทิ งานเกี่ยวกับพิธีกรรมทางศาสนา วิธีการรักษาความเจ็บไข้สมัยเก่า มีความเชื่อเรื่องลัทธิวิญญาณ เป็นต้น

¹ Angkor (Jul-Sept),1996. ในปัจจุบันประชากรกัมพูชาทั้งประเทศประมาณ 9.7 ล้านคน (อ้างใน.Asia Year Book 1996.1996.p.226-240.)

² กบฏครั้งนั้นเกิดขึ้นในบริเวณต่าง ๆ ทั่วประเทศ เนื่องจากชาวกัมพูชาไม่พอใจวิธีการเก็บภาษีของฝรั่งเศสซึ่งเก็บจากผลิตผลทางการเกษตรแทนการเก็บจากภาษีที่ดิน (โปรดดูรายละเอียดใน. เดวิด พี.แซนด์เลอร์.ประวัติศาสตร์กัมพูชา. แปลโดย พรรณงาม เงาธรรมสาร,สดไส ขันติพงษ์ และ วงเดือน นาราสัจจ์,2540.หน้า 143.)

³ กระทรวงมหาดไทย.สาธารณรัฐเขมร.การปกครองการเมือง เศรษฐกิจและสังคม จิตวิทยา.2517.หน้า 20-21.

⁴ โปรดดูรายละเอียดใน.ธนู แก้วโอภาส.วัฒนธรรมเปรียบเทียบเอเชียอาคเนย์.ม.ป.ป. หน้า 66-69.

2.ชาวต่างชาติ ในที่นี้หมายถึงกลุ่มชนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศกัมพูชาเป็นเวลานานจนได้รับสิทธิเท่าเทียมกับชาวเขมร อาทิ ชาวมลายู ชาวจาม¹ลาวและพม่า เป็นต้น ชาวต่างชาติเหล่านี้ เช่น ชาวจามอาศัยอยู่ในจังหวัดอื่น ๆ กระจายทั่วไปในกัมพูชา ได้แก่ จังหวัดกำปงจาม กันดาล ซึ่งส่วนมากประกอบอาชีพประมง เลี้ยงสัตว์และทำป่าไม้ พวกนี้พูดภาษาเขมร มลายู จาม และนับถือศาสนาอิสลาม นอกจากนี้ยังมีชาวต่างชาติอื่น ๆ ในกัมพูชา ได้แก่ ชาวพม่าซึ่งอยู่บริเวณจังหวัดพระตะบอง สำหรับชาวต่างชาติที่เข้ามาอยู่ในพนมเปญส่วนใหญ่ ได้แก่ ชาวเวียดนามและชาวจีน ซึ่งชาวเวียดนามเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในกัมพูชาเพิ่มขึ้นเมื่อประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 17 สมัยเมื่อญวนยึดครองดินแดนกัมพูชา และทยอยกันเข้ามามากยิ่งขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 18 เพื่อหาทำเลทำมาหากินและนับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1870 -1953 ขณะที่ฝรั่งเศสปกครองอาณานิคมอินโดจีน ชาวเวียดนามได้หลั่งไหลเข้ามาตั้งถิ่นฐานในกัมพูชากลายได้การคุ้มครองของกฎหมายในฐานะคนในบังคับฝรั่งเศส ทั้งนี้เพราะฝรั่งเศสมีนโยบายระบายพลเมืองจากเวียดนามมาสู่กัมพูชา จึงทำให้ชาวเวียดนามมีโอกาที่จะเข้ามาทำมาหากินและรับราชการในกรุงพนมเปญ ลูกหลานชาวเวียดนามจะมีความกระตือรือร้นในด้านการค้า อาทิ ทำร้านอาหารเวียดนาม ขายเนื้อในตลาด เป็นต้น ชาวเวียดนามจึงเป็นคู่แข่งที่สำคัญของชาวเขมรและชาวจีนในวงการธุรกิจต่าง ๆ

¹ชนชาติจามพัฒนาอาณาจักรขึ้นในบริเวณฝั่งทะเลตอนกลางของเวียดนาม ซึ่งเรื่องราวของชนชาติจามเริ่มปรากฏชัดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 5 และมีความสัมพันธ์กับอาณาจักรโบราณในเขมร อินโดนีเซีย มลายู ลาวและไทย ตลอดจนมีความสัมพันธ์กับจีน ชุมชนในหมู่เกาะทะเลจีนใต้ และชนชาติต่าง ๆ ทางเอเชียตะวันตก ได้แก่ อินเดีย อาหรับและเปอร์เซีย เป็นต้น ชนชาติจามเป็นชนชาติที่มีความรู้ความสามารถในการเดินเรือ ทำให้อาณาจักรจามปาเป็นหนึ่งในบรรดาอาณาจักรโบราณของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีชื่อเสียงในด้านความมั่งคั่งและร่ำรวยด้วยอารยธรรม ทั้งยังมีบทบาทในการเผยแพร่อารยธรรมอินเดียเข้าไปในดินแดนที่ลึกจากฝั่งทะเลเข้าไปยังเทือกเขา ซึ่งกั้นพรมแดนระหว่างเวียดนาม ลาวและเขมร บริเวณนี้เป็นที่อยู่ของชนเผ่าที่เกี่ยวข้องกับจาม เช่น พวกจาราย และเอเค ปัจจุบันรัฐบาลเวียดนามจัดให้จามเป็นชนกลุ่มน้อยซึ่งมีจำนวนประมาณ 1 ล้านคน อยู่บริเวณจังหวัดทางภาคใต้ ส่วนชนชาติจาม ในกัมพูชานั้นมีประมาณร้อยละ 3 ของประชาชนกัมพูชา

(โปรดดูรายละเอียดใน.พลับพลึง คงชนะและจกกลณี คงชนะ.บันทึกการเดินทางเยือนถิ่นจาม.2538.)

²พม่าเป็นชนกลุ่มน้อยพวกหนึ่งที่ส่วนมากจะเข้ามาตั้งรกรากอยู่ใน อำเภอไพลินจังหวัดพระตะบองตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 19 เพื่อทำการขุดหาพลอย เป็นต้น

ในกรุงเทพมหานคร นอกจากนี้อาณาจักรจากเวียดนามยังคงอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งและประกอบอาชีพในกรุงเทพมหานครอยู่เสมอ เช่น ทำร้านขายของชำและบริการด้านอื่น ๆ ซึ่งเมื่อมารวมกับชาวเวียดนามที่เข้ามาเมื่อครั้งก่อน ๆ เช่น เมื่อครั้งที่กัมพูชาเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส ทำให้กรุงเทพมหานครเป็นเมืองที่มีชาวต่างชาติโดยเฉพาะเวียดนามและชาวจีนตั้งถิ่นฐานมากที่สุดใน

ภายในกรุงเทพมหานครแบ่งเขตที่พักอาศัยอย่างไม่เป็นทางการออกเป็นสามเขต คือตอนเหนือเป็นเขตของชาวจีน เช่น ชุมชนบริเวณจโรยจางวา บริเวณบึงเกาะซึ่งนับถือศาสนาอิสลาม และประกอบอาชีพทำการประมง นอกจากนี้ชาวจีนยังตั้งถิ่นฐานอยู่กันเป็นกลุ่ม ๆ ตามบริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขง แม่น้ำป่าสักและแม่น้ำทะเลสาบ ซึ่งจะทำพิธีทางศาสนาที่มีสยิดใกล้เคียง ๆ หมู่บ้านของตน เช่น มัสยิดอัลอักบาล ซึ่งอยู่บริเวณจโรยจางวา ใจกลางกรุงเทพมหานคร เป็นต้น ส่วนย่านที่เป็นศูนย์กลางการค้า เช่น บริเวณตลาดต่าง ๆ ได้แก่ ตลาดบาร์ชาร์ทไม บาร์ชาร์ซา บาร์ชาร์รัสเซีย เป็นที่อยู่อาศัยของชาวจีน

ชาวอินเดีย เป็นชนชาติที่เข้ามาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยเฉพาะในกัมพูชาประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 1-2¹ วัฒนธรรมอินเดียได้เข้ามามีอิทธิพลในดินแดนดังกล่าวมากกว่าพันปีร่องรอยของวัฒนธรรมอินเดียซึ่งสืบเนื่องในสังคมกัมพูชา อาทิ ลัทธิเทวราชา ภาษาสันสกฤต มหาकाพย์ รามายณะ เป็นต้น ในปัจจุบันชาวอินเดียที่อาศัยในกัมพูชาทำการค้าประเภทค้าผ้า แลกเปลี่ยนเงินตราและให้กู้เงิน ตั้งถิ่นฐานตามจังหวัดใหญ่ ๆ ซึ่งมีความเจริญทางการค้า ได้แก่ กรุงเทพมหานคร กำปงจาม พระตะบอง เสียมราฐ กำปอด กระเจา และสวายเรียง เป็นต้น²

ชาวยุโรปเป็นพลเมืองกลุ่มเล็ก ๆ ซึ่งเข้ามาอยู่ในกัมพูชาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16³

¹ในราวคริสต์ศตวรรษที่ 1-2 เป็นช่วงระยะเวลาที่มีการเผยแพร่อารยธรรมอินเดียในบริเวณดังกล่าว อาทิ อาณาจักรฟูนัน เจนละ เป็นต้น(โปรดดูรายละเอียดจาก.ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000. 2535. หน้า 1-20. และเดวิด พี.แซนด์เลอร์. เล่มเดิม. หน้า 15-41.)

²กระทรวงมหาดไทย. เล่มเดิม. หน้า 25.

³ในคริสต์ศตวรรษที่ 16 เป็นยุคแสวงหาอาณานิคมซึ่งชาวยุโรปเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพื่อแสวงหาอาณานิคมและเผยแพร่ศาสนา (โปรดดูรายละเอียดใน. กรมศิลปากร. 470ปี แห่งมิตรภาพสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกส. แปลโดย นันทนา คันดิเวส. 2528. และพลับพลึง มูลศิลป์. ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส สมัยอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ถึงรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา. (พ.ศ. 2199-2246). 2518.)

เป็นต้น การเข้ามาในครั้งแรกนั้นเพื่อทำการค้าและเผยแพร่คริสต์ศาสนาในเวลาต่อมาฝรั่งเศสสามารถยึดครองกัมพูชาในปี ค.ศ.1863-1953 ทำให้ชาวยุโรปบางกลุ่มตั้งถิ่นฐานอยู่ในพนมเปญ และสามารถปรับตัวและใช้ภาษาพูดเช่นเดียวกับชาวเขมร ชาวยุโรปดังกล่าวอาศัยอยู่บริเวณย่านใจกลางกรุงพนมเปญ

จึงเห็นได้ว่า พนมเปญเป็นศูนย์กลางทางด้านการปกครอง การศึกษา การค้าซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาวชนบททั้งหลายมุ่งเดินทางเข้ามาในพนมเปญ เนื่องจากต้องการงานทำ มีชีวิตที่สะดวกสบาย ประกอบกับความอุดมสมบูรณ์ของพนมเปญ จึงทำให้พนมเปญประสบปัญหาการอพยพของประชากรซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยอยู่ภายใต้อารักขาของฝรั่งเศส คือระหว่างปี ค.ศ.1863-1953¹ กรุงพนมเปญจึงเป็นที่รวมของประชากรจากจังหวัดต่างๆ อาทิ กำปงจาม กำปงธม เป็นต้น เข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากิน ต่อมาในสมัยรัฐบาลเขมรแดง(ค.ศ.1975-1978)ซึ่งมีนโยบายให้ประชากรมุ่งทำงานในคอมมูนชนบท ดังนั้นเมื่อกองทัพเขมรแดงยึดพนมเปญได้แล้วจึงได้บังคับให้ประชากรในเมืองทั้งหมดออกไปอยู่ในชนบท ผู้ที่ได้รับการยกเว้นได้แก่กรรมกรในโรงงาน ลูกจ้าง ช่างฝีมือที่เกี่ยวข้องกับการบริการเทคนิคต่าง ๆ เช่น ช่างประปาและช่างไฟฟ้าเท่านั้น ผู้ที่ถูกบีบบังคับให้อพยพออกไปทุกคนจะได้รับฟังเหตุผลจากรัฐบาลว่าจำเป็นต้องกระทำดังกล่าว เพื่อป้องกันทรัพย์สินของพวกเขาให้หลุดพ้นจากการถูกทิ้งระเบิดของกองทัพอเมริกันและยังให้เหตุผลของความจำเป็นที่ต้องอพยพ เนื่องมาจากการขาดแคลนอาหารภายในเมือง ประชากรในกรุงพนมเปญได้เพิ่มจาก 600,000 คน ในปี ค.ศ.1970(ซึ่งประมาณ 1.5 แสนคนเป็นคนเชื้อสายเวียดนามและถูกขับไล่ออกไปโดยนโยบายต่อต้านเวียดนามของลอนนอล)เป็น 3,000,000 คน² บุคคลเหล่านี้

¹การอพยพเข้ามาในกรุงพนมเปญของชาวต่างชาติในปี ค.ศ.1863 ซึ่งเป็นปีที่กัมพูชาลงนามในสนธิสัญญาอารักขากับฝรั่งเศสเพื่อยอมอยู่ใต้อารักขานั้นมีประชากรอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพราะฝรั่งเศสใช้พนมเปญเป็นแหล่งระบายพลเมืองในอาณานิคมอินโดจีนฝรั่งเศส (อ้างใน: Michel Igout, *Phnom Penh Then and Now*, 1996, p.5-6.)

² เจียน ธีระวิทย์. กัมพูชา: เอกสารวิชาการของสถาบันเอเชีย, 2524. หน้า 6.

จากการที่ผู้วิจัยได้ลงวิจัยภาคสนามเมื่อวันที่ 2-10 กันยายน 1995 และวันที่ 17-30 สิงหาคม 1996 พบว่า ในบริเวณกรุงพนมเปญย่านใจกลางเมือง มีอาคารถูกปิดร้างจำนวนมากอาคารดังกล่าวเป็นอาคารที่สร้างสมัยที่ฝรั่งเศสเข้ามาปกครองเช่น อาคารซึ่งเคยเป็นที่ทำการของเรติเคนต์ อาคารที่ทำการไปรษณีย์ อาคารบางแห่งจะมีชาวชนบทที่เข้ามาอาศัยอยู่และบางกลุ่มจะปลูกเพิงเล็ก ๆ เป็นที่พักตามบริเวณข้างถนนหลายแห่ง เช่น บริเวณจากเขาพนมไปตามถนนถึงวัดลังการามบ้าง จากบริเวณเขาพนมด้านโรงพยาบาลพนมเปญ เป็นต้น

นี้อาศัยอยู่ในแหล่งเสื่อมโทรม และถูกคุกคามด้วยโรคระบาดและขาดแคลนอาหาร ซึ่งคาดกันว่ามีคนอดตายวันละ 250 คน¹ ทุกวัน จึงต้องสั่งซื้อข้าวจากนอกประเทศ ทั้ง ๆ ที่เดิมกัมพูชาเคยเป็นผู้ส่งข้าวออกทำให้ปัญหาการอดตายในกัมพูชาเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยาก

การอพยพเข้ามาอยู่ในเมืองดังกล่าว ทำให้เกิดปัญหาในกรุงพนมเปญ ดังเช่น การว่างงาน ปัญหาการโจรกรรม ปัญหาการขาดแคลนอาหาร ดังนั้นกรุงพนมเปญจึงไม่ใช่ เมืองหลวงที่มีแต่ภาพที่สวยงามเพียงอย่างเดียว

1.4 เศรษฐกิจ

กัมพูชาเป็นประเทศที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งอาจแบ่งได้ดังต่อไปนี้
 ก.การผลิตเพื่อการบริโภค ซึ่งได้จากทรัพยากรประเภทอาหาร ได้แก่ ข้าวเจ้า ข้าวสาลี ข้าวโพด ถั่ว และอื่น ๆ ซึ่งเป็นอาหารที่มีความสำคัญต่อชีวิตประจำวันของประชากร
 ข.การผลิตเพื่อการค้า ซึ่งได้แก่ ทรัพยากรประเภทแร่ธาตุต่าง ๆ อันได้แก่ เหล็ก ดีบุก อัญมณี เป็นต้น ทรัพยากรประเภทนี้ มีส่วนสำคัญต่อกิจการอุตสาหกรรมการผลิตสิ่งของเครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องจักรต่าง ๆ อันเป็นสิ่งที่ช่วยให้ประเทศมีความเจริญก้าวหน้าทางด้านวัตถุและช่วยให้ประชากรมีมาตรฐานการครองชีพสูงขึ้น² กัมพูชานั้นมีแร่ธาตุ ต่าง ๆ รวมทั้งแร่เหล็ก อัญมณี บ็อกไซต์ ซิลิกอน และมันганиต์³ ทรัพยากรที่มีค่ามากอีกอย่างหนึ่งคือ ป่าไม้ ได้แก่ ไม้สัก ยางพารา เป็นต้น ตลอดจนสัตว์น้ำจืดและสัตว์น้ำเค็ม

ทรัพยากรของกัมพูชานอกจากจะใช้ในประเทศแล้วยังนำทรัพยากรธรรมชาติบางชนิดจำหน่ายเป็นสินค้าออกที่สำคัญได้แก่ ไม้สัก ยางพารา ถั่วเหลือง ข้าวโพด ปลา อัญมณี รวมมูลค่าประมาณ 25.5 ล้านดอลลาร์สหรัฐ(ไม่รวมอัญมณี)(ปี ค.ศ.1991) และสินค้าบางชนิด

¹ช่วงระยะเวลาดังกล่าวเกิดนโยบายปฏิวัติสังคมนิยมแบบถอนรากถอนโคน โดยเขมรแดง พอล พต ตลอดจนผลกระทบที่ตามมาในลักษณะของการฆ่าศัตรูทางการเมืองแบบล้างเผ่าพันธุ์ (โปรดดูรายละเอียดใน Francois,Ponchaud.Cambodia Year Zero.London,1978.pp.156 -170.)

²เนื่องจากเศรษฐกิจของประเทศถูกทำลายเกือบหมดระหว่างสงคราม ระหว่างปี ค.ศ. 1975-1978 ทำให้มาตรฐานการครองชีพของประชากรต่ำลง และแม้ว่าหลังจากปี ค.ศ. 1979 จะสามารถทำการเกษตรได้มากขึ้น แต่เมื่อเผชิญกับภัยธรรมชาติ เช่น น้ำท่วม ความแห้งแล้ง ทำให้ผลผลิตไม่ดีเท่าที่ควร

³ตระกูล มีชัย.คู่มือการลงทุนในอินโดจีน.ม.ป.ป.หน้า 256-267.

กัมพูชาจำเป็นต้องนำเข้า ได้แก่ เครื่องจักร น้ำมัน ปุ๋ย รถยนต์ อาหาร วัตถุดิบต่าง ๆ รวมมูลค่า 52.5 ล้านดอลลาร์สหรัฐ¹(ปี ค.ศ.1991) ขาดดุล 27 ล้านดอลลาร์สหรัฐ²ประเทศคู่ค้าที่สำคัญได้แก่ ญี่ปุ่น สิงคโปร์ ไทย ฮังการี เวียดนาม เป็นต้น ระบบธนาคารในพนมเปญ ได้แก่ ธนาคารแห่งชาติ กัมพูชา ธนาคารค้าปลีกเคมคอมเม เชียนแบงก์ (Cambodian Commercial Bank) และธนาคารชาตีกัมพูชา สำนักงานสาขาธนาคารกรุงไทย ธนาคารกรุงเทพ ธนาคารกสิกรไทยและสำนักงานตัวแทนของธนาคารทหารไทยและศรีนคร เป็นต้น

ศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนสินค้าหรือตลาดในกรุงพนมเปญ มีหลายแห่งด้วยกัน ได้แก่ ตลาดบาร์ชาร์ทไม (Psar Tmey) ตลาดรัสเซีย (Psar Soviet) ตลาดโอลิมปิก (Psar Olympic) ตลาดชาร์หรือตลาดเก่า (Psar Char) ตลาดกันดาล (Psar Kandal) เป็นต้น

เมื่อพิจารณาจากศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนสินค้าในพนมเปญพบว่า ตลาดดังกล่าวเป็นที่รวมสรรพสินค้านานาชนิด เช่น เสื้อผ้า อาหาร เครื่องอุปโภคและบริโภค พนมเปญจึงเป็นแหล่งรวมสินค้าซึ่งเป็นฐานในการพัฒนาเศรษฐกิจของกัมพูชา ตลาดในกรุงพนมเปญมีการแลกเปลี่ยนสินค้าด้วยเงินหลายสกุลด้วยกัน เช่น สกุลเงินเรียล สกุลเงินไทย และสกุลเงินดอลลาร์ของสหรัฐอเมริกา เป็นต้น โดยมีอัตราการแลกเปลี่ยนดังนี้

เงินเรียลของกัมพูชาประมาณ 100 เรียล มีค่าเท่ากับ 1 บาทของไทย เงินเรียล 2600 เรียล เท่ากับ 1 เหรียญสหรัฐ (มกราคม 1997) และธนบัตรเรียลจะมีราคา 10,20 และ 50 เรียล³ เป็นต้น สำหรับรายได้ประชาชาติต่อหัว เท่ากับ 150 เหรียญสหรัฐ⁴

¹"ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยและกัมพูชาในยุคโลกาภิวัตน์," สถาบันเอเชียแปซิฟิกศึกษา.9-15; พฤศจิกายน 2538

²แหล่งเดิม.

³เงินเรียล (สกุลเงินของกัมพูชา) อาจเปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์ของกัมพูชา

⁴"ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทย,"สถาบันเอเชียแปซิฟิกศึกษา.9-15; พฤศจิกายน

1.5 วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีของประชากรในกรุงเทพมหานคร

พนมเปญ เป็นเมืองที่มีประชากรหลายเชื้อชาติอยู่ร่วมกัน ความหมายหลากหลายทางวัฒนธรรมจึงเป็นเอกลักษณ์ของเมือง เช่น ประชากรบริเวณจโรจางวา บริเวณบึงเกาะจะปฏิบัติ ตามหลักธรรมของศาสนาอิสลาม อาทิ มีการละหมาด 5 เวลา การถือศีลอด และไม่รับประทาน หมู เป็นต้น ส่วนประชากรบริเวณเขาพนมและบริเวณตลาดบาร์ซาร์ทโม จะมีขนบธรรมเนียม ประเพณีตามหลักธรรมของศาสนาพุทธ อาทิ มีการทำบุญที่วัด มีการฟังพระธรรมเทศนา นั่งสมาธิ บริเวณวัดต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีพิธีกรรมเนื่องในวันสำคัญทางพุทธศาสนา เช่น วันมาฆบูชา วัน วิสาขบูชา

เมื่อเกิดสงครามกลางเมืองระหว่างปี ค.ศ.1975-1978 ประเทศมีการเปลี่ยนแปลง ระบบการปกครองเป็นแบบสังคมนิยมซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรม กล่าวคือ เจมรแดงต้องการเปลี่ยนพื้นฐานของสังคมและลักษณะของชาวกัมพูชาโดยปลูกฝังค่านิยมใหม่ภายใต้กฎระเบียบที่แตกต่างออกไปจากที่เป็นอยู่เดิม เช่น การกระทำทุกอย่างที่ไม่ใช่การปฏิบัติจะถูก ห้าม สมาชิกแต่ละคนจะมีหน้าที่คอยตรวจสอบเพื่อนของตนในการกระทำความผิด และทุกคนจะ ต้องอุทิศตนเพื่อการสร้างองค์กร ทุกคนจะต้องมีส่วนร่วมในการผลิต แม้ว่าจะเป็นพระสงฆ์หรือผู้ สูงอายุ ถ้าไม่ทำงานก็จะไม่ได้อาหาร ระบบเงินตราถูกยกเลิก รวมทั้งทรัพย์สินส่วนบุคคล พิธีกรรมทางศาสนา นิติและขนบธรรมเนียมประเพณีเดิมถูกห้ามปฏิบัติ เป็นต้น ในช่วงเวลาดัง กล่าว กัมพูชาปิดประเทศไม่ติดต่อกับประเทศฝ่ายโลกเสรี จนกระทั่งในปี ค.ศ.1979 กัมพูชาจึง เปิดประเทศเริ่มทำการติดต่อกับประเทศเพื่อนบ้านพร้อมกับการรื้อฟื้นวัฒนธรรมประเพณีในอดีต ผู้วิจัยจะยกตัวอย่างประเพณีซึ่งรื้อฟื้นอีกครั้งหนึ่งโดยแบ่งออกเป็นประเพณีหลวงและประเพณี ราษฎร์ ดังนี้

ประเพณีหลวง หมายถึงประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ซึ่งทรงประกอบเป็นพิธี

¹เจียน ธีระวิทย์.เอกสารวิชาการของสถาบันเอเชีย.จุฬาลงกรณ์ฯ.2524.หน้า 28.

²ปีค.ศ.1979 กัมพูชาเปิดประเทศโดยเริ่มติดต่อกับประเทศเพื่อนบ้าน เนื่องมาจาก นโยบายเปเรสตรอยก้าในรัสเซีย ซึ่งทำการจัดโครงสร้างใหม่ด้วยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเพิ่มพลังทาง เศรษฐกิจให้กับประเทศ และสร้างมาตรฐานความเป็นสากลโดยยอมเปิดเผยข่าวสารให้โลกภายนอกได้ทราบ ถึงแม้ว่าเหตุการณ์จะเกิดในยุโรปแต่เป็นผลกระทบถึงประเทศสังคมนิยมในภูมิภาค เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประเทศที่เคยขอความช่วยเหลือจากรัสเซียจึงต้องแสวงหาแนวทางใหม่ ทำให้ผู้นำกระตือรือร้นที่จะเปิดตนเองสู่โลกภายนอก.

(อ้างใน."ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทย,"สถาบันเอเชียแปซิฟิกศึกษา.9-15; พศศิกายน 2538.)

ประจำปี ในพจนมแปลมมีพระราชพิธีดังกล่าว อาทิ พิธีเผด็จศึกสงครามครั้งเดือน 5 มีการบำเพ็ญพระราชกุศล สวดมนต์ 3 วัน ทรงสรงน้ำพระสงฆ์เท่าพระชันษาและเสด็จออกสนาม มีการเล่นกีฬา เป็นต้น นอกจากนี้มีพระราชพิธีแรกนาขวัญในเดือน 6 ซึ่งกระทำที่ทุ่งพระเมรุด้านเหนือ พระราชวัง พระราชพิธีเข้าพรรษา ออกพรรษา พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา พิธีสารท พระราชพิธีถือน้ำสาบาน¹ เป็นต้น

ประเพณีราษฎร์ หมายถึง ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับประชาชนทั่ว ๆ ไป ปฏิบัติสืบเนื่องกันมาจนกระทั่งทุกวันนี้ โดยเฉพาะหลังจากสงครามกลางเมืองในสมัยรัฐบาล พลต พต (ค.ศ.1975-1978) ได้ถูกรื้อฟื้นขึ้นอีก เช่น ความเชื่อเรื่องพุทธศาสนา ประชาชนส่วนใหญ่ในพจนมแปลมนับถือศาสนาพุทธ ประเพณีทางพุทธศาสนาที่ประชาชนปฏิบัติกันสืบเนื่องมา ได้แก่ ประเพณีแห่เทียนพรรษาปลุกเสกพระพุทธรูป วันอาสาฬหบูชา วันมาฆบูชา การตักบาตรเทโว งานกฐิน ทอดผ้าป่า วันเข้าพรรษา วันออกพรรษาและงานบุญอื่นๆ นอกจากนี้มีประเพณีบวชนาค การทำขวัญนาค ซึ่งถือว่าเป็นขั้นเริ่มต้นก่อนที่จะเข้าพิธีบวชเป็นพระภิกษุในพุทธศาสนาตามความเชื่อที่ว่า การบวชจะทำให้พ่อแม่ญาติพี่น้องได้บุญได้เกาะชายผ้าเหลืองไปสรวงสวรรค์ นอกจากนี้ ในกลุ่มประชาชนที่นับถือศาสนาพุทธยังได้นำพิธีกรรมทางศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตประจำวันแทบทุกเรื่องโดยเริ่มตั้งแต่การเกิดมีการทำบุญวันเกิดพิธีขึ้นบ้านใหม่ โดยมีการทำบุญขึ้นบ้านใหม่ การแต่งงาน งานประเพณีต่าง ๆ จนกระทั่งงานศพซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนาของประชาชนในพจนมแปลมตัวอย่างเกี่ยวกับความเชื่อศาสนาพุทธ เช่น

ประเพณีแต่งงาน ในกลุ่มประชาชนที่มีเชื้อชาติเขมรจะมีพิธีแต่งงานต่างไปจากประชาชนกลุ่มอื่น ๆ คือ เมื่อมีการสู่ขอกันแล้วฝ่ายเจ้าบ่าวจะนำ เงินสด ทองหมั้น จันทน์มาก กระเทียม เกลือ ข้าวสาร เตาไฟ ไปยังบ้านเจ้าสาว เจ้าบ่าวจะต้องเงินเกวียนบรรทุกพืนไปส่งที่บ้านเจ้าสาวด้วยตนเอง เมื่อถึงเวลาฤกษ์ก็จะทำการแห่ขันหมาก เจ้าบ่าวเจ้าสาวจะเข้ารับการ

¹โปรดดูรายละเอียดใน: สมเด็จพระญาณสังวร ปธานุภาพ. นีราศนครวัด. 2505. หน้า 50-52. และสวน ไชยเกียบ. วัฒนธรรมกัมพูชา-ไทย สายใยไม่รู้สิ้น. หน้า 6-11.)

²กัมพูชาได้ยอมรับนับถือพุทธศาสนามาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 3 ซึ่งเป็นพุทธศาสนา นิกายเถรวาท (มีทั้งมหานิกายและธรรมยุติกนิกาย) เช่นเดียวกับประเทศไทย (โปรดดูรายละเอียด ใน.สวน ไชยเกียบ. เล่มเดิม. หน้า 6-11.) และ เดวิดพี. แชนด์เลอร์ เล่มเดิม. หน้า 263-266.

ผูกขวัญที่โรงพิธีเพื่อรับพรจาก พ่อแม่ ญาติพี่น้อง ซึ่งเป็นประเพณีที่กระทำติดต่อกันมาจนกระทั่งปัจจุบัน'

ประเพณีสงกรานต์ วันสงกรานต์ของชาวเขมรมีการฉลองในระหว่างวันที่ 13-15 เดือนเมษายนของทุก ๆ ปี การฉลองนั้นคล้ายกับประเพณีสงกรานต์ของไทย ประชาชนที่นับถือพุทธศาสนา จะนำพิธีกรรมทางศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้อง มีการทำบุญตามประเพณี ด้วยการนำอาหารและสิ่งของไปถวายพระตามวัดต่าง ๆ ²

การรับนับถือพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ ถูกนำมาเพื่อสร้างความสงบสุขในชีวิตส่วนในทางการเมือง นำมาเพื่อยกย่องพระมหากษัตริย์ว่าเป็นพระโพธิสัตว์ ฝ่ายพวกที่นับถือศาสนาพราหมณ์ยกย่องว่าพระมหากษัตริย์แบ่งภาคมาจากพระอิศวรหรือพระนารายณ์ เป็นต้น³ เมื่อพิจารณาเกี่ยวกับศาสนาในกัมพูชาพบว่าคล้ายกับไทย ก่อนสงครามกลางเมืองในกัมพูชา(ค.ศ 1975-1978)ประชาชนกัมพูชาเป็นชาวพุทธกว่าร้อยละ95 มีวัดเป็นศูนย์กลางของทุกๆ หมู่บ้านอยู่ทั่วประเทศถึง 3,369วัด โดยเฉพาะในกรุงพนมเปญมีวัดใหญ่ ๆ อาทิ วัดอุณาโลม วัดสังการาม และวัดปทุมวดี เป็นต้น วัดแต่ละวัดในกรุงพนมเปญมีพระและสามเณรจำพรรษาจำนวนมาก ซึ่งประมาณได้ว่าในวัดหนึ่ง ๆ มีประมาณ 300-500 รูป⁴

ความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์ ประชาชนในพนมเปญบางกลุ่มยังคงเชื่อในเรื่องของไสยศาสตร์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ โดยสังเกตได้จาก การบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีการตั้งศาลเพื่อสักการบูชาตามความเชื่อ โดยถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่จะช่วยให้เกิดทุกข์ สุข ทำให้เกิดความเจ็บ

^{1,2} โนง สากล (เลขานุการตรี).สถานทูตราชอาณาจักรกัมพูชา.ผู้ให้สัมภาษณ์ พูนทรัพย์ รงกุลตวนิช ผู้สัมภาษณ์ ที่สถานทูตราชอาณาจักรกัมพูชา เมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน 2539.และ ม.ร.ว.เบญจมาภักดิ์ "ไกรฤกษ์" เนมาแมร์, มติชนสุดสัปดาห์.16 (802-804) 35-37,2-16 ม.ค.2539.

³ การได้รับประโยชน์จากศาสนานั้น ศาสตราจารย์ฟิโนด์ ได้อธิบายว่า พระพุทธศาสนา สอนคติธรรมเป็นสำคัญ คนทั้งหลายทุกชั้นได้รับประโยชน์ ฝ่ายศาสนาพราหมณ์สอนคติทางโลก เช่น ศาสตราคมต่าง ๆ อันเป็นประโยชน์ต่อการปกครองบ้านเมืองเป็นสำคัญ ด้วยภูมิปัญญาของชาวเขมร จึงรับความเชื่อ จากทั้งสองศาสนาผสมผสานกัน ซึ่งจะเห็นได้จากประเพณีหรือพิธีกรรมบางอย่างจะมีศาสนาทั้งสองเข้าไปเกี่ยวข้อง เช่น พิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เป็นต้น (โปรดดูรายละเอียดใน: สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. เล่มเดิม. หน้า 119-121.)

⁴ พระมหาสมชัย กุศลจิตโต. "บทเรียนเรื่องพระพุทธศาสนาจากกัมพูชา," ศิลปวัฒนธรรม.12(11) กันยายน 2534.

ใช้หรือทำให้หายได้ นอกจากนี้ยังมีความเชื่อเรื่องการเสกเวทมนต์คาถาอาคม การทำนายอนาคต การสะเดาะเคราะห์ตามวัดและสถานที่เคารพบูชาที่เชื่อกันว่ามีอำนาจบารมีของสิ่งศักดิ์สิทธิ์การถือผี¹ไสยศาสตร์และโหราศาสตร์ส่วนใหญ่จะอยู่ในกลุ่มที่มีเชื้อสายเขมรซึ่งเป็นความเชื่อที่ตกทอดมาแต่โบราณ

เมื่อพิจารณาถึงขนบธรรมเนียมของกัมพูชาในพนมเปญ และจากการที่ได้ลงภาคสนามพบว่า วัฒนธรรมของชาวเขมรคล้ายกับไทยเป็นส่วนมากจะแตกต่างกันบ้างเพียงเล็กน้อย นับตั้งแต่การนับถือศาสนา การเคารพบรรพบุรุษ ญาติผู้ใหญ่และผู้มีพระคุณ การถวายความเคารพ และความจงรักภักดีต่อองค์พระประมุขของชาติ

สำหรับศิลปกรรม การแต่งกาย วิจิตรศิลป์ วรรณคดี ดนตรีและเพลง เหล่านี้คล้ายคลึงกับของไทย เช่น วรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ของไทย กับเรื่องเรียมเกร์ของเขมรเป็นต้น ศิลปกรรมทางดนตรียังได้รับการฟื้นฟู มีเพลงหลายเพลงคล้ายกันมาก เช่น เพลง หน้าทัพเขมร เพลงนกเขาจะแมร์ ศิลปกรรมทางนาฏศิลป์ก็เช่นเดียวกันเพราะเครื่องดนตรีของเขมร มีลักษณะคล้ายกับไทย อาทิเช่น ปี่พาทย์ ดนตรี เครื่องสายผสมทั้งสมัยเก่าและสมัยใหม่

จึงกล่าวโดยสรุปได้ว่า วัฒนธรรมประเพณีของชาวเขมรในพนมเปญ มีลักษณะคล้ายกับขนบธรรมเนียมประเพณีไทย เนื่องจากภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ที่ชาติทั้งสองได้รับอิทธิพลด้านวัฒนธรรมซึ่งถ่ายทอดติดต่อกันมาเป็นระยะเวลายาวนาน ในปัจจุบันพนมเปญเป็นเมืองที่มีบทบาทในการสนับสนุนวัฒนธรรมของชาติ

¹ชาวเขมรมีความเชื่อว่า มีภูตผีชนิดต่าง ๆ ซึ่งผีเขมรมีหลายประเภท เช่น ผีโคมผีปอบ ซึ่งบางครั้งภูตผีเหล่านี้จะมีความเมตตากรุณา แต่ส่วนใหญ่จะมีความอาฆาตพยาบาทและเอาแต่ใจ จึงมีทั้ง ผีร้ายและผีดี พวกภูตผีส่วนใหญ่จะอยู่ในภูมิประเทศตามธรรมชาติ เช่น อยู่ตามทะเลสาบแม่น้ำ ภูเขา ต้นไม้ที่ขึ้นโคดเดี่ยวและป่าทึบบางส่วน การทำให้ภูตผีพอใจด้วยการบวงสรวง เช่น ไห้ว มีบทบาทสำคัญในด้านเกษตรกรรม สุขภาพและโหราศาสตร์ทุก ๆ ไป การทำให้ภูตผีพอใจด้วยการ ทำพิธีบวงสรวงประจำปีที่เทวสถานหรือศาลที่เป็นที่สิงสถิตของวิญญาณที่ชั่วร้าย เช่น ผีตายทั้งกลม ถูกฆ่าตายหรือตายเพราะอุบัติเหตุพวกวิญญาณที่เป็นผู้พิทักษ์ซึ่งอุทิศชีวิตสังเวยในที่นั้นๆ มีหน้าที่ปกป้องประตูเมืองและกำแพงป้อมปราการ พวกผีที่เป็นมิตรจะให้ความช่วยเหลือเป็นต้น

โปรดดูรายละเอียดใน: ณรงค์ พ่วงพิศ. พื้นฐานอารยธรรม.2523. และ จอห์น เอฟ เคดี. ไทยพม่าญวน และกัมพูชา. แปลโดย ภรณี กาญจนนัฐิ และ ชื่นจิตต์ อำไพพรรณ.2520.)

2. ลักษณะของความเป็นเมืองหลวงของพนมเปญ

เมืองหลวง (Capital City) เป็นที่ตั้งของรัฐบาล และสถาบันต่าง ๆ ทางการเมือง สถาบันพระมหากษัตริย์ โดยทั่วไปแล้วเมืองหลวงมักจะอยู่บริเวณใจกลางหรือแดนแกน¹ซึ่งตามธรรมชาติของเมืองโดยทั่วไปแล้วจะมีความเป็นเอกลักษณ์ของตัวเอง เช่น มีที่ตั้งที่เหมาะสมแก่การกสิกรรมเพราะใกล้แหล่งน้ำ มีที่ตั้งเหมาะสมแก่การค้าเพราะสามารถติดต่อกับเมืองต่าง ๆ ได้โดยสะดวก ซึ่งสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชทรงตั้งเมืองพนมเปญเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 15 ด้วยปัจจัยดังกล่าวเช่นกัน

พนมเปญเป็นเมืองหลวงของประเทศซึ่งมีลักษณะที่เรียกว่าเป็น"เอกนคร"(Primate City)² ทั้งนี้เพราะพนมเปญเป็นศูนย์กลางของทุกสิ่งทุกอย่างทั้งทางด้านเศรษฐกิจสังคม ตลอดจนการเมือง การปกครอง เป็นที่ตั้งของรัฐบาล ศูนย์กลางการค้า การศึกษา ตลาดแรงงาน ความชำนาญพิเศษต่าง ๆ ที่มาของการเป็นเอกนครประการหนึ่ง คือ ระหว่าง ปี ค.ศ.1865-1953 ฝรั่งเศสผนวกกัมพูชาเป็นอาณานิคมแล้วใช้พนมเปญเป็นศูนย์กลางการและศูนย์กลางการปกครอง จึงทำให้ฝรั่งเศสพัฒนาพนมเปญ เพื่อเป็นศูนย์กลางในการบริหารอาณานิคม เมื่อกัมพูชาได้รับเอกราชแล้ว พนมเปญยังคงความเป็นเอกนครอยู่อย่างเดิม ขณะที่จังหวัดอื่น ๆ มีความแตกต่างจากพนมเปญโดยสิ้นเชิง จึง

¹แดนแกน(Core Area)ในทางภูมิศาสตร์การเมืองถือว่า เป็นบริเวณศูนย์กลางของความสำคัญทางการเมือง และเศรษฐกิจของประเทศนั้นๆ และเป็นแหล่งที่ก่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้า และการรวมตัวเป็นประเทศ บริเวณดังกล่าวส่วนใหญ่จะขยายตัวจากบริเวณดั้งเดิมที่เป็นศูนย์กลางของแหล่งกำเนิดของชนชาตินั้น ซึ่งจะมีลักษณะพิเศษบางประการ เช่น มีความอุดมสมบูรณ์ ทำให้มีประชากรอาศัยอยู่หนาแน่น เป็นศูนย์กลางทางด้านเศรษฐกิจและการเมือง เป็นต้น (อ้างใน.วรรณา วงษ์วานิช. เอกสารคำสอนวิชา ภูมิ.451 ภูมิศาสตร์การเมือง,2537 หน้า 45.)

²เอกนคร(Primate City) หมายถึงเมืองที่มีศูนย์กลางของทุกสิ่งทุกอย่างทั้งทางการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจและสังคม เช่น

1. เป็นศูนย์กลางของอำนาจทางการเมือง
2. เป็นศูนย์กลางของความสำคัญทางเศรษฐกิจ
3. เป็นเขตที่มีการคมนาคมที่สะดวกติดต่อได้ทั่วถึง เป็นต้น

(อ้างใน.กรรณิการ์ อักษรกุล.สังคมวิทยา.2521.หน้า 41.)

ทำให้ปัจจุบันมีประชากรเคลื่อนย้ายจากต่างจังหวัดเข้ามาในพนมเปญเพื่อทำมาหากินมากกว่าจังหวัดอื่น ๆ¹ ซึ่งนอกจากจะมีชาวเขมรแล้วยังมีชาวต่างชาติ เช่น ชาวเวียดนาม ซึ่งเจ้าอาณานิคมนำเข้าและเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อย ๆ ประกอบกับการที่ชาวเวียดนามมีความขยันขันแข็งจึงสามารถควบคุมเศรษฐกิจของกัมพูชาไว้ได้อันดีรองจากชาวจีน² ในเวลาต่อมา สมัยรัฐบาลพอล พต (ค.ศ. 1976) มีความต้องการที่จะสร้างระบบเศรษฐกิจแบบเท่าเทียมกันด้วยปรัชญาของลัทธิคอมมิวนิสต์และบังคับให้ทุกคนใช้ชีวิตอย่างเรียบง่ายด้วยการประกอบอาชีพเกษตรกรรมอยู่ในชนบท ภายหลังจากการยึดอำนาจได้ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1975 จึงมีการผลักดันประชาชนในเมืองให้ออกสู่ชนบทในกรุงพนมเปญแทบจะไม่มิจิจกรรมทางเศรษฐกิจใดๆรวมทั้งการประกอบการด้านอุตสาหกรรม การศึกษามีเพียงเฉพาะระดับพื้นฐานเท่านั้น ที่ดินทั้งหมดถูกยึดเป็นของรัฐ จนกระทั่งในปี ค.ศ. 1979 เมื่อกัมพูชามีโอกาสเปิดประเทศ กรุงพนมเปญจึงมีบทบาทในการเป็นเมืองหลวงในลักษณะที่เรียกว่าเอนกนครอีกครั้ง

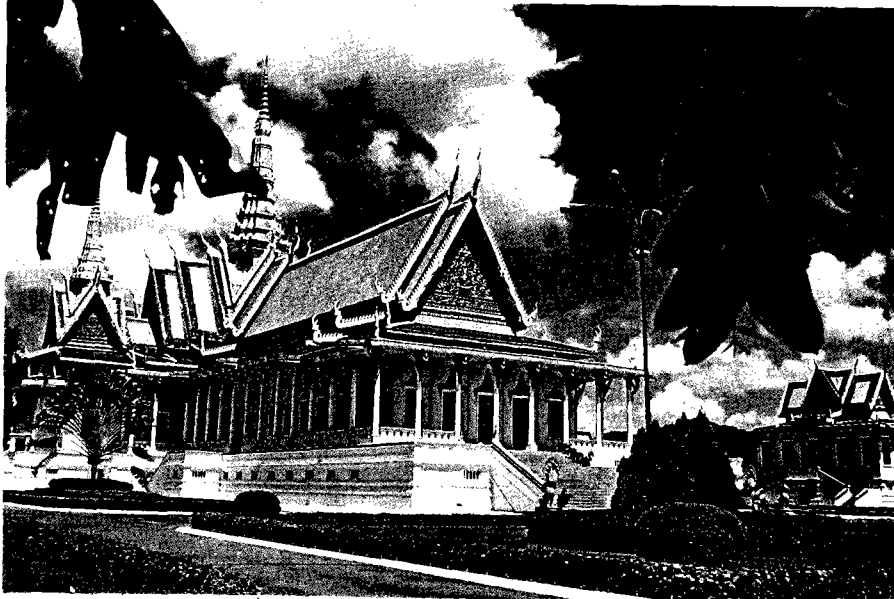
เมื่อพิจารณาความเป็นเอนกนครของพนมเปญ อาจใช้กรอบความคิดพิจารณาลักษณะความเป็นเมืองหลวง คือเป็นสถานที่ตั้งของพระบรมมหาราชวังซึ่งหมายถึงอำนาจในการบริหาร แผ่นดิน พนมเปญมีวัดอยู่เป็นจำนวนมากรวมทั้งวัดสำคัญ ซึ่งหมายถึงความเป็นปึกแผ่นของแผ่นดิน ความร่มเย็นเป็นสุขของประชากร พนมเปญมีชุมชนชาวต่างชาติ ซึ่งหมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศมีการติดต่อค้าขาย ทำให้เป็นเมืองที่มีความมั่งคั่งมากกว่าเมืองอื่น ซึ่งมีรายละเอียดต่อไป

¹การเคลื่อนย้ายของประชากรกัมพูชานั้นมีอยู่หลายครั้ง เช่น ภายหลังจากปี ค.ศ. 1865 ซึ่งฝรั่งเศสยึดครองอินโดจีนได้แล้ว ฝรั่งเศสได้นำชาวนูวอนจำนวนมากเข้ามาอาศัยในกัมพูชาโดยเข้าไปทำงานในองค์การรัฐบาลและเข้าไปประกอบอาชีพอื่น ๆ เช่น ค้าขายและงานบริการอื่น ๆ ในบางโอกาสชาวนูวอนยังคงมีฐานะเป็นตัวแทนของฝรั่งเศสที่ปกครองกัมพูชาในช่วงการเป็นอาณานิคมฝรั่งเศสได้จ้างชาวนูวอนจำนวนมากเข้าทำงานในองค์การของรัฐบาลเกือบทุกระดับทั้งนี้เนื่องจากฝรั่งเศสมีเจ้าหน้าที่ของตนไม่เพียงพอและครั้งสำคัญอีกครั้งหนึ่งในปี ค.ศ. 1975 สมัยรัฐบาลพอล พต

(อ้างใน สมพงษ์ ชุมาก. ความพยายามของนานาประเทศในการแก้ไขวิกฤตการณ์กัมพูชา. 2527. หน้า 11-13.)

²เล่มเดิม. หน้า 14.

2.1 พระราชวัง

ภาพประกอบ 2 พระราชวังในกรุงพนมเปญ

ที่มา: พจนานุกรมศิลปวัฒนธรรม ถ่ายภาพ

พระราชวัง เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นประมุขของประเทศอันเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจในการบริหารแผ่นดิน กษัตริย์ของกัมพูชาทรงเป็นประมุขของประเทศที่มีลักษณะคล้ายกับกษัตริย์ไทย จารัตระเพณีที่ถือปฏิบัติในกัมพูชาและไทยเกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์มีรากเหง้าจากอุดมการณ์จากลัทธิเทวราช โดยถือว่าพระมหากษัตริย์เปรียบเสมือนสมมุติเทพทำให้สถาบันกษัตริย์มีความศักดิ์สิทธิ์โดยมีพระราชพิธีราชาภิเษก การใช้คำราชาศัพท์ และเครื่องประกอบอิสริยยศต่าง ๆ รับรองความเป็นเทวราชาที่ประทับของพระมหากษัตริย์คือพระราชวังจึงมีความศักดิ์สิทธิ์ด้วย

พระราชวังในพนมเปญซึ่งเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ จึงเป็นสัญลักษณ์แห่งอำนาจการบริหารการปกครอง พระราชวังเขมรินทร์ซึ่งสร้างขึ้นเมื่อปี ค.ศ.1865เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์กัมพูชาสืบต่อกันมาหลายพระองค์ เช่น สมเด็จพระทริภักษรามาธิบดี สมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์ สมเด็จพระศรีสวสติ์ สมเด็จพระศรีสวสติ์ มณีนวสรี สมเด็จพระสุรรมฤต และ สมเด็จพระเจ้านโรดม สีหนุวรมัน ถึงแม้ว่าในระหว่างที่เขมรแดงปกครองประเทศในระบอบคอมมิวนิสต์ ระหว่าง ค.ศ.1875-1879 พระมหากษัตริย์ คือ สมเด็จพระนโรดม สีหนุ ซึ่งมีสภาพคล้ายกับเป็นนักโทษของเขมรแดงทรงถูกกักขังอยู่ในพระราชวังกับพระชายาโมนิกและพระโอรส เมื่อเปลี่ยนระบอบการปกครองเป็นประชาธิปไตย พระบรมมหาราชวังคงมีความสำคัญ ในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ของอำนาจในการบริหารราชการแผ่นดิน

2.2 วัดสำคัญของชาติ

วัดเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นปึกแผ่น ความสงบสุขของชาติและเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชน ทั้งนี้เพราะการสร้างวัดแสดงถึงสังคมนั้นมีความมั่นคงทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมในกรุงเทพมหานครมีวัดสำคัญหลายวัด ได้แก่

วัดพระแก้ว เป็นวัดคู่กับพระบรมมหาราชวังของกัมพูชาตั้งอยู่ในเขตพระราชฐาน ไม่มีพระสงฆ์จำวัดซึ่งคล้ายกับวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว) ของไทย วัดนี้มีศาลารายประกอบไปด้วยภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องรามเกียรติ์ บริเวณด้านหน้าของวัดเป็นลานคอนกรีตที่ด้านหน้าอุโบสถมีพระเจดีย์ใหญ่ 2 องค์ เป็นที่บรรจุอัฐิของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พระองค์ด้วง) องค์หนึ่ง และอีกองค์หนึ่งเป็นที่บรรจุอัฐิของสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ (พระองค์ราชวดี) พระอุโบสถอยู่กลาง ด้านหน้าพระอุโบสถมีมณฑปสองด้าน มณฑปด้านซ้ายเป็นที่ไว้พระธรรมและพระโค มณฑปด้านขวาเป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท นอกจากนี้ยังมีอาคารต่างๆ มีหอรบซึ่งบริเวณด้านนอกอาคาร

บริเวณวัดพระแก้วมีต้นไม้ใหญ่ซึ่งให้ความร่มรื่น เช่น ต้นปาล์ม ต้นพิกุล มีเจดีย์หลายองค์ซึ่งบรรจุพระอัฐิของกษัตริย์กัมพูชาและเจ้านายต่างๆ เจดีย์องค์หนึ่งซึ่งมีรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบปรางค์เป็นที่บรรจุพระอัฐิของพระราชธิดาองค์ใหญ่ใน สมเด็จพระนโรดม สีหนุ ซึ่งสิ้นพระชนม์เมื่อพระชนษา 4 ปี¹

ภาพประกอบ 3 วัดพระแก้ว บริเวณกรุงเทพมหานคร ประเทศกัมพูชา

ที่มา: พูนทรัพย์ รังคุปตวนิช ถ่ายภาพ

¹สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา.เบมรสามย,2536.หน้า 19.

ภายในพระอุโบสถวัดพระแก้ว พื้นของพระอุโบสถปูด้วยแผ่นเงินซึ่งสร้างมาตั้งแต่ปี ค.ศ.1892¹ ในรัชสมัยสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ ส่วนองค์พระแก้วนั้นสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์สั่งให้ทำเป็นพระแก้วมรกตจากห้างปักกระราดประเทศฝรั่งเศส² ฝาผนังระหว่างหน้าต่างเขียนเรื่องทศชาติและเวสสันดรชาดก เหนือหน้าต่างเขียนเรื่องปฐมสมโพธิ กลางพระอุโบสถมีฐานชุกชีตั้งบุษบกประดิษฐานพระแก้วมรกต เป็นต้น

นอกจากวัดพระแก้วแล้ว ยังมีวัดอีกหลายวัด ซึ่งแสดงให้เห็นถึงสัญลักษณ์ของความเป็นปึกแผ่น ความสามัคคีของคนในชาติและความสงบสุข ตลอดจนความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ อาทิ วัดพนม (Wat Phnom)³ วัดอุนาโลม (Wat Onalom)⁴ วัดปทุมวดี (Wat Patumwadee)⁵ เป็นต้น

2.3 ชุมชนชาวต่างชาติ

ในกรุงพนมเปญมีชุมชนชาวต่างชาติตั้งถิ่นฐานอยู่หลายกลุ่ม อาทิ ชาวจีน เวียดนาม ไทย ลาวและชาวยุโรปดังที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งในปัจจุบันในพนมเปญมีชาวต่างชาติอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งหมายความว่าพนมเปญเป็นศูนย์กลางติดต่อสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เช่น ในด้านการค้าขาย ความสัมพันธ์ทางการทูตและวัฒนธรรม พนมเปญเป็นที่ตั้งของสถานทูตของประเทศต่าง ๆ อาทิ สถานทูตไทย สถานทูตฝรั่งเศส สถานทูตญี่ปุ่น สถานทูตจีน สถานทูตอินเดีย เป็นต้น และองค์การระหว่างประเทศ เช่น UNTAC NGO

กรุงพนมเปญ ซึ่งเป็นเมืองหลวงของกัมพูชาในปัจจุบันมีลักษณะทางกายภาพที่เหมาะสม ทั้งนี้เพราะความอุดมสมบูรณ์ของพนมเปญตลอดจนทำเลที่ตั้งที่ดี สะดวกในการติดต่อกับเมืองต่าง ๆ ทั้งภายในประเทศและนอกประเทศ ในคริสต์ศตวรรษที่ 21 ซึ่งกำลังจะมาถึง พนมเปญคงจะเพิ่มบทบาทในฐานะเมืองหลวงควบคู่ไปกับบทบาทของประเทศกัมพูชาในสังคมโลก

¹อุไรศรี วรรณ. ภาษารัก ฉบับที่ 4 ไปเที่ยวเมืองเขมร. 2536. หน้า 13.

²สมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์. นิราศนครวัด. 2505. หน้า 44.

³เป็นวัดเก่าที่สร้างอยู่ย่านใจกลางเมือง ระหว่างถนนหมายเลข 96 และถนนหมายเลข 98 อยู่บนเขาจำลองซึ่งตามตำนานกล่าวว่าสร้างในปี ค.ศ.1434 โดยยายเพ็ญด้วยเหตุที่เป็นวัดบนเนินเขาจึงทำให้เห็นเด่นชัด ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพุทธศาสนาที่ชัดเจนและมองเห็นแต่ไกลชาวพุทธในพนมเปญนิยมและเลื่อมใสศรัทธาเป็นเวลายาวนาน

⁴เป็นวัดสังฆราชฝ่ายมหายาน ตั้งอยู่ทางด้านเหนือของพระราชวัง สร้างมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์

⁵เป็นวัดที่สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์สร้างถวายพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย

บทที่ 2

ประวัติศาสตร์กรุงพนมเปญก่อน ค.ศ.1841

ในบทนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาเกี่ยวกับความเป็นมาทางประวัติศาสตร์และวิวัฒนาการของกรุงพนมเปญตั้งแต่ยุคแรกก่อนที่จะมีการสถาปนาพนมเปญเป็นราชธานี ทั้งนี้เพื่อจะอธิบายให้เห็นขั้นตอนของการตั้งเมืองพนมเปญจากชุมชนบริเวณลุ่มน้ำพัฒนาเป็นบ้านเมืองในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์¹ ซึ่งเชื่อว่าพระองค์สถาปนาพนมเปญเป็นราชธานีเมื่อปีค.ศ.1434² ในเวลาต่อมาภัยภัยกัมพูชาบางพระองค์มิได้ใช้พนมเปญเป็นราชธานีทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ ซึ่งจะกล่าวรายละเอียดในตอนต่อไป

สำหรับเรื่องราวเกี่ยวกับกรุงพนมเปญซึ่งมีฐานะเป็นราชธานีในช่วงเวลาต่อมาคือในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ (พระองค์ด้วง) มีเมืองที่ใช้เป็นราชธานี 2 เมือง กล่าวคือระหว่างปีที่พระองค์ครองราชย์ในช่วงปีค.ศ.1841-1860พระองค์ทรงย้ายเมืองจากอุดงลือชัยไปใช้พนมเปญเป็นราชธานีเมื่อปีค.ศ.1842 ต่อมาในปี ค.ศ.1845 เกิดน้ำท่วมใหญ่ที่เมืองพนมเปญ พระองค์จึงถอยไปตั้งมั่นที่อุดงลือชัยอีกครั้งหนึ่ง จนกระทั่งในรัชสมัยของ สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ซึ่งครองราชย์ระหว่างปีค.ศ.1860-1904พนมเปญจึงได้รับการสถาปนาเป็นราชธานีอีกครั้งและมีฐานะเป็นราชธานีสืบต่อมาจนกระทั่งปัจจุบัน

การศึกษาเบื้องต้น ผู้วิจัยใช้ข้อมูลที่ได้จากตำนานและพงสาวดารเขมรทำการศึกษาได้แก่ พระราชพงสาวดารเขมรพระราชพงสาวดารกัมพูชาซึ่งอนุโลมว่าเป็นหลักฐานชั้นต้นเช่นเดียวกับพงสาวดารไทยซึ่งศึกษาจากพระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับจักรพรรดิพงศ์ พระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ อย่างไรก็ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่นำมาใช้มักมีความคลุมเครือและขัดแย้งกัน ทั้งนี้เนื่องจากเป็นหลักฐานที่เขียนขึ้นภายหลังจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งสิ้น ดังนั้นตำนาน พงสาวดาร ที่นำมาใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองพนมเปญระหว่างปี ค.ศ.1841-1860 จึงเป็นเอกสารชั้นรอง (Secondary Source) ซึ่งผู้วิจัยจำเป็นต้องหาหลักฐานอื่น ๆ เช่น หลักฐานทางภูมิศาสตร์ โบราณคดีและงานที่นักวิชาการค้นคว้าไว้ มาศึกษาเปรียบเทียบพร้อมกับวิเคราะห์ตีความ รวมทั้งจินตนาการเพื่อผูกเป็นเรื่องราวต่อไปนี้

¹ สมเด็จพระนารายณ์ครองราชย์ระหว่างปี ค.ศ.1431-1462

² ประยูร ทรงศิลป์ ประชุมเรื่องตำนานและนิทานพื้นบ้านเขมรภาค 1-9, 2540. หน้า 490.

1. กรุงพนมเปญก่อนเป็นราชธานี

พนมเปญก่อนที่จะได้รับการสถาปนาเป็นราชธานีของอาณาจักรกัมพูชาในปี ค.ศ. 1841 มีฐานะเป็นเมือง ๆ หนึ่งซึ่งตั้งอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขง บริเวณที่แม่น้ำ 3 สาย ได้แก่ แม่น้ำโขง แม่น้ำทะเลสาบและแม่น้ำบาสักไหลมาบรรจบกัน เมื่อจินตภาพย้อนไปในอดีตผู้คนบริเวณนี้ใช้ประโยชน์จากแม่น้ำดังกล่าวในการดำรงชีวิตและติดต่อทั้งภายในและภายนอกชุมชนโดยอาศัยการคมนาคมทางน้ำเป็นส่วนใหญ่ ทำให้แม่น้ำดังกล่าวมีความสำคัญสำหรับชุมชนบริเวณนี้มาตั้งแต่ต้น การเป็นเจ้าของบริเวณชุมชนทางแม่น้ำเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้พนมเปญพัฒนามาจนกลายเป็นชุมชนใหญ่และเจริญขึ้นตามกาลเวลา ดังนั้นเพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับการศึกษาและวิเคราะห์เกี่ยวกับความสำคัญของกรุงพนมเปญต่อการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสในอินโดจีนระหว่างปี ค.ศ. 1865-ค.ศ. 1953 ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาถึงภูมิหลังของกรุงพนมเปญ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.1 ตำนานเมืองพนมเปญและการพัฒนาการ

ตำนานพนมเปญเป็นตำนานที่เล่าต่อ ๆ กันมาและมีบันทึกขึ้นภายหลังดังได้กล่าวไว้ในพงสาวดารเขมร¹และพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 1,2² ตำนานพนมเปญจัดอยู่ในตำนานประเภทภูมินามสถานที่ ซึ่งทำให้ทราบที่มาของชื่อและความเป็นมาของชุมชนสรุปได้ ดังนี้

คำว่า พนม หมายถึงภูเขาและคำว่า เพ็ญ หรือเพ็ญเป็นชื่อของหญิงคนหนึ่งซึ่งชาวเขมรเรียกว่า ดวนเพ็ญ (Dawn Penh) นางมีความเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนาและปรารถนาที่จะสร้างวัดเป็นพุทธบูชาจึงได้ชักชวนผู้คนบริเวณนั้นถมดินเป็นภูเขาจำลองเพื่อสร้างวัดไว้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปและเจดีย์พระธาตุไว้สักการบูชา ชาวกัมพูชาจึงเรียกว่า พนมยายเพ็ญ ในตำนานบันทึกไว้ว่าเมื่อถมดินสร้างวัดแล้วยายเพ็ญยังต้องการสร้างพระธาตุ แต่เนื่องจากยากจนจึงตั้งสัตย์อธิษฐาน ด้วยอำนาจผลบุญของนางจึงบันดาลให้มีท่อนซุงลอยตามลำน้ำโขงมาติดอยู่บริเวณใกล้กับเขาพนม ในไม่ช้านั้นมีทั้งพระพุทธรูปและเทวรูปอยู่ในโพรง ดังนั้นนางจึงสามารถสร้างวัดขึ้นบริเวณเขาพนมได้สำเร็จดังปรารถนา/เหตุการณ์นี้น่าจะเกิดขึ้นก่อนปี ค.ศ. 1434 ทั้งนี้

¹ กรมศิลปากร. “พงสาวดารเขมร” ประชุมพงสาวดารภาค 1, พระนคร. 2506.

² กรมศิลปากร. พงสาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขา. เล่ม 1, 2. กรุงเทพฯ. 2534

³ โปรดอ่านเรื่องราวของตำนานใน ประยูร ทรงศิลป์. ประชุมเรื่องตำนานและนิทานพื้นบ้านเขมร. ภาคที่ 1-9. 2540

เนื่องจากเมื่อสมเด็จพระญาณวชิรญาณวราภรณ์เมื่อปีค.ศ.1434 ได้มีชุมชนซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่วัดพนมยาศิโยอยู่ก่อนแล้วและชื่อของชุมชนได้กลายเป็นชื่อของราชธานีของอาณาจักรกัมพูชาในเวลาต่อมา

การที่ตำนานเมืองพนมเปญกล่าวถึงพระพุทธรูปและเทวรูปลอยตามลำน้ำโขง ทำให้สันนิษฐานได้ว่า มีชุมชนซึ่งนับถือพุทธศาสนาปนกับศาสนาพราหมณ์ตั้งขึ้นในบริเวณจตุมุข หลังจากนั้นจึงมีการสร้างวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน ตำนานนี้มีประโยชน์ทำให้ทราบถึงการรวมตัวของชุมชนชาวพุทธโดยมีสตรีเป็นผู้นำชุมชนทางวัฒนธรรม

ในการลงภาคสนามของผู้วิจัยเมื่อวันที่ 2-10 กันยายน ค.ศ.1995 และวันที่ 17-30 สิงหาคม ค.ศ.1996 ทำให้ได้รับความรู้ซึ่งสามารถนำมาตั้งเป็นข้อสังเกตเกี่ยวกับเรื่องราวตอนหนึ่งในเนื้อเรื่องของตำนานที่กล่าวว่า ท่อนซุงลอยตามลำน้ำโขงลงมาติดอยู่บริเวณเขาพนม¹ ซึ่งถ้าพิจารณาจากแผนที่เมืองพนมเปญในปัจจุบัน จะเห็นได้ว่า แม่น้ำที่ไหลผ่านบริเวณเขาพนมที่ใกล้ที่สุดในปัจจุบันคือ แม่น้ำทะเลสาบ(Tonle Sap River) ไม่ใช่แม่น้ำโขงดังนั้นชื่อแม่น้ำในตำนานที่กล่าวว่า ท่อนซุงลอยมาตามลำน้ำโขงจึงไม่ตรงกับความเป็นจริงในปัจจุบันทั้งนี้เพราะบริเวณที่ชาวกัมพูชาเรียกว่า **จตุมุข** ซึ่งหมายถึงบริเวณที่แม่น้ำแยกเป็นสี่สาขานั้นคือบริเวณที่ใกล้กับพระราชวังเขมรินทร์ (โปรดดูภาพประกอบ 4) ฉะนั้นจึงไม่ใช่แม่น้ำโขง²ดังที่กล่าวไว้ในตำนาน

ปัจจุบันนี้ เขาพนมตั้งอยู่ระหว่างบริเวณถนนหมายเลข 96 และถนนหมายเลข 98 ในกรุงพนมเปญ ซึ่งบริเวณเขาพนม มีวัดพนม(Wat Phnom) เป็นสถานที่ซึ่งชาวกัมพูชาถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ต่อมาฝรั่งเศสจัดเป็นสถานที่พักผ่อนสำหรับประชาชนตั้งแต่ครั้งที่กัมพูชาเป็นอาณานิคม

(อ้างใน: Cambodia.Journey of a lifetime, 1996. p.39.)

²ถ้าเป็นแม่น้ำโขงดังที่กล่าวไว้ในตำนาน อาจวิเคราะห์ได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ กล่าวคือ บริเวณจรัญจวนซึ่งคั่นอยู่ระหว่างแม่น้ำโขงและแม่น้ำทะเลสาบในปัจจุบันในสมัยนั้นอาจเป็นเกาะเล็ก ๆ กลางแม่น้ำโขง แต่เนื่องจากการทับถมของดินตะกอนที่ผ่านมาเกือบพันปี จึงทำให้เกาะกลางแม่น้ำโขงใหญ่ขึ้นจนแยกแม่น้ำออกเป็นแม่น้ำโขงและแม่น้ำทะเลสาบ

เรื่องราวต่อมาของเมืองพนมเปญปรากฏอยู่ในพระราชพงสาวดารเขมร¹ซึ่งได้บันทึกเหตุการณ์ ซึ่งสรุปได้ว่า เมื่อครั้งที่ราชธานีของเขมรตั้งอยู่ที่นครธมต่อมาในปี ค.ศ.1350 รัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าศรีธำรง⁴แห่งกัมพูชากับรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) แห่งกรุงศรีอยุธยา กองทัพอยุธยาได้โจมตีนครธมโดยมีสมเด็จพระรามศวร พระราชโอรสของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง)เสด็จมาด้วย ปรากฏว่าครั้งแรกโจมตีนครธมไม่สำเร็จ กองทัพอยุธยาพยายามโจมตีอยู่หลายครั้ง จนในที่สุดในรัชสมัยของพระเจ้าธรรมมาโสภ³ซึ่งเป็นพระราชบุตรของสมเด็จพระศรีธำรงราชา กองทัพอยุธยาในสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา)จึงสามารถยึดนครธมได้ สมเด็จพระเจ้าธรรมมาโสภสิ้นพระชนม์ในที่รบกษัตริย์อยุธยาจึงทรงสถาปนาราชบุตรองค์หนึ่งทรงพระนามว่าพระนครอินทร์เป็นกษัตริย์เขมร ดังนั้นพระนครอินทร์จึงประทับอยู่ที่นครธมซึ่งเป็นราชธานี ขณะนั้นมีเจ้าเขมรองค์หนึ่งทรงพระนามว่าพญาญาติซึ่งเป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระศรีสุริเยศวร⁷โปรดให้คนลอบวางยาพิษปลงพระชนม์

¹ทองสืบ สุกะมาร์ค.พระราชพงสาวดารเขมร,2526.หน้า 80-81.

²โปรดอ่านรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องราวของนครนี้ใน. ยอร์ช เซเดส์.นครวัด.แปลโดย ปราณีวงษ์เทศ,2529 และ จีโด,มาดแลนค์.ประวัติเมืองพระนครของขอม แปลโดย. ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล,2527.)

³กรมศิลปากร.พระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์.หน้า 2.

⁴สมเด็จพระเจ้าศรีธำรง กษัตริย์เขมร ครองราชย์ระหว่างปี ค.ศ.1347- 1353 (อ้างใน.ทองสืบ สุกะมาร์ค.พระราชพงสาวดารเขมร.2536.หน้า 73.)

⁵พระเจ้าธรรมมาโสภ ครองราชย์ระหว่างปี ค.ศ.1373-1394 (อ้างใน.ทองสืบสุกะมาร์ค.เล่มเดิม.หน้า 78.)

⁶พระบรมราชาธิราชที่ 2 ทรงเป็นกษัตริย์ของอาณาจักรอยุธยา ครองราชย์ระหว่างปี (ค.ศ.1424-1448)

⁷สมเด็จพระศรีสุริเยศวร ครองราชย์ระหว่างปีค.ศ.1394-1417(อ้างใน.ทองสืบ สุกะมาร์ค เล่มเดิม.)

ปกรณ⁸ ทรงมั่งง กล่าวว่ พญาญาติน่าจะเป็นโอรสของพระรามราชา กษัตริย์อยุธยาองค์เดิมซึ่งกษัตริย์อยุธยาองค์ใหม่โปรดให้ครองเมืองจตุรมุข(โปรดดูรายละเอียดใน.ปกรณ⁸ ทรงมั่งง. การวิเคราะห์พงสาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ.ปริญญาณิพนธ์,2539.)

พระนครอินทร์เมื่อปี ค.ศ.1394 ภายหลังการสิ้นพระชนม์ของพระนครอินทร์ กรุงศรีอยุธยาไม่ได้แต่งตั้งเจ้านายองค์อื่นมาเป็นกษัตริย์เขมร ด้วยช่องว่างทางอำนาจที่เกิดขึ้นจึงทำให้พญาญาติสามารถสถาปนาพระองค์ขึ้นเป็นกษัตริย์ทรงพระนามว่า สมเด็จพระบรมราชรามาริบัติศรีสุริโยพันธุ์ธรรมิกราช แล้วย้ายราชธานีมาตั้งที่เมืองจตุรมาศ และในที่สุดได้ย้ายมาที่พนมเปญในปี ค.ศ.1434

พระราชพงสาวดารเขมรได้กล่าวถึงสาเหตุที่พญาญาติย้ายมาตั้งเมืองที่พนมเปญ การย้ายเมืองเกิดจากการเกรงอำนาจอยุธยา¹ แต่นักวิชาการไทยผู้หนึ่งวิเคราะห์ว่า การที่พญาญาติย้ายมาตั้งที่บริเวณจตุรมาศเนื่องจากราชวงศ์เขมรขัดแย้งกันเอง² แต่ผู้วิจัยศึกษาพบว่ามีปัจจัยอื่น ๆ อีก แต่ทว่าก่อนที่จะกล่าวถึงสาเหตุของการตั้งเมืองพนมเปญโดยพญาญาติ ผู้วิจัยใคร่จะย้อนกลับมาศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับเรื่องพญาญาติจากหลักฐานทางฝ่ายไทยซึ่งให้ข้อมูลที่แตกต่างออกไป กล่าวคือ พงสาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหอพระสมุดวชิรญาณบันทึกไว้ว่า พญาญาติเป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระรามราชา³ ซึ่งเป็นกษัตริย์กรุงศรีอยุธยากับพระสนม⁴ ภายหลังถูกสมเด็จพระนครินทรราชาหรือสมเด็จพระอินทราชา (ครองราชย์ ค.ศ.1409-1424) แย่งราชสมบัติ ซึ่งนักวิชาการไทยผู้หนึ่งตีความว่า กษัตริย์อยุธยาพระองค์ใหม่อาจโปรดให้นำสมเด็จพระรามราชากษัตริย์พระองค์เดิมไปประทับที่เมืองปทาจามและส่งเจ้ายาด(โอรสของสมเด็จพระรามราชา)ไปประทับอยู่ที่เมืองจตุรมาศ ต่อมาในรัชสมัยสมเด็จพระบรมราชาริราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) ซึ่งเป็นพระราช

¹ทองสืบ สุระมาร์ค.เล่มเดิม.

²จิตร ภูมิศักดิ์. ความเป็นมาของคำ สยาม ทาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชนชาติ เพิ่มเติมข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม.(2535.) และจิตร ภูมิศักดิ์.ตำนานนครวัด.(2524)

³สมเด็จพระรามราชาเป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระรามศวร กษัตริย์ในราชวงศ์อู่ทอง ครองราชย์ระหว่างปีค.ศ.1395-1409 ต่อมาถูกชิงราชย์สมบัติจากสมเด็จพระนครินทราริราช (ขุนหลวงพระจั่ว) แห่งราชวงศ์สุพรรณภูมิ ซึ่งครองราชย์ระหว่างปี ค.ศ.1409-1424. (อ้างใน:พงสาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ.)

⁴ชื่อ อามพะเกช ซึ่งปรกรณ์ ทรงม่วง สันนิษฐานว่าบุคคลผู้นี้ไม่ใช่แม่เหสี เพราะพงสาวดารฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ บันทึกตำแหน่งว่า "แม่นาง" ซึ่งถ้าเป็นแม่เหสีจะเรียกว่า นางพญาหรือแม่ท้าว(อ้างใน.ปรกรณ์ ทรงม่วง.เล่มเดิม หน้า 228-229.)

⁵ตามพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ ในส่วนของ ไมเคิล วิคเคอรี ใช้ว่า จตุรมาศ แต่ในปัจจุบันใช้ว่า จตุรมาศ (Chatumuk)

โอรสองค์ที่ 3 ของสมเด็จพระนครินทราชาหรือสมเด็จพระอินทราชา(ครองราชย์ ค.ศ.1424- 1448) ได้โปรดส่งทัพไปตีนครของเขมรในปี ค.ศ.1432 แล้วโปรดให้โอรส คือ สมเด็จพระนครินทร์¹ ครองนคร เจ้ายาจึงรวบรวมชาวเขมรก่อการกบฏต่อสมเด็จพระนครินทร์ ทำให้ทางกรุงศรีอยุธยาต้องส่งกองกำลังมาช่วย ในการปราบปรามครั้งแรกสามารถจับตัวเจ้ายาได้ แต่ระหว่างทางขณะคุมตัวมายังกรุงศรีอยุธยาเจ้ายาสามารถหลบหนีไปได้และได้ชักชวนพวกเผ่าพรกก่อการกบฏและมีขุนนางเขมรซึ่งหลบหนีจากพระนครหลวงไปช่วยเจ้ายาด้วย ทำให้ทางอยุธยาและสมเด็จพระนครินทร์ซึ่งครองราชย์อยู่ที่นครต้องร่วมมือกันยกกองทัพมาปราบอีกหลายครั้ง จนกระทั่งสมเด็จพระนครินทร์สวรรคตเป็นผลให้เจ้ายาสามารถสถาปนาตนเองเป็นกษัตริย์เขมร เจ้ายาจึงย้ายมาตั้งมั่นที่พนมเปญ เรื่องราวที่ปรากฏอยู่ในหลักฐานประวัติศาสตร์ทั้งฝ่ายไทยและฝ่ายเขมร อาจสันนิษฐานได้ว่าพญานาคหรือเจ้ายาคเป็นคนเดียวกัน ซึ่งจะต้องใช้เวลาศึกษาต่อไป แต่ในที่นี้ผู้วิจัยมีจุดมุ่งหมายที่จะหาข้อมูลมาสนับสนุนสาเหตุที่พญานาคหรือเจ้ายาย้ายเมืองมาอยู่ที่พนมเปญว่ามีสาเหตุเนื่องจากความขัดแย้งในหมู่พระราชวงศ์และหลีกเลี่ยงจากการโจมตีจากกองทัพไทย อย่างไรก็ตามยังมีนักวิชาการที่กล่าวถึงปัจจัยที่เป็นสาเหตุให้พญานาคย้ายเมืองมาตั้งที่กรุงพนมเปญอีกปัจจัยหนึ่งก็คือ ความต้องการที่จะติดต่อค้าขายกับนานาชาติ² ซึ่งจะอธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับปัจจัยนี้ในตอนที่ว่าด้วยปัจจัยในการสถาปนาพนมเปญเป็นราชธานี

การตั้งเมืองพนมเปญโดยพญานาคในคริสต์ศตวรรษที่ 15 นั้น มีผลทำให้พนมเปญเกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญคือพัฒนาจากชุมชนชาวบ้านขึ้นมาเป็นบ้านเมือง โดยมีผู้นำซึ่งมีทั้งอำนาจทางทหารและการเมืองโดยมีฐานะเป็นพระราชวงศ์ แต่ความผูกพันระหว่างชุมชนเริ่มแรกซึ่งเป็นชาวพุทธกับผู้นำทางทหารยังคงดำเนินต่อมา ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อสมเด็จพระพญานาคขึ้นพระชนม์เมื่อปี ค.ศ.1462 พระโอรสของพระองค์ซึ่งเป็นกษัตริย์องค์ต่อมา คือ สมเด็จพระนารายณ์ราชาธิราช (ครองราชย์ ค.ศ.1462) โปรดให้สร้างเจดีย์บรรจุอัฐิของพระราชบิดาไว้บนยอดเขาพนมเพ็ญซึ่งขณะนั้นเป็นเพียงเนินดิน ต่อมาเมื่อปี ค.ศ.1919 ในรัชสมัยของสมเด็จพระศรีสวัสดิ์ทรงโปรดให้นำศิลาแลงมาก่อฐานเสริมด้วยอิฐแล้วถมดินออกไปให้เป็นเนินโดยรอบปรับปรุงให้มั่นคงขึ้นมีความสูงประมาณ 6 วา ความสูงของพระธาตุที่อยู่บนยอดเขานั้นสูงประมาณ 4 วา ทำเป็น

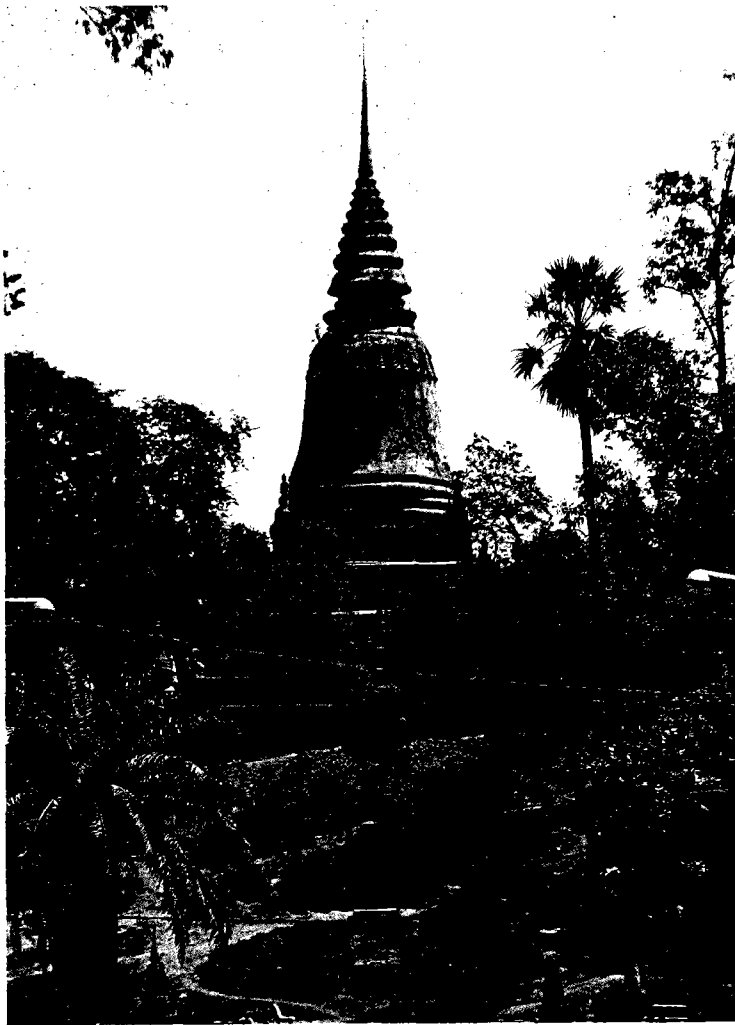
¹ปกรณ ทรงม่วง.เล่มเดิม.หน้า 178.

²เป็นชนกลุ่มหนึ่งซึ่งไมเคิล วิกเคอรี สันนิษฐานว่าเป็นกลุ่มที่มีเชื้อชาติมอญเขมร มีดินแดนอยู่บริเวณหนึ่งทางด้านตะวันตกของกัมพูชา ชนเผ่านี้ได้ร่วมกับพญานาคก่อการกบฏ (อ้างใน : ปกรณ ทรงม่วง.เล่มเดิม.หน้า 219.)

³เควิด พี. แชนด์เลอร์.เล่มเดิม.หน้า 115-120.

สถูป รูปทรงฐานเป็นเจดีย์ทรงเขมรซึ่งทำเป็นสถูปทรงระฆังคว่ำยาวแต่ยอดสั้น ที่บริเวณด้านหน้ามีศิลาจารึกโดยอธิบายถึงประวัติความเป็นมาของพระเจดีย์ ด้านตะวันออกมีบันไดทางขึ้น ปัจจุบันชาวบ้านพูดกันว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์จึงมีผู้เดินทางมาสักการะเสมอ ๆ

สรุปได้ว่า สมเด็จพระญาณาคติได้มาตั้งมั่นอยู่บริเวณจตุมขแล้วสถาปนาพนมเปญเป็นราชธานี จากนั้นได้พยายามขยายอำนาจไปยังเมืองต่าง ๆ บริเวณทะเลสาบเขมรและบริเวณแม่น้ำ

ภาพประกอบ 5 เจดีย์ใหญ่ที่วัดพนม กรุงพนมเปญ

ที่มา: พูนทรัพย์ รังคุปตวณิช ถ่ายภาพ

1.2 ความสัมพันธ์ของกรุงเทพมหานครกับเมืองบริเวณทะเลสาบและแม่น้ำในกัมพูชา

กัมพูชาเป็นประเทศที่มีทะเลสาบน้ำจืดที่ใหญ่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทะเลสาบน้ำจืดนี้ถือว่าเป็นอ่างเก็บน้ำตามธรรมชาติที่ใหญ่ที่สุดของประเทศ ทะเลสาบเขมรมีพื้นที่ครอบคลุมบริเวณหลายจังหวัดของประเทศไทย ได้แก่ จังหวัดเสียมราฐ จังหวัดกำปงชนัง จังหวัดกำปงจาม จังหวัดพระตะบอง จังหวัดตาแก้ว จังหวัดกันดาล โดยมีกรุงเทพมหานครซึ่งตั้งอยู่ทางใต้หรือส่วนล่างของทะเลสาบ¹ บริเวณทะเลสาบจึงเป็นบริเวณที่อุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปลาน้ำจืดและสัตว์น้ำนานาชนิดตลอดจนความอุดมสมบูรณ์ด้วยพรรณไม้ต่าง ๆ นอกจากนี้การที่บริเวณดังกล่าวมีน้ำท่วมทุก ๆ ปี ทำให้มีความอุดมสมบูรณ์คงที่ ทั้งนี้เพราะน้ำจะพัดพาเอาปุ๋ยมาทิ้งไว้จนกลายเป็นดินที่เต็มไปด้วยปุ๋ยธรรมชาติซึ่งเหมาะแก่การเพาะปลูกเป็นอย่างยิ่ง ทำให้มีผู้คนอพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณรอบ ๆ ทะเลสาบเป็นจำนวนมากและตั้งถิ่นฐานมาเป็นเวลานานแล้ว อาทิ โรเลย์ นครธม² ผู้คนที่ตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้คงจะทำการเพาะปลูกและทำการ

¹ ทะเลสาบเขมรนั้นในฤดูแล้ง ทะเลสาบจะมีความยาวประมาณ 150 กิโลเมตร ตอนที่กว้างที่สุดกว้างประมาณ 32 กิโลเมตร มีเนื้อที่ทั้งหมด 3,000 ตารางกิโลเมตร ในฤดูน้ำเมื่อน้ำขึ้นเต็มที่ คือประมาณเดือนกันยายนถึงเดือนตุลาคมทะเลสาบนี้จะมีเนื้อที่กว้างกว่าในฤดูแล้งประมาณ 3 เท่า ส่วนความลึกนั้นในฤดูน้ำ น้ำลึกประมาณ 12-14 เมตร ในฤดูแล้งในส่วนที่น้ำตื้นที่สุดประมาณ 0.08 เมตร ถึงประมาณ 2 เมตร ลักษณะของพื้นที่ตามบริเวณชายฝั่งเป็นดินตะกอน ตามขอบของทะเลสาบเป็นป่าละเมาะและป่าน้ำท่วม บริเวณซึ่งเป็นที่ดอนจะเป็นที่โล่งแจ้ง พื้นที่บริเวณทะเลสาบเขมรนั้นแบ่งออกเป็น 3 ตอน คือ

ก. ลานเลน เป็นตอนที่ตื้นเขินในฤดูแล้ง และโคลนเลนนี้จะกั้นทะเลสาบให้เห็นเป็นตอน ๆ ในฤดูแล้ง

ข. ทะเลสาบน้อย เป็นตอนที่อยู่ทางด้านเหนือของลานเลน มีความยาวประมาณ 35 กิโลเมตร และกว้างประมาณ 25 กิโลเมตร ตามบริเวณชายฝั่งปกคลุมไปด้วยพงหญ้า

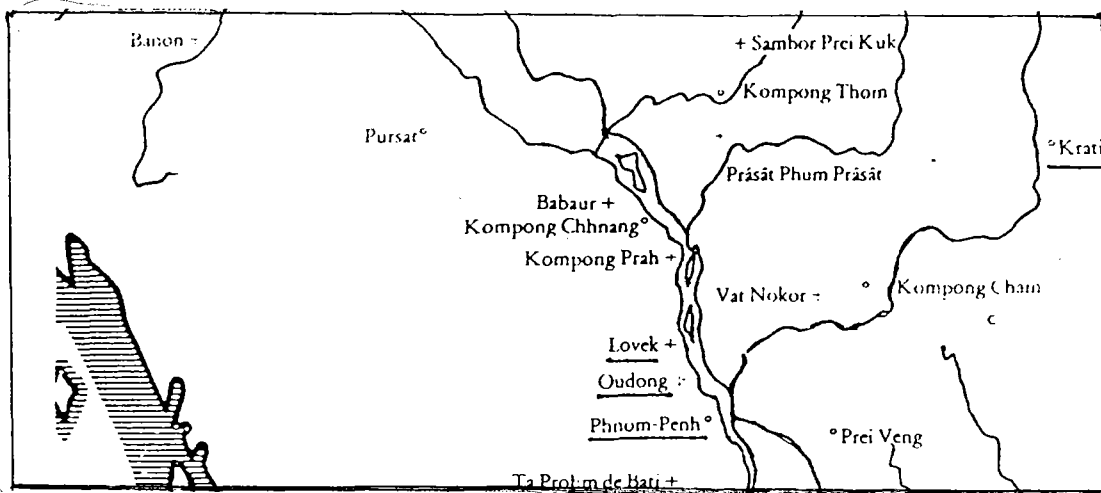
ค. ทะเลสาบใหญ่ เป็นตอนที่อยู่ทางเหนือของทะเลสาบน้อย มีความยาวประมาณ 75 กิโลเมตร และกว้างประมาณ 32 กิโลเมตร

² โรเลย์และนครธม เป็นเมืองโบราณของอาณาจักรกัมพูชา ปัจจุบันอยู่บริเวณจังหวัดเสียมราฐ (โปรดอ่านรายละเอียดใน นิคม มุสิกคามะ. ประวัติศาสตร์โบราณคดีกัมพูชา. 2536. หน้า 150-210.)

ประมุงเป็นหลัก จนกระทั่งบางชุมชนพัฒนาเป็นชุมชนที่ใหญ่ขึ้น ได้แก่ เมืองบาสาณ เมืองบริบูรณ์ เมืองโพธิ์สัตว์ เมืองจตุมข รวมทั้งเมืองพนมเปญ

ในคริสต์ศตวรรษที่ 15 เมื่อพญานาคิย้ายเมืองมาอยู่ที่พนมเปญ พระองค์ทรงพยายามที่จะขยายอำนาจโดยการโจมตีเมืองต่าง ๆ ได้แก่ เมืองกรกอร์ เมืองกำปงโพศรี เมืองนอกบาล เมืองบริบูรณ์และเมืองละแวก ซึ่งล้วนแต่เป็นเมืองที่อยู่บริเวณที่ราบลุ่มทะเลสาบเขมร จึงเห็นได้ว่าการที่พญานาคิขยายอาณาเขตการปกครองในบริเวณรอบ ๆ ทะเลสาบ อาจใช้เมืองเหล่านั้นเป็นป้อมปราการป้องกันข้าศึกและปัจจัยทางเศรษฐกิจ เช่นเดียวกับการขยายอิทธิพลไปยังเมืองโบราณที่ได้พัฒนาขึ้นบริเวณลุ่มแม่น้ำ อาทิ เมืองกำปงจาม เมืองบาพนม เมืองละแวก เมืองอุดงคัมมิชัย เป็นต้น

เมื่อพิจารณาบริเวณที่ตั้งและการติดต่อระหว่างชุมชนต่าง ๆ บริเวณทะเลสาบเขมรและแม่น้ำสายสำคัญ ทำให้สามารถเปรียบเทียบได้ว่า พนมเปญเป็นเสมือนปลายส่วนล่างของกรวย ซึ่งของเหลวทั้งหลายจะต้องไหลผ่านเนื่องจากพนมเปญตั้งอยู่ตรงจุดซึ่งเป็นศูนย์รวมของแม่น้ำทั้งสามสาย จึงทำให้บริเวณดังกล่าวกลายเป็นดินแดนที่ราบลุ่มที่อุดมสมบูรณ์กว้างใหญ่และให้ผลผลิตทางกสิกรรมหลายประเภท นอกจากนี้พนมเปญยังมีเครือข่ายสัมพันธ์กับเมืองในบริเวณที่ราบลุ่มทะเลสาบและแม่น้ำทำให้พนมเปญกลายเป็นศูนย์กลางและศูนย์รวมของผลผลิตคล้ายกับเป็นตลาดกลางส่งผ่านสินค้านานาชนิดไปยังท้องถิ่นบริเวณทะเลสาบและบริเวณแม่น้ำดังกล่าวรวมทั้งนานาชาติด้วย

ภาพประกอบ 6 แผนที่สังเขปแสดงลักษณะที่ตั้งของกรุงพนมเปญกับเมืองบริเวณทะเลสาบและแม่น้ำในกัมพูชา

ที่มา: ดัดแปลงจาก Michel ,Igout.op.cit.

1.3 ปัจจัยสำคัญในการสถาปนาพนมเปญเป็นราชธานีในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ในตอนนี้ผู้วิจัยนำทฤษฎีและแนวความคิดกระบวนการเกิดเมืองและการเกิดเมืองหลวง ตลอดจนสาเหตุของการย้ายเมืองหลวงมาเป็นกรอบความคิดในการวิเคราะห์การสถาปนาพนมเปญเป็นราชธานีในปี ค.ศ.1434 รวมทั้งความคิดเห็นที่ว่า การที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชย้ายมาตั้งพนมเปญเป็นราชธานีนั้น มีปัจจัยทางเศรษฐกิจและการติดต่อกับต่างชาติเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งโดยเฉพาะกับจีนดังที่ ไมเคิล วิดเคอร์¹ ได้แสดงเหตุผลไว้อย่างน่าเชื่อถือว่าการย้ายเมืองหลวงจากบริเวณศูนย์กลางการปกครองทางเหนือของทะเลสาบซึ่งหมายถึงนครธมในคริสต์ศตวรรษที่ 14-15 อาจจะสัมพันธ์กับการขยายตัวอย่างรวดเร็วของการค้าทางทะเลระหว่างจีนกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้ากับภาคพื้นทวีป มีการส่งทูตและบรรณาการจาก

¹ การที่เมืองหลวงมีการโยกย้ายจากแหล่งเดิมไปตั้งเป็นเมืองหลวงใหม่นั้น มีสาเหตุดังนี้

1. เพื่อผลทางเศรษฐกิจ จะได้ติดต่อค้าขายกับต่างประเทศได้มากกว่าเดิม
2. เพื่อความสำคัญทางด้านยุทธศาสตร์และการเมือง
3. เพื่อเป็นศูนย์กลางการปกครองและประสานงานกันระหว่างรัฐเล็ก ๆ
4. ย้ายเมืองหลวงตามสภาพภูมิศาสตร์เพื่อความเหมาะสมและหนีภัยธรรมชาติ
5. ย้ายเพื่อป้องกันการรุกรานจากข้าศึกโดยใช้สภาพภูมิศาสตร์เป็นปราการธรรมชาติ

ฯลฯ

(อ้างใน เสวก ใจสะอาด. เอกสารนิเทศการศึกษ ฉบับ 266. ภูมิศาสตร์การเมือง. 2527. หน้า 80- 82.)

² เดวิด พี. แซนด์เลอร์. ประวัติศาสตร์กัมพูชา. แปลโดย พรรณงาม เกียรติธรรมสาร สดใส ชันติวรพงศ์ และวงเดือน นาราวัจ, 2540. หน้า 114-147.

จีนขยายตัวทางการค้ามาทางตะวันออกเฉียงใต้มากขึ้น เนื่องจากในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 13 พวกมองโกลรวบรวมจีนตะวันตกเฉียงใต้เข้าไว้ในจักรวรรดิจีน ทำให้มีการอพยพของจีนเข้ามาในเขตเมืองท่าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากขึ้นติดตามด้วยการที่ราชวงศ์หมิงฟื้นคืนอำนาจของจีนขึ้นใหม่ในศตวรรษต่อมาและมีการออกสำรวจทางทะเลโดยผ่านมหาสมุทรทางใต้ ในระหว่าง ค.ศ.1403-1433 เหตุการณ์เหล่านี้เน้นความจริงที่ว่าจีนได้ขยายการค้าของตนมาทางทะเลและมีการอพยพคนจีนเข้ามาในเขตเมืองท่าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

(โปรดอ่านรายละเอียดใน. จอนห์ เค. แฟร์เบงก์, เอ็ดวิน โอ โรเซา. อัลเบิร์ต คราก. เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคใหม่. แปลโดย ศรีสุข ทวีชาติประสิทธิ์, 2520. หน้า 503-512.)

กัมพูชาไปเยือนจีนมากกว่าสิบสองครั้งในระหว่างปี ค.ศ.1371-ค.ศ.1419¹ แม้ว่าการส่งคณะทูตเหล่านี้ อาจจะเป็นเรื่องพิธีการแต่เป้าหมายหลักเป็นไปเพื่อการค้า จำนวนคณะทูตที่กัมพูชาส่งไปเจริญสัมพันธไมตรีกับจีนในช่วงเวลาดังกล่าวชี้ให้เห็นว่ากัมพูชาไม่เพียงแต่มีอำนาจและมีบทบาทในดินแดนภาคพื้นทวีปเท่านั้น แต่ยังแสดงให้เห็นด้วยว่าผู้นำของกัมพูชาอาจลดการติดขัดกับความเชื่อทางศาสนาและหน้าที่พิธีกรรมของระบบราชการแบบพราหมณ์มาเป็นความกระตือรือร้นและพร้อมที่จะแสวงหาผลประโยชน์ทางการค้ากับจีนมากขึ้น ดังนั้นการย้ายเมือง² โดยพญาญาติเพื่อมาอยู่ที่พนมเปญ จึงอาจมีเหตุผลนอกเหนือจากความขัดแย้งในหมู่ราชวงศ์หรือย้ายเพราะป้องกันการรุกรานจากข้าศึก โดยเฉพาะอย่างยิ่งหนีจากอำนาจของอยุธยาหรือย้ายเมืองหลวงตามสภาพการปกครองหรือเพื่อความเหมาะสมหรือหนีภัยธรรมชาติ เช่น จากอุทกภัยดังกล่าวมาแล้ว

ความเหมาะสมของสถานที่ตั้งของพนมเปญเป็นเหตุผลสำคัญเหตุผลหนึ่งที่สมเด็จพระพญาญาติย้ายเมืองจากนครมาพนมเปญ ทั้งนี้เพราะสามารถติดต่อกับชายฝั่งทะเลจีนใต้จนกระทั่งถึงจีนได้สะดวกกว่า(โปรดดูแผนที่ในภาคผนวก ญ) และสามารถควบคุมการค้าจากดินแดนภายในและภายนอก เช่น การค้าระหว่างจีนกับอาณาจักรต่าง ๆ ในดินแดนภายในซึ่งผ่านเข้ามาทางสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงไปจนอาณาจักรลาว และเมืองต่าง ๆ ในลุ่มทะเลสาบเขมร

การย้ายเมืองหลวงในสมัยสมเด็จพระพญาญาติ อาจสะท้อนให้เห็นผลประโยชน์ทางการค้าของกัมพูชาประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งก็คือการที่อยู่ห่างไกลจากการขัดแย้งทางการเมืองภายในราชวงศ์เขมรและจากอำนาจอยุธยา ทำให้กัมพูชาสามารถทำการค้ากับจีนได้โดยอิสระ ดังนั้น พนมเปญจึงมิใช่เป็นเมืองที่พญาญาติจะใช้หลบหนีภัยจากศัตรูเพียงประการเดียว แต่เป็นเมืองที่สามารถจะสร้างความมั่งคั่งให้กับพระองค์ได้ด้วย

¹ เดวิด พี. แชนด์เลอร์. เล่มเดิม.

² วิคเคอรี และ โอ คับบลิว. วอลเตอร์ ถือว่าการย้ายเมืองครั้งนี้ไม่จำเป็นต้องเกี่ยวเนื่องกับความเสื่อม แต่เนื่องจากการย้ายเมืองหลวงมาอยู่บริเวณนี้ มิได้นำเอาผลงานแบบเมืองพระนคร เช่น ปราสาทหิน งานชลประทาน เป็นต้น ทำให้นักเขียนทั้งหลายจึงพูดถึงแต่ความเสื่อมกันเสียส่วนมาก

(โปรดดูรายละเอียดใน เดวิด พี. แชนด์เลอร์. เล่มเดิม.)

พลับพลึง คงชนะ ให้ความเห็นเพิ่มเติมว่า การที่พนมเปญไม่ได้นำสถาปัตยกรรม เช่น ปราสาทหินแบบเมืองพระนครมาก่อสร้างเนื่องจากเป็นชุมชนชาวพุทธและมีข้อจำกัดด้านสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์

2. ความเจริญของกรุงพนมเปญในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ๑๖๖๑-๑๖๘๖

ปัจจัยหลายประการซึ่งทำให้พนมเปญเป็นราชธานีในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ อาทิ เพื่อผลทางเศรษฐกิจซึ่งจะได้ติดต่อค้าขายกับนานาชาติ ปัจจัยต่างๆ เหล่านี้ทำให้พนมเปญมีฐานะเป็นราชธานีและได้รับการพัฒนามาเป็นลำดับ ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษารายละเอียดของการพัฒนาทางด้านกายภาพ การพัฒนาทางการเมืองการปกครอง ตลอดจนการพัฒนาทางการค้ากับต่างประเทศในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ เพราะการพัฒนาในรัชสมัยของพระองค์เป็นพื้นฐานของพนมเปญสืบเนื่องมาจนถึงในปัจจุบัน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

2.1 ความเจริญทางด้านกายภาพ

พนมเปญได้รับการสถาปนาเป็นราชธานีครั้งแรกในสมัยสมเด็จพระนารายณ์เมื่อปี ๑๖๖๑ โดยย้ายมาจากเมืองบาดาน (Basan) ซึ่งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มทะเลสาบเขมร^๑ เนื่องจากสาเหตุจากอุทกภัยเป็นสำคัญ พระองค์จึงโปรดให้สร้างพระราชวังที่ประทับตรงบริเวณจตุรมุข โดยมีเจ้าเมืองชื่อ เดโก สเรย (Deco Srei) เป็นผู้ควบคุมการก่อสร้าง เจ้าเมืองผู้นี้เกณฑ์ผู้คนสร้างพระราชวังและควบคุมการขุดดินบริเวณที่ตั้งพระราชธานีใหม่ให้เต็ม ทั้งยังให้ถมบริเวณภูเขาพนมคอนเพียให้สูงขึ้นไปอีก หลุมลึกซึ่งเกิดจากการขุดดินขึ้นไปในนั้นมีชื่อว่าบึงเดโก (Ben Deco)^๒ มีการทำเขื่อนเพื่อป้องกันน้ำท่วม ขุดคลองเพื่อนำน้ำจากแม่น้ำโขงมากักเก็บไว้ในสระภายในพระราชวังเพื่อใช้ประโยชน์ในการบริโภคอุปโภค ซึ่งมีชื่อว่าคลองออกญาผลุง เมื่อเวลาผ่านไปเรียกว่าคลองพามผลุง^๓ นอกจากนี้ทรงมีบัญชาให้ก่อสร้างวิหารบนดินสูงซึ่งโปรดให้ถมขึ้นไปตรงวิหารเก่าของยายเพีย ทรงให้สร้างเจดีย์ใหญ่ ๆ ทางด้านหลังพระวิหารและทรงให้เรียกวัดพนมคอนเพียนี้ว่าวัดพระเจดีย์บรรพต ต่อมาประชาชนทั้งหลายกลับเรียกวัดนี้ว่า วัดพนมคอนเพีย วัด

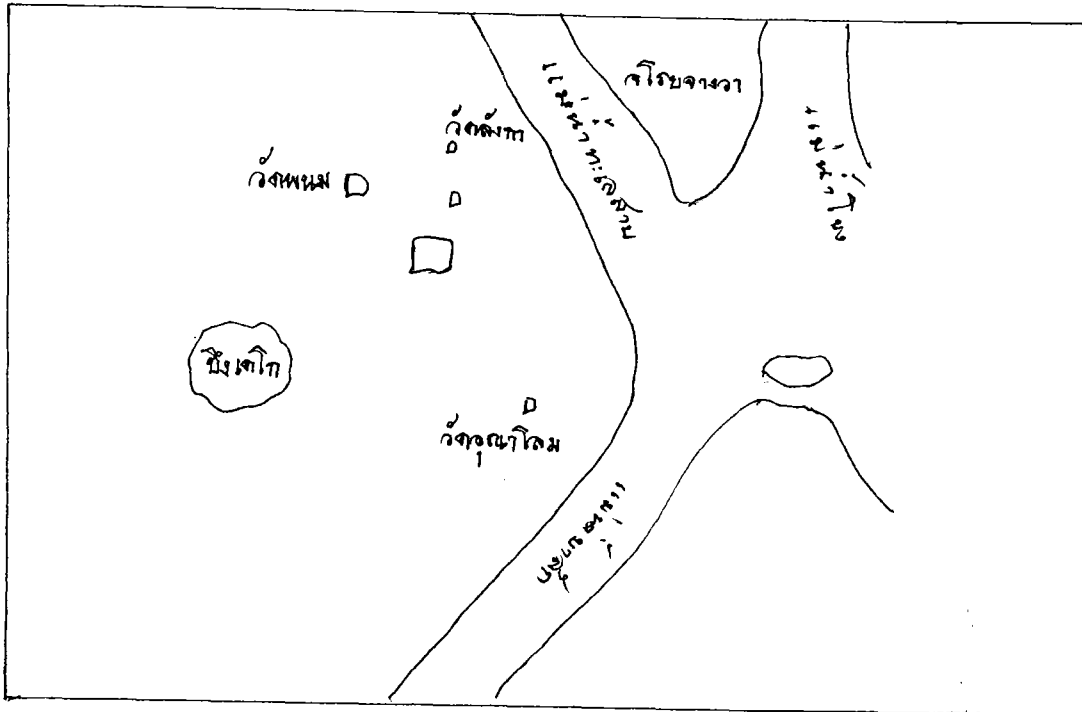
^๑เมืองบาดาน ปัจจุบันอยู่บริเวณอำเภอ ศรีสัชนา จังหวัดกำแพงเพชร

^๒Michel, Igout. ได้กล่าวว่า ก่อนที่จะตั้งเมืองหลวงที่บาดานนั้น เมืองหลวงของกัมพูชาอยู่ที่นครธม(โปรดอ่านรายละเอียดใน Michel, Igout. *Phnom Penh Then and Now*, 1993, p.1-2.) แล้วย้ายจากบาดานมาอยู่ที่พนมเปญเนื่องจากอุทกภัย ทั้งนี้เนื่องจากที่บาดานนั้นจะมีน้ำท่วมขังในฤดูฝน สมเด็จพระนารายณ์จึงทรงย้ายมาอยู่ที่พนมเปญเมื่อปี ๑๖๖๑ แล้วย้ายมาอยู่ที่จตุรมุขคือพนมเปญใน ค.ศ. 1686 (อ้างใน ทองสืบ เล่มเดิม หน้า 81 และ ประยูร ทรงศิลป์ เล่มเดิม 2540 หน้า 490.)

^๓Michel, Igout. op.cit. p.1 และ ประยูร ทรงศิลป์ เล่มเดิม 2540 หน้า 493.

^๔ปัจจุบันคือบริเวณสวนยางซึ่งอยู่ทางด้านตะวันออกของพระตำหนักเจดีย์

พนมเพ็ญหรือวัดพนม นอกจากนี้ยังมีบัญชาให้สร้างวัดอีก 6 วัดดังภาพที่เซเคส์เสกซ์¹(ภาพประกอบ 7) ได้แก่ วัดต่าง ๆ คือ วัดพุทธโฆษา วัดลังกา วัดเกาะ วัดพามผลุง วัดอุณาโลม วัดขพบ ตายอง²จากนั้นสมเด็จพระญาณาคิตรงให้ขุดคลอง อาทิ คลองตาแก้ว คลองพุมพาย สร้างกำแพงล้อมรอบราชธานีเป็นคัน จึงทำให้พนมเพ็ญมีลักษณะเป็นบ้านเป็นเมืองขึ้นมา

ภาพประกอบ 7 แผนที่สังเขปแสดงให้เห็นลักษณะที่ตั้งของพนมเพ็ญในคริสต์ศตวรรษที่ 15
ซึ่งสร้างโดยสมเด็จพระญาณาคิตรง เสกซ์ภาพโดย เซเคส์ในคริสต์ศตวรรษที่ 20
(ในปี 1913) (BEFEO)

ที่มา : Michel ,Igout.op.cit.p.30.

¹เซเคส์ได้เสกซ์ภาพนี้เมื่อปี ค.ศ.1913 ซึ่งเป็นปีภายหลังจากการสร้างเมืองพนมเพ็ญเป็นเวลา 481 ปี ผู้วิจัยคิดว่าเซเคส์อาจจะเสกซ์โดยอาศัยจากการค้นคว้าและศึกษาเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับอาณาจักรในอินโดจีนซึ่งเซเคส์เป็นผู้เขียน
(อ้างใน.ยอร์ช.เซเคส์.ชนชาติต่าง ๆ ในแหลมอินโดจีน.แปลโดยปัญญา บริสุทธิ์,2521.)

²ขพบ เขมรเรียกคโปบ แปลว่าตลิ่งงอก (อ้างใน ประยูร ทรงศิลป์.เล่มเดิม.หน้า 495.)
ต่อมาวัดนี้คือวัดปทุมวดี

³อ่านรายละเอียดใน.ประยูร ทรงศิลป์.เล่มเดิม.และ Michel ,Igout.op.cit.

2.2 ความเจริญทางการเมืองการปกครอง

ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ พระองค์ทรงขยายอำนาจทางการเมืองการปกครองไปยังบริเวณชุมชนต่าง ๆ ซึ่งกระจายอยู่ในทะเลสาบและแม่น้ำ เช่น เมืองบริบูรณ์ เมืองในเครือญ โดยให้พนมเปญเป็นราชธานี เมื่อทรงยึดได้เมืองใดก็จะแต่งตั้งเจ้าเมืองปกครอง อาทิ เมื่อพระองค์ได้เมืองในเครือญ เมืองบริบูรณ์ เมืองนอกบาล เมืองตระพังพลึง¹ พระองค์โปรดให้เจ้านายไปปกครอง เช่น ให้ขุนกำแพงเพชรไปเป็นเจ้าเมืองตระพังพลึง ให้ขุนศรฤาไปเป็นเจ้าเมืองสระแก้ว² เพื่อให้เป็นเมืองหน้าด่านคอยป้องกันการโจมตีของข้าศึกและรวบรวมส่วยส่งมายังราชธานี เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์นี้สะท้อนให้เห็นความเคลื่อนไหวในการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางในบริเวณที่ราบลุ่มทะเลสาบตอนล่างซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่พนมเปญ ซึ่งเป็นเวลาใกล้เคียงกับที่นครธมได้สูญผู้คน สมณพราหมณ์จารย์แก่กองทัพอยุธยาในปีค.ศ.1431³ ผลเนื่องมาจากการพ่ายแพ้ของนครธมทำให้พญาญาติเป็นผู้นำในการย้ายราชธานีมาที่พนมเปญประสบความสำเร็จ ทั้งนี้อาจตีความได้จากเอกสารทั้งฝ่ายกัมพูชาและฝ่ายไทยซึ่งให้ข้อมูลตรงกันว่าบริเวณนครธมและปราสาทในบริเวณเสื่อมเรียบกลายเป็นเมืองร้างซึ่งทิ้งไว้แต่ร่องรอยอารยธรรมจนกระทั่งปัจจุบันนี้ ขณะเดียวกันมีผลให้อำนาจใหม่ของกัมพูชาซึ่งเกิดบริเวณจตุมนีพัฒนาขึ้นตามลำดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาทางการเมืองการปกครองซึ่งขยายอาณาเขตกว้างขวางออกไปโดยใช้พนมเปญเป็นศูนย์กลางการปกครอง

2.3 ความเจริญทางการค้ากับต่างชาติ

นโยบายสำคัญของสมเด็จพระนารายณ์ซึ่งย้ายมาที่พนมเปญ เนื่องมาจากความต้องการติดต่อค้าขายกับอาณาจักรต่าง ๆ ซึ่งได้แก่ จีน ญี่ปุ่น จาม ญวน ลาว อยุธยา และหมู่เกาะต่าง ๆ เช่น หมู่เกาะทะเลจีนใต้ในปัจจุบัน รัชสมัยของพระองค์ได้ส่งคณะทูตเขมรนำช้างและสิ่งของอันมีค่าไปถวายพระเจ้ากรุงจีน⁴ การส่งทูตไปในครั้งนั้นเป้าหมายหลักเป็นเรื่องของการค้า จำนวน

¹โปรดอ่านรายละเอียดใน.ปกรณ์ ทรงม่วง.การวิเคราะห์พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ.2539.หน้า 176-177.

²ปกรณ์ ทรงม่วง.เล่มเดิม.

³ตรงกับรัชกาลของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) แห่งอยุธยา

⁴โปรดอ่านรายละเอียดใน.เดวิด พี.แซนด์เลอร์.เล่มเดิม.หน้า 144-133.

⁵อ้างใน.ทองสืบ สุระมาร์ค.พงศาวดารเขมร.หน้า 80.

คณะทูตที่ส่งไปและการรับรองที่จีนให้กับคณะทูตเหล่านั้นชี้ให้เห็นอำนาจและบทบาทของ
กัมพูชาในช่วงเวลานั้น กัมพูชาสามารถทำให้จีนเชื่อมั่นในความสำคัญอย่างต่อเนื่องของตน² ด้วย
เหตุนี้ชนชาติต่างๆที่เดินทางเข้ามาติดต่อกับกัมพูชาจะเดินทางเข้ามาถึงพนมเปญซึ่งเป็นจุดรวม
ของแม่น้ำ ทำให้พนมเปญสามารถควบคุมการค้าทางน้ำจากลาว จีน และสินค้าจากบริเวณ
ทะเลสาบ ซึ่งทำให้เกิดระบบการค้าระหว่างอาณาจักรต่าง ๆ มีการเดินทางติดต่อถึงกันโดยทางน้ำ
มีสินค้าเข้า ได้แก่ สินค้าจากจีน เช่น ผ้าแพร เครื่องเคลือบ สินค้าจากหมู่เกาะอินโดนีเซีย ได้แก่
เครื่องเทศ สินค้าจากทะเลสาบ ได้แก่ ปลากรอบ น้ำปลา เป็นต้น

สรุปได้ว่า ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ระหว่าง ค.ศ.1431-1462 พนมเปญได้พัฒนาทั้งทาง
ด้านกายภาพ การเมืองการปกครอง โดยการตั้งอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางและต้องต่อสู้กับอำนาจ
ดั้งเดิมคือ นครธม เพื่อความเป็นอิสระทั้งทางการเมือง การต่างประเทศและการค้า จนกระทั่ง
สามารถขยายอำนาจครอบคลุมบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงโดยเฉพาะบริเวณทะเลสาบเขมร โดยมี
พนมเปญเป็นศูนย์กลาง

3. พนมเปญภายหลังรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ค.ศ.1462-1844

ภายหลังรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ กษัตริย์กัมพูชาพระองค์ต่อมาได้ย้ายราชธานีไปยัง

จีนเคยส่งทูตเข้ามาในกัมพูชาในศตวรรษที่ 13 อาทิ จู ตากว๊าน ซึ่งเดินทางเยือนกัมพูชา
ระหว่างปีค.ศ.1296-1297 บันทึกของจู ตากว๊าน เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่มีคุณค่าเนื่อง
จากบรรยายเรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับกัมพูชา

(โปรดอ่านรายละเอียดใน.เควิด พี.แซนด์เลอร์.เล่มเดิม.หน้า 105-113.)

เมืองต่าง ๆ อาทิ บาสาน¹ อุดงลือชัย² ละแวก³ สาเหตุของการย้ายเมืองหลวงหรือศูนย์กลางการปกครองบ่อยครั้งนั้นมาจากหลายปัจจัย อาทิ ลักษณะภูมิประเทศบางเวลาไม่เหมาะสม เช่น ปี ค.ศ. 1845 ย้ายจากพนมเปญไปอุดงลือชัยเนื่องจากน้ำท่วม นอกจากนี้การย้ายราชธานียังมีสาเหตุจากการสงคราม เช่น ในปี ค.ศ. 1771 กองทัพไทยในสมัยธนบุรีได้โปรดให้เจ้าพระยาจักรีคุมทัพยกไปตีพระตะบอง โพธิ์สัณฑ์และพุทไธเพชร ส่วนกองทัพเรือในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงเป็นจอมทัพโจมตีเมืองกำปงโสม (สีหนุวิลล์) และเมืองพุทไธมาศ (ฮาเตียน) กองทัพเรือของไทยแล่นขึ้นไปตามลำน้ำโขงถึงพนมเปญ เขมรจึงย้ายราชธานีไปอยู่ที่อุดงลือชัย เป็นต้น นอกจากนี้สงครามระหว่างเขมรกับไทยที่ทำให้เขมรต้องย้ายราชธานีแล้วยังมีเหตุการณ์อื่น ๆ ซึ่งเขมรต้องย้ายราชธานี

¹เมืองบาสาน เป็นเมืองที่กษัตริย์กัมพูชาบางพระองค์ใช้เป็นศูนย์กลางการปกครองซึ่งอยู่บริเวณทะเลสาบ

²เมืองอุดงลือชัย เป็นเมืองที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ อยู่ทางทิศเหนือของกรุงพนมเปญ ในปัจจุบัน เมืองนี้เคยเป็นศูนย์กลางการปกครองของกัมพูชาโดยเฉพาะเมื่อครั้งที่กัมพูชาเป็นประเทศราชของไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เปลี่ยนชื่อเป็น อุดงมิชัย (อ้างใน.ทิพากรวงศ์.เจ้าพระยา.พงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 หน้า 304)

เมืองอุดงมิชัยนี้อยู่ห่างจากพนมเปญประมาณ 40 กิโลเมตร ยังปรากฏซากเมืองโบราณวัด ซึ่งชำรุดทรุดโทรมมาก ชาวกัมพูชาเรียกเมืองนี้ว่า เมืองอุดง (Udong) เมืองนี้เป็นเมืองหลวงของเขมรประมาณสองร้อยกว่าปีและเป็นที่ตั้งของภูเขาสำคัญชาวกัมพูชาเรียกว่า เขาพระราชทรัพย์ (The Royal Treasure Hill) เนื่องจากมีชื่อหลายชื่อ ดังนั้นในสารนิพนธ์นี้จะใช้ว่า เมืองอุดง

³เมืองละแวก เป็นเมืองที่มีความสำคัญในอดีต แต่เดิมอยู่ในความดูแลของพญาญาติ พระองค์ได้แต่งตั้งให้ขุนศพฤา เป็นเจ้าเมือง (อ้างใน.ปกรณ.ทรงม่วง.เล่มเดิม.)

ปัจจุบันเมืองละแวกนี้อยู่ทางทิศเหนือของกรุงพนมเปญและยังคงมีเนินดินคล้ายกับเป็นคันคูเมือง มีป้อมและกำแพงที่พังและชำรุดเสียหาย ซึ่งผู้วิจัยได้ลงภาคสนามพบว่า บริเวณดังกล่าวยังคงมีเนินดินขนาดใหญ่ สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นบริเวณที่เป็นเมืองหลวงเก่าหรือเมืองละแวกที่กล่าวถึงในพงสาวดารฉบับหอพระสมุดวชิรญาณและพระราชพงสาวดารเขมร

เช่นกัน อาทิ การขยายอิทธิพลของญวนในเขมรในรัชสมัยสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (พระองค์จันทร์)¹ ญวนทำได้โดยสะดวกเนื่องจากการวิวาทของเชื้อพระวงศ์ของเขมรซึ่งต่างฝ่ายต่างหาผู้สนับสนุน อีกประการหนึ่งเป็นเพราะเขมรต้องการปลดปล่อยอิทธิพลไทย เขมรจึงขอความช่วยเหลือจากญวน เช่น ในปี ค.ศ.1803 เขมรส่งคณะทูตไปเฝ้าพระเจ้าเวียดนามยาหลง ในปี ค.ศ.1805 พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงขอถวายบรรณาการแก่ญวนทุกปี² และสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเห็นว่าประทับอยู่ที่อุคงค์ลือชัยไม่ปลอดภัยจึงย้ายไปประทับที่บันทายเพชร ในเวลาต่อมาย้ายไปประทับที่เมืองพนมเปญซึ่งอยู่ใกล้เขตญวนมากกว่า จึงเห็นได้ว่าพนมเปญไม่ได้เป็นราชธานีหรือเป็นศูนย์กลางการปกครองอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เพราะบางเวลาก็เป็นราชธานีและบางเวลาก็มีเมืองอื่น ๆ ดังกล่าวเป็นราชธานี ดังนั้นพนมเปญภายหลังรัชกาลสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจึงมีสถานภาพต่างกัน กล่าวคือ บางเวลาจะมีฐานะเป็นเมืองหลวงและบางเวลามีฐานะเป็นเมือง ๆ หนึ่งของเขมร หากแต่จะมีบทบาทซึ่งทำหน้าที่เป็นเมืองท่ามาโดยตลอดซึ่งจะกล่าวต่อไป

4.สถานะของเมืองพนมเปญระหว่าง ค.ศ.1842-1862

การที่ผู้วิจัยศึกษาเหตุการณ์เกี่ยวกับพนมเปญในช่วง ค.ศ.1841-1860 เพื่อเป็นพื้นความรู้ในการวิเคราะห์พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของกรุงพนมเปญในระหว่างปี ค.ศ.1865 - ค.ศ.1953 ซึ่งตรงกับสมัยของสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์และรัชสมัยของกษัตริย์องค์ต่อมาและเนื่องจากในระหว่าง ค.ศ.1841-1860 กัมพูชาได้เปลี่ยนราชธานีหลายครั้ง ดังนั้นเพื่อความเข้าใจชัดเจนขึ้น ผู้วิจัยจึงได้ทำตารางแสดงปีครองราชย์ของกษัตริย์กัมพูชาและราชธานี ดังรายละเอียดดังนี้

¹สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (พระองค์จันทร์) ทรงเป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระนารายณ์ราชา

เนื่องจากหลักฐานจากเอกสารต่าง ๆ ใช้ศักราชในราชสกุลกัมพูชาต่างกัน ซึ่งโดยทั่วไปจะพบว่าใช้คำว่า “นักษัตร” ผู้วิจัยจึงขอทำความเข้าใจว่า ศักราชในราชสกุลของราชวงศ์กัมพูชากำหนดเป็น 4 ชั้น คือ ชั้นที่ 1 พระราชโอรสและพระราชธิดาเจ้ากรุงกัมพูชามียศชั้น “พระองค์มั่ง” (พระองค์เจ้า) ชั้นที่ 2 พระราชนัดดา มียศเป็น “นักษัตรมั่ง” (หม่อมเจ้า) ชั้นที่ 3 พระราชปนัดดา มียศเป็น “นักษัตร” (หม่อมราชวงศ์) ชั้นที่ 4 เป็น “นักษัตร” (นาย)(อ้างใน สมเด็จพระบรมราชินีนาถราชินีนาถ. นิราศนครวัด, 2505. หน้า 193 - 194) ดังนั้นในสารนิพนธ์ฉบับนี้จะใช้ตามยศและราชสกุลของกษัตริย์กัมพูชา

²โปรดอ่านรายละเอียดใน ดี จี. ฮอลต์. ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 1 แปลโดย วรณัฐ สนิทวงศ์ และคนอื่น ๆ. หน้า 533.

ตาราง 1 แสดงปีครองราชย์ของกษัตริย์กัมพูชาและราชธานีระหว่างปี ค.ศ.1841-1860

ปี ค.ศ	รัชกาล	ราชธานี
1841	สมเด็จพระศรีสุริเยศ รามาธิบดี (พระองค์ด้วง)	อุดงลือชัย
1842-1844	สมเด็จพระศรีสุริเยศ รามาธิบดี(พระองค์ด้วง)	พนมเปญ
1845-1860	สมเด็จพระศรีสุริเยศ รามาธิบดี(พระองค์ด้วง)	อุดงลือชัย
1861-1864	สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์	อุดงลือชัย
1865-1904	สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์	พนมเปญ
1904-1927	สมเด็จพระเจ้าศรีสวัสดิ์	พนมเปญ
1927-194	สมเด็จพระเจ้าศรีสวัสดิ์ มณีนวดี	พนมเปญ
1941-1955	สมเด็จพระนโรดม สีหนุ	พนมเปญ
1955-1960	สมเด็จพระเจ้าสุรรมฤต	พนมเปญ
1960-1975	สมเด็จพระนโรดม สีหนุ	พนมเปญ
1975-1978	สมัยเปลี่ยนการปกครอง เป็นแบบสังคมนิยม	พนมเปญ
1979-1997	สมเด็จพระนโรดม สีหนุ	พนมเปญ

ที่มา:ดัดแปลงจาก ชุมพล เลิศรัฐการ.กัมพูชาในการเมืองโลก,2521.หน้า 66-67.

จากตาราง 1 จะเห็นได้ว่าระหว่างปี ค.ศ.1842-1862 เป็นช่วงเวลาที่สมเด็จพระศรีสุริเยศ รามาธิบดี (พระองค์ด้วง)ซึ่งเป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี(พระองค์เอง)ได้รับการสถาปนาเป็นกษัตริย์เขมร ครองราชย์สมบัติ ณ กรุงอุดง ในระยะเวลาดังกล่าวกัมพูชาอยู่ภาย

ได้อิทธิพลของไทย ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งราชวงศ์จักรี พระองค์ทรงโปรดให้เจ้าพระยาบดินทร์เดชา¹(สิงห์ สิงหเสนี) เป็นผู้ควบคุมดูแลเมืองเขมร

เขมรเป็นดินแดนที่ทั้งไทยและญวนพยายามที่จะขยายอิทธิพลเข้าไป สำหรับไทยนั้น เขมรเป็นพื้นที่ซึ่งมีทรัพยากรธรรมชาติและกำลังคน นอกจากนี้ยังมีความสำคัญต่อ ความมั่นคงของไทย ส่วนญวนต้องการยึดครองดินแดนเขมรเพื่อกระจายพลเมืองของตนเข้าไปทำมาหากิน ดังจะเห็นได้จากรัชสมัยของสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชซึ่งพระองค์ทรงนิยมญวนจึงทำให้ญวนดำเนินนโยบายแผ่ขยายอิทธิพลเข้าไปในเขมรด้วยวิธีการต่าง ๆ ได้สะดวกอาทิ ญวนให้สร้างหอสูงไว้ที่พนมเปญหลังหนึ่ง ตั้งป้ายบูชาพระนามพระเจ้ากรุงเวียตนามและกำหนดไว้ว่าทุก ๆ วันขึ้น 1 ค่ำ และขึ้น 15 ค่ำ ให้สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและขุนนางชั้นผู้ใหญ่ของเขมรแต่งเครื่องแต่งกายตามอย่าง ญวนตามยศที่พระเจ้าเวียตนามพระราชทานมาขึ้นไปค่านับพระนามพระเจ้าเวียตนาม ให้คิดถึง พระเชษฐาพระคุณพระเจ้าเวียตนาม² นอกจากนี้ในเวลาต่อมาเมื่อสิ้นรัชสมัยของสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ญวนสนับสนุนให้พระองค์เม³(May)ซึ่งเป็นพระราชธิดาขึ้นเป็นกษัตริย์เขมร เหตุการณ์ในเขมรตอนนี้ยิ่งระส่ำระสาย เพราะญวนแสดงให้เห็นโดยโจ่งแจ้งว่ากำลังดำเนินนโยบายเพื่อผนวกดินแดนเขมรเข้าเป็นมณฑลหนึ่งของญวนและพยายามกลืนชาติเขมร เช่น ญวนยกพระองค์เมขึ้นปกครองเขมรและให้อภิเษกกับเจ้าชายญวน ซึ่งถ้าทำสำเร็จจะทำให้ญวนสามารถรวบรัดเอาเขมรเป็นของญวนได้โดยเด็ดขาดแต่ขุนนางเขมรพากันคัดค้าน ญวนจึงให้พระองค์เมปกครองเขมรโดยมีข้าหลวงญวนคอยกำกับแต่ความจริงแล้วอำนาจในการบริหารประเทศทั้งหมดอยู่ในมือของข้าหลวงญวน พระองค์เมเป็นเพียงหุ่นเชิด ญวนได้ส่งกำลังทหารเข้าประจำในเขมรถึง 12,000 คน⁴

¹เจ้าพระยาบดินทร์เดชา(สิงห์ สิงหเสนี) ดำรงตำแหน่งสมุหนายก ปฏิบัติราชการในดินแดนเขมร มีจุดมุ่งหมายสำคัญเพื่อป้องกันการรุกรานของญวนในระหว่างปีค.ศ.1829-1849 (อ้างใน.กมลวรรณ มังคลารัตนศรี.ผลงานของเจ้าพระยาบดินทร์เดชา(สิงห์)ในฐานะสมุหนายก พ.ศ. 2372-2392).ปริญญานิพนธ์,2524.หน้า 172.)

²พระราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา.หน้า 218-219.

³พระองค์เม เป็นพระราชธิดาของสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (ครองราชย์ระหว่างปี ค.ศ. 1835-1841)

⁴โปรดดูรายละเอียดใน.วิไลเลขา บุรณศิริ,สิริรัตน์ เรื่องวงษ์วาร,ศิวพร สุนทรวิภาต.ประวัติศาสตร์ไทย 2,2536.หน้า 183-186. และถนอม อานามวัฒน์.ภูมิหลังความสัมพันธ์ระหว่างไทย-เขมรญวน,2523.)

นอกจากนี้ญวนยังทำลายวัฒนธรรมเขมรด้วยประการต่าง ๆ เช่น เปลี่ยนชื่อประเทศเขมรเป็นประเทศญวนใหม่ เปลี่ยนชื่อเมืองหลวงคือพนมเปญเป็นนามเวียง(Nam Viang) เปลี่ยนชื่อสถานที่ราชการต่าง ๆ ของเขมรเป็นภาษาญวน ให้ข้าราชการแต่งตัวอย่างญวนและเปลี่ยนชื่อเป็นญวนด้วย ประการสำคัญอีกประการหนึ่งคือญวนให้ยกเลิกกฎหมายเขมรทั้งหมดและหันมาใช้กฎหมายญวนแทนทั้งยังทำลายพุทธศาสนา¹ แผนการของญวนทำให้พระองค์เมรุและพยายามติดต่อกับพระญาติที่อยู่ในเมืองไทยเพื่อขอลี้ภัยเข้ามากรุงเทพฯ แต่ญวนจับการติดต่อนี้ได้² ในตอนนี้ข้าราชการเขมรและราษฎรสุดที่จะทนทานญวนจึงพากันเป็นกบฏและขอความช่วยเหลือจากไทย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้เจ้าพระยาบดินทร์เดชาออกไปเตรียมไพร่พล อาวุธและเสบียงอาหารอยู่ที่พระตะบอง³ เพื่อจะส่งกำลังเข้าไปจับไล่ญวน ญวนก็วิตกอยู่แล้วว่าไทยจะเข้าแทรกแซงในเขมร เพราะไทยอุปถัมภ์เจ้านายเขมรอยู่ถึง 2 องค์ คือ พระองค์อัม⁴และพระองค์ด้วง⁵ชาวเขมรอาจหันไปร่วมมือกับไทยเพื่อนำเจ้าเขมรองค์ใดองค์หนึ่งมาเป็นกษัตริย์ เหตุการณ์ต่าง ๆ ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าทั้งไทยและญวนต่างก็มีจุดมุ่งหมายที่จะมีอิทธิพลในเขมร โดยมีจุดประสงค์ที่แตกต่างกัน การที่ชาติทั้งสองสามารถขยายอิทธิพลเข้าไปในเขมรมิบังจำเป็นสำคัญคือ เนื่องจากผู้นำเขมรแตกแยกกันอยู่เสมอ จึงทำให้ไทยและญวนมีโอกาสเข้าแทรกแซงการเมืองภายในเขมร โดยต่างฝ่ายต่างสนับสนุนกษัตริย์เขมรกันคนละองค์ ดังจะเห็นเหตุการณ์จากที่ฝ่ายไทยสนับสนุนพระองค์ด้วง ส่วนญวนสนับสนุนพระองค์อัม จึงทำให้ทั้งสองชาติผลักดันยึดพนมเปญอยู่หลายครั้ง⁶ จะเห็นได้ว่าพนมเปญมีความสำคัญสำหรับเขมร ญวน และไทยมาโดยตลอดกล่าวคือระหว่าง

¹พระราชพงสาวดารเขมร.หน้า 251.

²โปรดอ่านรายละเอียดใน วิไลเลขา บุรณศิริ และคนอื่น ๆ .เล่มเดิม.หน้า185.

³เจ้าพระยาทิพากรวงศ์.พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3.เล่ม 1 หน้า 187.

⁴พระองค์อัม เป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี และเป็นพระเชษฐาของพระองค์ด้วง

⁵พระองค์ด้วงเป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี (พระองค์เอง)เมื่อครองราชย์ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระหริรัถย์รามาธิบดี (ครองราชย์ ค.ศ.1841-1860)

⁶เช่นในปีค.ศ.1842 พนมเปญถูกไทยยึดครองและปี ค.ศ.1845 ญวนยึดครองพนมเปญเป็นต้น

(โปรดดูรายละเอียดใน ถนอม อานามวัฒน์.ภูมิหลังความสัมพันธ์ระหว่างไทย-เขมร ญวน.2523.)

ค.ศ.1842-1845 ในรัชสมัยของสมเด็จพระหริรัถย์รามาริบัติพนมเปญมีสถานภาพเป็นเมืองหลวง นอกเหนือจากปีดังกล่าว พนมเปญจะมีสถานภาพเป็นเมือง ๆ หนึ่งซึ่งมิได้ทำหน้าที่เป็นเมืองหลวง ทั้งนี้เพราะเมื่อสมเด็จพระหริรัถย์รามาริบัติทรงครองราชย์ พระองค์ประทับอยู่ที่อุดงลือชัยในปี ค.ศ.1841 และต่อมาในระหว่างปี ค.ศ.1842-1845 ทรงย้ายมาประทับที่พนมเปญ เมืองนี้จึงมีฐานะเป็นราชธานีในช่วงเวลาดังกล่าว ในปีค.ศ.1845 เกิดน้ำท่วมเมืองพนมเปญ จึงย้ายเมืองหลวงไปอยู่ที่เมืองอุดงลือชัย จึงทำให้หน้าที่ในการเป็นศูนย์กลางการปกครองของพนมเปญต้องยุติลงชั่วคราวระยะเวลานี้ แต่ความสำคัญของพนมเปญยังคงดำเนินต่อมาโดยทำหน้าที่ในฐานะเมืองท่าติดต่อค้าขายกับเมืองอื่น ๆ มาโดยตลอด การศึกษาสภาพเมืองพนมเปญในระหว่างเวลาดังกล่าว ผู้วิจัยใช้แนวความคิดจากกรอบของการเป็นธรรมชาติของเมือง (The Nature of Cities) และเมืองในลักษณะที่เรียกว่าเอกนครประกอบในการวิเคราะห์พบว่าในระยะเวลาตั้งแต่ปีค.ศ.1842-1862 เป็นเวลาทั้งสิ้นประมาณ 20 ปี พนมเปญทำหน้าที่ของเมืองสองอย่าง คือในระหว่างปีค.ศ.1842-1845 รัชสมัยของสมเด็จพระหริรัถย์รามาริบัติทำหน้าที่เป็นเมืองหลวงของประเทศเป็นเวลาประมาณ 4 ปี แต่พนมเปญยังมีความสำคัญในฐานะเป็นเมืองท่าอีกด้วย

4.1 พนมเปญในฐานะเมืองหลวงระหว่างปี ค.ศ.1842-1845

ระหว่างปี ค.ศ.1842-1845 เป็นปีที่สมเด็จพระหริรัถย์รามาริบัติ(พระองค์ด้วง)ทรงใช้พนมเปญเป็นเมืองหลวง หลังจากปีดังกล่าวพระองค์ทรงย้ายไปพำนักที่เมืองอุดงลือชัยและใช้เป็นเมืองหลวงจนถึงรัชกาล

เมืองหลวง (Capital City) ในความหมายโดยทั่วไปหมายถึงเมืองที่เป็นที่ตั้งของรัฐบาลและสถาบันทางการเมือง สถาบันพระมหากษัตริย์ซึ่งโดยทั่วไปแล้วเมืองหลวงมักจะอยู่บริเวณเดียวกับแดนแกน ในบางกรณีเคยมีเมืองหลวงซึ่งเคยเป็นศูนย์กลางความสำคัญมาก่อน แต่ระยะหลังหมดความสำคัญจึงย้ายเมืองหลวงไปอยู่บริเวณใหม่ นอกจากนี้เมืองหลวงโดยทั่วไปมักจะ

¹เมืองท่า ในที่นี้มีความหมายตามพจนานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2528 คือหมายถึงจังหวัดหรือนครซึ่งเป็นที่จอดเรือสินค้าทางทะเลเพื่อขนถ่ายสินค้า ผู้วิจัยได้สอบถามชาวกำปงพูชาที่บริเวณพนมเปญ ทราบว่ายังคงใช้เป็นท่าเรือสำหรับขนถ่ายสินค้า เป็นท่าเรือสำหรับโดยสารภายในประเทศจากพนมเปญไปยังจังหวัดต่าง ๆ ได้แก่ พนมเปญถึงกำปงจาม พนมเปญถึงเสียมเรียบ เป็นต้น

สำคัญทางเศรษฐกิจและเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมต่าง ๆ หลายอย่าง เช่น การค้า การบริการ การเมือง ตลอดจน การบันเทิง และมีหน้าที่สำคัญอื่น ๆ อาทิเช่น เป็นที่ตั้งของรัฐบาล องค์การสำคัญ ๆ เป็นที่พบปะและประชุมสังสรรค์ของผู้แทนนานาชาติ เป็นศูนย์รวมของการศึกษาและสังคม เป็นศูนย์กลางของความเป็นบริเวณที่มีการคมนาคมขนส่งสะดวก เป็นต้น

พนมเปญแม้ว่าจะสถาปนาเป็นราชธานีมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 15 ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ แต่ภายหลังรัชกาลพระองค์ พนมเปญคงมีฐานะไม่แน่นอน จนกระทั่งตั้งแต่ปี ค.ศ.1865 เป็นต้นมาซึ่งตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ พนมเปญมีฐานะเป็นราชธานีมาโดยตลอดและยังคงมีฐานะเป็นราชธานีของกัมพูชามาจนถึงปัจจุบัน

สิ่งที่เป็นรูปธรรมอันดับแรกที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นราชธานีของพนมเปญ คือ พระราชวัง¹ความเด่นชัดของพระราชวังอันเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ และวัดพระแก้ว (Siver Pagoda)อันมีพระมหาสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าเป็นประธาน วัดนี้เป็นสถานที่ซึ่งไม่เพียงแต่จะมีผู้คนมากราบไหว้บูชาเท่านั้นแต่เป็นวัดหลวงที่มีการประกอบพิธีสำคัญ ๆ ของรัฐอีกด้วย เช่น เป็นที่ประกอบพระราชพิธีคัมภีร์พระพิพัฒน์สัตยา ซึ่งรวมไปถึงงานนักขัตฤกษ์ งานรื่นเริงของบ้านเมืองไปด้วยในเวลาเดียวกัน

พระราชวังเขมรินทร์และวัดพระแก้วคือศูนย์กลางของพนมเปญ ได้มีการจัดบริเวณพระราชฐานและวัดพระแก้วโดยแยกจากกันเพื่อให้เป็นสัดส่วนและเหมาะสมกับความหมายและความสำคัญในการปกครองและความสง่างามของราชธานี โดยประการแรกแบ่งเขตพระราชฐานชั้นในเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์และข้าราชการบริพารฝ่ายในให้เป็นที่รโหฐาน แยกบรรดาพระที่นั่งที่เสด็จออกว่าราชการรับแขกเมืองและประกอบพระราชพิธีสำคัญของรัฐ มีประตูและกำแพงกั้นเขตพระราชฐานชั้นในและชั้นนอก มีกำแพงพระราชวังโดยรอบ

ทั้งพระบรมมหาราชวังและวัดพระแก้ว ซึ่งตั้งอยู่ที่กรุงพนมเปญ คือ รูปธรรมอันแสดงให้เห็นถึงความเป็นศูนย์กลางแห่งราชอาณาจักรกัมพูชาและการสืบเนื่องความรุ่งเรืองทางศิลปวัฒนธรรมของชาติสืบมาจนานับพันปี

¹ ซึ่งมีมาแต่ดั้งเดิม และสร้างใหม่ในรัชสมัยสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ ในปี ค.ศ.

4.2 พนมเปญในฐานะเมืองท่าระหว่าง ค.ศ.1845-1862

ผู้วิจัยมีจุดมุ่งหมายจะเสนอบทบาทอีกด้านหนึ่งของพนมเปญ คือ พนมเปญในฐานะเมืองท่า

บริเวณที่ตั้งของเมืองพนมเปญอยู่ในบริเวณจุดมุขซึ่งเป็นชุมทางของแม่น้ำโขง แม่น้ำทะเลสาบและแม่น้ำบาสัก อยู่ห่างจากปากแม่น้ำโขงประมาณ 320 กิโลเมตร และถ้าจะถ่องเรือจากราชนานี้ถึงปากแม่น้ำโขงคงใช้เวลาหลายวัน ทำให้พนมเปญมีสภาพเป็นเมืองที่เชื่อมระหว่างทะเลกับหัวเมืองต่าง ๆ สามารถติดต่อหัวเมืองต่าง ๆ ตลอดจนอาณาจักรที่อยู่ลึกเข้าไป เช่น ลาว เวียดนาม ทรัพยากรที่ได้จากดินแดนเหล่านี้บางชนิดกลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญของกัมพูชา จึงทำให้พนมเปญกลายเป็นเมืองท่าที่มีความสำคัญ

ในคริสต์ศตวรรษที่ 16-17 กษัตริย์กัมพูชาและราชสำนักได้ติดต่อกับโลกภายนอกมีพ่อค้าทั้งชาวเอเชียและพ่อค้าชาวตะวันตก ดังจะเห็นได้จากมีพ่อค้าจำนวนมากอาศัยอยู่ที่เมืองตะแวก ตั้งอยู่เป็นชุมชน ได้แก่ ชุมชนจีน ชุมชนญีปุ่น ชุมชนอาหรับ ชุมชนสเปน ชุมชนโปรตุเกส และชุมชนซึ่งเป็นพ่อค้าจากหมู่เกาะในทะเลจีนใต้และอินโดนีเซีย¹ สำหรับพ่อค้าฮอลันดาและอังกฤษนั้นเข้ามาอยู่ที่ตะแวกด้วยในระยะเวลาสั้น ๆ พ่อค้าพวกนี้ได้ทำการค้าผ่านข้าราชการที่ใกล้ชิดกับองค์กษัตริย์และเจ้านายในราชวงศ์ แต่จะต้องอาศัยอยู่ตามเขตที่กำหนดไว้โดยเฉพาะในเมืองหลวงใหม่ซึ่งหมายถึงเมืองอุดง² มิชชันนารีชาวสเปนชื่อ ซาน อัน โดนิโอ ได้บันทึกเรื่องราวในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 ว่าเขาได้พบเห็น ทอง เงิน อัญมณี ผ้าไหม ผ้าฝ้าย รูปหอม งาช้าง เครื่องลงรัก ข้าว ช้าง ควาย ฯลฯ และเน้นว่ากัมพูชารุ่งเรืองเนื่องจากการเป็นที่ตั้งซึ่งเป็นประตูสู่ลาว³ นอกจากนี้ ซาน อัน โดนิโอ บันทึกไว้ว่าคนในกัมพูชามี 2 พวกคือ คนรวยและคนจน บทบาทกษัตริย์ในด้านหนึ่งเป็นผู้ปกครองแต่อีกบทบาทหนึ่งสะท้อนให้เห็นว่ากษัตริย์ทำการค้าเพื่อเพิ่มพูนพระราชทรัพย์สอดคล้องกับฐานะของราชธานีซึ่งมีฐานะเป็นเมืองท่าด้วย นอกเหนือจากรายได้ซึ่งเก็บจากภาษีอากร เช่น ข้าว แร่ธาตุ สินค้าเข้า สินค้าออกของกัมพูชาไม่ได้เขียนไว้ชัดเจน

¹ เดวิด พี.แซนด์เลอร์.เล่มเดิม.หน้า 132.

² พ่อค้าต่างชาติทั้งหลายจะติดต่อกับรัฐบาลกัมพูชาโดยผ่านตัวแทนที่ได้รับแต่งตั้ง เรียกว่า ชาบันดาร์ (โปรดอ่านรายละเอียดใน เดวิด พี.แซนด์เลอร์.เล่มเดิม.หน้า 129-133.)

ผู้วิจัยเดินทางไปเมืองอุดง เมื่อ 17-30 สิงหาคม 1996 ไม่ปรากฏซากชุมชนชาวตะวันตกอยู่ คงพบวัดร้างบนเขาราชทรัพย์

³ โปรดอ่านรายละเอียดใน.เดวิด พี.แซนด์เลอร์.เล่มเดิม.หน้า 129-133.

หากแต่กระจัดกระจายอยู่ซึ่งแซนด์เลอร์ได้รวบรวมไว้ ผู้วิจัยได้นำมาจัดเป็นหมวดหมู่ดังนี้

สินค้าเข้า ซึ่งเป็นสินค้าที่มาจากประเทศต่าง ๆ เป็นต้นว่า

สินค้าเข้าจากจีนและญี่ปุ่นที่สำคัญ ได้แก่ เครื่องเคลือบ ไหมดิบ ใบชา ผ้าแพรชนิดต่าง ๆ คาบญี่ปุ่น ทองแดงแท่ง พัดอาหารแห้ง กระดาษ ของหมักคอง

สินค้าจากอินเดีย อาหรับและเปอร์เซีย ได้แก่ ผ้าชนิดต่าง ๆ พรม เครื่องหอม

สินค้าจากสุมาตรา ชวา มลายู ที่สำคัญ ได้แก่ เครื่องเทศ เช่น กระวาน กานพลู การบูร

สินค้าจากยุโรป ได้แก่ ผ้าชนิดต่าง ๆ เครื่องแก้ว สุรา ปืน และของเบ็ดเตล็ด เช่น อาหาร เครื่องมือช่าง

สินค้าออก กัมพูชาทำการค้ากับประเทศต่าง ๆ โดยสินค้านี้

สินค้าออกที่ส่งไปยังญี่ปุ่น ได้แก่ งาช้าง พริกไทย และสินค้าที่ส่งไปจีน ได้แก่ กระวาน หนังกัด เปลือกหอย ไม้หอม นอกจากนี้ยังมีสินค้าที่ส่งไปเวียดนาม ได้แก่ งาช้าง ยางไม้ กระวาน และปลาแห้ง ซึ่งการค้ากับเวียดนามส่วนหนึ่งดำเนินภายใต้ระบบบรรณาการ²

ดังนั้นเมื่อพิจารณาสินค้าเข้า-ออกเหล่านี้ จะเห็นได้ว่า พนมเปญเปรียบเสมือนพ่อค้าคนกลางที่ใช้ระบบส่งผ่านโดยส่งจากภูมิภาคหนึ่งไปยังภูมิภาคหนึ่ง ทั้งดินแดนภายในและภายนอก ในจึงทำให้อาณาจักรเขมรประสบความมั่งคั่งบทบาทความเป็นเมืองท่าของพนมเปญเป็นพื้นฐานในเวลาต่อมาฝรั่งเศสใช้พนมเปญในการขยายอำนาจในอินโดจีน

การศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับกรุงพนมเปญตั้งแต่ความเป็นมาในอดีตตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสำคัญ ๆ บริเวณลุ่มแม่น้ำและทะเลสาบที่เกี่ยวข้องกับพนมเปญ ทำให้เห็นถึงขั้นตอนการตั้งเมืองพนมเปญและปัจจัยสำคัญที่ใช้พนมเปญเป็นราชธานี ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างเมืองภายในและภายนอก ซึ่งเป็นพื้นฐานความรู้ในการวิเคราะห์ถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของกรุงพนมเปญในระหว่าง ค.ศ. 1865-1953 ซึ่งตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ ซึ่งจะกล่าวในบทต่อไป

¹เล่มเดิม. หน้า 150-151.

²อ่านรายละเอียดใน เดวิด พี.แซนด์เลอร์.เล่มเดิม. หน้า 150-155.

³ลักษณะที่ตั้งของพนมเปญเป็นเมืองที่ติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียง อันได้แก่ อุดง ละแวก บริบูรณ์ บาสาณ ซึ่งเป็นเมืองภายใน ส่วนเมืองภายนอกอาณาจักรเช่น เว้ ไช้ฮ่อน ซึ่งพนมเปญกลายเป็นศูนย์กลางการค้าของเมืองดังกล่าว

บทที่ 3

ความสำคัญของกรุงเทพมหานครต่อการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสในอินโดจีน ระหว่างปี ค.ศ.1865-1953

ในอดีตที่ผ่านมากรุงเทพฯ ได้เผชิญกับการขยายอิทธิพลของประเทศเพื่อนบ้าน ได้แก่ ไทยและเวียดนามมาโดยตลอด ทั้งยังเป็นสาเหตุของความขัดแย้งระหว่างชาติทั้งสองอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากสงครามที่เรียกว่า "อันนัมสยามยุทธ" ระหว่างปี ค.ศ.1833-1847¹ ซึ่งไทยและเวียดนามได้สู้รบขับเสียดคั่นกันเป็นเวลานานกว่าสิบปีเพื่อชิงความเป็นใหญ่เหนือกรุงเทพฯ เมื่อความขัดแย้งยุติลง กรุงเทพฯมีสภาพเป็น "เมืองสองฝ่ายฟ้า" คือ ต้องส่งบรรณาการให้ทั้งไทยและเวียดนาม ซึ่งหมายถึงว่ายอมรับอิทธิพลทั้งสองชาติ ลักษณะความสัมพันธ์ของทั้งสามชาติ คือ กรุงเทพฯ ไทย และเวียดนาม จึงเป็นความสัมพันธ์แบบสามเส้าซึ่งมีทั้งเรื่องที่เป็นมิตรและขัดแย้งกัน เหตุการณ์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯ ไทย และเวียดนามดำเนินต่อมาจนกระทั่งมีอำนาจใหม่เข้ามาเกี่ยวข้อง ได้แก่ ฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาปกครองกรุงเทพฯ ระหว่างปี ค.ศ.1863 ถึง ค.ศ.1953 ในช่วงเวลาดังกล่าวราชธานีของกรุงเทพฯ ระยะแรกยังตั้งอยู่ที่เมืองอุคงลือชัยซึ่งเป็นประทับของสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ ส่วนพนมเปญในขณะนั้นเป็นเมืองที่ฝรั่งเศสใช้เป็นศูนย์บัญชาการทางด้านการทหารและเป็นฐานขยายอำนาจการปกครองกรุงเทพฯ และภูมิภาคโดยรอบ ดังนั้นกรุงเทพมหานครจึงมีความสำคัญทางด้านการเมืองการปกครอง ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และวัฒนธรรมแบบอาณานิคม ในขณะที่อุคงลือชัยเป็นเพียงที่ประทับของกษัตริย์ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจเดิม

¹สงครามอันนัมสยามยุทธ เกิดขึ้นระหว่างปี ค.ศ.1833-1847 เป็นสงครามระหว่างไทยกับเวียดนามซึ่งขัดแย้งกันด้วยเรื่องการขยายอิทธิพลเข้าไปในกรุงเทพฯ เป็นสำคัญ กล่าวคือ เมื่อเวียดนามรวมชาติภายใต้การนำขององเชียงสือซึ่งสถาปนาเป็นพระเจ้ายาลอง(ค.ศ.1752-1865)ได้พยายามขยายดินแดนทางด้านตะวันตกเข้าไปในกรุงเทพฯ และลาวซึ่งเป็นเขตอิทธิพลของไทย ในที่สุดผลของสงครามทำให้กรุงเทพฯ ต้องยอมรับอิทธิพลทั้งไทยและเวียดนาม(โปรดดูรายละเอียดใน.ถนอมอาณานิคม.ความสัมพันธ์ระหว่างไทย เขมรและญวนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น 2514 หน้า 152)และวิรัตน์ วารวิชนันท์. ความสำคัญของอันนัมสยามยุทธต่อไทย กรุงเทพฯ และญวน.วิทยานิพนธ์.อ.ม.จุฬาลงกรณ์ฯ ,2513.

1. วิจัยดำเนินการเพื่อผนวกกัมพูชาเข้ากับสหภาพอินโดจีนของฝรั่งเศส

ความสำคัญของกัมพูชาต่อผลประโยชน์ของฝรั่งเศส ในด้านการเมืองการปกครอง และเศรษฐกิจ ทำให้ฝรั่งเศสต้องการรวมกัมพูชาเข้ากับสหภาพอินโดจีน แต่เนื่องจากขณะนั้น กัมพูชาอยู่ภายใต้การปกครองของไทย ทำให้ฝรั่งเศสจำเป็นต้องกำจัดอิทธิพลไทยในกัมพูชา เป็นอันดับแรกซึ่งฝรั่งเศสดำเนินการได้สะดวก เพราะฝรั่งเศสในสมัยนั้นเป็นชาติที่เจริญด้วย เทคโนโลยีสมัยใหม่ มียุทธวิธีการรบที่ทันสมัยตลอดจนมีความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ ฝรั่งเศสได้ ดำเนินการดังนี้ กล่าวคือ เมื่อฝรั่งเศสยึดครองเวียดนามซึ่งมีพรมแดนทางทิศตะวันตกติดกับ กัมพูชาเมื่อ ปี ค.ศ.1863 ฝรั่งเศสจึงอ้างว่ากัมพูชาเป็นรัฐบรรณาการของเวียดนามมาก่อน บัดนี้ เวียดนามอยู่ภายใต้อารักขาของฝรั่งเศส ฉะนั้นกัมพูชาต้องอยู่ในอารักขาของฝรั่งเศสด้วย นอกจากการอ้างอิงสิทธิธรรมนี้แล้ว การขัดแย้งด้านการเมืองภายในกัมพูชายังสร้างโอกาสให้ฝรั่งเศส เข้าแทรกแซงและกำจัดอิทธิพลของไทย ตลอดจนขยายอิทธิพลด้วยการยึดดินแดนต่าง ๆ โดย รอบ ในที่สุดสามารถผนวกกัมพูชาเข้ากับสหภาพอินโดจีนฝรั่งเศสซึ่งมีขั้นตอนดังนี้

1.1 วิธีทางการทูต

ฝรั่งเศสยึดครองโคชินไชน่า(เวียดนามใต้)ซึ่งมีพรมแดนทางทิศตะวันตกติดกับ กัมพูชา โดยในปี ค.ศ.1861 ฝรั่งเศสเข้ายึด 6 จังหวัดในโคชินไชน่าและอ้างว่า กัมพูชาจะต้องส่ง เครื่องราชบรรณาการให้ฝรั่งเศสแทนการส่งให้กรุงเว้ ก่อนหน้านั้นฝรั่งเศสรับรู้ว่ากัมพูชาอยู่ใต้อารักขาของไทยดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์กบฏจามเมื่อ ปี ค.ศ.1858 และกบฏเชื้อพระวงศ์กัมพูชา ปี ค.ศ.1860 ซึ่งเหตุการณ์เมื่อครั้งกบฏจามที่เกิดขึ้นในกัมพูชา เป็นการกบฏที่เกิดขึ้นเนื่องจากชาวจาม ไม่พอใจในการปกครองของกษัตริย์กัมพูชาโดยมีเวียดนามยุยงและสนับสนุน ในการรบกับ กลุ่มกบฏ ซึ่งมีการปะทะกับเวียดนามตามแนวชายแดน สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ ได้ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อขอความช่วยเหลือด้านปืนและ กระสุน ไทยให้ความช่วยเหลือและสามารถปราบกบฏได้สำเร็จ¹ และต่อมาในปี ค.ศ.1860 เกิด กบฏภายในกัมพูชาเนื่องจากการขัดแย้งของเชื้อพระวงศ์ โดยมีเจ้าศรีวิศดาซึ่งเป็นโอรสของสมเด็จพระ หาริรักษ์รามาริบัติ (พระองค์ด้วง)เช่นเดียวกับสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ แต่คนละพระ มารดา ด้วยเหตุนี้เนื่องจากเมื่อพระองค์ด้วงสิ้นพระชนม์ เจ้าศรีวิศดาไม่ได้รับทรัพย์สมบัติจากพระ

¹ อ้างใน.M.L.Manich Jumsai. History of Thailand & Cambodia,Chalarnnit,1970

บิดา แต่ทรัพย์สินสมบัติตกเป็นของสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์แต่เพียงพระองค์เดียว ด้วยเหตุ
ดังกล่าวพระองค์จึงไม่ทรงพอพระทัย และโดยได้รับการสนับสนุนจากเจ้าศิริวงศ์และขุนนางบาง
คนจึงก่อการกบฏขึ้น¹ สถานการณ์และปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในกัมพูชาทำให้ฝรั่งเศสมีโอกา
สเข้าแทรกแซงและพยายามกีดกันอิทธิพลของไทย ^{ที่มีในกัมพูชา}

ในปี ค.ศ.1861 โดยนายพล ชานเนอร์ (Charner)² ได้ส่งคนไปกราบทูลสมเด็จพระนโรดม
พรหมบริรักษ์ ว่าฝรั่งเศส^{ใน ค.ศ. 1860} จะช่วยเหลือกัมพูชาให้เป็นอิสระจากไทย การที่กระทำของฝรั่งเศสต่อ
กัมพูชาเปลี่ยนไป เนื่องจากภายหลังที่จักรพรรดิคือดึกดำต้องยกโคชินไชน่าให้แก่ฝรั่งเศสเมื่อปี
ค.ศ.1862 ทำให้ฝรั่งเศสเห็นช่องทางที่จะขยายดินแดนมาทางด้านตะวันตกจนถึงชายฝั่งแม่น้ำโขง
ดังนั้นฝรั่งเศสพยายามใช้วิธีการรุกคืบโดยในปี ค.ศ. 1863 นายพลเรือ เดอ ลา กรองดิเอร์^{ผู้พบรักกับ} ได้บังคับ
ให้สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ทรงยอมรับอำนาจของฝรั่งเศส¹ โดยฝรั่งเศสมีอำนาจควบคุม
กิจการด้านการต่างประเทศและแต่งตั้งข้าหลวงชาวฝรั่งเศสมาประจำที่กรุงพนมเปญ และในที่สุด

¹ดูรายละเอียดใน Reddi.M.V.AHistory of Cambodian Independent Movement.
(1970).p.25.

²นายพลเรือชานเนอร์ (Charner)เป็นผู้สำเร็จราชการอินโดจีนแห่งโคชินไชน่า ได้ส่งตัว
แทน คือ ดู คาร์ต เดอ ลากรี เข้าเฝ้าสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ ในปี ค.ศ.1861

³นายพลเรือ เดอ ลา กรองดิเอร์ เป็นผู้สำเร็จราชการอินโดจีนแห่งโคชินไชน่าต่อจาก นาย
พลเรือ ชานเนอร์เข้าเฝ้าสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ในปี ค.ศ.1861 โดยมีบาทหลวงมิช(Miche)
เป็นล่าม(อ้างใน.จิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ.เล่มเดิม.และสุวิทย์ ชีรสวัสดิ์.เล่มเดิม.2523.)

⁴นายพลเรือ เดอ ลา กรองดิเอร์ ได้นำเรือรบสองลำมาที่อุดงมีชัยในวันที่ 8 สิงหาคม ค.ศ
1863 แล้วนำร่างสัญญาที่ร่างไว้เรียบร้อยแล้วมาให้สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ ลงพระนาม
ยอมอยู่ใต้อารักขา ซึ่งตอนแรกพระองค์ปฏิเสธโดยขอรายงานทางกรุงเทพก่อน เมื่อพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯประกาศใดก็จะทำตามรับสั่ง แต่นายพลเรือ เดอ ลา กรอง
ดิเอร์ ยอมให้แก้ถ้อยคำเพียงเล็กน้อยเท่านั้น แล้วบังคับให้สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ลง
พระนามและแปลเป็นภาษาเขมร

(โปรดอ่านรายละเอียดใน.จดหมายเหตุ ร.4 จ.ศ.1225เลขที่ 13 พระยาปราจีนบุรี (ข้าหลวงไทย
ประจำอุดงมีชัย)- สมุหนายก ๑๐ ปี กุน เบญจ (15 สิงหาคม 1863))

วันที่ 11 สิงหาคม ค.ศ.1863 สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ ต้องยอมทำสนธิสัญญาอุดงมีชัยซึ่งฝ่ายกัมพูชาได้ให้สัตยาบันแล้ว แต่รอการให้สัตยาบันจากฝ่ายฝรั่งเศส มีสาระสำคัญ สรุปได้ดังนี้...

- 1.จักรพรรดิฝรั่งเศสจะยอมให้การปกป้องคุ้มครองกัมพูชา
- 2.กษัตริย์กัมพูชายอมรับเอาที่ปรึกษาราชการ ชาวฝรั่งเศสเป็นผู้เป็นตัวแทนของผู้บัญชา การทหารสูงสุดของฝรั่งเศสแห่งไซ่ง่อนมาไว้ในราชสำนักเพื่อการปรึกษาหารือและบังคับการตามข้อสัญญา
- 3.กัมพูชาจะไม่ยอมรับคำปรึกษาหรือกงสุลต่างประเทศจากประเทศอื่นโดยไม่ได้รับ คำยินยอมจากฝ่ายฝรั่งเศส
- 4.กัมพูชายอมให้คนในบังคับฝรั่งเศสเข้ามาทำมาหากินหรือตั้งรกรากในกัมพูชาได้
- 5.กัมพูชายอมให้สินค้าฝรั่งเศสเข้ามาขายในประเทศได้อย่างเสรี
- 6.กัมพูชายอมให้ฝรั่งเศสทำกิจกรรมส่งออก เช่น กระบือและของป่า
- 7.ภาคินแห่งสัญญาตกลงแลกเปลี่ยน"เอกอัครราชทูต"ระหว่างกัน
- 8.บรรดาผู้สอนศาสนาชาวฝรั่งเศสทั้งหลายมีสิทธิจะสอนศาสนาตลอดไปในดินแดนของกัมพูชาโดยมิถูกขัดขวาง ถ้าปรารถนาจะสร้างโบสถ์ โรงเรียนและโรงพยาบาลจะขออนุญาตจากเจ้าหน่อกษัตริย์กัมพูชา
- 9.กัมพูชายอมรับสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของคนในบังคับฝรั่งเศสเป็นผู้พิจารณาความระหว่างคนฝรั่งเศสด้วยกัน ศาลผสมฝรั่งเศส-กัมพูชาจะพิจารณาความระหว่างคนใน บังคับฝรั่งเศสกับชาวเขมร เป็นต้น

สนธิสัญญาดังกล่าวนี้ ก่อนที่ฝรั่งเศสจะให้สัตยาบัน รัฐบาลไทยได้ประท้วงไปยังนายเดอ ลุย (Drouyn de Lhuys) รัฐมนตรีกระทรวงต่างประเทศของฝรั่งเศส² และนายพลเรือเดอ ลา กรอง คีเออร์³ โดยให้เหตุผลซึ่งสรุปได้ว่า การกระทำดังกล่าวเป็นการกระทำโดยมิชอบเพราะสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์มิได้รับการยินยอมจากฝ่ายไทย ทั้งนายพลเรือ เดอ ลา กรองคีเออร์ ก็มีได้รับ

¹โปรดดูรายละเอียดใน. จดหมายเหตุ ร.4 จ.ศ.1225 เลขที่ 68 องค์ันโรคมถึงร.4 สัญญา ระหว่างสองพระเจ้าแผ่นดินเขมรกับแม่ทัพฝรั่งเศส (โปรดดูในภาคผนวก)

²โปรดดูรายละเอียดใน.Letter and Phya Phraklanga Drouyn de Lhuys,22 September 1863 "Siam" T.2 และจดหมายเหตุ จ.ศ.1225 เลขที่ 58 เจ้าพระยาพระคลังถึงอัครมรินทร์ เดอ ลา กรอง คีเออร์ 22 กันยายน ค.ศ.1863.

³นายพลเรือ เดอ ลา กรองคีเออร์ ตอบรัฐบาลไทยว่า “..เขมรเป็นเมืองเอกเทศไม่ได้ขึ้นกับ เมืองใด ...”

(โปรดดูรายละเอียดใน จดหมายเหตุ ร.4 จ.ศ.1225 เลขที่ 63 อัครมรินทร์-เจ้าพระยาพระคลัง 5 ตุลาคม 1863)

มอบอำนาจจากรัฐบาลฝรั่งเศสด้วย การกระทำดังกล่าวเป็นการกระทำโดยพลการ กระทรวงต่างประเทศของฝรั่งเศสไม่รู้เรื่องตั้งแต่ต้นจึงไม่ได้ตอบรัฐบาลไทย แต่ในที่สุดพระเจ้านโปเลียนที่ 3 ได้ทรงวินิจฉัยว่า การที่กระทรวงทหารเรือและอาณานิคมทำไปนั้น"ถูกต้อง" แต่รัฐบาลไทยไม่ยอมรับว่าเขมรอยู่ใต้อารักขาของฝรั่งเศส ไทยจึงส่งคนไปทำสัญญาฉบับกับเขมร สัญญาไทย-กัมพูชา ฉบับลงวันที่ 1 ธันวาคม ค.ศ.1863 ว่าด้วยเรื่องการทำกัมพูชายังคงอยู่ภายใต้การปกครองของไทย และได้ให้สัตยาบันเมื่อวันที่ 22 มกราคม ค.ศ.1864 จึงมีผลให้กัมพูชาอยู่ในอารักขาของไทยตามกฎหมาย เหตุการณ์นี้ได้รับการสนับสนุนจาก เซอร์ โรเบิร์ต ชอมเบิร์ก (Sir Robert Schomberg) กงสุลอังกฤษประจำประเทศไทย ทั้งนี้เพราะอังกฤษต้องการหยุดยั้งการขยายอำนาจของฝรั่งเศสซึ่งเข้าไปตั้งมั่นในโคชินไชน่า เพราะเกรงว่าฝรั่งเศสอาจจะขยายตัวเข้าไปในประเทศไทยและมะละกาซึ่งจะมีผลกระทบต่อผลประโยชน์ของอังกฤษในดินแดนดังกล่าวตลอดจนขัดขวางการค้าของอังกฤษในอาณานิคมระหว่างอินเดียนกับจีน

นายกาเบรียล โอบาเรต์ (Gabriel Aubaret) กงสุลฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ ได้ทราบข่าวสัญญาฉบับไทย-กัมพูชาปี ค.ศ.1863 จึงรีบแจ้งไปยังรัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศของฝรั่งเศส และได้รับคำสั่งจากพระเจ้านโปเลียนที่สามให้มาทำสัญญากับไทยใหม่ด้วยเรื่องเขมร³ ซึ่งสาระสำคัญโดยสรุปคือ ไทยต้องเลิกสัญญาฉบับที่ทำกับเขมร ฝรั่งเศสตกลงให้เขมรเป็นอิสระ ไม่ขึ้นกับใคร และสัญญาว่าจะไม่ผนวกดินแดนเขมรรวมกับญวนซึ่งเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส นอกจากนี้ฝรั่งเศสยอมรับรองอาณาเขตเมืองพระตะบอง เสียมราฐและหัวเมืองลาว เป็นต้น ซึ่งการที่ไทยยอมถอนสัญญาฉบับที่ทำกับเขมรนั้นเพราะไทยเกรงอำนาจฝรั่งเศส ซึ่งส่งเรือมิตราแย (Mitraille) เข้ามากำลังทำการเจรจาด้วย⁴

จะเห็นได้ว่าการเคลื่อนไหวของไทยทำให้ฝรั่งเศสรีบให้สัตยาบันในสนธิสัญญาฉุกเฉินมีชัยเมื่อวันที่ 12 เมษายน ค.ศ.1864 เพื่อให้สัญญามีผลบังคับใช้และในเดือนกรกฎาคมปีเดียวกัน

¹ เพ็ญศรี คุ้มเกล้า. หน้า 13-15.

² เมื่อฝรั่งเศสทราบข่าวการทำสนธิสัญญาไทย-กัมพูชา จึงได้ทำการประท้วงอ้างว่าสัญญาดังกล่าวเป็นโมฆะ (อ้างใน สุวิทย์ ธีรศาสน์. ความสัมพันธ์ระหว่างไทย-ฝรั่งเศส ร.ศ.112-126: การเสียดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง, 2523, หน้า 8.)

³ โปรดดูรายละเอียดใน สุวิทย์ ธีรศาสน์. เล่มเดิม. หน้า 8-9.

⁴ สุพัฒน์ วรรณรัตน์. วิกฤตการณ์ทลบูรพาระหว่างปี พ.ศ.2435-2449 (ค.ศ.1892-1907), 2520 หน้า 50-52.

ฝรั่งเศสจัดให้มีพิธีราชาภิเษกสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ ขึ้นครองราชย์ การกระทำของฝรั่งเศสครั้งนี้ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับเขมรในฐานะประเทศราชยุติลง¹

ท่าทีของไทยต่อปัญหาความขัดแย้งกับฝรั่งเศสด้วยเรื่องกัมพูชานั้นผ่อนปรนลง ไทยตระหนักดีว่าอังกฤษมิได้แสดงท่าทีว่าจะสนับสนุนไทยอย่างจริงจัง² ไทยจึงยอมถอนตัวจากพันธะ

¹ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับกัมพูชาซึ่งปฏิบัติต่อเนื่องกันมาจากอดีตจนเป็นประเพณีได้แก่

1. พระเจ้าแผ่นดินไทยเท่านั้นที่ทรงประกอบพระราชพิธีราชาภิเษกพระเจ้าแผ่นดินเขมร
2. เขมรมีพันธะต้องถวายบรรณาการทุกปี (บรรณาการที่เขมรต้องถวายได้แก่ ผ้าแพรว เขมร 50 ผืน ผ้าขาวม้า 200 ผืน จี๊ผึ่ง 1 หาบ ผลแร่ 1 หาบ ครั้ง 1 หาบ รง 1 หาบ น้ำรัก 50 กระออม)
3. พระเจ้าแผ่นดินเขมรส่งโอรสมาศึกษาเล่าเรียนและรับการอบรมที่กรุงเทพฯ (อ้างใน เพ็ญศรี คึก.เล่มเดิม.หน้า 3.)

²อังกฤษเองในขณะนั้นมีความหวั่นเกรงว่าฝรั่งเศสจะขยายอิทธิพลเข้ามาในไทย ซึ่งจะกระทบกระเทือนต่อผลประโยชน์ของอังกฤษในแหลมมลายู อังกฤษจึงเป็นฝ่ายหนุนไทยให้ต่อต้านอิทธิพลของฝรั่งเศส ท่าทีของอังกฤษในการสนับสนุนไทย ทำให้ไทยบอกเลิกการเจรจาเรื่องเมืองเขมร ในวันที่ 13 ธันวาคม ค.ศ.1866 ซึ่งการเจรจานี้ได้เริ่มมาตั้งแต่ปี ค.ศ.1865 เพราะฝรั่งเศสต้องการให้ไทยยอมรับว่าเขมรอยู่ใต้อารักขาของฝรั่งเศสอย่างเป็นทางการ จนในที่สุดไทยต้องยอมลงนามในสนธิสัญญากับฝรั่งเศส ในวันที่ 15 กรกฎาคม ค.ศ.1867 เหตุที่ไทยต้องยอมตามความต้องการของฝรั่งเศส ก็เพราะรัฐบาลอังกฤษไม่ให้การสนับสนุนหรือแสดงท่าทีให้ไทยเห็นว่าอังกฤษสนับสนุนไทยแต่ประการใด

(โปรดดูรายละเอียดจาก เพ็ญศรี คึก.เล่มเดิม.หน้า 24.)

ต่อกัมพูชา โดยตกลงทำสนธิสัญญากับฝรั่งเศส ณ กรุงปารีส เมื่อเดือนกรกฎาคม ค.ศ.1867¹สาระสำคัญของสัญญา คือ ไทยยอมรับการที่ฝรั่งเศสเป็นรัฐผู้อารักหากัมพูชา และยอมรับว่าสนธิสัญญาระหว่างไทย-กัมพูชา ค.ศ.1863 เป็นโมฆะไม่มีผลบังคับใช้เช่นเดียวกันฝรั่งเศสยอมรับนี้ประนีประนอมกับไทยและยอมรับว่าเสียมราฐและพระตะบองเป็นดินแดนของไทย² ผลของสนธิสัญญาไทย-ฝรั่งเศส ปี ค.ศ.1867 คือ ไทยต้องยอมรับว่ากัมพูชาเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศส

เมื่อเวลาผ่านไป ภายหลังจากที่ฝรั่งเศสสามารถผนวกอันนัมและดั่งเกียได้สำเร็จ และหาทางขยายอิทธิพลเข้าไปในลาว ฝรั่งเศสยังใช้วิธีการทางการทูตโดยสนับสนุนจักรพรรดิคือคึกทำการประหวั่งไทย ในกรณี ที่ไทยส่งทหารเข้าไปปราบฮ่อทางดินแดนตอนเหนือของลาวใน

¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคัดสินพระทัยส่งคณะทูตไปปารีส ในเดือนมกราคม พ.ศ.2410 เพื่อเจรจาทำสนธิสัญญากับรัฐบาลฝรั่งเศสโดยตรง เพราะทรงพิจารณาเห็นว่าอังกฤษคงไม่ช่วยเหลือไทยอย่างจริงจัง ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีถึงคณะทูตไทยที่ปารีสว่า

“...อังกฤษฝรั่งเศสก็มีได้กระทำสิ่งใดที่กระทบกระเทือน และปฏิบัติตัวกับฉันทมิตรนาเพื่อนมนุษย์ ไม่เหมือนกับพวกเขาที่ทำกับพวกเราเหมือนคนป่าเถื่อน คงมิใช่เหมือนพวกมันกับเรา ทั้งยังคงคิดแต่ว่าเป็นสัตว์สำหรับพวกมันจะทะแ่แล่เนื้อ ทั้งหลอกใช้ดังแรงโคกระบือ ทั้งเรายังไม่รู้ว่พวกมันมีเล่ห์เพทุบายที่จะแน่งแยกพระราชอาณาจักรสยามของเรากันอย่างไร...”

(อ้างใน เฟรด คับปลิว.ริกส์.การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า.แปลโดย อมร โสภณวิเศษฐวงศ์และเอกวิทย์ ณ ถลาง.หน้า 35.)

² สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ทรงขุนเคื่องพระทัยที่รัฐบาลฝรั่งเศสทำการตกลงกับไทยโดยยอมรับอิทธิพลเหนือเสียมราฐ พระตะบอง ซึ่งในสาส์นที่มีถึง นายพลเรือ เคอ ลา กรองคิเอร์ ทรงกล่าวว่ากษัตริย์กัมพูชาขอยืนยันในสิทธินี้ตลอดจนสืบต่อไปถึงกษัตริย์องค์ต่อไปว่าดินแดน 2 จังหวัดเป็นของกัมพูชา

(อ้างใน :Milton E.Osborne. Before Kampuchea:Preludes to Tradedy,1969.p.189.)

1886¹ โดยอ้างว่าลาวเป็นรัฐบรรณาการของเวียดนาม อีกทั้งฝรั่งเศสสนับสนุนให้ญวนเปิดการเจรจากับไทยในปัญหาพรมแดนระหว่างไทยกับลาว เนื่องด้วยแนวความคิดเกี่ยวกับพรมแดนระหว่างชาติ เป็นแนวความคิดของชาวยุโรปในเรื่อง "รัฐชาติแบบใหม่" (Modern State)² ซึ่งเกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 19 อันเป็นสิ่งที่แน่นอนที่สุดที่ทุกชาติทั้งไทย เวียดนามและลาวไม่เคยมีการทำแผนที่ปักปันพรมแดน จึงไม่ทราบว่พรมแดนของชาติใดอยู่บริเวณใดบ้าง เมื่อฝรั่งเศสแสวงหาอาณานิคมโดยขยายอิทธิพลเข้ามาในเวียดนามได้ อันนัมและดั่งเกีย จึงพยายามที่จะขยายเข้าไปในลาวด้วย ซึ่งจะทำให้เป็นไปตามเป้าประสงค์ คือ ดินแดนบริเวณอินโดจีนทั้งหมด

ด้วยความคิดในเรื่องรัฐชาติแบบใหม่นี้ ทำให้ฝรั่งเศสใช้ความคลุมเครือของเขตแดนไทย-ญวน ที่ทั้งสองฝ่ายไม่เคยกำหนดแน่นอนว่าเขตแดนที่แท้จริงอยู่ตรงไหน³ ยึดดินแดนบริเวณอินโดจีน

ในปี ค.ศ.1886 ส่อโงมดีหลวงพระบาง ไทยยกกองทัพไปปราบส่อ ซึ่งเป็นปัญหาของ ไทย ญวน และจีน มาโดยตลอด ต่อมาเมื่อฝรั่งเศสปกครองญวน ส่อจึงเริ่มเป็นปัญหาสำหรับฝรั่งเศสด้วย เพราะเมื่อไทยปราบส่อ ส่อก็หนีไปอยู่เขตแดนญวน เวลาญวนปราบส่อก็จะหนีมาอยู่เขตแดนไทย การปราบจึงไม่เบ็ดเสร็จ

(โปรดดูรายละเอียดใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, การปราบส่อและการเสียดินแดน พ.ศ.2431, 2509, หน้า 22.)

รัฐชาติแบบใหม่ (Modern State) หมายถึงการเปลี่ยนแปลงจากขุนนางสมัยกลางมาสู่รัฐสมัยใหม่ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างช้า ๆ แต่มั่นคง การเปลี่ยนแปลงของแต่ละสังคมนั้นเกิดขึ้นในระยะเวลาที่ต่างกันและลักษณะการปกครองไม่เหมือนกัน สิ่งที่ปรากฏขึ้นเป็นเพียงโครงร่างแห่งรัฐ แต่ละภูมิภาคก็บังเกิดรัฐซึ่งมีลักษณะเฉพาะไม่เหมือนกันทีเดียว อังกฤษและฝรั่งเศสได้เปลี่ยนแปลงมาเป็นรัฐสมัยใหม่ในศตวรรษที่ 15-16 ทำให้ยุคของสมัยกลางและระบบของยุคนั้น เช่น ความเชื่อและวิถีชีวิตแบบเก่าเริ่มเลือนหายไป เริ่มมองโลกด้วยทัศนคติใหม่ คำนึงที่จะค้นหาอาณาจักรและดินแดนใหม่ครอบครองเพื่อที่จะสร้างระบบการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจและสังคมตามความปรารถนาของตน(อ้างใน จรูญ สุภาพ, หลักรัฐศาสตร์, 2514, หน้า 65-66.)

ฝรั่งเศสใช้ความคลุมเครือของเขตแดนอ้างสิทธิเช่น เมื่อฝรั่งเศสต้องการฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ก็อ้างสิทธิว่าลาวเป็นของญวน ญวนเป็นของฝรั่งเศส ฉะนั้นลาวต้องเป็นของฝรั่งเศสด้วยซึ่งดังกล่าวแล้วว่าไม่เคยมีการกำหนดเขตแดนที่แน่นอน ทางไทยก็ถือว่าบริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเป็นของไทย จึงปฏิเสธความต้องการของฝรั่งเศสตลอดมาจนถึง ปี ค.ศ.1893 (อ้างใน สุวิทย์ ธีรศาสตร์, เล่มเดิม, 2523, หน้า 24-25. และจิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ เล่มเดิม, หน้า 62.)

1.2. วิธีการทางทหาร

วิธีการทางทหารที่ฝรั่งเศสนำมาใช้บังคับกัมพูชาในครั้งแรกเมื่อ นายพล เดอ ลา กรองดิเอร์ ผู้ว่าราชการอินโดจีนฝรั่งเศสได้นำเรือ 2 ลำมาที่อุดงมีชัย¹ แล้วนำร่างสนธิสัญญา² ให้สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ ลงพระนามยอมอยู่ในอารักขาของฝรั่งเศส ซึ่งในที่สุดพระองค์ยอมลงพระนาม ในวันที่ 11 สิงหาคม ค.ศ.1863 ผลของการลงพระนามในครั้งนั้นทำให้สถานะภาพของกัมพูชากลายเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศสและผลที่ตามมาอีกประการหนึ่ง คือ การทำสนธิสัญญาลับระหว่างกัมพูชากับไทย ซึ่งมีผลกระทบให้ฝรั่งเศสหันมาใช้วิธีการทางทหารในการขยายดินแดนในอินโดจีนควบคู่ไปกับวิธีทางการทูต

ภายหลังจากที่กัมพูชาทำสัญญาลับกับไทยต้นปีค.ศ.1864 สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ ได้เตรียมการจะเสด็จมายังกรุงเทพฯ เพื่อทำพิธีราชาภิเษก แต่นายพลเรือ เดอ ลา กรองดิเอร์ ทักทวนไม่ให้พระองค์เสด็จเพราะต้องการที่จะกำจัดอิทธิพลไทยให้พ้นจากกัมพูชาโดยสิ้นเชิง แต่สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ มิได้ฟังคำทักทวนนั้นพระองค์เสด็จออกจากอุดงมีชัยมาถึงท่าเรือเมืองกำปอดเพื่อเดินทางต่อมายังกรุงเทพฯ

ดูอาร์ต เดอ ลากรี ผู้แทนผู้ว่าราชการโคชินไชน่าจึงตัดสินใจใช้วิธีทางทหาร โดยส่งเรือรบ 3 ลำแล่นเข้ามาตามลำน้ำโขงพร้อมด้วยทหารราบ 100 คน เข้ายึดพระราชวังซึ่งขณะนั้นอยู่ที่อุดงมีชัยพร้อมทั้งชักธงฝรั่งเศสและยิงปืนสลุต 21 นัด การใช้นโยบายเรือปืน ของฝรั่งเศสครั้งนี้ทำให้สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ เปลี่ยนท่าทีโดยเสด็จกลับมายังเมืองอุดงมีชัย ทำให้ฝรั่งเศสเรียนรู้ว่าการใช้นโยบายทางทหารเพื่อข่มขู่กษัตริย์เขมรเป็นการกระทำที่ได้ผลและเป็นผลสืบเนื่องต่อไปในอนาคต ดังจะเห็นได้จากในปี ค.ศ.1867 นาย กาเบรียล โอบาเรต์ นำเรือรบมิตราย (Metrailly) เข้ามาจอดอยู่รัฐบาลไทยที่หน้าที่ทำการกงสุลฝรั่งเศสในกรุงเทพฯ พร้อมกับแจ้งให้รัฐบาลไทยทราบว่ารัฐบาลฝรั่งเศสต้องการให้ประเทศไทยยกเลิกสัญญาลับที่ไทยทำกับกัมพูชา การเจรจาทำสนธิสัญญาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสจึงเริ่มขึ้นและตกลงทำสนธิสัญญาเมื่อ เดือนกรกฎาคม ปี ค.ศ.1867³

¹ เพ็ญศรี ศักดิ์.เล่มเดิม.หน้า 10.

² สนธิสัญญาดังกล่าวคือสนธิสัญญาอุดงมีชัย

³ โปรดดูรายละเอียดใน. สุวิทย์ ชีรสาสวัสดิ์.เล่มเดิม.2518.หน้า.10-11.

การใช้นโยบายทางทหารของฝรั่งเศสนั้นได้นำนโยบายเรือปืน"มาใช้ในการขยายอิทธิพลหลายครั้ง เช่น ในการขยายอิทธิพลมาทางฝั่งซ้ายและฝั่งขวาของแม่น้ำโขงเหนือลาว ในส่วนที่เกี่ยวกับปัญหาดินแดนสยามราช พระตะบอง โดยฝรั่งเศสใช้วิธีส่งทหารเข้ายึดครองจังหวัดจันทบุรีใน ปี ค.ศ.1893 เพราะฝรั่งเศสต้องการยึดดินแดนลาวและดินแดนไทยที่ติดกับกัมพูชา รวมเข้ากับอินโดจีนของฝรั่งเศส

กัมพูชาอยู่ใต้อารักขาของฝรั่งเศสตั้งแต่ปี ค.ศ.1863 เป็นต้นมาซึ่งระหว่างที่ฝรั่งเศสปกครองนั้น มีการกบฏเกิดขึ้นเนือง ๆ เช่น ในปี ค.ศ.1866 กบฏผู้มีบุญซึ่งผู้นำ คือ อาจารย์ฮัสโตและกัมโบหรืออาจารย์เล็กเป็นต้น ผลกระทบที่เกิดขึ้น คือ ทำให้ฝรั่งเศสทำการปฏิรูปโครงสร้างการปกครองของกัมพูชาจากรัฐในอารักขากลายเป็นอาณานิคมซึ่งหมายถึงฝรั่งเศสเข้าปกครองโดยตรง ทำให้สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ ทำการต่อต้านการปฏิรูปของฝรั่งเศส เมื่อมีกบฏเกิดขึ้นในกัมพูชาแต่ละครั้ง ฝรั่งเศสสืบทราบว่ามีบรรดาขุนนางให้การสนับสนุนและบรรดาขุนนางเหล่านั้นเป็นคนที่ใกล้ชิดสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ จำนวนมากเป็นขุนนางเขมรที่นิยมไทย และเป็นขุนนางไทยซึ่งทำการประทุ้วงและต่อต้านฝรั่งเศสเสมอ ๆ ฝรั่งเศสจึงใช้วิธีแต่งตั้งคนเขมรที่นิยมฝรั่งเศสเข้าไปแทน ซึ่งคนเหล่านี้สามารถช่วยงานฝรั่งเศสอย่างได้ผล เพื่อต้องการความดีความชอบและความมั่งคั่งอันเกิดขึ้นได้โดยร่วมมือกับเจ้าอาณานิคม เช่นนายควน²ซึ่งฝรั่งเศสเป็นผู้แต่งตั้งให้เป็นล่าม ทำหน้าที่ในราชสำนักของกัมพูชา และเคยทำงานในตำแหน่งสูงคล้ายกับราชเลขาธิการ ต่อมาเมื่อสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ ทรงมีปัญหากับพระพลานามัย ฝรั่งเศสก็ยังลิดรอนอำนาจและสิทธิของพระองค์ อาทิ การเก็บภาษี การตัดสินพระทัยในการปกครองบ้านเมือง เป็นต้น ซึ่งผลปรากฏว่าเมื่อฝรั่งเศสทำการปฏิรูปการปกครองในกัมพูชา พระองค์จึงหมดอำนาจทุกอย่าง หลังจากทีฝรั่งเศส ยึดตั้งเกียในปีค.ศ.1884 ฝรั่งเศสหันมาดำเนินนโยบายการปกครองในกัมพูชาโดยมีชาร์ล ทอมสัน (Charles Thomson) ผู้ว่าราชการโคชินไชน่าเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการบังคับให้สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ทรงลงพระนามใน

¹ Milton E. Osborne. *The France Presence in Cochinchina and Cambodia*, 1969. p.187. and Chandler. *op.cit*, 1983. p.141.

² ควน (Tiounn) ข้าราชการเชื้อสายจีน-กัมพูชา เป็นผู้มีบทบาทสำคัญทางการเมืองในกัมพูชาเป็นเวลานานกว่า 50 ปี (อ้างใน. ชุมพล เลิศรัฐการ. *เล่มเดิม*. หน้า 62 และ Chandler, David P. *op.cit*. pp.142-148.)

อนุสัญญาปีค.ศ.1884¹ ฝรั่งเศสกลายเป็นผู้ที่มีอำนาจอย่างสมบูรณ์ในการปกครอง มีอำนาจสิทธิขาด แต่เพียงผู้เดียว โครงสร้างและระบบความสัมพันธ์ของชาวเขมรภายใต้ระบบของขุนนางถูกทำลาย ราษฎรต้องเสียภาษีแก่ฝรั่งเศสโดยตรง ประเทศไม่มีอิสระไม่ว่าทางการต่างประเทศหรือภายใน ประเทศซึ่งผลที่ตามมา คือ การเคลื่อนไหวของบรรดาเจ้าเขมร และผู้ที่เกี่ยวข้องผลประโยชน์ทั้งหลายผู้นำคนสำคัญในการต่อต้านฝรั่งเศส คือ เจ้าชายศรีวิธดา²

โดยการสอบสวนของฝ่ายฝรั่งเศส พบว่า เจ้านายบางคนและบรรดาราชนวงศ์ที่สูญเสียประโยชน์จากการปฏิรูป³ อาจมีส่วนช่วยในการสนับสนุนฝ่ายกบฏ เช่น เจ้าดวงจักร⁴ และบรรดา

¹ชาร์ล ทอมสันได้ส่งให้เรือปืน 3 ลำบุกเข้าถึงพนมเปญ บังคับให้สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ ลงพระนามในอนุสัญญาปี ค.ศ.1884 ซึ่งฝรั่งเศสถือว่าเป็นการปฏิรูปกัมพูชา สาระสำคัญคือ

1.กษัตริย์กัมพูชาขอรับการปฏิรูปทางการบริหาร การศาล การพาณิชย์ ตามที่ฝรั่งเศสเห็นว่าจำเป็นเพื่อประโยชน์แก่กัมพูชา

2.กษัตริย์กัมพูชาจะปกครองประเทศต่อไปตามเดิม ยกเว้นในกรณีที่ต้องจำกัต่าง ๆ ตามอนุสัญญา

3.ข้าราชการกัมพูชาทั้งหมดอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาโดยตรงของฝรั่งเศสในจังหวัดต่าง ๆ

4.ข้าราชการกัมพูชาไม่มีหน้าที่เก็บภาษีและภาษีศุลกากร บริหารงานโยธาที่ต้องใช้การบังคับบัญชาและการทำงานพิเศษจากวิศวกรและชาวยุโรป

5.ข้าหลวงและรองข้าหลวงที่รัฐบาลฝรั่งเศสแต่งตั้ง จะเป็นผู้รักษาความสงบและความควบคุมการบริหารของข้าราชการในท้องถิ่นฯ เป็นต้น

(ดูรายละเอียดใน.ชุมพล เลิศรัฐการ.เล่มเดิม.2536.หน้า 56 อ้างใน.Reddi,op.cit, 1970.p.41-42.)

²โอรสของสมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์ (พระองค์ด้วง) ซึ่งเป็นพระอนุชาของสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์

³ก่อนการปฏิรูป บรรดาเจ้านายเคยมีอำนาจและมีผลประโยชน์ เช่น การเก็บภาษีค่าเช่าจากชาวต่างชาติ ได้แก่ ชาวจีนที่เข้ามาเช่าร้านทำการค้า เป็นต้น เมื่อฝรั่งเศสทำการปฏิรูป ทำให้อำนาจและผลประโยชน์ของบรรดาเจ้านายยุติลง(อ้างใน.Milton E.Osborne.op.cit.p.218-221.)

⁴เจ้าดวงจักร เป็นโอรสของสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ ที่เกิดจากสตรีชาววัง พระองค์เคยไปทำการประทัวงฝรั่งเศสที่กรุงปารีส (อ้างใน.ชุมพล เลิศรัฐการ.เล่มเดิม.หน้า 61.)

ขุนนางใหญ่น้อยเขมรได้ร่วมแรงร่วมใจกันต่อต้านฝรั่งเศสในรูปของการการก่อการกบฏ ระหว่างปี ค.ศ.1885-1886 การต่อต้านฝรั่งเศสด้วยอาวุธขยายตัวไปทั่วทุกภาครวมทั้งบริเวณพนมเปญและอุดมมีชัย จนกลายเป็นสงครามกลางเมือง

ในปี ค.ศ.1904 เมื่อสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์สิ้นพระชนม์ ฝรั่งเศสได้แต่งตั้งให้พระเจ้าศรีสวสติซึ่งเป็นพระอนุชาของ สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ ขึ้นครองราชย์เพราะราชตระกูลศรีสวสติเป็นฝ่ายสนับสนุนฝรั่งเศส ขณะที่พระเจ้าศรีสวสติขึ้นครองราชย์ พระองค์มีพระชนม์มาถึง 64 พรรษาแล้ว นอกจากนี้พระองค์ยังมีฐานะทางการเงินไม่ดี เนื่องจากทรัพย์สินสมบัติต่าง ๆ นั้น สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ ทรงมอบตกทอดไปทางราชบุตรในสกุลนโรดม สมเด็จพระเจ้าศรีสวสติจึงต้องอาศัยความเอื้อเฟื้อจากฝรั่งเศส สถานภาพของพระองค์จึงเป็นเพียงเครื่องมือของฝรั่งเศสในการปกครองกัมพูชา

สรุปได้ว่า ฝรั่งเศสใช้วิธีดำเนินการปกครองกัมพูชาด้วยวิธีการทูตและการทหาร โดยพยายามที่จะกำจัดอิทธิพลไทยออกจากกัมพูชา เมื่อฝรั่งเศสและอังกฤษตกลงแบ่งเขตอิทธิพลเพื่อผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน ผลก็คือ ทำให้ไทยกลายเป็นรัฐกึ่งชนระหว่างมหาอำนาจทั้งสอง แต่ฝรั่งเศสสามารถเข้ายึดครองอินโดจีนทั้งหมดแต่เพียงผู้เดียว โดยสามารถยึดกัมพูชาได้ในปี ค.ศ.1893 แล้วใช้พนมเปญเป็นศูนย์บัญชาการและเป็นฐานที่มั่นทำการรุกคืบไปยัง อันนัม ดังเกียและลาว พนมเปญจึงเป็นเมืองที่มีความสำคัญยิ่งขึ้นและกลายเป็นเมืองหลวงในระยะเวลาที่ฝรั่งเศสปกครองในฐานะอาณานิคม

¹ ฝรั่งเศสสนับสนุนพระเจ้าศรีสวสติ ตั้งแต่ครั้งสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ ครองราชย์ โดยฝรั่งเศสเคยปรึกษากันที่จะปลดสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ออกจากบัลลังก์แล้วแต่งตั้งพระเจ้าศรีสวสติเป็นกษัตริย์แทน (ครองราชย์ ค.ศ.1904-1927)

(อ้างใน.ชุมพล เลิศรัฐการ.เล่มเดิม.หน้า 54.)

2. พนมเปญ: ศูนย์กลางการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสในอินโดจีน

การที่ฝรั่งเศสสามารถยึดครองกัมพูชาได้สำเร็จ ทำให้พนมเปญซึ่งเป็นศูนย์บัญชาการมีความสำคัญเพิ่มขึ้นและกลายเป็นเมืองหลวงอย่างสมบูรณ์ในปี ค.ศ. 1865 เมื่อสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ทรงย้ายราชสำนักมาประทับอยู่ที่พนมเปญตามคำแนะนำของฝรั่งเศส แต่สำหรับฝรั่งเศสนั้นมีจุดมุ่งหมายที่จะขยายอิทธิพลเข้าไปในเวียดนาม ลาวและไทย พนมเปญจึงมิใช่ว่าจะเป็นเพียงแต่เมืองหลวงของกัมพูชา แต่เป็นศูนย์กลางการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสในอินโดจีน

2.1 การปกครองกัมพูชาโดยฝรั่งเศส

การปกครองอาณานิคมของฝรั่งเศสในระยะแรก คือ ปกครองโคชินจีนโดยตรง ส่วนอันนัม ดังเกีย กัมพูชาและลาวฝรั่งเศสทำการปกครองในฐานะเป็นดินแดนในอารักขาเรียกว่า "รัฐในอารักขา" โดยฝรั่งเศสยินยอมให้ผู้ปกครองเดิมทำการปกครองกันเองเช่น แขวงหลวงพระบางมีฐานะเป็นรัฐอารักขาโดยเจ้ามหาชีวิตทรงมีฐานะเป็นประมุข แต่ไม่มีอำนาจในการบริหารประเทศ ทั้งนี้เพราะฝรั่งเศสมีสิทธิในการแต่งตั้ง หรือสนับสนุนให้ผู้ใดขึ้นทำการปกครอง เช่น เวียดนามภายหลังที่พระเจ้าคือคิกเก็นพระชนม์ พระเจ้าเสียบฮัวขึ้นเป็นกษัตริย์ในปี ค.ศ. 1883 ได้เกิดสงครามชิงราชบัลลังก์ ทำให้เกิดจลาจลทั่วไป ฝรั่งเศสจึงเข้าแทรกแซงกิจการภายในโดยประกาศแต่งตั้ง ดอง คานห์ (Dong Khanh) ขึ้นเป็นจักรพรรดิในปี ค.ศ. 1885¹ ฝรั่งเศสยินยอมให้จักรพรรดิทำการปกครองและดำเนินกิจการภายในอันนัมได้ แต่อันนัมและดังเกียจะต้องอยู่ภายใต้อำណัติของข้าหลวงฝรั่งเศส นอกจากนี้ฝรั่งเศสได้ประกาศแต่งตั้งตำแหน่งเรสิเดนต์ (Resident) ประจำทุกจังหวัด สำหรับกัมพูชา เมื่อฝรั่งเศสยึดครองในฐานะรัฐอารักขาแล้ว ฝรั่งเศสได้ดำเนินการปกครองโดยให้กษัตริย์กัมพูชา คือ สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ เป็นประมุขแต่ไม่มีอำนาจใน

¹ ดอง คานห์ เป็นกษัตริย์ที่ฝรั่งเศสตั้งขึ้นแทนกษัตริย์ฮัม หึง ซึ่งหนีออกจากเมืองเว้ ซึ่งเป็นจุดเปลี่ยนในประวัติศาสตร์ที่เวียดนามตอบโต้การยึดครอง และการแทรกแซงของฝรั่งเศสโดยดอง คานห์ มีสภาพเป็นเพียงกษัตริย์หุ่นซึ่งชาวเวียดนามส่วนใหญ่ไม่ได้ให้ความนับถือ (อ้างใน เชิดชาย เหล่าหล้า, พ.อ(พิเศษ) "สาธารณรัฐเวียดนาม" การปกครองและการเมืองของประเทศต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, 2518, หน้า 358-363.)

บริหารประเทศซึ่งในเวลานั้นทางกัมพูชาเกิด“กบฏวัง”¹ ทำให้สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ หนีมาพึ่งไทย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้กองทัพไทยช่วยนำสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ กลับไปอุดหนุนพร้อมทั้งช่วยกองทัพเขมรปราบกบฏ เมื่อกองทัพไทยช่วยเขมรปราบกบฏได้แล้ว ฝรั่งเศสได้ส่ง นายพลเรือ ชาร์เนอร์ (Chaner) แห่งโคชินจีนไปให้ความคุ้มครองมิชชันนารีชาวฝรั่งเศสที่พนมเปญ ประกอบกับฝรั่งเศสมีจุดประสงค์ที่จะมีอำนาจเหนือกัมพูชา ดังนั้นในเดือนกันยายนปีค.ศ.1862 นายพลเรือ โบนาร์ตจึงแจ้งแก่สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ว่าเมื่อฝรั่งเศสได้ครอบครองโคชินจีนแล้ว กัมพูชาจึงควรส่งบรรณาการที่เคยส่งไปเมืองเว้ นั้นส่งไปให้ฝรั่งเศสแทน ในเดือนเมษายนปี ค.ศ.1863 ฝรั่งเศสส่งเรือโท ดูดาร์ต เดอ ลาเกี (Doudart de Lagée) มาเป็นผู้แทนประจำ (Resident) พนมเปญ

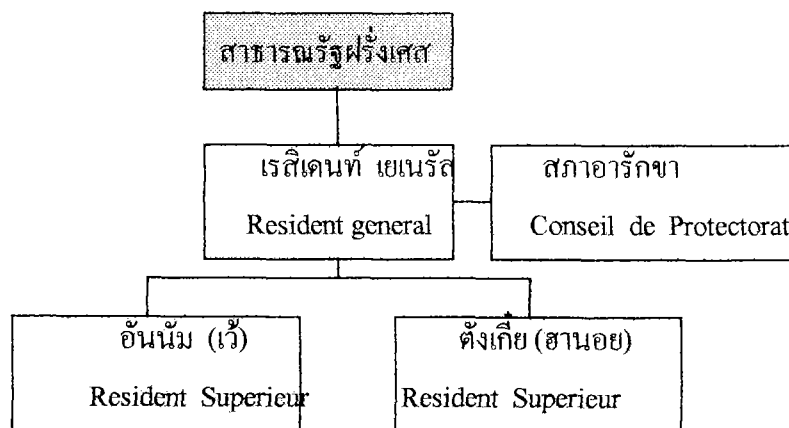
จะเห็นได้ว่า เมื่อฝรั่งเศสเริ่มแสวงหาอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ฝรั่งเศสยึดได้เวียดนามใต้ในปี ค.ศ.1862 แล้วใช้เวียดนามใต้เป็นฐานยึดกัมพูชาในปี ค.ศ.1863 จากนั้นก็ยึดภาคกลางเวียดนามคือยึดได้อันนัมปี ค.ศ.1882 ยึดตั้งเกียได้ปี ค.ศ.1883 และได้ลาวในปี ค.ศ.1893 ฝรั่งเศสทำการปกครองอินโดจีนโดยมีโครงสร้าง ดังนี้

‘กบฏวัง’ เป็นกบฏที่เจ้าศรีวัดตาและสนอง-โส ทำการต่อต้านสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ ซึ่งขณะขึ้นครองราชย์ในปี ค.ศ.1860 สาเหตุที่เกิดจากการบาดหมางระหว่างสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ กับเจ้าศรีวัดตา กล่าวคือ เมื่อสมเด็จพระนโรดม (พระองค์ด้วง) สิ้นพระชนม์ พระองค์ไม่ได้มอบทรัพย์สินสมบัติให้เจ้าศรีวัดตา สมบัติทั้งหมดตกเป็นของสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ จึงทำให้เกิดความไม่พอใจและด้วยการสนับสนุนของเจ้าศรีวงศ์และบรรดาขุนนางเขมรส่วนหนึ่ง โดยเฉพาะสนอง -โสได้ก่อการกบฏเพื่อขับไล่สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ ทำให้มีการต่อสู้รุกรลามไปจนถึงเมืองฮาเตียนในเวียดนาม สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ ต้องหนีไปยังพระตะบองและขอความช่วยเหลือจากไทย เมื่อไทยช่วยปราบกบฏเสร็จสิ้นแล้ว สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์จึงเสด็จกลับมาครองกัมพูชาดังเดิม

(โปรดดูรายละเอียดใน ชุมพล เลิศรัฐการ. กัมพูชาในการเมืองโลก, 2536. หน้า 50)

2.1.1 โครงสร้างการปกครองในอินโดจีนของฝรั่งเศส

แผนภูมิ 1 แสดงถึงโครงสร้างการปกครองอาณานิคมในอินโดจีนฝรั่งเศสครั้งแรก

ที่มา : คัดแปลงมาจาก ทวิช สุภาพรณ. ประวัติศาสตร์ไทย-ขอม-เขมร, 2508, หน้า 772.

แผนภูมิโครงสร้างการปกครองในอินโดจีนของฝรั่งเศสทำให้ทราบว่าฝรั่งเศสได้จัดระเบียบการปกครองอาณานิคมครั้งแรกในลักษณะให้การอารักขา(Protectorat) แก่อันนัม และตังเกี๋ย' ซึ่งมีเรสิเดนทร์ เยเนรัล เป็นบุคคลที่ได้รับมอบหมายอำนาจต่าง ๆ จากฝรั่งเศสโดยสิทธิ์ขาด ดังนั้นการจัดระเบียบการปกครอง การทหาร ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่ญวนกับเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศส ฯลฯ จะต้องอยู่ภายใต้การอนุมัติของเรสิเดนทร์ เยเนรัล แต่เพียงผู้เดียว โดยมีสภาอารักขา (Conseil de Protectorat) และมีเรสิเดนทร์ ซูเปรีเออร์ 2 นายประจำอยู่ที่กรุงเว้และฮานอยเป็นผู้รับงานไปปฏิบัติ และมีพนักงานเจ้าหน้าที่ลดหลั่นไปตามลำดับ จะเห็นได้ว่า ฝรั่งเศสปกครอง 2 เขตแรกนี้ในฐานะเป็น "รัฐภายใต้การอารักขา"ซึ่งมุ่งพัฒนาระบบเศรษฐกิจและสังคมเวียดนามเพื่อประโยชน์และความสะดวกในการปกครองของฝรั่งเศส แต่ไม่ได้พัฒนาระบบการเมืองให้ชาวเวียดนามมีส่วนในการปกครอง

การปกครองรัฐในอารักขาของฝรั่งเศสในเวลาต่อมา ฝรั่งเศสทำการขยายอิทธิพลมาทางตะวันออกไกลและสามารถยึดครองแคว้นต่าง ๆ ได้มากขึ้น จึงได้วางโครงสร้างและปรับปรุงระเบียบการปกครองแคว้นต่าง ๆ โดยแบ่งเป็น 2 ภาค (โปรดดูรายละเอียดใน ภาคผนวก ก) ซึ่งอธิบายได้ว่า

'กฤษฎีกาลงวันที่ 27 มกราคม ค.ศ.1886 (อ้างใน. ทวิช สุภาพรณ.เล่มเดิม.)

ภาคที่หนึ่งแคว้นโคชินจีนมีผู้ปกครองแคว้นโคชินจีน(Gouverneur de la Cochinchine) ปกครองและแคว้นเขมรมีเรสิเดนที่เดอฟรังส์(Resident de France) คอยควบคุมสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ ภาคที่หนึ่งนี้ขึ้นตรงต่อรัฐมนตรีว่าการกระทรวงอาณานิคม ส่วนภาคสองได้แก่ อันนัมและดั่งเกียมีเรสิเดนที่ เยนเรต(Resident general) เป็นผู้ปกครองขึ้นตรงต่อกระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศส

ฝรั่งเศสแบ่งเวียดนามเป็น 3 เขตได้แก่ แคว้นโคชินจีน แคว้นอันนัมและแคว้นดั่งเกียซึ่งทำการปกครองต่างกัน คือ แคว้นโคชินจีนอยู่ในฐานะอาณานิคม ส่วนอันนัมและดั่งเกียมีฐานะรัฐภายใต้การอารักขา แต่ในทางปฏิบัติไม่ได้แตกต่างกันแต่ประการใด ทั้งนี้เพราะฝรั่งเศสมุ่งพัฒนา ด้านเศรษฐกิจและสังคมเวียดนาม เพื่อประโยชน์ในการปกครองของฝรั่งเศส ซึ่งฝรั่งเศสจะทำการควบคุมและปกครองโดยจัดวางระเบียบการปกครองอาณานิคม และรัฐภายใต้การอารักขาโดยตรง อันมีกระทรวงอาณานิคม และกระทรวงต่างประเทศฝรั่งเศสควบคุมดูแล

จากแผนภูมิ 1-2 อธิบายโดยสรุปได้ว่า ฝรั่งเศสปรับปรุงการจัดระเบียบการปกครองอาณานิคมพร้อมกับผนวกดินแดนอินโดจีนไว้ในอำนาจโดยจัดตั้งผู้ปกครองไปทำการควบคุมดูแลการบริหารแคว้นต่าง ๆ อย่างใกล้ชิด ทั้งนี้เพราะฝรั่งเศสมีจุดมุ่งหมายที่จะขยายอิทธิพลเข้าไปในดินแดนซึ่งเรียกว่า อินโดจีนของฝรั่งเศส โดยแบ่งอาณานิคมของฝรั่งเศสออกเป็นแคว้น ๆ ให้อยู่ในความปกครองดูแลของผู้สำเร็จราชการ และเรสิเดนที่ซึ่งฝรั่งเศสแต่งตั้งให้ทำการปกครองเขมรส่วนนอก¹ อยู่ในความควบคุมของเรสิเดนที่เดอฟรังส์ นอกจากนี้ฝรั่งเศสถือว่าการเอาชนะทางวัฒนธรรมเป็นชัยชนะที่เด็ดขาด ดังนั้นจึงปกครองโดยไม่คำนึงว่าอาณานิคมนั้น ๆ มีวัฒนธรรมดั้งเดิมเป็นเช่นไร แต่ขยายอิทธิพลในรูปปู่โงมและลูกคาม² ทั้งนี้เพราะฝรั่งเศสยึดมั่นในค่านิยมบางอย่างของโลกตะวันตกเป็นต้นว่าชาวตะวันตกเป็นชาติที่เจริญและจะต้องช่วยเหลือชาติที่ด้อยกว่า

¹ เขมรส่วนนอก หมายถึงแคว้นเขมรทั้งหมด ยกเว้น เสียมราฐ พระตะบอง ศรีโสภณ ซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของไทย

² จอห์น เค.แฟร์แบงก์, เอ็ดวิน โอ. ไรส์เชาว์ และ อัลเบิร์ต เอ็ม.คราก. เล่มเดิม. หน้า 599.

การถือสิทธิในเรื่องขององค์กรคริสต์ศาสนาและเชื่อมั่นในความสูงส่งของวัฒนธรรมฝรั่งเศส¹ทำให้ฝรั่งเศสไม่ให้สิทธิในการปกครองตนเองกับอาณานิคมและรัฐในอารักขาในระยะแรก(ค.ศ. 1879-1907)ซึ่งD.G.E.Hallกล่าวว่าฝรั่งเศสใช้นโยบายผสมกลมกลืน(แอสสิมิเลชันAssimilation)² นโยบายดังกล่าวล้มเหลวทั้งนี้เนื่องมาจากผู้นำของประเทศอาณานิคมซึ่งฝรั่งเศสพยายามชักจูงให้คล้อยตามเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบยุโรป อาทิ การตกลงทำสัญญาและการเก็บภาษี เป็นต้น

การขาดความเข้าใจในเรื่องวัฒนธรรมและการสูญเสียผลประโยชน์ทำให้เกิดข้อขัดแย้งระหว่างเขมรกับฝรั่งเศส นอกจากนี้นโยบายดังกล่าวนั้นชาวพื้นเมืองเห็นว่าเป็นการบีบบังคับมากเกินไป จึงไม่ให้ความร่วมมือ

¹ฝรั่งเศสยึดมั่นในค่านิยมของโลกตะวันตกและมีความภาคภูมิใจในตัวเองในเรื่องของการเป็นประเทศที่มีวัฒนธรรมสูง มีเกียรติยศชื่อเสียง มีขบวนการเผยแพร่ศาสนาซึ่งเป็นนักขยายอิทธิพลในทางจิตใจ สติปัญญา ความนึกคิด และวัฒนธรรม จึงมีความคิดว่าคริสต์ศาสนาและการศึกษาจะช่วยให้เกิดพัฒนาการทางด้านจิตใจ ผู้ที่ทำหน้าที่เผยแพร่ศาสนาซึ่งเรียกว่ามิชชันนารี จึงทำหน้าที่เผยแพร่ศาสนาและให้ความรู้ต่างๆ เช่น ทางด้านการแพทย์ การศึกษาในอาณานิคม หรือเรียกกันว่า หมอสอนศาสนา นอกจากนี้มิชชันนารีได้วางภาระทางการเมืองทั้งหมดและหันมาปฏิบัติหน้าที่ด้านจิตใจแต่ระหนักถึงหน้าที่ ที่จะร่วมมือกับทุกฝ่ายเพื่อรักษาสันติภาพของโลก (อ้างใน.กิริตินญูเจือ.หลักปฏิบัติของชาวคริสต์คาทอลิก,2530.หน้า68.และสิวพร ชัยประสิทธิกุล.เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภายหลังการเข้ามาของชาติตะวันตกถึงภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2. 2530.หน้า 17.

²นโยบายแอสสิมิเลชัน (Assimilation) เป็นนโยบายของฝรั่งเศสในการปกครองอินโดจีน (ระหว่าง ค.ศ.1879-1907) มีจุดประสงค์ที่จะทำให้อาณานิคมกลายเป็นส่วนหนึ่งของฝรั่งเศสโดยยึดถือฝรั่งเศสเป็นแบบอย่างทั้งทางการเมืองการปกครองและวัฒนธรรม ซึ่งไม่ได้คำนึงว่าลักษณะการปกครองและวัฒนธรรมดั้งเดิมของอาณานิคมจะเป็นอย่างไร อาทิ ใช้วิธีการเก็บภาษีแบบฝรั่งเศส รูปแบบการปกครองส่วนกลาง ส่วนท้องถิ่นใช้แบบฝรั่งเศส เป็นต้น มีการรวมอำนาจอยู่ที่ปารีสเพียงแห่งเดียว นอกจากนี้ชาวอาณานิคมไม่มีสิทธิในการปกครองตนเอง (อ้างใน .สิวพร ชัยประสิทธิกุล.เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภายหลังการเข้ามาของชาติ ตะวันตกถึงภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2,2530.หน้า 203.)

ดังนั้นระยะหลังตั้งแต่ปี ค.ศ.1907-1945 ฝรั่งเศสจึงเปลี่ยนแนวนโยบายใหม่ เช่น เปิดโอกาสให้ชาวพื้นเมืองมีส่วนร่วมในการปกครองซึ่งในทางทฤษฎีแล้วดูเหมือนจะเป็นการเปิดโอกาสให้ทำการปกครองตนเอง แต่ในทางปฏิบัติแล้วฝรั่งเศสยังไม่ได้ให้สิทธิในการปกครองและแทรกซึมด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น คณะรัฐบาลที่ฝรั่งเศสจัดตั้งขึ้นปกครองอาณานิคมหรือรัฐในอารักขา ส่วนใหญ่เป็นคนฝรั่งเศส มีคนพื้นเมืองเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารน้อยมาก นอกจากนี้ถึงแม้ว่าฝรั่งเศสจะปกครองโดยทางอ้อม เช่น ฝรั่งเศสยอมให้กัมพูชามีสถาบันกษัตริย์ แต่พระมหากษัตริย์ไม่มีอำนาจในการบริหารประเทศของตน ฝรั่งเศสพยายามลดทอนอำนาจกษัตริย์ จนในที่สุดฝรั่งเศสก็เข้าครอบครองทั้งทางด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจและสังคมในอินโดจีน

การปกครองส่วนกลาง (สหภาพอินโดจีนของฝรั่งเศส) ในปี ค.ศ.1887¹ ฝรั่งเศสนำเอาดินแดนโคชินจีน เขมร อันนัม และดังกีเย จัดตั้งเป็นสหภาพอินโดจีนโดยมีโครงสร้าง (โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก ข) ซึ่งฝรั่งเศสปรับปรุงการปกครองด้วยการให้อาณานิคมทั้งหมดอยู่ภายใต้การควบคุมของกระทรวงอาณานิคมเพียงกระทรวงเดียว ส่วนกระทรวงต่างประเทศสงทำหน้าที่ในเรื่องการต่างประเทศและไม่เกี่ยวกับเรื่องของอาณานิคม

จากแผนภูมิ 3 (ภาคผนวก ข) ฝรั่งเศสจัดโครงสร้างการปกครองส่วนกลางในอินโดจีนตามทฤษฎีการจัดตั้งสหภาพอินโดจีน ตามสายงานการบังคับบัญชาจากกระทรวงอาณานิคม ซึ่งมอบอำนาจการปกครองแคว้นโคชินจีน แคว้นเขมร แคว้นอันนัมและดังกีเยให้แก่ผู้สำเร็จราชการทั่วไปแห่งอินโดจีน มีสภาสูงซึ่งประกอบด้วยผู้สำเร็จราชการอินโดจีนเป็นประธาน โดยตำแหน่งเป็นองค์กรช่วยเหลือให้คำแนะนำและปรึกษา โดยมีผู้ช่วยได้แก่ รองผู้สำเร็จราชการทั่วไปแห่งแคว้นโคชินจีน² ทำการปกครองแคว้นโคชินจีนและเรติเคนท์ เยนรัลแห่งแคว้นเขมรปกครองแคว้นเขมรและเรติเคนท์ เยนรัล แห่งแคว้นอันนัมและดังกีเย ปกครองอันนัมและดังกีเย ฝรั่งเศสได้วางโครงสร้างการปกครองเพื่อที่จะดูแลผลประโยชน์ได้อย่างใกล้ชิดซึ่งจะเห็นได้ว่าตำแหน่งผู้ปกครองแคว้นโคชินจีน และ แคว้นเขมร ดังกีเย และอันนัม เป็นตำแหน่งที่ไม่เท่ากัน ทั้งนี้เพราะในทางปฏิบัติที่รองผู้สำเร็จราชการทั่วไปแห่งแคว้นโคชินจีนจะมีอำนาจปกครองกว้างขวางกว่าเรติเคนท์ เยนรัลแห่งแคว้นเขมร แคว้นอันนัมและดังกีเย

¹ ทฤษฎีการจัดตั้งสหภาพอินโดจีนประกอบด้วยแคว้น 4 แคว้น คือ โคชินจีน เขมร อันนัม และดังกีเย ลงวันที่ 17 ตุลาคม ค.ศ.1887 (อ้างใน.ทวิช สุภาภรณ์.เล่มเดิม.)

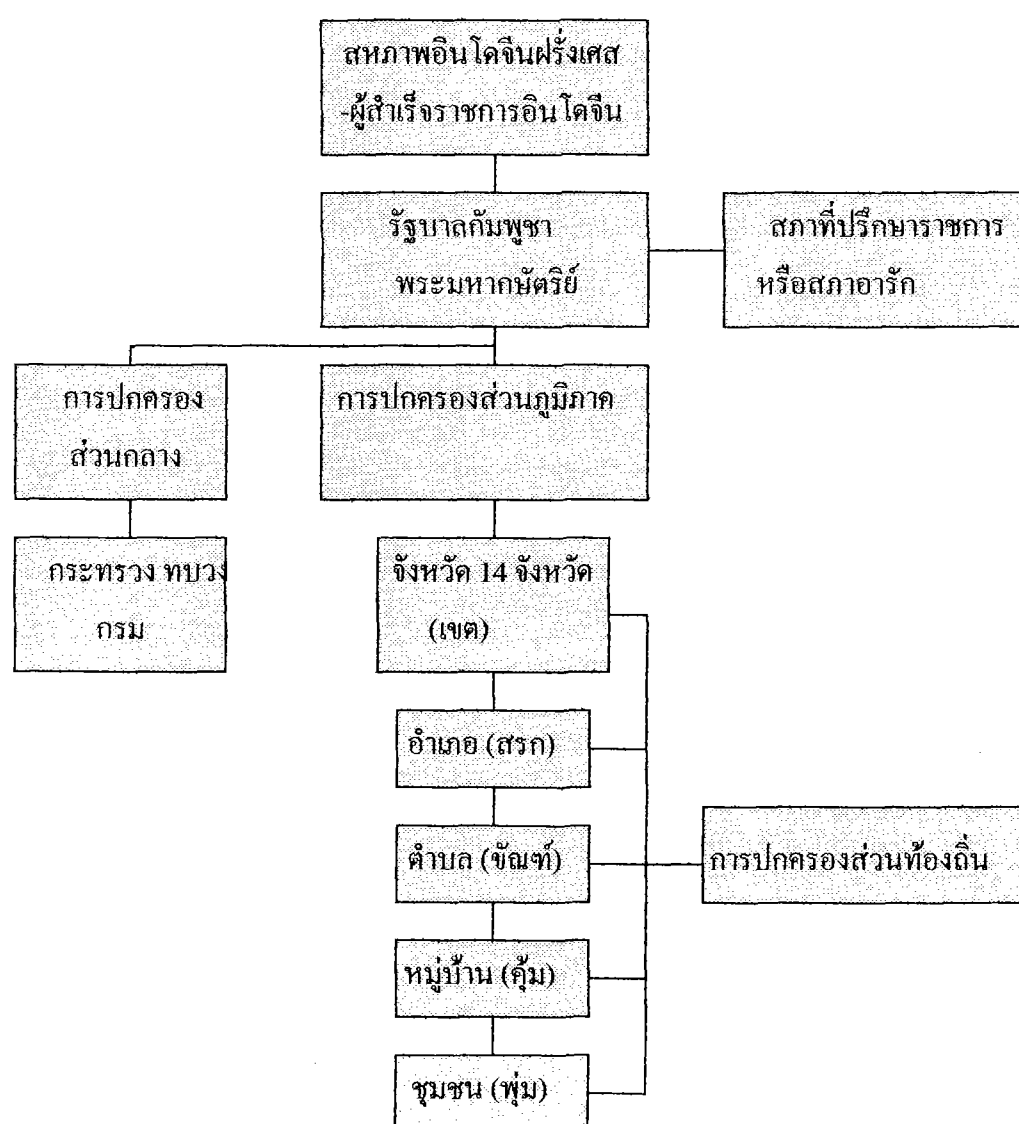
² เดิมเรียกผู้ปกครองแคว้นโคชินจีน (Gouverneur de la Cochinchine)

³ เดิมเรียกว่าเรติเคนท์ เดอ ฟรังส์ (Resident de France)

ในปี ค.ศ.1889 ได้มีการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองใหม่อีกครั้งตามกฤษฎีกาลงวันที่ 9 พฤษภาคม ค.ศ.1889 โดยยุบตำแหน่งเรสิเดนทียูนิเวอร์ซัล (Resident general) และจัดตั้งตำแหน่งผู้ปกครองแคว้นต่าง ๆ (โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก ค) ซึ่งการที่ฝรั่งเศสปรับปรุงระบอบการปกครอง ถึงแม้ว่าจะยุบตำแหน่งเรสิเดนทียูนิเวอร์ซัล แต่ได้แต่งตั้งผู้ปกครองแคว้นขึ้นมาแทนที่และยังคงอยู่ภายใต้บังคับบัญชาของสำเร็จราชการทั่วไปแห่งอินโดจีนซึ่งต่อมาในปีค.ศ.1899 ตำแหน่ง เรสิเดนทียูนิเวอร์ซัล แห่งลาวได้ถูกตั้งเพิ่มขึ้นโดยกฤษฎีกาลงวันที่ 19 เมษายน ค.ศ.1899

2.1.2 อำนาจการปกครอง การบริหาร และอำนาจตุลาการของฝรั่งเศสในกัมพูชา

แผนภูมิ 5 แผนภูมิแสดงการปกครองของสหภาพอินโดจีนฝรั่งเศส

จากแผนภูมิ 5 ฝรั่งเศสได้จัดตั้งสภาที่ปรึกษาหรือสภาอารักขา (Conseil de Protectorat) ขึ้นตามกฎหมายของผู้สำเร็จราชการทั่วไปแห่งอินโดจีนเมื่อวันที่ 26 สิงหาคม ค.ศ.1899¹ มีหน้าที่ ปรึกษาและออกความเห็นในการบริหารในกัมพูชา

สภาที่ปรึกษาหรือสภาอารักขา (Conseil de Protectorat) ประกอบด้วยสมาชิกดังนี้ คือ

- 1 ผู้อำนวยการสำนักผู้ปกครองแคว้นหรือสำนักเรสิเดนซ์
- 2 ผู้บังคับการทหารซึ่งอยู่ในกัมพูชา
- 3 อัยการมณฑล
- 4 หัวหน้าแผนกโยธา
- 5 คหบดีชาวฝรั่งเศส 2 นาย²
- 6 เจ้านายหรือคหบดีชาวเขมร 2 นาย³
- 7 หัวหน้าแผนกสำนักเรสิเดนซ์ ซูเปริเออร์ เป็นเลขานุการ
- 8 ผู้ปกครองกัมพูชาหรือเรสิเดนซ์ ซูเปริเออร์ เป็นประธาน

เมื่อพิจารณาถึงสมาชิกจากสภาอารักขาซึ่งประกอบด้วย ผู้อำนวยการสำนักเรสิเดนซ์ เป็นข้าราชการชั้นสูงที่ได้รับมอบหมายอธิปไตยของรัฐบาลฝรั่งเศสไปใช้ในกัมพูชา ผู้บังคับการทหารในกัมพูชา อัยการมณฑล หัวหน้าแผนกโยธา คหบดีชาวฝรั่งเศส 2 นายและหัวหน้าแผนกเรสิเดนซ์เป็นชาวฝรั่งเศสทั้งหมด ส่วนเจ้านายหรือคหบดีชาวเขมร 2 นาย ถึงแม้จะเป็นคนเขมรก็ตามแต่เป็นคนเขมรที่นิยมฝรั่งเศสดังนั้นเมื่อรับปรึกษาหรือให้ความเห็นจึงต้องคล้อยตามผลประโยชน์ของฝรั่งเศส

การปกครองส่วนกลาง (สหภาพอินโดจีนของฝรั่งเศส)

ฝรั่งเศสปกครองอาณานิคมโดยผ่านกระทรวงอาณานิคมซึ่งขึ้นตรงต่อรัฐบาลฝรั่งเศส กระทรวงนี้มีหน้าที่รับผิดชอบและดูแลอาณานิคมของฝรั่งเศสในภูมิภาคต่าง ๆ ทั้งในแอฟริกาและในสหภาพอินโดจีน รัฐบาลฝรั่งเศสได้จัดระเบียบการปกครองสหภาพอินโดจีนของฝรั่งเศสใน

¹ทวิช สุภรณ์รัตน์. เล่มเดิม. หน้า 779

²คหบดีชาวฝรั่งเศส 2 นาย มีสิทธิสมบูรณ์ตามกฎหมายแพ่งและกฎหมายเกี่ยวกับการเมือง สมาชิกประเภทนี้จะถูกแต่งตั้งขึ้นโดยผู้สำเร็จราชการอินโดจีนโดยคำแนะนำของผู้ปกครองกัมพูชา หรือ เรสิเดนซ์ ซูเปริเออร์ สมาชิกภาพของสมาชิกนี้มีเพียง 2 ปี

³แต่งตั้งขึ้นทำนองเดียวกับคหบดีชาวฝรั่งเศส

ระยะเริ่มแรกในลักษณะอารักขา (Protectorat) แก่อันนัมและดั่งเกีย¹ซึ่งมีสหภาพอินโดจีนซึ่งมีเรสิเดนท์ เชนรัล (Resident General) เป็นบุคคลที่ได้รับมอบอำนาจหน้าที่ต่าง ๆ จากรัฐบาลฝรั่งเศสมาปกครองในอันนัมและดั่งเกียได้เต็มที่โดยสิทธิขาดแต่เพียงผู้เดียว โดยมีสภาอารักขา(Conseil de Protectorat)และมีเรสิเดนท์ ซูเปริเออร์ (Resident Supérieur) 2 นายประจำอยู่ที่กรุงเวินายหนึ่งและฮานอยอีกนายหนึ่ง เป็นผู้ช่วยรับงานไปปฏิบัติและมีพนักงานเจ้าหน้าที่ลดหลั่นกันไปตามลำดับ

ภายใต้การปกครองในลักษณะอารักขานี้ ก่อนที่จะจัดเป็นสหภาพใน ปี ค.ศ.1887 แคว้นต่าง ๆ ของฝรั่งเศสในตะวันออกไกลถูกแบ่งออกเป็น 2 ภาค คือ

ภาคที่หนึ่ง ได้แก่ แคว้นโคชินจีน (เวียดนามใต้) และแคว้นเขมร มีเรสิเดนท์ เดอ ฟรังส์ (Resident de France) ควบคุมสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ แห่งกัมพูชา และมีผู้ปกครองแคว้นโคชินจีน² (Gouverneur de la Cochinchine) ปกครองดูแลอีกทีหนึ่ง

ภาคที่สองได้แก่อันนัมและดั่งเกียมีเรสิเดนท์ เชนรัล³ (Resident General) คนหนึ่งปกครอง จะเห็นได้ว่าอาณาเขตของฝรั่งเศสนั้น ผู้ปกครองแคว้นมีชื่อเรียกต่างกันไปคือผู้ปกครองแคว้นโคชินจีน(เวียดนามใต้)เรียกว่าผู้ปกครองแคว้นโคชินจีน (Gouverneur de la Cochinchine) ผู้ปกครองแคว้นเขมรเรียกระสิเดนท์ เดอ ฟรังส์ (Resident de France) ผู้ปกครองแคว้นอันนัมและดั่งเกียเรียกว่า เรสิเดนท์ เชนรัล (Resident General) ทำให้ดูเหมือนว่าแตกต่างกัน นอกจากนี้โคชินจีนและเขมรขึ้นตรงต่อกระทรวงอาณานิคมของฝรั่งเศสส่วนผู้ปกครองแคว้นอันนัมและดั่งเกียขึ้นตรงต่อกระทรวงต่างประเทศ จึงทำให้ลักลั่นกัน ดังนั้นฝรั่งเศสจึงจัดตั้งสหภาพอินโดจีนขึ้นตามกฎหมายลงวันที่ 17 ตุลาคม ค.ศ.1887 รัฐบาลฝรั่งเศสได้แต่งตั้งผู้สำเร็จราชการอินโดจีนมาปกครองสหภาพอินโดจีน โดยตั้งสำนักงานอยู่ที่ฮานอยใน ปี ค.ศ.1899 ฝรั่งเศสได้แต่งตั้งเรสิเดนท์ ซูเปริเออร์แห่งแคว้นลาว ให้รวมอยู่ในสหภาพอินโดจีน ผู้สำเร็จราชการมีอำนาจเต็มที่ซึ่งแยกเป็นอำนาจนิติบัญญัติ บริหาร ตุลาการ และทหาร ทำหน้าที่ปกครองพลเรือนทุกแผนก และมีอำนาจใช้กองทัพบก กองทัพเรือและกองทัพอากาศ ทั้งยังเป็นผู้อนุมัติเงินงบประมาณประจำปีของ

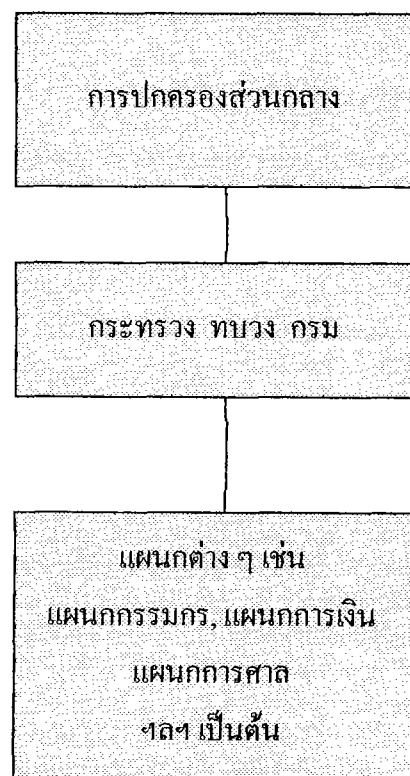
¹ตามกฤษฎีกา ลงวันที่ 27 มกราคม ค.ศ.1886

²ขึ้นตรงต่อรัฐมนตรีว่าการกระทรวงอาณานิคม

³ขึ้นตรงต่อรัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศฝรั่งเศส

รัฐอารักขาและอาณานิคม¹สภาที่ปรึกษา²สภาป้องกันอินโดจีน เป็นที่ปรึกษาราชการในอินโดจีน ส่วนรัฐบาลสหภาพอินโดจีนทำหน้าที่ปกครองแผนกต่างๆ ดังนี้ แผนกกรรมกรและการพยากรณ์ ความทุกข์ยาก แผนกการเศรษฐกิจ แผนกการคลัง แผนกการศุลกากร แผนกการเงิน แผนกการศาล แผนกการควบคุมเงิน แผนกไปรษณีย์โทรเลข แผนกการโยธา แผนกการเมืองและการปกครองทั่วไป แผนกการศึกษา แผนกสาธารณสุข แผนกเก็บเอกสารและหอสมุด ดังแผนภูมิ 6 ดังนี้

แผนภูมิ 6 : แผนภูมิแสดงการปกครองส่วนกลางของฝรั่งเศสในกัมพูชา

¹กรมศิลปากร. เอกสาร สร.0201.37.6/18 เรื่องข้อความต่าง ๆ เกี่ยวข้องด้วยสถานการณ์ และการปกครองอันไม่เสมอภาคของอินโดจีนฝรั่งเศส(พ.ศ.2483).(เรื่องอินโดจีนฝรั่งเศส ภาค 1 หน้า 1-2)และทวิช สุภการณ์.ประวัติศาสตร์ไทย-เขมร-ขอม.หน้า 775-776

²สภาที่ปรึกษาประกอบด้วยสมาชิก 29 คน

ข้าราชการชั้นปกครองของกัมพูชาในอินโดจีนฝรั่งเศส

บุคคล และองค์การที่มีตำแหน่งหน้าที่เกี่ยวกับการปกครองของกัมพูชาในอินโดจีน
ฝรั่งเศส มีดังนี้

- 1 กษัตริย์กัมพูชาทรงดำรงตำแหน่งเป็นประมุข(King)
- 2 ผู้สำเร็จราชการทั่วไปแห่งอินโดจีน (Gouverneur general de l'Indo-Chin)
- 3 เลขาธิการรัฐบาล
- 4 สภาที่ปรึกษา สมาชิกประกอบด้วย ผู้อำนวยการสำนักเรติเคนท์ ผู้บังคับการทหาร
หัวหน้าแผนกโยธา คหบดีฝรั่งเศส 2 นาย เจ้านายหรือคหบดีชาวพื้นเมือง 2 นาย หัวหน้าแผนกสำ
นักงานเรติเคนท์ และเรติเคนท์ สุเปริเออร์
- 5 เรติเคนท์ประจำจังหวัดแต่ละจังหวัด 14 จังหวัด (ในหนึ่งจังหวัดมี เจ้าชายเขต เจ้าชาย
สรก เจ้าชายชั้นท์ แม่คุ้ม จอมคู่บ ปลัดเขต ปลัดสรก ปลัดชั้นท์และเคเลเก¹)
- 6 ยกกระบัตร
- 7 เสมียน
- 8 อธิบดีศาล
- 9 เคเลเก

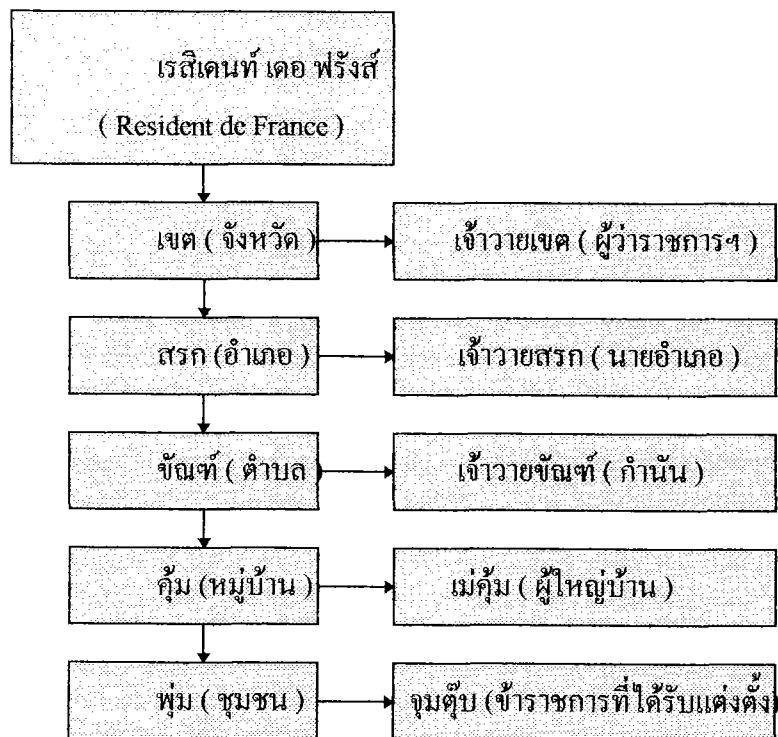
ตำแหน่งข้าราชการชั้นปกครองนี้ ชาวฝรั่งเศสปกครองอยู่ในตำแหน่งผู้สำเร็จราชการ
ทั่วไปแห่งอินโดจีน (Gouverneur general de l'Indo-Chin)(โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก ง)

เมื่อพิจารณาดำเน่งบริหารราชการส่วนกลางของฝรั่งเศสในกัมพูชาจากตาราง 1
กัมพูชายังมีกษัตริย์ปกครอง แต่อยู่ภายใต้การปกครองดูแลของผู้สำเร็จราชการทั่วไปแห่งอินโดจีน
ซึ่งมีอำนาจและหน้าที่ปกครองกัมพูชาโดยดำเนินตามนโยบายของฝรั่งเศสทุกประการ อำนาจของ
กษัตริย์ถูกลดทอน เช่น กษัตริย์กัมพูชาจะเข้ารับฟังการประชุมและฟังการปรึกษาหารือนโยบาย
ต่าง ๆ ไม่ได้ ทั้งนี้เพื่อไม่ให้กษัตริย์เข้ามาก้าวก่ายการบริหารกัมพูชาโดยฝรั่งเศส

¹เคเลเก หมายถึงนายอำเภอชั้นพิเศษชาวฝรั่งเศส (อ้างใน.บงกช พันธุมโสภณการ
ปกครองประเทศใกล้เคียงไทย.วิทยานิพนธ์ ร.ม.มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2505.)

แผนภูมิการปกครองส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่น

แผนภูมิ 7: แสดงการปกครองส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่นซึ่งฝรั่งเศสกำหนดให้
มีผู้รับผิดชอบในเขตการปกครองนั้น ๆ

ที่มา : คัดแปลงจาก ทวิช สุภการณ์.ประวัติศาสตร์ไทย-ขอม-เขมร. หน้า 782

จากแผนภูมิอธิบายได้ว่าจังหวัดหนึ่ง ๆ ประกอบด้วยอำเภอ (สรง) จันท์ (ตำบล) และคุ้ม (หมู่บ้าน) จังหวัดหนึ่ง ๆ จะแบ่งออกเป็นคุ้มซึ่งมีแม่คุ้ม (ผู้ใหญ่บ้าน) ที่ราษฎรในคุ้มเลือกตั้งขึ้นเป็นหัวหน้าปกครอง หลาย ๆ คุ้ม (หมู่บ้าน) รวมกันตั้งเป็นจันท์ (ตำบล) มีเจ้าวยจันท์ (กำนัน) เป็นหัวหน้าปกครองหลาย ๆ จันท์ (ตำบล) รวมกันตั้งเป็นสรง (อำเภอ) มีเจ้าวยสรง (นายอำเภอ) เป็นหัวหน้าปกครองหลาย ๆ สรง (อำเภอ) รวมกันเป็นเขต (จังหวัด) มีเจ้าวยเขต (ขึ้นตรงต่อเรสิเดนต์) ตามปกติในเขต (จังหวัด) หนึ่ง ๆ จะมีที่ทำการเรสิเดนต์แห่งหนึ่ง

จะเห็นได้ว่าการปกครองแบบนี้ของฝรั่งเศสเป็นการลดแรงกดดัน โดยแสดงให้เห็นว่า ฝรั่งเศสยังคงยกย่องกษัตริย์เขมร ให้มีอำนาจปกครองบ้านเมืองร่วมกับฝรั่งเศสจึงให้กำพูชาเป็นผู้ว่าราชการจังหวัด 2 คน คนหนึ่งเป็นชาวฝรั่งเศส อีกคนหนึ่งเป็นชาวเขมร ทำการปกครองร่วมกัน

การปกครองส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่น

กัมพูชาตกอยู่ภายใต้อารักขาของฝรั่งเศสและตามพระราชกฤษฎีกา ลงวันที่ 11 กรกฎาคม ค.ศ.1897 กำหนดให้เรสิเดนต์ ซูเปริเออร์ (Resident Superier) แห่งกัมพูชาเป็นประธานคณะรัฐมนตรี โดยกษัตริย์กัมพูชาไม่มีสิทธิเข้าฟังการประชุมและเข้าฟังการปรึกษาหารือ¹ ทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้อิทธิพลใดๆ เข้ามาแทรกแซงนโยบายการปกครองของฝรั่งเศส

ในกัมพูชามีทั้งหมด 14 จังหวัด ทั้งนี้ไม่รวมพนมเปญซึ่งมีระบบการปกครองพิเศษ แต่ละจังหวัดมีเรสิเดนต์เป็นหัวหน้า ในจังหวัดหนึ่ง ๆ มีที่ทำการเรสิเดนต์แห่งหนึ่งจังหวัดทั้ง 14 จังหวัด คือ กันดาล² (Kandal) พระตะบอง³ (Battambang) กำปอต(Kampot) กำปงจาม (Kampong Cham) กระแจะ (Kratie) กำปงชนัง (Kampong Chanang) โพธิ์สัตว์ (Pursat) กำปงสปีอ (Kampong Speu) กำปงธม (Kampong Thom) สวายเรียง (Svay Rieng) ตาแก้ว (Takao) เสียมราฐ (Siem Reap) ไพรเวง (Prey Veng) และ สตริงเตรง (Stung Treng)

สำหรับเขตชายแดนหรือท้องที่ไกล ๆ จากที่ทำการ รัฐบาลอินโดจีนได้ตั้งหน่วยรักษาการคอยดูแลและระงับเหตุการณ์ต่าง ๆ

พนมเปญเป็นเมืองหลวงของประเทศ พระมหากษัตริย์เป็นประมุขประทับที่เมืองหลวง ภายในพนมเปญมีคณะรัฐบาลซึ่งมีทั้งคนฝรั่งเศส และคนเขมรปกครอง แต่อยู่ในความเห็นชอบของเรสิเดนต์ ซูเปริเออร์ ในทางทฤษฎีเรสิเดนต์เป็นเพียงที่ปรึกษาของรัฐอารักขาแต่ในทางปฏิบัติแล้ว เรสิเดนต์ มีอำนาจเต็มที่รวมทั้งอำนาจทางการศาลและตำรวจ

ในกัมพูชานั้น ฝรั่งเศสจัดแบ่งเป็น 14 จังหวัด (ไม่รวมพนมเปญ) แต่ละเขต(จังหวัด)แบ่งเป็นสรง(อำเภอ) ชันท์(ตำบล) และคุ่ม(หมู่บ้าน) รัฐบาลกลางได้แต่งตั้งเจ้าวายเขต (ผู้ว่าราชการจังหวัด) เจ้าวายสรง (นายอำเภอ) เจ้าวายชันท์ (กำนัน) มาปกครองภูมิภาคและท้องที่นั้น ๆ ส่วนผู้ใหญ่บ้าน (แม่คุ่ม)เป็นผู้ที่ราษฎรเลือกตั้งขึ้นเป็นหัวหน้าปกครองและเจ้าวายเขต(ผู้ว่าราชการ

¹กัมพูชาคงมีกษัตริย์ปกครองอยู่อย่างเดิม การปกครองจึงมีชาวเขมรอยู่ด้วย ซึ่งแต่เดิม กษัตริย์จะถูกห้อมล้อมไปด้วยเจ้านายและข้าราชการชั้นสูง คือ อุปโยราช อุปราช นอกจากนี้จะมีเสนาบดีกระทรวงต่าง ๆ ประกอบด้วยคณะรัฐมนตรี อรรคมหาเสนา เป็นนายก แต่เมื่อตกอยู่ภายใต้อารักขาฝรั่งเศส อำนาจของกษัตริย์จึงเปลี่ยนไป

²ที่ทำการรัฐบาลอยู่ที่พนมเปญ

³มีหน่วยรักษาการอยู่ที่ไพลิน

จังหวัด)ต้องขึ้นตรงกับเรสซิเดนซ์ ซึ่งโดยปกติจังหวัดหนึ่ง ๆ จะมีที่ทำการเรสซิเดนซ์แห่งหนึ่ง เขตหนึ่งจึงเท่ากับจังหวัดหนึ่ง เช่น ในจังหวัดก้นดาลจะมี 3 สรก(อำเภอ)คือ พนมเปญมี 4 ชัณฑ์ (ตำบล)แต่ในบางเขตไม่มีสรก(อำเภอ) โดยแบ่งเป็นชัณฑ์ (ตำบล)เลยทีเดียว จังหวัดเหล่านั้นได้แก่ จังหวัดกำปอด กำปงสปีอ กำปงธม กระแจะ โพธิ์สัคว์ เสียมราฐ ตาแก้ว¹ เป็นต้น และบางเขตก็ไม่มีชัณฑ์(ตำบล) มีแต่สรกและถูกแบ่งออกเป็นคุ้ม(หมู่บ้าน) จังหวัดเหล่านั้นคือ พระตะบอง และกำปงชนัง

เมื่อพิจารณาการปกครองส่วนภูมิภาคของกัมพูชาแล้ว จะเห็นได้ว่ามีลักษณะการปกครองคล้ายกับของไทยในปัจจุบัน หากแต่การปกครองของไทยนั้นจังหวัดจะประกอบด้วย อำเภอ ตำบล และ หมู่บ้าน ครบทุกอย่างแต่มีจำนวนไม่เท่ากันเท่านั้น

การปกครองส่วนท้องถิ่น

กฎหมายว่าด้วยคุ้มซึ่งฝรั่งเศสได้ออกเป็นพระราชกฤษฎีกาลงวันที่ 15 พฤศจิกายน ค.ศ 1925 กล่าวว่าหน้าที่ที่จะเป็นคุ้มได้ต้องมีพุ่ม(ชุมชน)หนึ่งหรือหลาย ๆ พุ่ม(ชุมชน)รวมกันเข้าจึงจะเป็นคุ้ม (หมู่บ้าน) หัวหน้าคุ้มได้แก่แม่คุ้ม(ผู้ใหญ่บ้าน) และมีคณะกรรมการคุ้มซึ่งประกอบด้วย กรรมการชุมชนที่ราษฎรเลือกตั้งแม่คุ้ม (กำนัน) เป็นประธานคณะกรรมการและแบ่งหน้าที่ให้ข้าราชการคนหนึ่ง เรียกว่า “จุมตือบ” ซึ่งเป็นคนหนึ่งในคณะกรรมการไปจัดทำ จุมตือบเป็นข้าราชการอยู่ได้บังคับบัญชาของแม่คุ้ม

ชุมชนจะเป็นคุ้ม(หมู่บ้าน)หนึ่งได้ต้องมีราษฎรลงทะเบียนอยู่เป็นหลักฐานในชุมชนนั้น ไม่น้อยกว่า 200 คน และการจัดตั้งชุมชนให้เป็นคุ้มจะต้องให้เจ้าวยเขต(ผู้ว่าราชการจังหวัด)และแม่คุ้ม (ผู้ใหญ่บ้าน) สอบสวนภาวะของชุมชนและเห็นชอบพร้อมกันแล้วจึงขออนุมัติคณะรัฐมนตรีตั้งเป็นคุ้ม (หมู่บ้าน) คุ้มหนึ่ง ๆ มีฐานะเป็นบุคคลตามกฎหมาย ดังนั้นจึงมีสิทธิที่จะมีทรัพย์สินเป็นของคุ้ม(หมู่บ้าน)ได้

นอกจากนี้ฝรั่งเศสมีอำนาจแต่งตั้งข้าราชการ เช่น เจ้าวยเขต (ผู้ว่าราชการ)เจ้าวยสรก (นายอำเภอ) เดเลเก (นายอำเภอชั้นพิเศษ) เจ้าวยชัณฑ์ (กำนัน) เพื่อทำการปกครองและสอดส่องดูแลประชาชนชาวกัมพูชา (โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก จ)

เมื่อพิจารณาดำเน่งการบริหารราชการในกัมพูชา พบว่าตั้งแต่ตำแหน่งเรสซิเดนซ์ เดอ ฟรังส์ ตำแหน่งหัวหน้าแผนกต่าง ๆ แต่ละตำแหน่งจะมีผู้ช่วย 3 ตำแหน่ง คือ เสมียน ตำรวจและ

¹ทวิช สุภากรณ์.เล่มเดิม.หน้า 783.

²กัมพูชาเรียกกรรมการซึ่งคล้าย ๆ ของไทยซึ่งเรียกกรรมการ

ปลัด เป็นชาวฝรั่งเศสเกือบทั้งหมด¹ นอกจากนี้ฝรั่งเศสยังนำชาวต่างชาติเข้ามาช่วยงานในกัมพูชา ทั้งนี้เพราะผู้สำเร็จราชการแห่งอินโดจีนเท่านั้นที่มีอำนาจแต่งตั้ง สำหรับการปกครองส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่นมีลักษณะที่ว่าตำแหน่งผู้บริหาร คือเจ้าวยซมัท (กำนัน) เจ้าวยสรก (นายอำเภอ) เจ้าวย เขต (ผู้ว่าราชการจังหวัด) เป็นชาวฝรั่งเศส นอกจากนี้ฝรั่งเศสยังแต่งตั้งบุคคลที่ฝรั่งเศส สนับสนุนชาวเวียดนามเข้ามาช่วยทำงานด้วย² การจัดสรรบุคคลในตำแหน่งบริหารนี้ ทำให้ฝรั่งเศสมีอำนาจปกครองกัมพูชา โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะเห็นได้ว่าฝรั่งเศสลงไปควบคุมกัมพูชาถึง ตำแหน่งผู้นำชุมชนซึ่งเป็นหน่วยแรกของการปกครองท้องถิ่น

ฝรั่งเศสได้นำนโยบายแบ่งแยกและปกครองมาใช้ในกัมพูชา โดยนำชาวเวียดนามมาช่วย งานในกัมพูชา ก่อให้เกิดอิทธิพลระหว่างข้าราชการต่างชาติกับข้าราชการกัมพูชา เช่น ชาวฝรั่งเศส จะมีสิทธิมากกว่าชาวกัมพูชา เป็นต้น

ใน ค.ศ.1897 ฝรั่งเศสจัดตั้งกระทรวงอาณานิคมขึ้นเพื่อทำหน้าที่รับผิดชอบและบริหาร ราชการเกี่ยวกับอาณานิคมโดยเฉพาะได้กำหนดหน้าที่ของข้าหลวงใหญ่อย่างชัดเจนขึ้นและแบ่ง หน่วยงานในการปกครองออกเป็น 5 หน่วยงาน คือ กองทัพบก กองทัพเรือ เลขาธิการ ศาล สุฎการและภาษี นอกจากนี้ยังมีการจัดตั้งสภาเศรษฐกิจและการเงินขึ้นเพื่อดูแลผลประโยชน์ใน อินโดจีน ทำหน้าที่ดูแลการค้าและการเกษตรในภูมิภาคนี้และให้คำปรึกษาเกี่ยวกับการบริหาร ราชการแก่ข้าหลวงใหญ่ซึ่งนโยบายในการปกครองอาณานิคมจะขึ้นอยู่กับนโยบายของกระทรวง อาณานิคมฉะนั้นจะเห็นได้ว่าในการปกครองอาณานิคมอินโดจีนของฝรั่งเศสนั้นมีการเปลี่ยนแปลงนโยบายอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมและผลประโยชน์ของฝรั่งเศส

นอกจากนี้ฝรั่งเศสจัดการปกครองส่วนกลาง ส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่นซึ่งจัดแบ่ง หน้าที่การปกครอง ความรับผิดชอบซึ่งอยู่ในอำนาจและความคุ้มครองของฝรั่งเศสแล้ว ฝรั่งเศสยัง จัดการเกี่ยวกับเรื่องของข้าราชการพลเรือนกัมพูชาในส่วนที่เกี่ยวกับระเบียบวินัยข้าราชการและได้ ออกเป็นพระราชกฤษฎีกา ดังนี้

ระเบียบและวินัยข้าราชการพลเรือนกัมพูชา

ฝรั่งเศสเข้ามาจัดการเกี่ยวกับระเบียบวินัยข้าราชการพลเรือนของกัมพูชา ซึ่งผู้วิจัยนำมา กล่าวนี้เพื่อชี้ให้เห็นว่าฝรั่งเศสเข้ามาควบคุมข้าราชการในกัมพูชาด้วย ซึ่งตามพระราชกฤษฎีกา

¹กระทรวงมหาดไทย.การปกครองแคว้นลาวและเขมรของฝรั่งเศส.2483.หน้า 15-17.

²แหล่งเดิม.หน้า 19-20.

วันที่ 15 กันยายน ค.ศ.1922 ข้าราชการที่ดำเนินการปกครองกัมพูชาได้แบ่งออกเป็น 2 แผนก คือข้าราชการในส่วนการปกครองโดยแท้ และข้าราชการตุลาการ

ข้าราชการในส่วนการปกครองโดยแท้มีหลักการ ดังนี้

ข้าราชการส่วนปกครองมีอยู่ 3 ชั้น คือ

ชั้นที่ 1 ได้แก่ข้าราชการประจำการมีศักดิ์น้อยอย่างน้อย 7 พาน

ชั้นที่ 2 ได้แก่ข้าราชการ ศักดินาตั้งแต่ 4 พานขึ้นไปจนถึง 7 พาน

ชั้นที่ 3 ได้แก่เสมียนพนักงาน (โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก จ)

เมื่อพิจารณาถึง ชั้น ตำแหน่งและหน้าที่ของข้าราชการพลเรือนกัมพูชา(ภาคผนวก จ) พบว่า ชั้น ตำแหน่ง และหน้าที่ของข้าราชการ การแต่งตั้ง การเลื่อนยศ อันดับ ชั้น ตลอดจนการมอบหมายหน้าที่ กษัตริย์กัมพูชาเป็นผู้ออกพระราชกฤษฎีกากำหนด และเรสซิเดนต์ ซูเปริเออร์ประจำกัมพูชาเป็นผู้สนองพระบรมราชโองการ แต่ผู้สำเร็จราชการอินโดจีนเป็นผู้ออกกฎ กำหนดอัตราเงินเดือน ค่าเบี้ยเลี้ยง การลา และบำเหน็จบำนาญ ซึ่งการที่จะเข้ารับราชการกัมพูชาต้องมีการผ่านการสอบคัดเลือกและมีคุณสมบัติดังต่อไปนี้

1. เป็นเชื้อชาติเขมร
2. มีอายุตั้งแต่ 21 ปี แต่ไม่เกิน 25 ปี
3. มีสิทธิตามประมวลกฎหมายแพ่งและกฎหมายการเมืองครบบริบูรณ์
4. มีร่างกายสมบูรณ์พอที่จะรับราชการได้

ก่อนที่ข้าราชการจะเข้ารับตำแหน่ง ต้องไปกระทำสัตย์สาบานในวัดพระแก้วที่พนมเปญว่าจะอยู่ในการบังคับบัญชาและซื่อสัตย์ การสาบานจะต้องทำทุก ๆ ปี ในวันเฉลิมพระชนม์พรรษา

เมื่อเป็นข้าราชการต้องอยู่ในระเบียบวินัย เชื้อฟังคำสั่งของผู้บังคับบัญชาและจะละเมิดกฎหมายไม่ได้ ในกรณีที่ข้าราชการกระทำผิดวินัย โทษที่จะได้รับคือ

โทษชั้นที่ 1 ได้แก่

- ก. คำหานิ
- ข. คำหาน้อย่างแรงและบันทึกความผิดไว้ในสมุดประวัติ
- ค. ย้าย

โทษชั้นที่ 2 ได้แก่

- ก. คำหาน้อย่างแรงและห้ามเลื่อนชั้นและอันดับภายในเวลา ไม่เกิน 2 ปี
- ข. ลดชั้นและอันดับ
- ค. ไล่ออก

ข้าราชการที่กระทำผิดกฎหมายอาญา จะฟ้องร้องก่อนได้รับอนุญาตจากคณะรัฐมนตรีไม่ได้และเมื่อข้าราชการกระทำผิดกฎหมายอาญาเมื่อใด เป็นหน้าที่ของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมที่จะขออนุญาตต่อคณะรัฐมนตรี เพื่อฟ้องร้องข้าราชการผู้นั้น เมื่อคำสั่งอนุญาตให้ฟ้องร้องแล้ว รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมจะสั่งให้ไต่สวนทันที ซึ่งถ้าหากการกระทำเป็นความผิดอุกฉุกฎโทษ ผู้ไต่สวนคดีได้แก่ ผู้พิพากษาธรรมดา ถ้าหากการกระทำผิดเป็นมหันตโทษ กระทำโดยข้าราชการชั้น 3 ผู้ไต่สวนคดีได้แก่ ผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ (ศาลชั้นต้น) ถ้าหากการกระทำผิดเป็นมหันตโทษ กระทำโดยข้าราชการชั้น 2 ผู้ไต่สวนคดีได้แก่ ผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ (ศาลอุทธรณ์) และถ้าหากการกระทำผิดเป็นมหันตโทษ กระทำโดยข้าราชการชั้น 1 ผู้ไต่สวนคดีได้แก่ ผู้พิพากษาศาลาภิบาล (ศาลฎีกา) คำสั่งให้ฟ้องร้องข้าราชการดังกล่าว ทำให้ข้าราชการที่เป็นจำเลยต้องพักราชการทันที และการที่ศาลยกฟ้องโจทก์นั้น ไม่ทำให้จำเลยพ้นจากความผิดวินิจจายไปได้ คำพิพากษาลงโทษจำเลยไม่ว่าจะเป็นอุกฉุกฎโทษหรือมหันตโทษก็ตาม ย่อมทำให้ข้าราชการผู้ตกเป็นจำเลยนั้นถูกออกจากตำแหน่งด้วย นอกจากนี้ฝรั่งเศสยังมีให้ข้าราชการกัมพูชาจะมีอาชีพอย่างอื่น อันมีค่าตอบแทน

เมื่อพิจารณาถึงคุณสมบัติของผู้ที่เป็นข้าราชการกัมพูชา ในส่วนที่เกี่ยวกับบทกำหนดโทษ และการตัดสินความในกรณีที่ข้าราชการทำผิด จะเห็นได้ว่าเป็นการตัดสินแบบมีขั้นตอน ซึ่งที่สำคัญก็คือ ออกจากราชการไม่ว่าจะเป็นบทกำหนดโทษ การตัดสินคดีความถึงแม้ว่ากษัตริย์กัมพูชาเป็นผู้ออกพระราชกฤษฎีกาก็ตาม และ เรสิดেন্ট ซูเปริเออร์ ประจำกัมพูชาจะเป็นผู้รับสนอง ซึ่งในทางทฤษฎีดูเหมือนว่า กษัตริย์กัมพูชาเป็นผู้มีอำนาจ หากแต่ในทางปฏิบัตินั้น ศาลชั้นต้น ศาลอุทธรณ์ ศาลฎีกา อยู่ภายใต้การควบคุมของฝรั่งเศสทั้งสิ้น

ศาลในกัมพูชา

ฝรั่งเศสปกครองกัมพูชาด้วยการใช้อำนาจอธิปไตย อำนาจบริหารและอำนาจตุลาการ เพื่อให้เห็นว่า ฝรั่งเศสจัดการด้วยวิธีการใด ผู้วิจัยจึงนำพระราชกฤษฎีกา ลงวันที่ 14 กันยายน ค.ศ. 1922 ซึ่งว่าด้วยเรื่องของศาลในกัมพูชา ได้แก่ ศาลแขวง (ศาลาลหุ) ศาลชั้นต้น (ศาลคำบง) ศาลอุทธรณ์ (ศาลาอุไตร์) ศาลอาญา (ศาลอุเกรด) และศาลพิจารณาอุทธรณ์สืบล่าง (ศาลวินิจจาย)

ภายในเขตที่ทำการเรสิดেন্টหนึ่ง ๆ มีศาลชั้นต้น (ศาลคำบง) 1 ศาล มีอำนาจพิจารณาคดี ที่จะต้องส่งไปให้ศาลแขวง (ศาลาลหุ) พิจารณาพิพากษาได้ด้วย ซึ่งในแต่ละเขต (จังหวัด) ของกัมพูชามี (ไปรคดูรายละเอียดในภาคผนวก ข)

จากตาราง 4 (ภาคผนวก) อธิบายได้ว่าภายในเรสซิเดนซ์หนึ่ง ๆ จะประกอบไปด้วยศาลชั้นต้น และศาลแขวง ซึ่งบางเขตก็ไม่มีศาลแขวง ศาลชั้นต้นและศาลแขวงมีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีในเขตของตนและถ้ามีการอุทธรณ์จะส่งไปที่ศาลอุทธรณ์หรือศาลอุทธรณ์ซึ่งตั้งอยู่ที่พนมเปญซึ่งมีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีทั้งปวงกัมพูชา ในกรณีที่คู่ความอุทธรณ์ที่ศาลอุทธรณ์ เมื่อได้พิจารณาแล้วอาจส่งต่อไปยังศาลอาญาลบล้างก็ได้ ซึ่งศาลอาญา(ศาลอุทธรณ์)ตั้งอยู่ที่พนมเปญ แต่ในกรณีที่มีการขัดข้องในการที่พยานจะมาเบิกความยังศาลไม่ได้ เนื่องจากการคมนาคมไม่สะดวก ศาลอาญาอาจถูกตั้งขึ้นชั่วคราวในเขตที่ว่าการเรสซิเดนซ์ก็ได้ ศาลอาญามีอำนาจพิจารณาคดีอาญาชั้นมหันตโทษที่เกิดขึ้นทั่วทั้งกัมพูชา ศาลอาญานี้เปิดพิจารณาเป็นสมัย ๆ คือ ทุก ๆ สามเดือน

วิธีปฏิบัติในการพิจารณาของศาลอาญาที่ใช้ในพนมเปญ

ในการพิจารณาของศาลอาญาซึ่งมีการเปิดพิจารณาทุก ๆ 3 เดือน ก่อนหน้าเปิดพิจารณา 15 วันในสมัยหนึ่ง ๆ อธิบดีศาลอุทธรณ์จะตั้งผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ 3 นายขึ้นเป็นคณะศาลอาญา และมีผู้ช่วย 4 นาย ออกนั่งพิจารณาร่วมกัน ซึ่งวิธีปฏิบัติดังกล่าวนี้ ฝรั่งเศสเป็นผู้ที่บัญญัติขึ้นเอง และกษัตริย์เป็นผู้ลงพระนามเพื่อประกาศใช้เป็นกฎหมาย จะเห็นได้ว่านโยบายของฝรั่งเศสนั้น คือควบคุมดูแลกัมพูชาอย่างใกล้ชิด ซึ่งการที่มีกษัตริย์ลงพระนามในประกาศนั้นประหนึ่งกษัตริย์กัมพูชาเป็นผู้ตราขึ้นเอง ฝรั่งเศสมิได้คำนึงถึงผลประโยชน์ของจำเลยซึ่งจะต้องขังในระหว่างพิจารณาคดีและระหว่างคอยสมัยพิจารณาอีกด้วย ในกรณีที่ต้องพิจารณาต่อเนื่องซึ่งศาลอาจะเลื่อนคดีไปพิจารณาสมัยหน้า ถ้าจำเลยผิดก็ไม่มีปัญหา เพราะอาจหักโทษที่ถูกจำมาแล้ว แต่ถ้าพิจารณาแล้วไม่ผิด จำเลยเป็นฝ่ายเสียเปรียบ

สำหรับศาลอุทธรณ์ลบล้างหรือศาลวินิจัย ตั้งอยู่ที่พนมเปญ มีอำนาจพิจารณาคดีที่เกิดขึ้นทั่วไปในกัมพูชา ศาลอุทธรณ์ลบล้างจะพิจารณาได้เฉพาะข้อกฎหมาย จะพิจารณาข้อเท็จจริงไม่ได้เมื่อศาลนี้รับพิจารณาคดีขึ้นมา ก็อาจจะสั่งให้คนส่งคดีไปศาลที่ถูกอุทธรณ์พิจารณาใหม่อีกครั้งหรือพิพากษาคดีนั้นเอง นอกจากนี้ศาลอุทธรณ์ลบล้าง ยังมีอำนาจพิจารณาคดีที่ตัดสินเสร็จเด็ดขาดไปแล้วใหม่อีกครั้งหนึ่งได้ด้วย (Revision) ในเรื่องที่ยังไม่เคยมีการปฏิบัติตามคำพิพากษาองค์คณะศาลลบล้างประกอบด้วยผู้พิพากษา 3 นาย มีคนหนึ่งเป็นประธาน

เมื่อพิจารณาดำเน่งบริหารราชการทั้งหมด กล่าวคือ ทั้งส่วนกลาง ส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่นตลอดจนถึงตำแหน่งหน้าที่รับผิดชอบของฝ่ายบริหารจะพบว่านับตั้งแต่ตำแหน่งกษัตริย์ ตำแหน่งเรสซิเดนท์ ซูปรีเออร์ เรสซิเดนท์ประจำเขต (จังหวัด) เจ้าวายนเขต เจ้าวายนสรก เจ้า

เวายัฒน์ มัคัม จุมคูป เสมียน คาร์ว ปรัด ข้าราชการพลเรือนอธิบดีศาลต่างๆเป็นชาวฝรั่งเศสเกือบทั้งหมด¹ หรือถ้าจะแต่งตั้งผู้ช่วยฝรั่งเศสจะแต่งตั้งบุคคลที่สนับสนุนฝรั่งเศสซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวเวียดนามเข้ามาช่วยทำงาน² ซึ่งระบบการจัดสรรบุคคลในตำแหน่งบริหารนี้ทำให้ฝรั่งเศสมีอำนาจในการปกครองกัมพูชาอย่างแท้จริง ถึงแม้ว่ากษัตริย์กัมพูชาจะยังคงตราพระราชกฤษฎีกาต่าง ๆ ได้ก็ตาม แต่อำนาจนี้จะค่อย ๆ ถูกจำกัดลงทีละน้อยๆ จนเกือบจะไม่มีอำนาจเหลืออยู่เลย เพราะกษัตริย์กัมพูชาเป็นประมุขโดยนิตินัยเท่านั้น และตามข้อสัญญา ลงวันที่ 17 มิถุนายน ค.ศ. 1884³ ทำให้ฝรั่งเศสถือโอกาสตราบทบัญญัติต่างๆได้อย่างเต็มที่ นอกจากนี้ฝรั่งเศสไม่ยอมให้กฎหมายที่กษัตริย์กัมพูชาตราขึ้นไม่ว่าเมื่อใดบังคับแก่ชนชาติฝรั่งเศส ทั้งนี้เพื่อรักษาเกียรติและอำนาจของตนไว้ ดังนั้นบทบัญญัติต่าง ๆ ที่กษัตริย์กัมพูชาได้ตราขึ้นจึงใช้บังคับแต่เฉพาะชาวกัมพูชาด้วยกันเท่านั้น

2.2 ขบวนการชาตินิยมในกัมพูชา

ฝรั่งเศสขยายอิทธิพลเข้าไปในกัมพูชาโดยได้เข้ามาปกครองกัมพูชาเป็นเวลาประมาณ 90 ปี ใช้นโยบายปกครองกัมพูชาทางอ้อม ทั้งนี้จะเห็นได้จากลักษณะการปกครองกัมพูชาของฝรั่งเศส เช่น การปกครองส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่นตลอดจนกำหนดตำแหน่งและให้อำนาจการปกครองของตำแหน่งบริหารราชการในกัมพูชา เช่น เสด็จแทนที่ประจำกัมพูชา สมาชิกในสภาอารักขา ตลอดจนเสด็จแทนที่ประจำจังหวัดต่าง ๆ ในกัมพูชานั้นเป็นตำแหน่งทางด้านการบริหารกัมพูชาที่ฝรั่งเศสตั้งขึ้น ซึ่งส่วนมากเป็นชาวฝรั่งเศสนอกจากนี้ฝรั่งเศสใช้นโยบายจ้างชาวเวียดนามเข้ารับราชการในกัมพูชา ทำให้ชาวเขมรต่อต้านในรูปแบบต่าง ๆ พนมเปญจึงเป็นแหล่งใหญ่ในการเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านอำนาจของฝรั่งเศส ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นขบวนการชาตินิยม เกิดขึ้นที่กรุงพนมเปญ(โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก ข)

¹กระทรวงมหาดไทย .การปกครองแคว้นลาวและเขมรของฝรั่งเศส, 2483.หน้า 15-17.

²แหล่งเดิม.หน้า 19-20.

³ สัญญาลงวันที่ 17 มิถุนายน ค.ศ.1884 เป็นสัญญาที่ฝรั่งเศสให้ไว้กับเขมร ซึ่งมาตรา 1 ข้อความบ่งไว้ชัดเจนตอนหนึ่งว่า..."กษัตริย์เขมรยอมให้รัฐบาลสาธารณรัฐฝรั่งเศสจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบการปกครองในแคว้นเขมรได้ทุกอย่าง ตามที่สาธารณรัฐฝรั่งเศสจะพิจารณาเห็นสมควร..."(โปรดดูรายละเอียดของสัญญาในภาคผนวก ฉ)

ขบวนการต่อต้านฝรั่งเศสเกิดขึ้นครั้งแรกระหว่าง ปี ค.ศ.1866 -1867 เนื่องจากชาวกัมพูชาไม่พอใจที่ชาวฝรั่งเศสนำคริสต์ศาสนาเข้ามาเผยแพร่ในกัมพูชา ทั้งนี้เพราะเป็นการทำลายวัฒนธรรมดั้งเดิมของกัมพูชา โดยมีอาจารย์เล็ก¹ และอาจารย์ฮัสโต² นำผู้คนโจมตีคุกมีชัย ต่อต้านการเข้ามาของฝรั่งเศส ต่อมาในปี ค.ศ.1876-1877 เจ้าศรีวัดดา นาคบุญยึดเมืองบาพนม ในปี ค.ศ. 1885-1886 กบฏต่อต้านฝรั่งเศสเกิดขึ้นทั่วประเทศ เนื่องจากฝรั่งเศสบังคับให้กัมพูชาอยู่ในฐานะของอาณานิคม ทำการลิดรอนอำนาจของสมเด็จพระนโรดม พรหมมัยรัชกาลเป็นต้น

ต่อมาในระหว่างปี ค.ศ.1915-1916 มีการประท้วงของชาวลาวซึ่งสาเหตุเนื่องมาจากการเก็บภาษีอากรของฝรั่งเศส ได้แก่ การเก็บภาษีเกลือ เหล้า ข้าว พืชผลอื่นๆ ไปจนถึงสินค้าเข้าและออก มีการเก็บภาษีในการให้บริการของทางราชการ ทำให้ราษฎรต้องใช้แรงงานแทนการเสียภาษีดังกล่าว ทั้งนี้เนื่องจากราษฎรส่วนใหญ่ยากจนไม่มีเงินในการเสียภาษีต่างๆ จึงจำเป็นต้องใช้แรงงานแทนการบริหารของฝรั่งเศสในครั้งนั้น ทำให้เกิดการประท้วงด้วยการเดินขบวนของชาวลาวและชาวลาว ซึ่งเดินทางมายังพนมเปญเพื่อถวายฎีการ้องทุกข์ และขอให้มีการลดภาษี พระเจ้าศรีสวสติ์โดยการเห็นชอบของฝรั่งเศส ได้ระงับปัญหาโดยการประกาศงดใช้แรงงานเพื่อแลกเปลี่ยนตอบแทนการเสียภาษีดังกล่าวตลอดปี ค.ศ.1916³ เมื่อพระเจ้าศรีสวสติ์สิ้นพระชนม์ในปี ค.ศ.1927 พระเจ้าศรีสวสติ์ มณีวงศ์ ซึ่งเป็นพระราชโอรสขึ้นครองราชย์แทน พระองค์มิได้สนใจสนพระทัยในการว่าราชการแผ่นดิน แต่ทรงโปรดที่จะอยู่ท่ามกลางมเหสีและสาวสรวรกำนัลใน⁴ เป็นต้นช่วงสมัยของพระองค์เป็นช่วงเวลาที่เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ฝรั่งเศสตกอยู่ภายใต้การยึดครองของเยอรมันนีในปีค.ศ.1940 ต่อมาในปี ค.ศ.1941 พระเจ้าศรีสวสติ์ มณีวงศ์ สิ้นพระชนม์ ฝรั่งเศสเห็นว่าสมเด็จพระนโรดม สีหนุวรมัน เป็นทางเลือกที่ดีที่สุดสำหรับฝรั่งเศสที่จะสนับสนุนพระองค์ขึ้นครองราชย์

¹อาจารย์เล็กหรือ พุกัมโบ อ้างว่าเป็นราชันดดาของนักองจันทร์ แต่ความจริงเป็นชาวกอยซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อยในกัมพูชาก่อการกบฏร่วมกับอาจารย์ฮัสโต (โปรดอ่านรายละเอียดใน. ชุมพล เลิศรัฐการ เล่มเดิม.หน้า 54-54)

²อาจารย์ฮัสโต ตามข้อเขียนของมิลตัน ออสบอร์ กล่าวว่า อาจารย์ฮัสโตเคยเป็นทาส แต่อ้างว่าเป็นผู้สืบเชื้อสายจากนักองอิม อนุชาและเชษฐาของนักองจันทร์ตามลำดับ (อ้างใน. ชุมพล เลิศรัฐการ.เล่มเดิม.หน้า 54.)

³โปรดดูรายละเอียดใน.ชุมพล เลิศรัฐการ.เล่มเดิม.หน้า 62.

⁴เดวิด พี.แซนด์เลอร์.เล่มเดิม.หน้า 239-248.

เนื่องจากพระองค์สืบเชื้อสายมาจากทั้งสองตระกูล¹ (โปรดดูจากแผนภูมิในภาคผนวก) คือ ตระกูล นโรดม ทางพระราชบิดา และตระกูลศรีสวัสดิ์ทางพระราชมารดา ประกอบกับพระองค์ยังทรงพระ เยาว์คือ มีพระชนม์เพียง 18 พรรษา คงจะเชื่อฟังคำสั่งของฝรั่งเศส ซึ่งเหตุผลประการหลังนี้น่าเป็น เหตุผลที่สำคัญ ฝรั่งเศสจึงสนับสนุนให้สมเด็จพระเจ้านโรดม สีหนุวรมัน ครองราชย์สมบัติสืบต่อ จากพระเจ้าศรีสวัสดิ์ มณีนวศ์ในช่วงเวลาดังกล่าวอำนาจของฝรั่งเศสในอินโดจีนเริ่มลดน้อยลงตาม ลำดับ จนกระทั่งปลายปี ค.ศ.1944 ญี่ปุ่นเข้าควบคุมการปกครองดินแดนอาณานิคมของฝรั่งเศส และเดือนมีนาคม ค.ศ.1945 ญี่ปุ่นได้ใช้กำลังเข้ายึดครองอำนาจการบริหารในอินโดจีนของฝรั่งเศส ทั้งหมดและสนับสนุนให้รัฐบาลของประเทศในอินโดจีนประกาศเอกราช สมเด็จพระนโรดม สีหนุวรมัน จึงมีโอกาสดำเนินการประกาศอิสรภาพให้กับกัมพูชาเมื่อ วันที่ 12 มีนาคม ค.ศ.1945 โดยมี ชัน จ็อก ทันห์² เป็นนายกรัฐมนตรี ระยะนี้ผู้นำทางการเมืองมีความคิดเห็นแตกแยกเป็น 2 กลุ่ม คือ ฝ่ายสมเด็จพระนโรดม สีหนุและเจ้ามณีนวศ์เป็นกลุ่มที่มีความเชื่อว่า กัมพูชาไม่พร้อมที่จะประกาศ เอกราช เนื่องจากมีปัญหาทางเศรษฐกิจและการเมืองสืบเนื่องมาจากสงคราม กัมพูชาจึงต้องการ ความช่วยเหลือจากฝรั่งเศส ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งคือกลุ่มของ ชัน จ็อก ทันห์ มีความประสงค์ที่จะให้ กัมพูชาได้เอกราชโดยสมบูรณ์ เพื่อป้องกันมิให้ฝรั่งเศสกลับเข้ามาปกครองอีก ชัน จ็อก ทันห์ ได้ ให้ประชาชนแสดงประชามติ ปรากฏว่ามีประชาชน 500,000 คน³ เห็นชอบนโยบายนี้

¹ สมเด็จพระนโรดม สีหนุวรมัน เป็นพระโอรสของพระเจ้านโรดม สุรามฤตย์ (สืบสาย ตรง รุ่นที่ 3 ในราชตระกูลนโรดม) กับ พระนางโกสุมนารัตน์ซึ่งเป็นพระพี่นางของเจ้ามณีนวศ์ (สืบสายตรงรุ่นที่ 3 ในราชตระกูลศรีสวัสดิ์) (โปรดดูรายละเอียดในแผนภูมิ ในภาคผนวก)

² ชัน จ็อก ทันห์ เป็นผู้นำเขมรอิสระ (The Khmer Issarak) พื้นเพดั้งเดิมเป็นชาวเมธัย กรอม เกิดที่จังหวัดเตมึนห์ในเวียดนามใต้ ระหว่างที่ถูกเนรเทศไปฝรั่งเศสได้ศึกษากฎหมาย เคย เป็นครูในสถาบันพุทธศาสนาในพนมเปญใน ปี ค.ศ.1939 ร่วมมือกับ ปาก ชวน ซึ่งเป็นเพื่อนและ เป็นผู้ร่วมงานของชัน จ็อก ทันห์ ออกหนังสือพิมพ์ นครวัด บุคคลผู้นี้เป็นนักชาตินิยมที่ต่อต้าน ฝรั่งเศสและได้เจรจาลับกับญี่ปุ่นถึงแผนการต่อต้านฝรั่งเศส และเป็นศัตรูทางการเมืองของสมเด็จพระ เจ้านโรดม สีหนุวรมัน (อ้างใน.Reddi,op.cit. 1970.p.83-108.)

³ ทิพย์อุบล ดาบสุวรรณ.ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ 2(HI 322),2518. หน้า

เมื่อญี่ปุ่นแพ้สงครามในเดือนสิงหาคม ค.ศ.1945 ฝรั่งเศสกลับเข้ามามีอำนาจในกัมพูชาอีกครั้ง ฝรั่งเศสจับตัว ชัน จีอก ทันทน์ ในข้อหาร่วมมือกับญี่ปุ่น แต่ประชาชนสนับสนุน ชัน จีอก ทันทน์ มากพอสมควร ฝรั่งเศสจึงส่งตัวเขาไปประเทศฝรั่งเศส ช่วงนี้เองที่เริ่มมีขบวนการเขมรอิสระ (The Khmer Issarak) ซึ่งจุดมุ่งหมายของขบวนการนี้ คือ ต่อสู้เพื่อเอกราชจากฝรั่งเศส ประกอบกับประชาชนกัมพูชาเริ่มต้นตัวทางการเมืองมากขึ้นฝรั่งเศสจึงเสนอตั้งคณะกรรมการฝรั่งเศสและกัมพูชา และร่างรัฐธรรมนูญเพื่อเตรียมการให้กัมพูชาสู่เอกราช

ต่อมาในวันที่ 7 มกราคม ค.ศ.1946 กัมพูชาขึ้นสัญญากับฝรั่งเศส โดยระบุว่ากัมพูชาเป็นรัฐเสรีอยู่ในเครือจักรภพของฝรั่งเศส กัมพูชามีสิทธิปกครองท้องถิ่น อย่างไรก็ตามฝรั่งเศสยังคงมีอำนาจสูงสุดในเรื่องอื่น ๆ เช่น การต่างประเทศ สมเด็จพระนโรดม สีหนุเองก็พยายามที่จะเรียกร้องเอกราช ซึ่งมีผลทำให้ฝรั่งเศสยอมผ่อนปรนให้กัมพูชาปกครองตนเองในปี ค.ศ.1953 โดยยินยอมให้กัมพูชาสามารถควบคุมกองทัพ ตำรวจ และการศาล เป็นต้น

เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่า ความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ของกัมพูชาในคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยเฉพาะระหว่างที่อยู่ภายใต้การยึดครองของฝรั่งเศสนั้น มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากและเป็นสมัยที่กัมพูชาเริ่มมีการติดต่อกับชาวตะวันตกเป็นครั้งใหญ่ ซึ่งผลที่ตามมา คือ จารีตประเพณีที่มีมาแต่ดั้งเดิมถูกเปลี่ยนไป การใช้ชีวิตแบบชาวตะวันตกได้รับการยกย่องให้เป็นมาตรฐาน ชนชั้นปกครองซึ่งเคยมีความภาคภูมิใจถูกเหยียดหยาม ชาวกัมพูชาต้องเผชิญกับช่องว่างของการขาดผู้นำที่แท้จริงซึ่งเป็นชนชาติเดียวกัน และในความจริงอีกประการหนึ่ง คือ ประชาชนไม่มีโอกาสได้ประกอบธุรกิจเท่าเทียมกัน ทั้งนี้เพราะผู้ที่ได้ผลประโยชน์โดยแท้จริงเฉพาะทางด้านเศรษฐกิจคือชาวฝรั่งเศส ชาวต่างชาติและผู้ปกครองเขมรกลุ่มหนึ่ง ส่วนบรรดาประเทศต่าง ๆ ซึ่งเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสในอินโดจีนอื่น ๆ อันได้แก่ ลาวและเวียดนามก็เช่นเดียวกัน คือ ได้รับผลกระทบจากการปฏิบัติของฝรั่งเศสในกัมพูชา ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ (จะกล่าวในรายละเอียดในบทที่ 4)

ขณะที่ฝรั่งเศสดำเนินการขยายอิทธิพลในอินโดจีน โดยเฉพาะในกัมพูชานั้นฝรั่งเศสใช้พนมเปญเป็นศูนย์กลางการปกครองมาโดยตลอด ทั้งนี้เนื่องมาจากลักษณะที่ตั้งและความสำคัญอื่น ๆ ดังรายละเอียด ดังนี้

2.3 ความสำคัญของกรุงพนมเปญต่อการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศส

ลักษณะที่ตั้งของกัมพูชามีอาณาเขตติดต่อกับเวียดนามทางด้านตะวันออกติดต่อกับลาวและไทยทางด้านตะวันตกมีแม่น้ำโขงไหลผ่านซึ่งแม่น้ำโขงนี้เป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์และเศรษฐกิจนอกจากนี้ยังเป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาตินานาชนิดดังนั้นกรุงพนมเปญจึงมีความสำคัญต่อการขยายอำนาจของฝรั่งเศสดังนี้

2.3.1 ความสำคัญของพนมเปญในด้านภูมิรัฐศาสตร์

พนมเปญมีสภาพทางภูมิศาสตร์เป็นที่สนใจของประเทศมหาอำนาจตะวันตกโดยเฉพาะฝรั่งเศส เพราะสภาพที่ตั้งของเมืองเป็นทำเลที่ดี มีโอกาสขยายได้ง่ายพนมเปญเป็นดินแดนที่สามารถติดต่อกับจังหวัดต่าง ๆ ทั้งทางภาคเหนือ ภาคใต้ ตะวันออกและตะวันตก ได้แก่มากำปงจาม กันดาล ไพรเวง ตาแก้ว ได้สะดวกนอกจากนี้สภาพที่ตั้งของพนมเปญเป็นศูนย์รวมและเป็นเมืองผ่านทั้งภายในและภายนอกประเทศโดยเฉพาะทางแม่น้ำโขง ทำให้พนมเปญมีสภาพเป็นเมืองเปิดและเป็นทางผ่านของการคมนาคมที่สามารถติดต่อกับเมืองต่าง ๆ โดยรอบซึ่งลักษณะทางภูมิรัฐศาสตร์นี้ ทำให้ฝรั่งเศสตระหนักถึงความสำคัญ กล่าวคือ ถ้าฝรั่งเศสใช้พนมเปญเป็นศูนย์กลางในการบริหารอาณานิคมในอินโดจีน จะทำให้ฝรั่งเศสติดต่อกับเมืองต่าง ๆ ของกัมพูชาตลอดจนประเทศโดยรอบได้โดยสะดวกด้วยการแม่น้ำโขงซึ่งเป็นแม่น้ำที่สำคัญทางยุทธศาสตร์ด้วยเหตุนี้ ฝรั่งเศสจึงใช้พนมเปญเป็นฐานในการขยายอิทธิพลไปยังดินแดนอื่น ๆ เช่น อันนัม ดังเกีย และลาว ดังนั้นฝรั่งเศสจึงมองเห็นความสำคัญของพนมเปญเสมอมาและใช้พนมเปญเป็นฐานที่มั่นขยายอิทธิพลในอินโดจีนจนประสบผลสำเร็จ

2.3.2 ความสำคัญของพนมเปญในการเมืองการปกครอง

ระหว่างปี ค.ศ.1944-1955 รัฐบาลกัมพูชาอยู่ภายใต้การนำของสมเด็จพระนโรดม สีหนุ พระองค์ทรงเรียกร้องเอกราชของกัมพูชาโดยวิธีการทูต อย่างไรก็ดี มีผู้ต่อต้านนโยบายของพระองค์ 2 กลุ่ม กลุ่มแรก คือ พรรคเดโมแครต (Pracheathi Prathey) กลุ่มที่ 2 คือ เขมรอิสระ ทั้งสองกลุ่มยึด ชัน จ็อก ทันที่ เป็นผู้นำ ในขณะเดียวกันมีกลุ่มที่มีความคิดเห็นทางการเมืองแตกต่างกัน กลุ่มหนึ่งมีเจ้าสีหนุ เจ้ามณเฑียรธ ต้องการให้มีสถาบันกษัตริย์มีอำนาจสูงสุด กลุ่มที่ 2 ประกอบด้วย ผู้นำรุ่นหนุ่มซึ่งมีความประสงค์ให้กัมพูชามีการปกครองแบบประชาธิปไตย สมเด็จพระนโรดม สีหนุจึงเสนอให้มีการประนีประนอม โดยเสนอโครงการปรับปรุงการปกครองให้เสรีภาพในการตั้งพรรคการเมือง เสรีภาพของหนังสือพิมพ์และประกาศเจตนาที่จะให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปกครองประเทศเพื่อเป็นทางออกแก่ชาวกัมพูชาที่ไม่พอใจได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นตามวิถีทางการเมือง แทนที่จะไปสนับสนุนขบวนการเขมรอิสระ ดังนั้นจึงมีการตั้งพรรคการเมืองขึ้น 3 พรรค คือ พรรคประชาธิปไตยก้าวหน้า (Democratic Progressive Party) พรรคลิเบอรัลและพรรคเดโมแครต ซึ่งปัญหาในระยะแรกนี้คือประชาชนส่วนใหญ่ยังคงไม่สนใจในการเมือง กิจกรรมทางการเมืองมีอยู่เฉพาะในพนมเปญ ต่อมาในเดือน พฤษภาคม ค.ศ.1947 มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ เป็นการปกครองแบบมีรัฐสภา ฝ่ายบริหารรับผิดชอบต่อสภาผู้แทนราษฎร และอาจเสนอให้พระมหากษัตริย์ยุบสภาได้ ส่วนสภาสูงมีอำนาจยับยั้งกฎหมายของสภาผู้แทนได้ในเขตจำกัด

เมื่อประกาศใช้รัฐธรรมนูญแล้ว จึงได้มีการเลือกตั้งในเดือนธันวาคม ค.ศ.1947 พรรคเดโมแครตเป็นฝ่ายมีชัยคุมเสียงข้างมาก กล่าวคือ ได้ที่นั่ง 55 ที่นั่งจากจำนวน 75 ที่นั่ง แต่พรรคเดโมแครตไม่อาจบริหารประเทศได้เรียบร้อยได้ ระหว่างปีค.ศ.1948-1949 มีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาล 2 ครั้ง เนื่องจากสมาชิกของพรรคเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว ทำให้ เย็ม แซมเบา(Yem Sambaur) แห่งพรรคเบอรัด อาศัยความแตกแยกของพรรคเดโมแครตจัดตั้งรัฐบาล จึงเป็นรัฐบาลที่มีเสียงข้างน้อยในสภา และมีปัญหาขัดแย้งระหว่างคณะรัฐมนตรี และสภานิติบัญญัติในสมัยของ เย็ม แซมเบา ฝรั่งเศสได้ให้สัตยาบันแก่รัฐธรรมนูญของกัมพูชา แต่สภาผู้แทนไม่ยอมให้สัตยาบัน โดยอ้างว่ากัมพูชามิได้เป็นเอกราชโดยสมบูรณ์ รัฐบาลเสนอให้พระมหากษัตริย์ยุบสภาและให้มีการเลือกตั้งใหม่ภายใน 2 เดือน ตามที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ อย่างไรก็ตาม รัฐบาลชั่วคราวของนาย เอียว โกษ(Ieu Koeus) ประธานสภา ซึ่งเป็นผู้นำพรรคเดโมแครต และนาย โสน โวนสัย (Som Voensai) รัฐมนตรีมหาดไทยอ้างว่ากัมพูชาไม่มีความปลอดภัย และขอให้เจ้าสีหนุแก้สถานการณ์ ซึ่งได้แต่งตั้งนาย เย็ม แซมเบาเป็นนายกรัฐมนตรีอีกพรรคเดโมแครตต่อต้านรัฐบาลของนายเย็ม แซมเบา และติดต่อกับเขมรอิสระในที่สุดพรรคเดโมแครตจึงยินยอมให้มีการเลือกตั้งใหม่ในค.ศ.1951 ซึ่งการเลือกตั้งใหม่เริ่มในเดือนกันยายน ค.ศ.1951 พรรคเดโมแครตได้รับชัยชนะ

สมเด็จพระนโรดม สีหนุ มีพระประสงค์จะสนับสนุนพรรคเดโมแครตตลอดจนต้องการต่อต้านการโฆษณาของคอมมิวนิสต์ จึงจัดการให้ ซัน จ็อก ทันห์ ออกจากฝรั่งเศส โดยมีข้อแลกเปลี่ยนว่า ซัน จ็อก ทันห์ ต้องไม่ยุ่งเกี่ยวกับกิจกรรมการเมืองในวันที่ 29 ตุลาคม ค.ศ. 1951 ซัน จ็อก ทันห์ มาถึงพนมเปญแล้วได้ก่อตั้งหนังสือพิมพ์ในพนมเปญฉบับหนึ่ง ชื่อว่า Keo Tak (แปลว่า ชาวเขมรจตุรตถ) ซึ่งต่อต้านทั้งฝรั่งเศสและเจ้าสีหนุ ดังนั้นในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ.1952 ฝรั่งเศสจึงสั่งปิดและจับกุม ซัน จ็อก ทันห์ แต่เขาหนีไปทางเหนือและประกาศผ่านวิทยุเถื่อนของเขาในเสียมราฐว่า เขามีโครงการต่อสู้เพื่อเอกราชของกัมพูชา จากนั้นได้พยายามรวบรวมเขมรอิสระและผูกมิตรกับขะแมร์โกรค (Kmer Krok) หัวหน้ากบฏในพระตะบอง ซึ่งฝรั่งเศส กล่าวหาว่าเขาติดต่อกับเวียดนาม ซัน จ็อก ทันห์ ปฏิเสธข้อกล่าวหานี้

เมื่อขบวนการเขมรอิสระทำการโฆษณาชวนเชื่อมากขึ้น เจ้าสีหนุเกรงอิทธิพลของ ซัน จ็อก ทันห์ จะเพิ่มขึ้นในหมู่เยาวชนและพระสงฆ์ ตลอดจนมีการต่อต้านพรรคเดโมแครต ดังนั้นพระองค์จึงประกาศยึดอำนาจการปกครองจนกว่าสภาพการบริหารจะมีเสถียรภาพทั่วประเทศ เรียกว่า Royal Mandate¹เป็นอำนาจที่ได้รับในรัฐธรรมนูญ พระองค์ยุบสภาและประกาศกฎอัยการศึกในเดือน มกราคม ค.ศ.1953 และเริ่มทำการปกครองโดยตรง

¹ทิพย์อุบล ดาบสุวรรณ.เล่มเดิม.หน้า 294.

เมื่อสมเด็จพระนโรดม สีหนุ ปกครองโดยตรงแล้ว หลังจากนั้นพระองค์ได้เดินทางไปต่างประเทศเพื่อเรียกร้องเอกราช ซึ่งเรียกกันต่อมาว่า "ไปกวาดล้างความชั่วร้าย (ของฝรั่งเศส) เพื่อเอกราช" และหลังจากนั้นก็ประกาศเนรเทศพระองค์เองมาอยู่ที่กรุงเทพฯ เพื่อประท้วงฝรั่งเศส จนในที่สุดเมื่อสถานการณ์ในอินโดจีนรุนแรงมากขึ้นฝรั่งเศสจึงยอมตามความต้องการของสมเด็จพระนโรดม สีหนุ ทุกอย่าง โดยในเดือนสิงหาคมค.ศ.1953 ฝรั่งเศสยอมให้กัมพูชาสามารถควบคุม กองทัพตำรวจ การศาล สมเด็จพระนโรดมสีหนุ เสด็จกลับกัมพูชาในปลายปีนั้นและได้รับยกย่องในฐานะเป็นวีรบุรุษของชาติ ผู้นำเอกราชมาสู่ประเทศ ซึ่งพระองค์ประกาศ เอกราชโดยสมบูรณ์ เมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน ค.ศ.1953

2.3.3 ความสำคัญของพนมเปญในทางเศรษฐกิจ

ภายหลังจากการสำรวจพนมเปญแล้ว นายพลเรือ เดอ ลา กรองดิเอร์ ได้มองเห็น ความสำคัญของพนมเปญในด้านการทหาร ดังจะเห็นได้จาก รายงานที่เขาได้ส่งไปยังกระทรวง ทหารเรือและอาณานิคมของฝรั่งเศส ในปี ค.ศ.1863 ว่า...

*...“เขมรมีความสำคัญสำหรับญวนใต้ของฝรั่งเศส
ทั้งในด้านการเมือง การทหารและเศรษฐกิจ.”²*

การที่ฝรั่งเศสเห็นความสำคัญของพนมเปญเนื่องจากกัมพูชาเป็นแหล่งยุทธปัจจัยหมายถึงปัจจัยสำหรับการสงครามอันประกอบด้วยเครื่องอุปโภคบริโภค แรงงาน ความมั่นคงภายใน เป็นต้น

ฝรั่งเศสยึดครองพนมเปญเนื่องจากเห็นความสำคัญของพนมเปญทั้งนี้เพราะ พนมเปญมีคุณสมบัติพิเศษ ซึ่งฝรั่งเศสมองเห็นคุณสมบัตินั้น กล่าวคือ เป็นแหล่งยุทธปัจจัยที่สำคัญ อาทิ เป็นแหล่งทำการประมงอันเป็นกิจกรรมใหญ่ตามชายฝั่งทะเลสาบเขมร อันเป็นผลที่ทำให้พนมเปญได้มาซึ่งเครื่องอุปโภคบริโภค และกลายเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ อีกทั้งมีการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้ากันมาก ซึ่งเป็นผลทำให้ระบบเศรษฐกิจได้รับการพัฒนามากขึ้น

¹มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.เอกสารการสอนชุดวิชาการเมืองการปกครองในเอเชีย,2523.หน้า 362.

²เพ็ญศรี คึก.การฟื้นฟูทางพระราชไมตรีและสัมพันธภาพทางการทูตระหว่างไทยและฝรั่งเศสในรัชสมัยสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(พ.ศ.2399-2410),2516.หน้า 5.

นอกจากนี้พนมเปญจะช่วยส่งเสริมให้เวียดนามได้ซึ่งตกเป็นของฝรั่งเศสมีฐานะมั่นคงและสมบูรณ์ยิ่งขึ้นและจะใช้เป็นบันไดไต่ขึ้นไปทางเหนือเพื่อขยายอาณาเขต ทั้งนี้เพราะอุดมด้วยอาหารประเภทปลาน้ำจืด นอกจากนั้นกัมพูชายังเป็นแหล่งอาหาร เช่น โค กระบือ ปลา ซึ่งใช้เป็นอาหารสำหรับทหารของฝรั่งเศสในเวียดนามได้¹

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าความอุดมสมบูรณ์ของพนมเปญ ไม่ว่าจะเป็นแหล่งอาหาร การคมนาคม เศรษฐกิจ ตลอดจนลักษณะภูมิประเทศ ซึ่งเป็นยุทธปัจจัยที่สำคัญมากในขณะนั้น เพราะฝรั่งเศสกำลังทำสงครามหลายด้านเช่น ทำสงครามในเวียดนามเป็นต้น จึงทำให้ฝรั่งเศสเห็นความสำคัญในการที่จะใช้พนมเปญเป็นฐานในการขยายอิทธิพลในอินโดจีน นอกจากนี้เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ซึ่งเกี่ยวข้องกับความสำคัญของพนมเปญ อาทิ เมื่อครั้งที่ฝรั่งเศสยึดครองกัมพูชาในฐานะรัฐในอารักขาในระยะแรกและปกครองกัมพูชาในฐานะอาณานิคมในเวลาต่อมา โดยใช้พนมเปญเป็นศูนย์กลางการบริหารการปกครองตั้งแต่ ค.ศ.1863 เป็นต้นมา ฝรั่งเศสได้นำชาวจีนและชาวเวียดนามจำนวนหนึ่งเข้ามาทำงานในองค์กรของรัฐบาล เช่น เป็นเสมียนและประกอบอาชีพอื่น ๆ ได้แก่ ค้าขาย ทำการประมง เป็นต้น เมื่อรวมกับชาวเวียดนามที่เข้ามาครั้งก่อน ๆ ทำให้ชาวเวียดนามซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อยที่มีจำนวนมากที่สุดในกัมพูชา กล่าวคือ ในปีค.ศ.1944 มีชาวเวียดนามอยู่ในกัมพูชาประมาณ 250,000 คน และประมาณ 40,000-45,000 คน หรือ ประมาณครึ่งหนึ่งของชาวเวียดนามในกัมพูชาอาศัยอยู่ในพนมเปญ ชาวเวียดนามเหล่านี้พยายามรักษาเอกลักษณ์ของตนโดยไม่ยอมผสมกลมกลืนกับคนพื้นเมืองชาวเขมร และพวกนี้สามารถควบคุมเศรษฐกิจของกัมพูชาออกจากชาวจีน ซึ่งส่วนใหญ่มีฐานะดี สำหรับชาวจีนนิยมไปรับจ้างทำสวนยางพาราของชาวกัมพูชา ซึ่งให้ผลประโยชน์แก่ผู้ประกอบการค้าชาวฝรั่งเศสและเงินที่ผูกขาดการค้าส่งออก

¹เล่มเดิม

²Ronald Provencher, Mainland Southeast Asia: An Anthropological Perspective. (Pacific Palisades: Good Year Publishing Company, Inc., 1975) p.181.

ผลจากการที่ฝรั่งเศสระบายพลเมืองชาวเวียดนาม ชาวจีนโดยให้เข้ามาทำมาหากินใน กัมพูชาจำนวนมากโดยเฉพาะในพนมเปญ ทำให้พนมเปญกลายเป็นเมืองที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว จากการที่เป็นเมืองกสิกรรมกลายเป็นเมืองพาณิชย์กรรมและอุตสาหกรรมในบางส่วน การเพิ่มขึ้น อย่างรวดเร็วของประชากรดังกล่าว สืบเนื่องมาจากการระบายพลเมืองมายังพนมเปญ จนกระทั่ง พนมเปญกลายเป็นศูนย์กลางของระบบต่าง ๆ เช่น ระบบเศรษฐกิจ อำนาจทางการเมือง ตลอดจน เป็นศูนย์กลางของการคมนาคมของประเทศ

จึงเห็นได้ว่า ขณะที่ฝรั่งเศสปกครองกัมพูชาในฐานะอาณานิคม พนมเปญเป็นศูนย์กลาง ของทุกสิ่งทุกอย่างทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง กล่าวคือ เป็นที่ตั้งของรัฐบาลกลาง ศูนย์บัญชาการทางทหารของฝรั่งเศส ศูนย์กลางระบบเศรษฐกิจการค้าซึ่งฝรั่งเศสสร้างตลาดการค้า ขนาดใหญ่ที่ เรียกว่า บาซาร์ใหม่ เพื่อเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนและรองรับสินค้าจากอินโดจีน ขึ้นที่พนมเปญ ตลอดจนการศึกษา ตลาดบริโภค ตลาดแรงงาน ความชำนาญพิเศษต่าง ๆ ซึ่งเมือง ในลักษณะดังกล่าวนี้ เรียกว่า เอกนคร ฝรั่งเศสยังได้ใช้ความเป็นเมืองเอกนครของพนมเปญเป็น แหล่งระบายพลเมืองด้วย โดยเฉพาะแรงงานจากต่างชาติ อาทิ ให้ชาวเวียดนามมาทำงานใน พนมเปญในหน้าที่ต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาในเวลาต่อมา เช่น ทำให้เกิดชนกลุ่มน้อย ชาวเวียดนามซึ่งมีจำนวนมากและกลายเป็นปัญหาสำหรับกัมพูชา เกิดความขัดแย้งในทางการเมือง เกิดการเดินขบวนต่อต้านการปกครองของฝรั่งเศส เป็นต้น

บทที่ 4

การเปลี่ยนแปลงภายในกรุงเทพมหานครระหว่าง ค.ศ. 1865-1953

ประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของกรุงเทพฯ เริ่มตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 19 นับตั้งแต่ฝรั่งเศสเริ่มแสวงหาอาณานิคมในอินโดจีนและยึดครองกรุงเทพฯ ในฐานะรัฐในอารักขาในปี ค.ศ.1863 และในฐานะอาณานิคมจนกระทั่งถึงปี ค.ศ.1953 การที่พมเปญซึ่งเป็นเมืองหลวงของกัมพูชาตกอยู่ภายใต้การปกครองฝรั่งเศสเป็นเวลาถึง 90 ปี¹ ย่อมก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจนมีแบบแผนคล้ายกับเมืองแบบตะวันตก ฝรั่งเศสได้ก่อสร้างตึกที่ทำการของรัฐบาล ไปรษณีย์ สถานีรถไฟ มีการสร้างถนนเชื่อมต่อระหว่างเมือง ชุคลองภายในรอบ ๆ เมืองที่เรียกว่า อินเตอร์เรียเคแนล (Interior Canal) สร้างสะพาน เช่น สะพานราชทรัพย์ (Treasury bridge) สะพานนาค (Naga Bridge) เป็นต้น เพื่อสะดวกในการคมนาคมขนส่ง ทำให้กรุงเทพมหานครขยายเขตเมืองออกไป พร้อมกับจำนวนประชากรที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับกรุงเทพมหานครในประวัติศาสตร์สมัยใหม่นี้ ผู้วิจัยได้ใช้กรอบความคิดเกี่ยวกับการเกิดเมืองโดยทั่วไปเป็นแนวทาง ซึ่งอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความเป็นเมืองได้แก่ประชากร (Population) การจัดระเบียบ (Organization) สภาพแวดล้อม (Environment) และเทคโนโลยี (Technology)² การที่ปัจจัย 4 ประการนี้เป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดความเป็นเมืองดังนี้คือ เมื่อประชากรมีจำนวนมากขึ้น จึงจำเป็นที่ชาวฝรั่งเศสมีฐานะเป็น "นาย" ซึ่งปกครองและปฏิบัติต่อกับกัมพูชาในฐานะเจ้าอาณานิคมพึงปฏิบัติต่อรัฐในอารักขาและ

¹ ก่อนที่จะย้ายมาใช้พมเปญเป็นเมืองหลวงจนถึงปัจจุบัน เมืองหลวงของกัมพูชาอยู่ที่อุดงมีชัยซึ่งแต่เดิมชื่ออุดงลือชัย เปลี่ยนเป็นอุดงมีชัยในสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เพราะขณะนั้นกัมพูชาเป็นประเทศราชของไทย ปัจจุบันนี้เรียกว่า เมืองอุดง (Oudong)

² ฝรั่งเศสได้ทำการขยายเมืองและชุคลองภายในรอบเมือง (Interior Canal) และทำลำรางอีกมากมาย ผู้ที่มีบทบาทสำคัญได้แก่ Huyn de Vemeville ได้รับแต่งตั้งเป็นเรสิเดนซ์ ซูเปริเออร์เมื่อ ค.ศ.1889

³ ปัจจัย 4 ประการนี้รู้จักกันในชื่อ "POET" ซึ่งเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดเมือง (โปรดดูรายละเอียดใน กฤษ.เพิ่มทันจิตต์. ทัศนคติ. ทฤษฎีและแนวความคิดเกี่ยวกับกระบวนการเกิดเมือง, 2536. หน้า 33.)

อาณานิคมฝรั่งเศสนำเอาศิลปวิทยาการเทคโนโลยีด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเทคโนโลยีด้านการคมนาคมขนส่งและการสื่อสารเข้ามาใช้ในพนมเปญเพื่อต้องการพนมเปญเป็นตลาดศูนย์กลางของอินโดจีนเป็นผลให้เมืองขนาดเล็กขยายตัวออกไปและพัฒนาเป็นเมืองขนาดใหญ่ที่สามารถติดต่อถึงกันได้รวดเร็วขึ้น จนในที่สุดเกิดการจัดระเบียบสังคมแบบเมืองทำให้พนมเปญเติบโตขึ้นพร้อมกับเกิดการเปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์กับพหุศาสตร์ใหม่ นับว่าเป็นพื้นฐานของกรุงพนมเปญในปัจจุบัน ซึ่งผู้วิจัยจะได้พรรณนาวิเคราะห์ในรายละเอียด ดังนี้

1.ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

1.1 ประชากร (Population)

ประชากรของพนมเปญเพิ่มขึ้นจากเดิม ดังจะเห็นได้จากสถิติ ดังนี้

ตาราง 7 แสดงจำนวนประชากรของพนมเปญ

ปี ค.ศ.	จำนวนประชากร
1939	108,000
1942	111,000
1950	354,000
1958	355,000

ที่มาของข้อมูล: Michel Igout, *Phnom Penh Then and Now*, 1993, p.14.

จากตาราง 7 แสดงให้เห็นว่ากรุงพนมเปญมีการเปลี่ยนแปลงจำนวนประชากรในอัตราเพิ่มขึ้น ดังจะเห็นได้จากสถิติจำนวนของประชากร ซึ่งแสดงให้เห็นจำนวนประชากรในบางปีที่ Michel Igout ได้ทำการรวบรวมไว้ แม้ว่าจะไม่ได้รวบรวมเป็นเวลาที่เหมาะสมหรือคงที่ แต่สามารถนำมาแสดงให้เห็นถึงอัตราการเพิ่มขึ้นได้ชัดเจน กล่าวคือในปี ค.ศ.1939 มีประชากรเพิ่มขึ้น 3,000 คน เฉลี่ยปีละ 1000 คน คิดเป็นร้อยละ 2.77 ต่อมาในปี ค.ศ.1950 มีจำนวนประชากรเพิ่มเป็น 354,000 คน ดังนั้นในเวลา 8 ปี ประชากรเพิ่ม 243,000 คน เฉลี่ยแล้วเพิ่มปีละ 30,375 คน

¹ op.cit.

คิดเป็น 27.36 เปอร์เซ็นต์ ต่อปี ในปี ค.ศ.1958 ประชากร 355,000 คนในเวลา 8 ปีเช่นเดียวกัน หากแต่ประชากรเพิ่มเพียง 1000 คน เฉลี่ย 125 คนต่อปี คือ ร้อยละ 0.035 ตามลำดับ จะเห็นได้ว่าในเวลา 20 ปี จำนวนประชากรเพิ่มขึ้น 247,000 คน คิดเป็น 228.7 เปอร์เซ็นต์ ดังนั้นวิเคราะห์ได้ว่าการมีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นทุก ๆ ปี ทำให้ต้องมีการใช้ที่ดินเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยหรือทำกิจกรรมอื่น ๆ ซึ่งจะเห็นได้จากภาพประกอบ 8-9,11-13 (หน้า 92-93,100,101,103) มีการขยายเมืองออกไปทางด้านตะวันตกของแม่น้ำโขง เป็นต้น

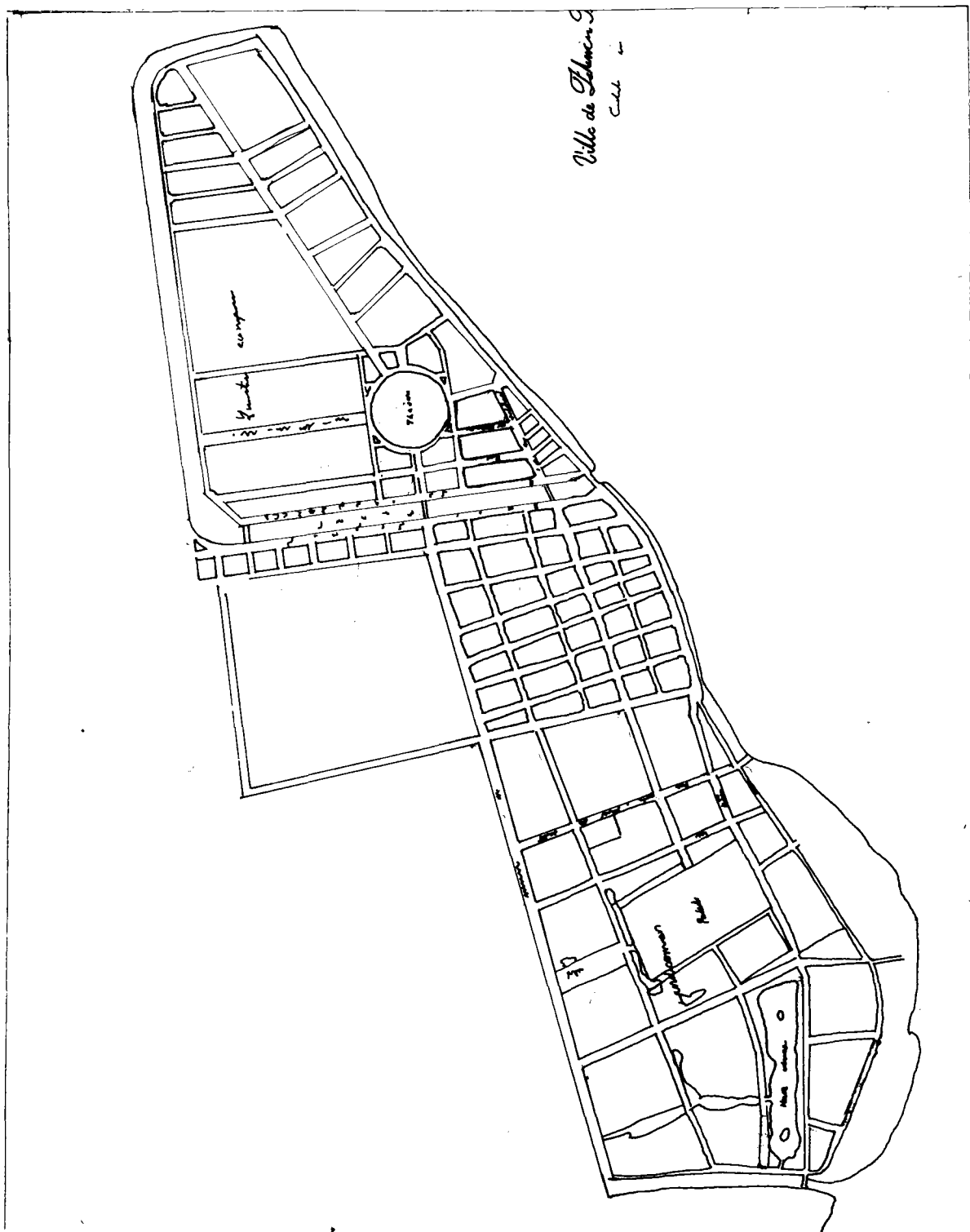
1.2 การจัดระเบียบการใช้ที่ดิน (Organization of Landused)

สิ่งหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงในกระบวนการพัฒนาเมืองพนมเปญ คือการใช้ที่ดินภายในพนมเปญเพื่อเป็นที่อยู่อาศัย การค้า การบริการสาธารณูปโภค ตลอดจนเพื่อการค้าพักผ่อนหย่อนใจ ซึ่งจะเห็นได้จากภาพประกอบ 8,13 (หน้า 92,103) กล่าวคือ การเพิ่มหรือการขยายการใช้ที่ดินโดยสังเกตจากการที่ฝรั่งเศสได้วางผังเมืองให้ประชากรอาศัยอยู่เป็นกลุ่มๆ และจัดตั้งสถานที่บริการ ที่พักของเรติเคนท์ วัด มัสยิด เช่น หมายเลข 1,2,3,4 จากภาพประกอบ 13 เป็นบริเวณที่อยู่อาศัยของชาวฝรั่งเศส โรงพยาบาล ศูนย์บัญชาการ สถานที่ราชการอื่น ๆ เป็นต้น และจากภาพประกอบ 8,13 แสดงให้เห็นถึงการจัดระเบียบการใช้ที่ดินในกรุงพนมเปญ ซึ่งวางแผนและวางผังโดยฝรั่งเศส ได้แก่

บริเวณด้านตะวันตกของแม่น้ำโขง ตรงบริเวณจโรยจางวาเป็นสถานที่ตั้งศูนย์บัญชาการใหญ่ของ เรติเคนท์ สุเปริเออร์ เป็นที่พำนักอาศัยของชาวยุโรป มีโรงพยาบาลมีท่าเรือและโรงงานอุตสาหกรรมใกล้บริเวณท่าเรือ เป็นต้น

บริเวณด้านตะวันตกของแม่น้ำทะเลสาบ ตั้งแต่บริเวณจตุมุขขึ้นไปทางเหนือจะมีท่าเรือบริเวณแม่น้ำทะเลสาบ พระราชวัง ที่พักของเรติเคนท์ เยนรัล บริเวณที่อยู่ของชาวยุโรป เป็นต้น บริเวณด้านตะวันตกของแม่น้ำบาสักตั้งแต่บริเวณจตุมุขลงมาทางใต้จะเป็นสถานที่ตั้งของชาวจีน ชาวกัมพูชาและชาวเวียดนาม เป็นต้น

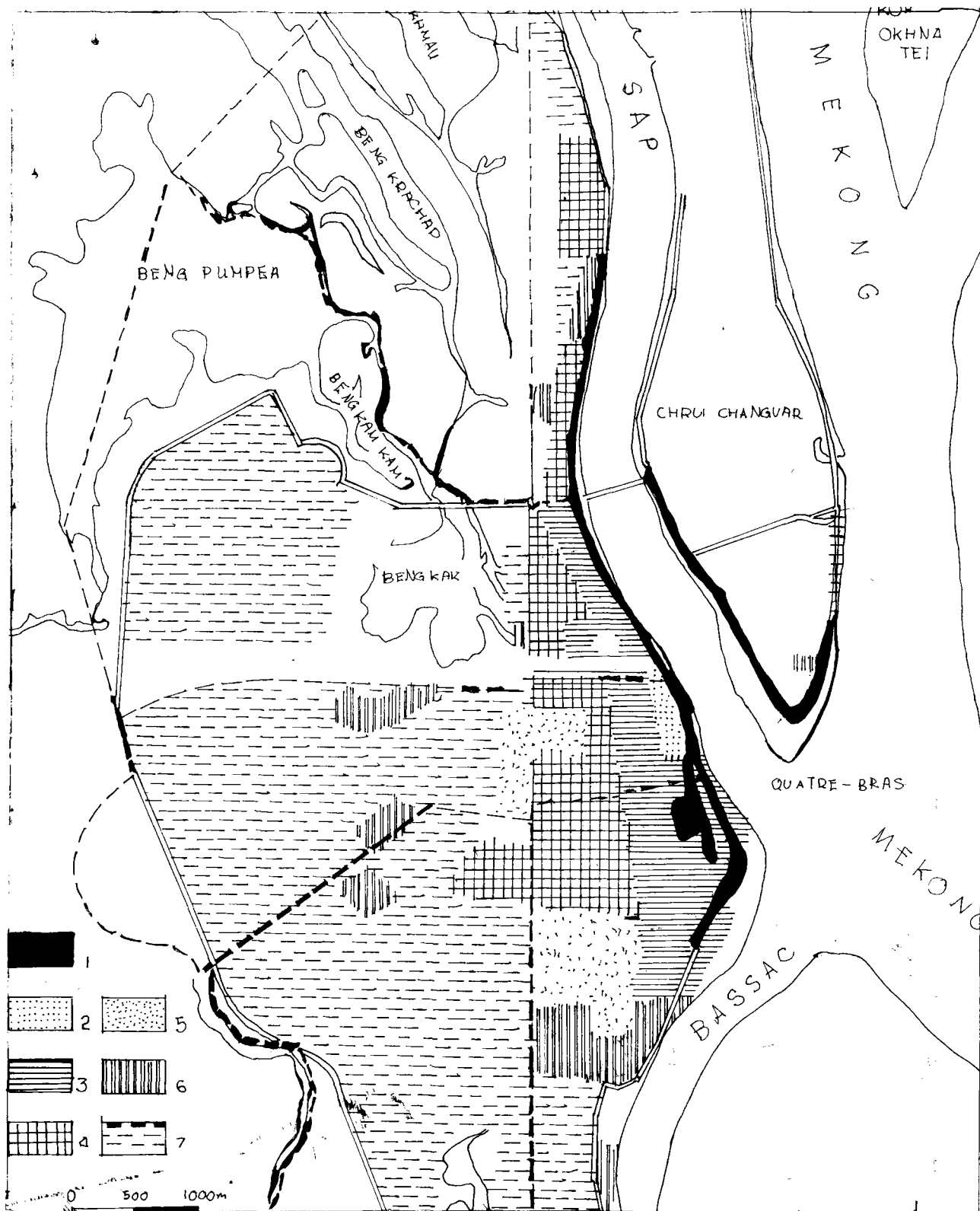
นอกจากนี้ฝรั่งเศสได้วางผังขยายเมืองและพัฒนาโดยทำการสร้างสะพาน ขุดคลอง และสร้างถนนภายในพนมเปญและขยายออกสู่เมืองอื่น ๆ ในกัมพูชามาก จะเห็นได้ว่าฝรั่งเศสพัฒนาด้านการคมนาคมไปพร้อม ๆ กับการจัดระเบียบภายในพนมเปญ ซึ่งวิเคราะห์ได้ว่า การจัดระเบียบการใช้ที่ดินโดยฝรั่งเศสมีความเหมาะสม สำหรับการที่ฝรั่งเศสขยายและพัฒนาการใช้ที่ดินบริเวณเมืองพนมเปญ ทั้งนี้เพื่อสะดวกในการติดต่อสื่อสารและการขนส่งซึ่งเป็นผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจอย่างชัดเจน

ภาพประกอบ 8 แผนที่สังเขปแสดงผังเมือง การสร้างถนนในพนมเปญในปี ค.ศ.1914

มาตราส่วน 1/5,000

ที่มา : Michel Igout, Phnom Penh Then and Now, 1993.

ภาพประกอบ 9 แผนที่สังเขปแสดงการพัฒนาทางกายภาพในพนมเปญ

ระหว่างปี ค.ศ.1876-1958

ที่มา : Michel Igout. *Phnom Penh Then and Now*, 1993.

1.3 สภาพแวดล้อม (Environment)

ฝรั่งเศส จัดให้มีการวางผังเมืองเพื่อพัฒนาสภาพแวดล้อมภายในกรุงเทพมหานคร เพื่อให้มีความเหมาะสมที่จะเป็นพื้นที่ใจกลางเมือง เช่น ปรับปรุงบริเวณที่เป็นย่านการค้า สร้างตลาด¹ จัดทำสวนสาธารณะบริเวณสถานที่ต่าง ๆ เช่น บริเวณวัดเขาพนม (Wat Phnom) บริเวณรอบ ๆ อนุสาวรีย์อิสรภาพ (Independence Monument)² ตลอดจนปลูกต้นไม้ให้ร่มรื่น ผลจากการปรับปรุงสภาพแวดล้อมดังกล่าวช่วยให้เกิดผลดีต่อเมืองพนมเปญโดยทั่วไป กล่าวคือ ทำให้เกิดความเป็นระเบียบในย่านการค้า การจราจร สถานที่พักผ่อนหย่อนใจ เป็นต้น (โปรดดูภาพประกอบในภาคผนวก) อธิบายได้ว่าบริเวณอนุสาวรีย์อิสรภาพและสวนสาธารณะบริเวณกรุงเทพมหานครใช้เป็นที่พักผ่อนสำหรับชาวกรุงเทพฯ และเป็นวงเวียนสำหรับการจราจร ในปัจจุบันช่วงระยะเวลาที่ผู้วิจัยลงภาคสนามคือวันที่ 2-10 กันยายน 1995 และวันที่ 17-30 สิงหาคม 1996 ได้สำรวจบริเวณกรุงเทพมหานครพบว่าแม้จะมีการวางผังเมืองไว้อย่างดี แต่การจราจรยังไม่เป็นระเบียบ พาหนะที่ใช้ส่วนมากจะเป็นรถจักรยานยนต์และรถจักรยาน

1.4 เทคโนโลยีตะวันตก (Technology)

ฝรั่งเศสนำเทคโนโลยีที่ทันสมัยเข้ามาใช้ในพนมเปญ เช่น เครื่องจักรกลที่ใช้ในการเกษตรกรรม เป็นต้น ทำให้สังคมแบบกสิกรรมแบบดั้งเดิมในพนมเปญเปลี่ยนแปลงไปเป็นสังคมเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์กรรม กล่าวคือ จากการที่ประชากรในกรุงเทพมหานครซึ่งเคยมีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย มีการทำมาหากินด้วยการเพาะปลูกแบบยังชีพ จับสัตว์น้ำ³ ด้วยการใช้เครื่องมือ

¹ผู้วิจัยได้ลงภาคสนาม พบว่าย่านการค้าของพนมเปญได้มีการจัดแบ่งเป็นตลาดใหญ่ เช่น บาร์ซาร์ไทม (Central market) ตลาดรัสเซีย (Russia market) ตลาดกันดาล (Kandal market) ตลาดบายอน (Bayon market) เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีตลาดซึ่งมีเฉพาะชาวจีนอาศัยอยู่ (China Town) ซึ่งคล้าย ๆ กับสำเพ็งของไทย

²สวนสาธารณะที่ฝรั่งเศสสร้างขึ้นเพื่อเป็นที่พักผ่อนซึ่งสร้างไว้หลายแห่ง ผู้วิจัยพบว่าในตอนเย็น ๆ จะมีประชาชนมาพบปะสังสรรค์กันเป็นจำนวนมาก ๆ บริเวณอนุสาวรีย์อิสรภาพและบริเวณสถานที่ที่ติดกับแม่น้ำโขง ใกล้กับพระราชวังและพิพิธภัณฑสถาน

³ผู้ประกอบการอาชีพจับสัตว์น้ำซึ่งต่อมาได้ประกอบอาชีพทำอุตสาหกรรมปลากรอบนั้นส่วนใหญ่ คือ พวกญวนหรือเวียดนามซึ่งอาศัยอยู่บริเวณริมทะเลสาบเขมร (อ้างใน คิว.แอล.ตะลุยศึกเขมร. 2518. หน้า 13.)

ทำเอง อาทิ เบ็ด แห สวิง การหาของป่า การเดินทางติดต่อกันด้วยการเดินเท้า ใช้เกวียนหรือเรือ เป็นต้น เมื่อฝรั่งเศสยึดครองได้ทำการเปลี่ยนแปลงโดยนำเทคโนโลยีใหม่ๆ เข้ามา เช่น เริ่มใช้จักรยานยนต์ รถยนต์ รถไฟ เรือยนต์ ตลอดจนเครื่องมือติดต่อสื่อสารถึงกันด้วยระบบการสื่อสาร และคมนาคมที่ทันสมัย การสร้างที่ทำการไปรษณีย์โทรเลข ถนนสะพาน ตลาด ท่าเรือ และโรงงานอุตสาหกรรม เป็นต้น

ผลที่ได้รับจากการนำเทคโนโลยีที่ทันสมัยเข้ามาใช้ในพนมเปญ ทำให้พนมเปญเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและสังคมไปพร้อมๆ กันกล่าวคือการติดต่อสื่อสารระหว่างชุมชนกับชุมชนซึ่งมีจำนวนมากขึ้น การติดต่อระหว่างเมืองอื่น ๆ กับพนมเปญทำได้สะดวก ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในการบริหารอาณานิคม นั่นคือจุดมุ่งหมายที่แท้จริงของฝรั่งเศส แต่ผลพวงก็คือทำให้คนที่อยู่ภายในเมืองมีความสัมพันธ์กระชับขึ้นในด้านการรับรู้ข่าวสาร แต่อย่างไรก็ตามการนำเทคโนโลยีมาใช้มิได้ทำให้ประชาชนทั่วไปซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ตามบริเวณภายนอกกรุงพนมเปญหรือชนบทมีความเป็นอยู่ที่สะดวกสบายขึ้น ทั้งนี้เพราะเทคโนโลยีถูกนำมาใช้เพียงรัฐบาลนักลงทุนชาวฝรั่งเศสและชาวต่างชาติซึ่งส่วนใหญ่พำนักอยู่ที่ย่านสถานทูตราชการและย่านธุรกิจในกรุงพนมเปญเท่านั้น

ปัจจัยทั้งสี่ประการดังกล่าวมานี้เป็นปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้พนมเปญซึ่งเป็นเมืองที่ยังมีลักษณะเป็นท้องถื่นกลายเป็นเมืองที่มีความสำคัญเมืองหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

2. การเปลี่ยนแปลงภายในกรุงพนมเปญ

การเปลี่ยนแปลงภายในกรุงพนมเปญนั้นจะอธิบายในลักษณะที่ว่าพนมเปญเปลี่ยนสถานภาพที่เคยคงอยู่มาเป็นสถานภาพใหม่ ซึ่งเกิดจากปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังที่วิเคราะห์แล้ว โดยสามารถแยกให้เห็นเด่นชัดตามหัวข้อดังนี้คือ การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของกรุงพนมเปญ การเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมือง การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ และการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและวัฒนธรรม เป็นต้น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ

พนมเปญเป็นเมืองที่มีลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ของ ดิน น้ำ มีความสะดวกในการคมนาคมขนส่งทั้งภายในและภายนอกประเทศ เช่น การเดินทางจากจังหวัดต่าง ๆ มายังพนมเปญซึ่งสามารถใช้เส้นทางคมนาคมได้ทั้งทางน้ำและทางบก โดยทางน้ำมีแม่น้ำสายสำคัญ ๆ คือ แม่น้ำโขง แม่น้ำบาสักและแม่น้ำทะเลสาบ รวมทั้งคลองต่าง ๆ ที่ขุดเชื่อมแม่น้ำและสามารถเดินทางจากพนมเปญไปยังนอกประเทศ เช่น เวียดนาม ลาว ไทย เป็นต้น (โปรดดูภาพประกอบ 10 หน้า 97) ซึ่งเป็นพื้นฐานให้เกิดการตั้งหลักแหล่งเป็นชุมชนในบริเวณนี้ตั้งแต่

ปีค.ศ.1434¹และกล่าวได้ว่านอกจากพนมเปญจะมีปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแล้วยังเป็นเมืองที่มีกระบวนการเกิดเมืองตรงตามทฤษฎี Ekistic Model²อีกด้วย กล่าวคือ มีธรรมชาติเป็นรากฐานและมีขอบเขตที่ชุมชนสร้างขึ้นชัดเจนซึ่งทั้งปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงประกอบกับกระบวนการของการเกิดเมืองนั้นเริ่มต้นตั้งแต่สมัยที่ตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสทำให้พนมเปญมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของกรุงพนมเปญในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ผู้วิจัยใช้วิธีศึกษาเปรียบเทียบจากแผนที่ 2 ฉบับ³และได้ใช้เอกสารประกอบการศึกษา⁴ซึ่งจะทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของพนมเปญชัดเจนขึ้น ดังต่อไปนี้

ภาพประกอบ 11 (หน้า 100) แผนที่สังเขปแสดงถึงลักษณะทางกายภาพของพนมเปญในคริสต์ศตวรรษที่15 ซึ่งตรงกับรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ชุมชนบริเวณเมืองพนมเปญตั้งอยู่ บริเวณวัดพนม วัดสังการาม วัดอุณาโลม⁵ ซึ่งอยู่ติดกับแม่น้ำโขง แม่น้ำบาสักและแม่น้ำทะเลสาบ จะเห็นได้ว่าชุมชนดังกล่าวเป็นชุมชนขนาดเล็กกระจายกันอยู่ห่าง ๆ บริเวณด้านตะวันตกของกลุ่มแม่น้ำโขงและริมฝั่งแม่น้ำทะเลสาบขึ้นไปจนกระทั่งถึงบริเวณทะเลสาบเขมร (Tonle Sap Lake)

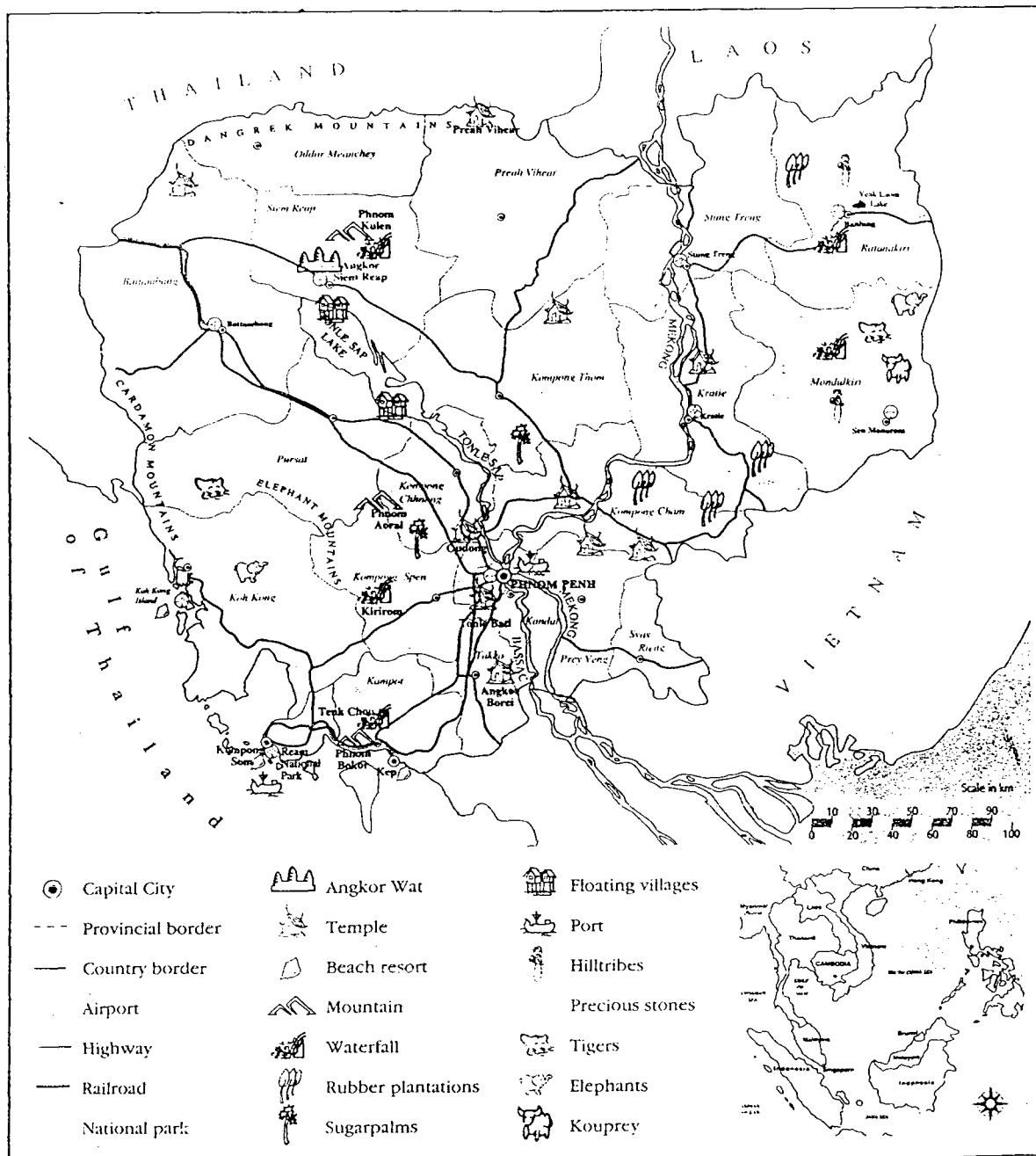
¹ ดังกล่าวไว้ในบทที่ 2

² กระบวนการเกิดเมือง(Urbanization)มีความเกี่ยวข้องกับการตั้งหลักแหล่งหรือถิ่นฐานของมนุษย์ซึ่งคอนสแตนติโนส เอ. ด็อกซิดิส(Constantinos A.Doxidis)ได้เสนอทฤษฎีว่าด้วยการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์(Ekistic Model)ว่าการรวมตัวของมนุษย์ซึ่งมีองค์ประกอบพื้นฐานของการตั้งถิ่นฐานประกอบด้วยธรรมชาติ(Nature)เป็นรากฐานและขอบเขตที่ชุมชนสร้างขึ้นมา คน (Man) สังคม (Society) โครงสร้างทางกายภาพ (Shells) และเครือข่าย (Network) (อ้างใน.ภฤช เพิ่มทันจิตต์. เล่มเดิม.หน้า 33-50.)

³ แผนที่ 2 ฉบับที่ผู้วิจัยนำมาศึกษาได้แก่ แผนที่ ที่ฝรั่งเศสทำขึ้นในปี ค.ศ.1913 ซึ่งร่างโดยเซเคต์ (G.Ceodes) ฉบับหนึ่ง (อ้างใน.Michel Igout.Phnom Penh Then and Now,1993.p.30.)และอีกฉบับหนึ่งพิมพ์ในฝรั่งเศสเมื่อปี ค.ศ.1867.แหล่งเดิม.หน้า 83.

⁴ หนังสือต่าง ๆ เช่นDavid P.Chandler.A History of Cambodia.O.S.printer 1994.Michel Igout.Phnom Penh Then and Now,1993. Michael Vickery.Cambodia,1989. ทวีช สุภาภรณ์. ประวัติศาสตร์ไทย-ขอม-เขมร.พระนคร.มปท.2508.การต่างประเทศ.กระทรวง.กรมการเมือง.กองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้.ภูมิหลังเกี่ยวกับกัมพูชา.พระนคร.มปท.2513. ฯลฯ เป็นต้น

⁵ ปัจจุบันยังคงเป็นบริเวณวัดอุณาโลมซึ่งอยู่ทางด้านเหนือของพระราชวังในกรุงพนมเปญ

ภาพประกอบ 10 แผนที่สังเขปแสดงเส้นทางคมนาคมจากพนมเปญถึงเมืองต่าง ๆ

ทั้งภายในและภายนอกประเทศ

ที่มา : Cambodia. Journey of a lifetime, 1996.

ภาพประกอบ 12 (หน้า 101) คือลักษณะทางกายภาพของพนมเปญ ในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 แสดงให้เห็นถึงการพัฒนาการของกรุงพนมเปญในระบอบที่ฝรั่งเศสปกครองในฐานะรัฐในอารักขา ซึ่งจะเห็นได้ว่า จากชุมชนเล็ก ๆ ได้มีการพัฒนาขึ้นตามลำดับโดยมีขอบเขตการขยายเมืองไปตามริมฝั่งแม่น้ำทางด้านฝั่งทิศตะวันตกและขยายออกไปทางทิศเหนือและทิศใต้ของจตุมุข (Chatumuk) หรือที่ราบสี่ทิศ (Four Faces) ตลอดจนบริเวณริมฝั่งแม่น้ำทะเลสาบซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของแม่น้ำโขง ในปีนี้ฝรั่งเศสสนับสนุนกษัตริย์กัมพูชาโดยได้สร้างพระราชวังขึ้นใหม่และพยายามที่จะวางผังเมืองให้เป็นระเบียบ วางผังและวางแผนสร้างถนนในพนมเปญ เช่น ถนนทอมสัน (ปัจจุบัน คือ ถนนเลขที่ 47) สร้างอาคารต่าง ๆ แบบฝรั่งเศส เช่น กรมทหารเรือ โรงพยาบาล สำนักงานของคริสต์ศาสนิกชนโรมันคาทอลิก จากหลักฐานของนักสำรวจชาวฝรั่งเศสบันทึกว่าบ้านเรือนในพนมเปญหนาแน่นมากตั้งอยู่ตามเส้นทางริมทะเลสาบ นอกจากนี้ยังมีการขุดคลองเชื่อมกับแม่น้ำโขงและแม่น้ำบาสักเพื่อสะดวกในการคมนาคม มีการจัดสร้างสวนสาธารณะบริเวณเขาพนม เป็นต้น และทำทางเดินตลอดจนปลูกต้นไม้สร้างสนามกีฬา (Sport Club) บริเวณถนนที่ 96 และสร้างโรงแรมเพื่อเป็นการปรับปรุงสภาพแวดล้อมและให้ประชาชนได้ออกกำลังกายตลอดจนจัดระเบียบในกรุงพนมเปญ ซึ่งช่วยให้เกิดผลดีต่อสภาพทั่วไปของพนมเปญ กล่าวคือทำให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยย่านธุรกิจการค้าภายในกรุงพนมเปญ ศูนย์กลางของเมืองพนมเปญที่มีประชากรอยู่อาศัยมากกว่าบริเวณอื่น ได้แก่ บริเวณที่เป็นย่านการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าและอื่น ๆ มีการดำเนินกิจการด้านการค้าหนาแน่นขึ้น และอยู่บริเวณทิศตะวันตกของแม่น้ำโขง โดยเฉพาะบริเวณเขาพนม บริเวณตลาดบาสาร์ทไม บริเวณจโรยจางวา บริเวณแม่น้ำบาสักและบริเวณแม่น้ำทะเลสาบ มีชุมชน กระจัดตัวกันอยู่อย่างหนาแน่น มีการจัดระเบียบการจราจร เป็นต้น ทั้งนี้ฝรั่งเศสจัดตั้งองค์กรทางการเมืองของฝรั่งเศส เช่น กระทรวง กรม เป็นต้น และคอยควบคุมดูแลอย่างใกล้ชิด ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ความหนาแน่นของย่านที่พักอาศัย ย่านการค้าทวีมากขึ้นตามเส้นทางคมนาคมหลัก ได้แก่ ทางเหนือ ทางใต้ และทางตะวันตกของแม่น้ำโขง อย่างไรก็ตามเนื่องจากการขยายตัวของพนมเปญขยายไปตามแนวเส้นทางคมนาคมย่อมก่อให้เกิดปัญหาตามมาคือในกรณีที่ความเจริญเกิดขึ้นเฉพาะบริเวณที่อยู่ใกล้เส้นทางคมนาคมเท่านั้น ส่วนพื้นที่ที่อยู่ห่างออกไปทางด้านหลังของเส้นทางคมนาคมจะถูกละเลยและไม่ได้เมืองพนมเปญจะวางผังเฉพาะบริเวณที่อยู่ใกล้เส้นทางคมนาคมเท่านั้น

สิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงในกระบวนการพัฒนาเมืองพนมเปญทางกายภาพ คือ การใช้ที่ดินในพนมเปญเพื่อกิจกรรมต่างๆ เช่น การใช้ที่ดินเพื่อการปลูกสร้างที่อยู่อาศัย การค้า

การบริการ การสาธารณสุขปโภค ตลอดจนการพักผ่อนหย่อนใจ การเพิ่มหรือการขยายการใช้ที่ดิน มักจะเริ่มต้นจากการขยายการใช้ที่ดินเพื่อที่อยู่อาศัยเมื่อประชากรในพนมเปญเพิ่มจำนวนมากขึ้น จากนั้นจึงส่งผลกระทบตามมาด้วยความต้องการที่ดินเพื่อกิจกรรมอื่น ๆ ต่อเนื่องกันไป สำหรับใน กรุงพนมเปญนั้น การแยกย่านที่อยู่อาศัยกับย่านซึ่งไม่ใช่ที่อยู่อาศัยไม่อาจชี้ชัดลงไปได้ เนื่องจากที่ดินเพื่อประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ภายในชุมชนเมืองซึ่งเป็นย่านพาณิชยกรรมยังปะปนกับย่านที่อยู่อาศัย ขณะเดียวกันนั้นก็มีโรงงานอุตสาหกรรมรวมอยู่ด้วย อย่างไรก็ตามย่านที่ประกอบธุรกิจการค้าได้กระจุกตัวเป็น กลุ่มใหญ่อยู่กลางใจเมืองพนมเปญโดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณตลาดบาซาร์ทไม บริเวณถนนมณีนีวงศ์ บริเวณเขาพนม บริเวณบึงเกาะ และบริเวณจโรยจางวา เป็นต้น รวมถึงถนนแยกต่าง ๆ นั้น การใช้ ที่ดินบริเวณนี้จะใช้เพื่อสร้างสถานที่ราชการ สถานศึกษา วัด โบสถ์ มัสยิด อยู่ในลักษณะกระจายทั่วไปในเขตเมืองพนมเปญดังปรากฏในภาพประกอบ 9 และ 13

สรุปได้ว่าการศึกษารูปภาพประกอบที่ 9 (หน้า 93) ทำให้เห็นถึงการพัฒนาเมืองพนมเปญจากสมัยสมเด็จพระนารายณ์ซึ่งเป็นชุมชนเล็กอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขง แม่น้ำบาสักและแม่น้ำทะเลสาบเมื่ออยู่ภายใต้อารักขาของฝรั่งเศส (ค.ศ.1876-1958) มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพดังนี้

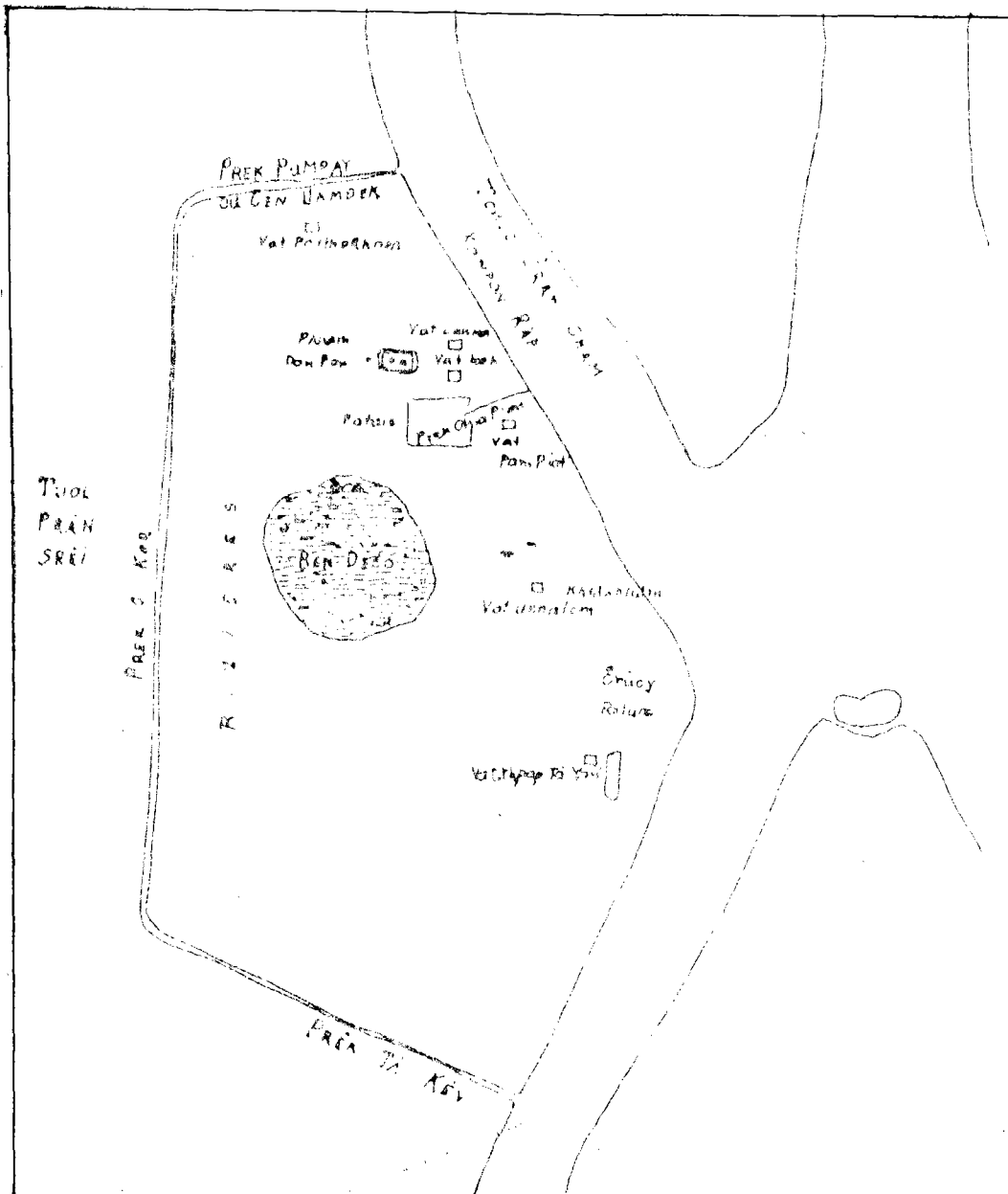
ค.ศ.1876 การพัฒนาทางกายภาพของกรุงพนมเปญ มีขอบเขตอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขง แม่น้ำบาสัก แม่น้ำทะเลสาบ ตัวเมืองพนมเปญขยายออกไปทางทิศตะวันตกของแม่น้ำโขงและขยายเมืองออกไปทางทิศเหนือและทิศใต้ตามแนวแม่น้ำ

ค.ศ.1885 มีการพัฒนาเพิ่มขึ้นและมีขอบเขตอยู่บริเวณแม่น้ำทั้ง 3 สาย ซึ่งในปี ค.ศ.1885 มีการพัฒนาบริเวณด้านทิศตะวันตกมากกว่าที่จะขยายไปทางทิศเหนือและใต้ มากกว่า ปี ค.ศ.1876

ค.ศ.1910 มีการพัฒนาทางกายภาพของกรุงพนมเปญขยายขอบเขตกว้างไปจากปี ค.ศ.1885 สังเกตได้ว่ามีประชากรจำนวนมากอาศัยอยู่ในกรุงพนมเปญ

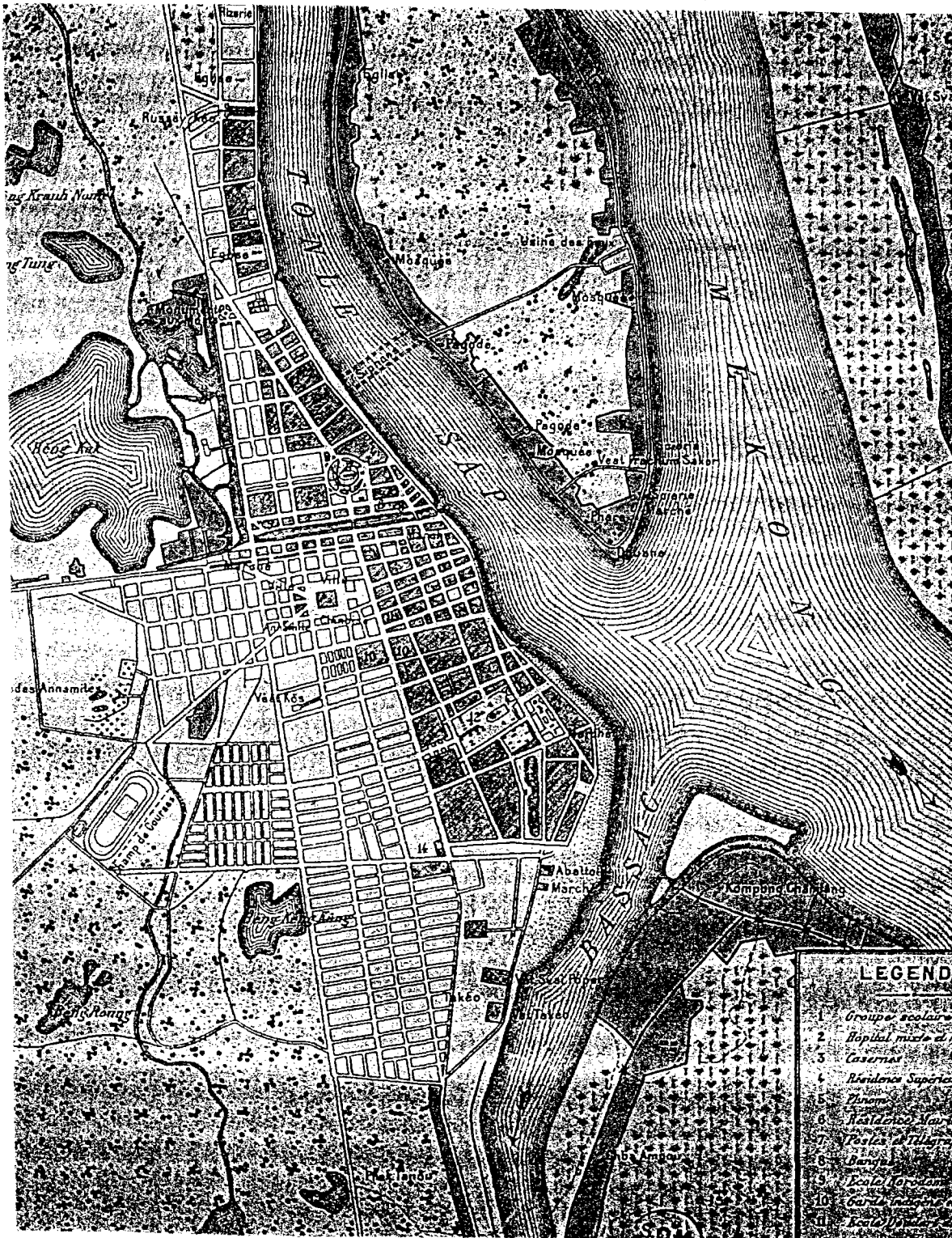
ค.ศ.1922-ค.ศ.1958 มีการพัฒนาทางกายภาพของกรุงพนมเปญขยายขอบเขตกว้างมากขึ้นทุก ๆ ปี โดยเฉพาะในปี ค.ศ.1958 มีประชากรอยู่ในกรุงพนมเปญมากขึ้นทำให้การใช้ที่ดินขยายออกไปกว้างขวางมาก แต่จะสังเกตได้ว่าจะอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำหรือไม่ไกลจากแหล่งน้ำไม่มากนักเกินไป ทั้งนี้เพราะประชากรจำเป็นต้องใช้น้ำเพื่อการดำรงชีวิต เช่น ใช้ในการบริโภค ใช้ในการกสิกรรม และอุตสาหกรรม เป็นต้น

ส่วนภาพประกอบ 13 (หน้า 103) ลักษณะทางกายภาพของกรุงพนมเปญที่ได้รับการพัฒนาแล้ว ด้วยการวางผังเมืองโดยฝรั่งเศสจึงทำให้เห็นส่วนสำคัญ ๆ ของพนมเปญชัดเจนยิ่งขึ้น เช่น ที่ตั้งของพระราชวัง วัดพนม วัดต่าง ๆ และมัสยิด เป็นต้น นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึง

ภาพประกอบ 11 แผนที่สังเขปแสดงสถานที่ตั้งพนมเปญในคริสต์ศตวรรษที่ 15

ที่มา : Michel Igout. Phnom Penh Then and Now, 1993. หน้า 30

ภาพประกอบ 12 แผนที่สังเขปแสดงถึงการพัฒนากายภาพ ซึ่ง ฝรั่งเศสได้มีการวางแผนการพัฒนาด้วยการสร้าง พระราชวัง บ้านและร้านค้า ให้อยู่ตามแนวนอนสายหลักของหมู่บ้าน
 ที่มา : Michel Igout. Phnom Penh Then and Now. 1993. หน้า 85

ระบบคมนาคมภายในพนมเปญ ซึ่งขอบเขตของการพัฒนาบริเวณที่ตั้งของสถานที่ดังกล่าวทาง
ด้านทิศตะวันตกของแม่น้ำโขงทั้งสิ้น

การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ ทำให้พนมเปญกลายเป็นเมืองที่มีลักษณะที่เรียกว่าเอกนคร
(Primate City) ซึ่งมีความสำคัญหลายประการ คือ เป็นเมืองที่มีศูนย์กลางทางการเมือง ยุทธศาสตร์
เศรษฐกิจ การศึกษาและสังคม กรุงพนมเปญสามารถขยายตัวอย่างรวดเร็ว ซึ่งการขยายตัวดังกล่าว
นี้จะเจริญเติบโตเฉพาะในกรุงพนมเปญเท่านั้น จึงทำให้มีปัญหาเกิดขึ้น เช่น ทำให้กรุงพนมเปญมี
ปัจจัยดึงดูดชาวชนบทย้ายถิ่นโดยเฉพาะอย่างยิ่งปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ อันได้แก่ การทำมาหากิน
ผิดเคือง การทำไร่ไถนาซึ่งต้องพึ่งพาดินฟ้าอากาศ ทำให้ขาดหลักประกันที่แน่นอน การไม่มีงาน
ทำ จึงอพยพย้ายถิ่นเข้ามาในกรุงพนมเปญ ทำให้เกิดการแออัด ประชากรเพิ่มขึ้น ซึ่งปัญหาดัง
กล่าวเกิดขึ้นแล้วในกรุงพนมเปญ และมีแนวโน้มที่จะเกิดปัญหาล้ำกับกรุงเทพ ฯ ได้แก่ ปัญหา
ด้านที่อยู่อาศัย เกิดแหล่งสลัม การไม่มีงานทำ ปัญหาอาชญากรรม โสเภณี การจราจรติดขัด
อากาศเสียและน้ำเน่า เป็นต้น ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้จะเพิ่มขึ้นตามลำดับหากปราศจากการวางแผน
แก้ไขปัญหามือเมืองที่มีประสิทธิภาพและทันทั่วถึง

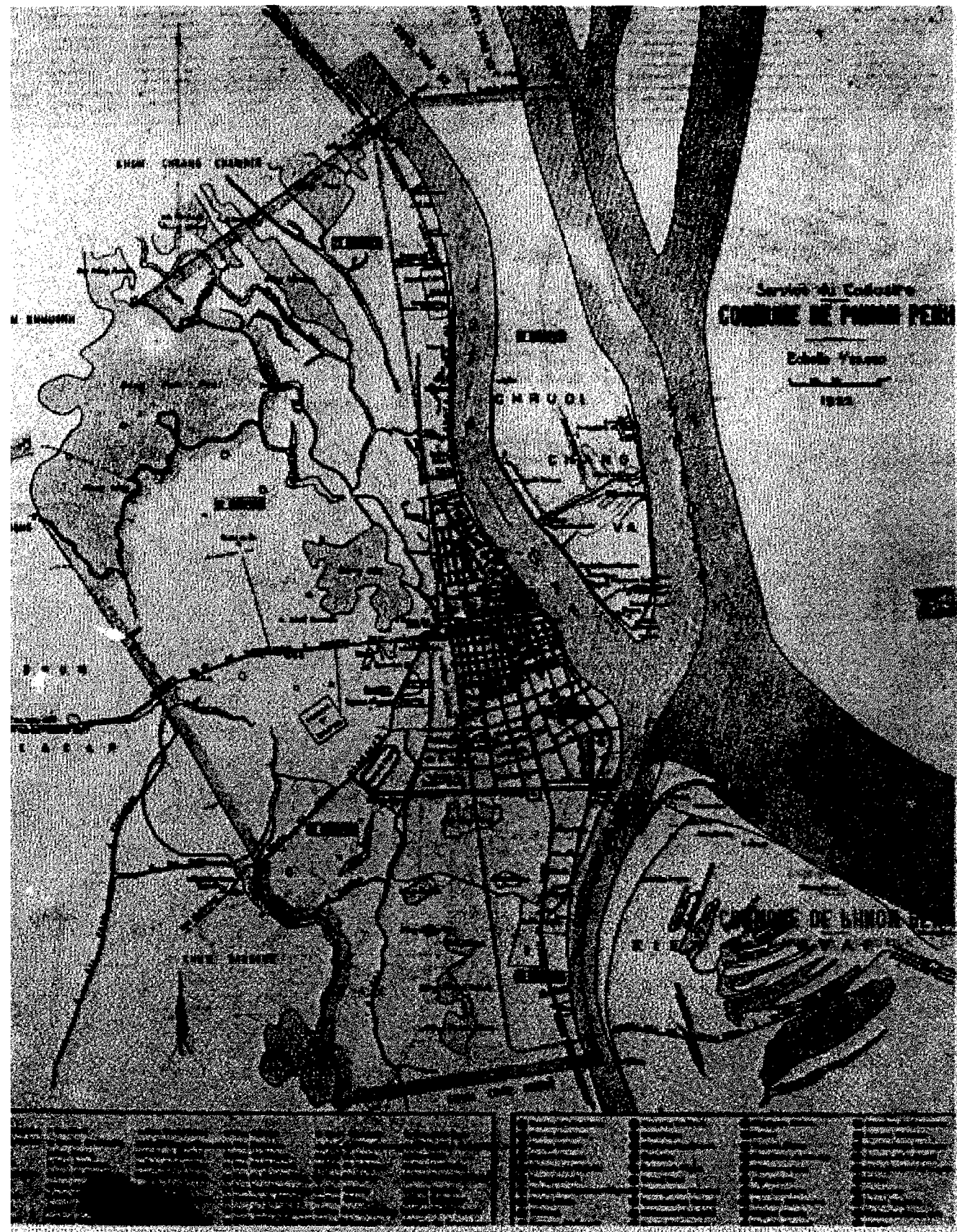
2.2 การเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมือง

การก่อตัวของชุมชนเมือง ไม่ใช่เป็นเพียงปรากฏการณ์ธรรมชาติอันเนื่องมาจากการ
เพิ่มของประชากรเท่านั้น สิ่งที่เป็นองค์ประกอบสำคัญประการหนึ่ง ได้แก่ องค์การทางการเมืองซึ่ง
มีบทบาทที่ทำให้พื้นที่ธรรมชาติส่วนใหญ่กลายเป็นพื้นที่เมือง ดังจะเห็นได้จากเมื่อฝรั่งเศสผนวก
กัมพูชาเป็นรัฐในอารักขาใน ปี ค.ศ.1863 จุดมุ่งหมายสำคัญประการหนึ่งของฝรั่งเศสนั้นได้แก่
เรื่องเศรษฐกิจ แต่การที่จะควบคุมปัจจัยการผลิตซึ่ง ได้แก่ แรงงาน ที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติ
ได้นั้นจะต้องมีอำนาจทางการเมืองรองรับ

ฝรั่งเศสจึงทำการปกครองกัมพูชา อย่างไรก็ดีตามถึงแม้ว่าอำนาจการบริหารการ
ปกครองจะถูกดึงมาอยู่ที่ผู้สำเร็จราชการอินโดจีน แต่เนื่องจากฝรั่งเศสปกครองกัมพูชานานถึง 90
ปี ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองเป็นหลายระบบ โดยสรุปได้ดังนี้

ก่อนปี ค.ศ.1887 ฝรั่งเศสมอบให้เรสิเดนต์ เดอ ฟรังส์ (Resident de France) คอย
ควบคุมสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ กษัตริย์แห่งกัมพูชา

ค.ศ.1887 ฝรั่งเศสทำการรวมรัฐในอารักขาและอาณานิคมในอินโดจีนของฝรั่งเศส
โดยจัดเป็นสหภาพอินโดจีน อำนาจการบริหารสูงสุดอยู่ที่บุคคลเพียงคนเดียวเรียกว่า ผู้สำเร็จ
ราชการทั่วไป

ภาพประกอบ 13 แผนที่สังเขปแสดงถึงศูนย์รวมสถานที่สำคัญ ซึ่งฝรั่งเศสได้มีการวางผัง
ไว้ในพนมเปญ

ที่มา : Michel Igout, *Phnom Penh Then and Now*, 1993. หน้า 82.

แห่งอินโดจีน มีสภาสูงเป็นองค์การช่วยเหลือให้คำแนะนำและมีเรติเคนท์ เยนรัล แห่งแคว้นเขมร เป็นผู้ปกครองแคว้นเขมร

ค.ศ.1889 ได้เปลี่ยนระบบปกครองใหม่ตามกฎหมายีกาลวันที่ 9 พฤษภาคม 1889 โดยยุบตำแหน่งเรติเคนท์ เยนรัล แล้วจัดตั้งผู้ครองแคว้นขึ้นใหม่เพื่อผู้ครองแคว้นซึ่งเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสมีภาระหน้าที่เฉพาะแคว้นของตน เช่น แคว้นโคชินไชน่า อันนัม ดังเกียและแคว้นเขมร ต่างก็มีเรติเคนท์ ซูเปริเออร์เป็นผู้ปกครองอยู่ภายใต้บังคับบัญชาของผู้สำเร็จราชการทั่วไปแห่งอินโดจีน

ฝรั่งเศสยอมให้กษัตริย์กัมพูชาดำรงตำแหน่งสัญลักษณ์ของประเทศแต่ไม่มีอำนาจในการบริหาร อำนาจการบริหารประเทศถูกถ่ายโอนมาอยู่กับผู้สำเร็จราชการอินโดจีนโดยมีสายการบังคับบัญชาขึ้นโดยตรงต่อรัฐบาลกลาง ส่วนผู้สำเร็จราชการอินโดจีนติดต่อทางรัฐมนตรีว่าการกระทรวงอาณานิคม สำหรับการติดต่อกับเจ้าหน้าที่การทูตหรือกงสุลฝรั่งเศสต่าง ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงไถลนั้น ผู้สำเร็จราชการอินโดจีนติดต่อโดยตรงได้เอง แต่ผู้สำเร็จราชการอินโดจีนไม่มีสิทธิที่จะเจรจาทางการทูต นอกจากจะได้รับอนุญาตจากรัฐบาลกลางก่อน(โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 3)

การปกครองของฝรั่งเศสที่ผ่านมามีได้ราบรื่นทั้งหมด เนื่องจากมีชาวเขมรที่แสดงปฏิกิริยาต่อต้านฝรั่งเศส เช่น กบฏวัง กบฏผู้มีบุญ (ดังกล่าวในบทที่ 3) เป็นต้น การเกิดกบฏต่อเนื่องกัน ทำให้ฝรั่งเศสทำการปฏิรูปโครงสร้างการปกครองกัมพูชา ซึ่งผลของการปฏิรูปทำให้ฝรั่งเศสมีอำนาจเพิ่มขึ้นในกัมพูชาโดยลงไปปกครองถึงระดับล่าง ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองโดยฝรั่งเศสมีฐานะเจ้าอาณานิคมอย่างแท้จริง

2.3 การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ

เมื่อฝรั่งเศสเข้ายึดครองกัมพูชาเมื่อปีค.ศ.1865 เป็นต้นมา พนมเปญมีการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจไปจากเดิมซึ่งเห็นได้อย่างชัดเจน กล่าวคือเริ่มด้วยการที่ฝรั่งเศสได้เปลี่ยนแปลงระบบการคมนาคมสื่อสารในกรุงพนมเปญ โดยมุ่งหมายที่จะใช้พนมเปญเป็นศูนย์กลางการติดต่อกับเมืองต่าง ๆ ภายในประเทศและขยายสู่เวียดนาม ลาวและยูนนานซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของประเทศจีน มีการวางแผนการขยายเมืองแบบตะวันตก เช่น ขุดคลองรอบเมือง วางแผนการสร้างถนนในกรุงพนมเปญเช่น ถนนโรคม ถนนมณีนวศ์ สร้างสะพานเชื่อมต่อเพื่อติดต่อระหว่างชุมชนในพนมเปญ เช่น สะพานมณีนวศ์ (Manevong Bridge) สะพานนาค (Naga Bridge) สะพานราชทรัพย์ (Treasury Bridge)สร้างตลาด ท่าเรือ สถานีรถไฟ ไปรษณีย์ เป็นต้น เพื่อสะดวกในการขนส่งและการสื่อสารนอกจากนี้ฝรั่งเศสต้องการที่จะสร้างทางรถไฟบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง

ในเขตแดนของไทยโดยให้นาย ดูเมอร์ (Paul Doumer)¹ ได้เจรจากับฝ่ายไทย เมื่อปี ค.ศ.1901 ว่า ต้องการที่จะให้ไทยกับอินโดจีนของฝรั่งเศสมีทางรถไฟติดต่อกัน² ต่อมาในปี ค.ศ.1903 รัฐบาลฝรั่งเศสได้เสนอต่อรัฐบาลไทยอย่างเป็นทางการถึงการสร้างทางรถไฟ ผู้ที่สานโครงการต่อจากนายดูเมอร์ คือ นายโบ (Paul Beau)³ กล่าวคือ ในเดือนเมษายน ค.ศ.1903 รัฐบาลฝรั่งเศสเสนอที่จะเข้ามาทำทางรถไฟในฝั่งขวาแม่น้ำโขง แต่ไม่ได้บอกแน่นอนว่าบริเวณใด ต่อมาในเดือนพฤษภาคมปีเดียวกันได้เสนอต่อรัฐบาลไทยอีกโดยจะขอทำทางรถไฟในฝั่งขวาแม่น้ำโขง และขอที่ดิน 7 แปลงบริเวณฝั่งขวาแม่น้ำโขง ได้แก่ เชียงคาน หนองคาย ไชยบุรี ปากน้ำคำ (ทั้งฝั่งซ้ายและขวา) มุกดาหาร เขมราฐ ปากน้ำมูล (ทั้งฝั่งซ้ายและขวา) และได้เสนอต่อรัฐบาลไทยว่า รัฐบาลฝรั่งเศสต้องการสร้างทางรถไฟสายพระตะบอง-พนมเปญ⁴ ซึ่งฝรั่งเศสให้เหตุผลกับไทยว่าเหตุที่ฝรั่งเศสต้องการมาสร้างทางรถไฟบริเวณดังกล่าวซึ่งอยู่ในดินแดนของไทยก็เพราะบริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงของฝรั่งเศสเต็มไปด้วยภูเขาก่อให้เกิดการยากที่จะทำทางรถไฟผ่านส่วนพื้นที่ทางขวาทำได้ง่ายกว่า และประโยชน์ที่ฝรั่งเศสจะได้ ก็คือ ประโยชน์ทางการค้า ซึ่งฝรั่งเศสเห็นว่าฝ่ายไทยก็จะได้ประโยชน์

¹เป็นผู้ว่าราชการอินโดจีน (Governor-General of Indochina) ระหว่างปี ค.ศ.1879-1902

²นายดูเมอร์ไม่ได้เสนอต่อรัฐบาลไทยอย่างเป็นทางการและไม่ได้กล่าวถึงรายละเอียดในเรื่องนี้ เป็นต้นว่า จะทำทางเชื่อมบริเวณใด ใครเป็นผู้สร้าง เป็นต้น เรื่องนี้จึงไม่ได้นำมาเป็นปัญหาและการพิจารณา

(อ้างใน.กชช.ร.5 ฝ.1/49.กรมหลวงเทวะวงศัวโรปการ.ร.5 ที่ 32 /6468) 2 ค.ศ.1901.

³นายโบเป็นผู้ว่าราชการอินโดจีน (Governor-General of Indochina) ต่อจากนายดูเมอร์ คือ ระหว่าง ค.ศ.1902-ก.พ.1907)

บริเวณที่เกี่ยวข้องกับปัญหาการสร้างทางรถไฟ มี 2 บริเวณด้วยกัน คือ

1.พระตะบอง ฝรั่งเศสต้องการสร้างทางสายพระตะบอง-พนมเปญ

2.ฝั่งขวาแม่น้ำโขง ตอนแรกไม่ปรากฏแน่ชัดว่าฝรั่งเศสต้องการบริเวณใด ในเวลาต่อมาจึงทราบว่าบริเวณตั้งแต่จำปาศักดิ์ถึงหลวงพระบางฝั่งขวา

⁴กองบรรณาธิการ.กต.แฟ้ม 2.6 ม้วน 5.H.E.Phya Suriya H.R.H Prince. Tavawongse

Tel.Paris 21st May 1903

ทางด้านการค้าจากการสร้างทางรถไฟครั้งนี้เช่นกัน¹

จะเห็นได้ว่า การที่ฝรั่งเศสต้องการสร้างทางรถไฟบริเวณดังกล่าวโดยให้เหตุผลว่า เพื่อประโยชน์ทางการค้าของฝรั่งเศส เป็นต้นว่า เป็นเส้นทางลำเลียงสินค้าในราคาถูก และถ้าสร้างได้ก็จะใช้ประโยชน์ในการขนถ่ายสินค้าได้ทุกฤดูกาลแต่ฝ่ายไทยปฏิเสธข้อเสนอของฝรั่งเศส เพราะเห็นว่าการที่ฝรั่งเศสขอทำทางรถไฟฝั่งขวาแม่น้ำโขงและขอที่ดิน 7 แปลงในฝั่งขวาแม่น้ำโขงนั้น ฝ่ายไทยเป็นฝ่ายเสียเปรียบ และสาเหตุที่ฝรั่งเศสต้องการเช่นนั้น น่าจะเป็นเพราะฝรั่งเศสต้องการมีอำนาจเหนือที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงทั้งหมด²และประโยชน์อื่นๆ อีกซึ่งพระยาสุริยานุวัตร³ปฏิเสธอย่างเด็ดขาด พร้อมให้เหตุผลว่า

“...ผลประโยชน์ทางการค้าของกรุงสยามไม่มีทางนี้เลย และถึงจะมีก็ไม่มีอีกเท่าใดต่อไปภายภาคหน้าก็คงไม่ยอมให้ทำอยู่เองเพราะเกรงว่าฝรั่งเศสจะยกขึ้นเป็นเหตุจะเอาวัลเลย์ (Valley) แม่น้ำโขง เสียแล้ว ยังมีเหตุร้ายต่าง ๆ กระจุกรวมกันซึ่งอาจจะเกิดขึ้นได้เพราะให้เอาเวนเบตต์ต่างประเทศเข้ามาทำทางรถไฟในแผ่นดินนั้นอีกเป็นอันมาก ถ้ายอมให้ฝรั่งเศส ก็เท่ากับที่จะได้รับเอาความลำบากทั้งหลายมาแบกหามไว้อีก...ข้าพระพุทธเจ้าไม่อาจให้มีรถไฟแบบจูเรียเกิดขึ้นในกรุงสยามอีกเท่าที่นั้น มิได้แต่เท่านั้นเอาเวนเบตต์อังกฤษได้ขอต่อสายรถไฟเข้ามาทางทิศตะวันตก รัฐบาลสยามก็ยืนยันไม่ยอมตลอดมา ถ้าต่อไปสยามให้ฝรั่งเศส คงจะขัดอังกฤษไม่ได้ เกิดมีรถไฟของเขาเวนเบตต์ต่างประเทศขึ้นชนากับข้าชวา และแล้วก็ไม่มีความสุขกันเท่าที่นั้น....แลเห็นว่าฝรั่งเศสจะมุ่งประโยชน์เพื่อใช้เส้นทางรถไฟนี้เป็นประโยชน์ในการทำสงคราม”

¹ กองบรรณสาร.กต.แฟ้ม 2.6 ม้วน 5.พระยาสุริยานุวัตร-กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรโปการที่ 24 พ.ค.122 (1903)

² กจข..5ฝ.19/6.พระยาสุริยานุวัตร-กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรโปการ.ที่ 23 15 พ.ค 122(1903)

³ แหล่งเดิม.

⁴ พระยาสุริยานุวัตร ได้รับมอบหมายให้เป็นตัวแทนของไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 (โปรดอ่านรายละเอียดใน.สุวิทย์ ชีรสอวัต.เล่มเดิม.หน้า 326-332.)

ผลของการเจรจาในเรื่องการสร้างทางรถไฟปรากฏอยู่ในสัญญาระหว่างกรุงสยามกับฝรั่งเศสลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ.122 ข้อ 8 วรรค 1,2 และ 4 กับข้อ 9 วรรคแรก¹ ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้

1 ฝรั่งเศสได้รับอนุญาตให้ใช้ที่ดิน 7 แห่งเพื่อสร้างทางรถไฟ ที่เชียงคาน ไชยบุรี ปากน้ำท่า (ฝั่งขวาหรือฝั่งซ้าย) มุกดาหาร เขมราฐ และปากน้ำมูล (ฝั่งซ้ายหรือฝั่งขวา)

2 รัฐบาลทั้งสองจะร่วมกันสร้างทางรถไฟสายพระตะบอง-พนมเปญ โดยต่างคนต่างสร้างในเขตของตนหรือจะให้บริษัทร่วมไทย-ฝรั่งเศส สร้างก็ได้

3 รัฐบาลทั้งสองจะสร้างทางสายจำปาศักดิ์ - หลวงพระบาง

กล่าวโดยสรุปในเรื่องการสร้างทางรถไฟในที่สุดฝรั่งเศสทำสำเร็จซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นใคร ๆ รู้ว่าดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงอยู่ในเขตอิทธิพลของฝรั่งเศสทั้งทางพฤตินัยและนิตินัย ถึงแม้ว่าฝรั่งเศสจะไม่เคยได้สร้างทางรถไฟตามที่ระบุไว้ในสัญญาเลยก็ตาม

การพัฒนาด้านคมนาคมของฝรั่งเศสดังได้กล่าวมาแล้ว ส่งผลให้ฝรั่งเศสขนย้ายทรัพยากรและตลาดการค้าแรงงานที่เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งในการผลิตในสังคมซึ่งพัฒนาจากกรกสิกรรมเป็นเกษตรกรรมได้สะดวกขึ้น การขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสในครั้งนี้ ทำให้พนมเปญกลายเป็นศูนย์กลางการคมนาคมทางรถไฟรวมทั้งถนนหนทางที่มีเครือข่ายไปยังจังหวัดต่าง ๆ มีสถานีรถไฟกลางเขมินเคอเฟอคูอมโบดจ์ (Chemins de Fer du Combodge.) ตั้งอยู่ที่มหาพาเซียทิปปาเต (Moha Pracheathippatay) ในกรุงพนมเปญ² ซึ่งเป็นสถานีเดียวที่ผู้โดยสารรถไฟจะเดินทางไปยังจังหวัด ต่าง ๆ ภายในประเทศ

นอกจากจะมีการพัฒนาทางด้านคมนาคมขนส่งแล้ว ทางด้านการค้าภายในพนมเปญมีการเปลี่ยนแปลงจากการผลิตเพื่อยังชีพเป็นการผลิตเพื่อการค้า เป็นต้นว่ามีนโยบายสร้างเมืองแบบทันสมัย โดยการสร้างอาคารด้วยอิฐและมีหลังคามุงด้วยกระเบื้อง เช่น การสร้างสำนักงานต่าง ๆ จัดเก็บภาษีสินค้า มีร้านค้าของชาวจีนสร้างขึ้นบริเวณริมแม่น้ำโขง จนเริ่มเป็นถนนสายเศรษฐกิจที่สำคัญสายหนึ่งในพนมเปญ จึงเห็นได้ว่ากรุงพนมเปญมีการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างมาก การค้าบริเวณแม่น้ำโขงและบริเวณทะเลสาบเขมรพัฒนาขึ้นตามลำดับ มีการสร้างตลาดขนาดใหญ่

¹ โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก (หนังสือสัญญาระหว่างกรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศส ทำเมื่อวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ.122.)

² ตระกูล มีชัย. คู่มือการลงทุนในอินโดจีน. ม.ป.ป. หน้า 272.

³ Michel Igout. op.cit. p.8.

(Central Market) เรียกว่าบารุชาทไมเพื่อรองรับทรัพยากรที่เป็นวัตถุดิบจากเมืองต่าง ๆ และจากโคชินไชน่าเพื่อส่งไปยังแหล่งผลิตและนำสินค้าจากแหล่งผลิตกลับมาจำหน่าย ยังอาณานิคมโดยฝรั่งเศสสร้างถนนรองรับไว้แล้ว

การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจก่อให้เกิดผลพวงต่อกัมพูชาคือมีการพัฒนาระบบเศรษฐกิจของประเทศแบบตะวันตก ทำให้เกิดการจัดการเกี่ยวกับการเงิน การคลัง การพาณิชย์และการคมนาคมอย่างเป็นระบบ พนมเปญกลายเป็นเมืองที่ทันสมัยงดงามด้วยอาคารต่าง ๆ ซึ่งศิลปกรรมแบบตะวันตกอันเห็นได้เด่นชัดในลักษณะทางกายภาพ การวางผังเมืองที่เป็นระเบียบอันเป็นพื้นฐานของกรุงพนมเปญปัจจุบันแต่การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพที่เกิดขึ้นเป็นไปเพื่ออำนวยความสะดวกให้กับฝรั่งเศส อำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจอย่างแท้จริงตกอยู่ในกลุ่มชาวฝรั่งเศสซึ่งมีจิตใต้สำนึกของความเป็นเจ้าอาณานิคม เช่น การสร้างอาคารที่ทำการของเรสิดเอนท์ไปรษณีย์และถนนต่าง ๆ เพื่อเป็นการติดต่อดสื่อสารเพื่อให้ได้ประโยชน์ต่อการเก็บภาษีบ้าง การวางแผนงานอื่น ๆ บ้าง แต่การพัฒนาที่เกิดขึ้นต่อมา ทำให้เกิดปัญหาสังคมแก่กัมพูชาในเวลาต่อมา เช่น เมื่อฝรั่งเศสนำช่างพารามาปลูกในกัมพูชาและใช้แรงงานจีนปลูกยาง ฉะนั้นการที่ฝรั่งเศสนำชาวต่างชาติ เช่น ชาวจีนและชาวเวียดนามเข้ามาทำงาน อนุญาตให้ทำค้าเพราะชาวต่างชาติทั้งสองมีความชำนาญมากกว่าคนเขมร นอกจากนี้ฝรั่งเศสต้องการจะระบายผลเมืองในอินโดจีนซึ่งเป็นปัญหาอยู่ในขณะนั้นรวมทั้งสามารถคุ้ยปฏิบัติต่อต้านฝรั่งเศสโดยชาวกัมพูชา ผลที่เกิดขึ้นทำให้การจ้างแรงงานตกอยู่ในหมู่ชาวต่างชาติ เป็นต้น

ในปี ค.ศ.1884 มีการปรับปรุงระบบบริหารของพนมเปญโดยกำหนดขอบข่ายการบริหารและองค์การจัดการด้านการคลังในพนมเปญ ยกเลิกระบบผูกขาดในการครอบครองที่ดินของกษัตริย์¹ จะเห็นได้ว่าฝรั่งเศสลิครอนอำนาจกษัตริย์กัมพูชามากขึ้นจนหมดอำนาจในการบริหารประเทศไปในที่สุด ฝรั่งเศสเข้มงวดเกี่ยวกับเรื่องการจัดเก็บภาษีโดยรัฐบาลฝรั่งเศสที่ทำการปกครองอินโดจีนได้วางหลักการเก็บภาษีได้ 2 ชนิด คือ ภาษีทางตรงซึ่งจะเป็นภาษีที่รัฐบาลเก็บจากประชาชนโดยตรงและเก็บเป็นประจำปี เช่น ภาษีส่วนบุคคล เป็นต้น เงินที่เก็บได้จากภาษีชนิดนี้รวมเป็นงบประมาณของรัฐบาลกัมพูชา ส่วนภาษีทางอ้อมนั้นรัฐบาลจะเก็บจากรัฐวิสาหกิจ

¹ op.cit.p.8.

² แต่เดิมการเช่าที่ดิน การซื้อขายที่ดินเป็นอำนาจของกษัตริย์เท่านั้น (อ้างใน.Michel Igout. Phnom Penh Then and Now,1993.)และหลังจากนั้น ฝรั่งเศสเข้าควบคุมทั้งหมดการเสียภาษีต้องเสียให้แก่เจ้าหน้าที่ฝรั่งเศส

ภาษีศุลกากร ภาษีในการอุปโภคสิ่งของทั่ว ๆ ไป เป็นต้น ภาษีทางอ้อมนี้รวบรวมเป็นเงินงบประมาณของอินโดจีน ซึ่งเมื่อพิจารณาเรื่องของภาษีพบว่าฝรั่งเศสได้นำภาษีส่วนหนึ่งของกัมพูชาไปใช้จ่ายในการบริหารอินโดจีน เช่น ในปีค.ศ.1920 ฝรั่งเศสจัดเก็บภาษีข้าวโดยเจ้าหน้าที่ท้องถิ่น แทนที่จะให้เจ้าหน้าที่จากพนมเปญเป็นผู้เก็บ ซึ่งเป็นไปอย่างยุติธรรมคือ ทำได้น้อยก็เสียภาษีน้อย ทำได้มากก็เสียภาษีมากตามอัตราที่กำหนด ต่อมาในปี ค.ศ. 1923 ฝรั่งเศสเพิ่มบทบาทเข้าไปมีอำนาจในศาลท้องถิ่นด้วยการจัดเก็บภาษีเองโดยไม่ใช้เจ้าหน้าที่ท้องถิ่นเป็นผู้ดำเนินการ ซึ่งการกระทำดังกล่าวไม่ได้คำนึงว่าจะทำได้มากน้อยเพียงใดก็ต้องเสียภาษีให้แก่ฝรั่งเศสตามกำหนดที่ฝรั่งเศสต้องการ นอกจากนี้ฝรั่งเศสยังทำการผูกขาดสิ่งผลิต บางชนิด เช่น เกลือ ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิตประจำวันของชาวกัมพูชา จึงทำให้ชาวกัมพูชาไม่พอใจและนำไปสู่ความไม่สงบในกัมพูชาในรูปของกบฏต่าง ๆ ตลอดจนนำไปสู่ขบวนการชาตินิยมในที่สุด

2.4 การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

การศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและวัฒนธรรม ผู้วิจัยได้นำกรอบความคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคม หน้าที่ของสถาบันในสังคมมาศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมในกัมพูชา ดังนี้

ก. โครงสร้างของสังคม

การจัดระเบียบสังคมของเขมรซึ่งแต่เดิมเป็นแบบจารีตประเพณี โดยแบ่งคนออกเป็น 2 กลุ่มคือ กลุ่มที่เป็นผู้ปกครองและกลุ่มที่อยู่ภายใต้การปกครอง การจัดหน่วยงานทางสังคมดั้งเดิมของพนมเปญจึงมีลักษณะคล้ายกับสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นซึ่งมีลักษณะดังนี้

พระมหากษัตริย์เป็นประมุขอยู่ในฐานะสูงสุดของสังคมคือเป็นเจ้าแผ่นดินมีอำนาจในการกำหนดความเป็นไปของสังคมทำให้พระองค์เป็นศูนย์รวมของสังคมที่แวดล้อมไปด้วยพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางซึ่งเป็นชนชั้นปกครองที่ได้รับมอบอำนาจจากพระมหากษัตริย์ให้มีหน้าที่บังคับบัญชาตลอดหลั่นกันตามความสำคัญของตำแหน่งหน้าที่และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ส่วนคนที่อยู่ภายใต้การปกครองซึ่งได้แก่ คนสามัญจะต้องรับทำงานตามหน้าที่และในด้านการเป็นทหารด้วย ผู้ที่อยู่ต่ำสุด คือ พวกทาส

เมื่อฝรั่งเศสยึดครอง สิ่งที่เปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด คือ อำนาจของพระมหากษัตริย์ซึ่งเคยมีอำนาจสูงสุดของประเทศถูกถ่ายโอนไปเป็นของฝรั่งเศส บทบาทและหน้าที่ของขุนนางลดน้อยลง ส่วนคนที่อยู่ภายใต้การปกครองซึ่งได้แก่คนทั่วไปต้องทำงานหนักเพื่อเสียภาษีต่าง ๆ ที่ฝรั่งเศสกำหนดขึ้น ชาวต่างชาติเข้ามามีบทบาทในสังคมมากขึ้น ได้แก่ ชาวจีนและชาวเวียดนามเข้ามาทำงานในพนมเปญมากขึ้น ทำให้สังคมเปลี่ยนไปจึงกล่าวได้ว่า โครงสร้างของสังคมในพนมเปญเปลี่ยนแปลง อาทิ กษัตริย์ถูกลดอำนาจเป็นเพียงสัญลักษณ์ของประเทศ เป็นต้น

ข. สถานภาพของคนในสังคม

การที่ฝรั่งเศสเข้ามาปกครองกัมพูชาส่งผลทำให้มีการเปลี่ยนแปลงสถานะของคนในสังคมของกัมพูชา ตลอดจนพฤติกรรมของคนในสังคมเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ พระมหากษัตริย์ซึ่งอยู่ในฐานะประมุขของกัมพูชาเคยมีอำนาจสูงสุด แต่เมื่อฝรั่งเศสยึดครอง อำนาจของกษัตริย์ถูกถ่ายโอนไปอยู่ในมือของฝรั่งเศส กษัตริย์เป็นเพียงสัญลักษณ์และเป็นผู้สืบทอดประเพณี เช่น การสืบสันตติวงศ์ของกษัตริย์กัมพูชา เป็นต้น

ในหัวเมืองพนมเปญจะเกิดชนชั้นใหม่ ซึ่งที่เข้ามาประสบความสำเร็จในด้านการค้าเข้ามาสร้างฐานะความร่ำรวย ได้แก่ ชาวเวียดนาม ชาวจีน ชาวอินเดีย เป็นต้น ส่วนชาวเขมรยังคงพัฒนาตนเองขึ้นอย่างเชื่องช้าด้วยอาชีพกสิกรรมเพราะห่างไกลความเจริญของเมืองและกลายเป็นผู้ด้อยโอกาสกว่าชาวจีนและชาวเวียดนาม

เมื่อพิจารณาสถานะภาพของคนในสังคมจะพบว่า ชาวจีน ชาวเวียดนามและชาวอินเดีย ซึ่งเดิมฝรั่งเศสนำเข้ามาเพื่อใช้แรงงานในพนมเปญเป็นกรรมกรผู้มีทักษะ (Skilled Labour) และมีความกระตือรือร้นที่จะแสวงหาชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดีกว่า ในขณะที่ชาวเขมรเองยังไม่มี ความชำนาญ (Unskilled Labour) และไม่มีทักษะทางด้านการค้า ซึ่งฝรั่งเศสไม่เสียเวลาฝึกสอนเมื่อขาดกระบวนการเรียนรู้ต่อสังคมที่เปลี่ยนไปและเคยชินกับสังคมแบบกสิกรรมมาเป็นเวลานาน ทำให้วิถีชีวิตของชาวเขมรจำเป็นที่จะต้องพึ่งพาธรรมชาติเป็นพื้นฐาน การประกอบอาชีพด้วยการเลี้ยงสัตว์ ทำไร่ ทำสวน ประกอบกับชาวเขมรส่วนหนึ่งเห็นว่าการ ศึกษาไม่เป็นประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพ จึงไม่นิยมเข้าเรียนในโรงเรียน ถ้าเรียนก็จะออกจากโรงเรียนเมื่อจบชั้นปีที่ 3¹ แล้วก็ลืมหนังสือทั้งหมด จึงอ่านไม่ออกและเขียนไม่ได้ สถานภาพทางสังคมซึ่งถูกเจ้าอาณานิคมมองว่าเป็นชนวนาชาดความกระตือรือร้นในสิ่งใหม่ ๆ ทำให้ตามเทคโนโลยีใหม่ที่ฝรั่งเศสนำเข้ามาในพนมเปญไม่ทัน ซึ่งเทคโนโลยีดังกล่าวทำให้สังคมในพนมเปญเปลี่ยนแปลงไป กลุ่มคนซึ่งเปลี่ยนแปลงได้อย่างรวดเร็วและทันสมัยจึงได้แก่ชาวเวียดนามและชาวจีนซึ่งสามารถเพิ่มพูนฐานะจนกระทั่งมีอำนาจทางเศรษฐกิจ และกลายเป็นพลังที่กดทับชาวเขมรซึ่งถูกกระทำให้อ่อนแอตั้งแต่ครั้งที่ฝรั่งเศสปกครองกัมพูชาเป็นต้นมา

¹ จอห์น เอฟ. เคตตีไทย พม่า ลาวและกัมพูชา. แปลโดย ภรณี กาญจนัญจิติ, 2500 หน้า 278

ก. ระบบการศึกษา

โดยจาริต วัดเป็นเสมือนโรงเรียนของชาวเขมร พระสงฆ์จึงเป็นครูสอนให้เรียนรู้และปฏิบัติเกี่ยวกับการดำรงชีวิตประจำวัน เมื่อฝรั่งเศสเข้าปกครองกัมพูชา ฝรั่งเศสมิได้มุ่งพัฒนาให้ประชาชนชาวเขมรมีการศึกษาในระดับสูง จึงจัดการศึกษาให้แก่คนเขมรเพียงแค่นี้ให้ได้เรียนรู้ขั้นพื้นฐานโดยเฉพาะภาษาฝรั่งเศสเพื่อทำงานเป็นเสมียน ล่าม หรือคนรับใช้ ส่วนบุคคลที่มีโอกาสเรียนจบระดับชั้นมัธยมคือ บุตรหลานของข้าราชการพื้นเมืองที่สนับสนุนฝรั่งเศสซึ่งเมื่อจบชั้นมัธยมจากโรงเรียนในกัมพูชาแล้ว ฝรั่งเศสอาจส่งไปศึกษาต่อที่สถานอัยหรือที่ปารีส เป็นต้น

ง. ศาสนา

สังคมกัมพูชาประกอบด้วยบุคคลที่มีความเชื่อในศาสนาต่าง ๆ หลายศาสนา เช่น พุทธศาสนา ศาสนาอิสลามและคริสต์ศาสนา เป็นต้น แต่ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ¹ ชาว กัมพูชานับถือศาสนาใด ๆ ก็ได้แล้วแต่ความเลื่อมใสและศรัทธา ทั้งนี้เพราะฝรั่งเศสมิได้มุ่งเน้นในเรื่องการนับถือศาสนา ฝรั่งเศสสนใจในเรื่องของเศรษฐกิจและผลประโยชน์อื่น ๆ จากกัมพูชามากกว่าจึงทำให้ชาวกัมพูชาเลือกนับถือศาสนาได้ตามใจชอบ

กล่าวโดยสรุปการเปลี่ยนแปลงของกรุงพนมเปญในประวัติศาสตร์สมัยใหม่ระหว่าง ค.ศ.1865-1953 มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ๆ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพ การเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมือง การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและวัฒนธรรม นับเป็นก้าวแรกของวัฒนธรรมของชาติตะวันตกได้หยั่งรากในสังคมของชาวกัมพูชา

3. ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงภายในกัมพูชา

โครงสร้างสังคมของประเทศกัมพูชาก่อนฝรั่งเศสเข้าครอบครองประกอบด้วยชนชั้นผู้ปกครองและผู้อยู่ใต้ปกครองซึ่งมีทั้งสามัญชนและทาส อาทิ กษัตริย์ทรงมีฐานะเป็นสมมุติเทพ กษัตริย์และราชบัลลังก์ที่ครองอยู่เป็นศูนย์กลางของราชอาณาจักร ทรงถืออำนาจอธิปไตยที่เชื่อมโยงราชอาณาจักรพุทธเข้าด้วยกัน เป็นต้น ส่วนในสังคมหมู่บ้านเขมรอำนางและความรับผิดชอบในการบริหารโดยทั่วไปอยู่ที่แม่คุ้มซึ่งเป็นผู้นำชุมชนเป็นตัวแทนสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับเจ้าหน้าที่ระดับสูง ๆ ขึ้นไป แม้ว่าฐานะจะดีกว่าเพื่อนบ้านทั่วไปแต่หน้าที่ที่ต้องปฏิบัติต่อราชสำนัก

¹พุทธศาสนา เป็นศาสนาประจำชาติของกัมพูชาซึ่งระบุไว้ในรัฐธรรมนูญของประเทศ แต่ในรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ.2540 ของประเทศไทยได้ระบุว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ

และหมู่บ้านหนักมาก เช่น ต้องตรวจตราการเก็บภาษีอากร จัดการแบ่งสรรปันส่วนแรงงาน รับผิดชอบการเกณฑ์คนเข้าสงครามในนามของผู้ปกครองที่ห่างไป การที่กัมพูชาตกอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศสเป็นเวลานาน ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ซึ่งมีผลกระทบในด้านต่าง ๆ ดังนี้

3.1 ผลกระทบทางด้านกายภาพ

การเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพ จะเห็นได้ว่าจากชุมชนเล็ก ๆ ของเมืองพนมเปญได้มีการพัฒนาโดยการขยายใหญ่ขึ้นซึ่งการขยายเมืองนั้นจะขยายออกทางด้านตะวันตกของแม่น้ำโขงและขึ้นไปทางเหนือและลงมาทางใต้ ตามแม่น้ำโขงซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมหลักของประเทศตลอดจนบริเวณแม่น้ำทะเลสาบและแม่น้ำบาสักด้วย โดยมีชาวฝรั่งเศสเป็นผู้วางผังเมือง ตลอดจนทำการเปลี่ยนแปลงระบบคมนาคมภายในพนมเปญเพื่อประโยชน์ทางการเมือง การปกครองและระบบเศรษฐกิจของประเทศ ซึ่งจะเห็นได้ว่าความเจริญของกัมพูชาจะกระจุกตัวอยู่ที่พนมเปญ ทำให้ พนมเปญมีความเจริญในลักษณะที่เรียกว่าเอนนคร (ดังกล่าวใน 2.1)

3.2 ผลกระทบทางการเมืองการปกครอง

เดิมในกัมพูชาระบบกษัตริย์ทรงเป็นศูนย์รวมอำนาจสิทธิขาดในการปกครองประเทศอยู่ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ เมื่อฝรั่งเศสเข้ามามีศรัทธาทำให้มีการเปลี่ยนแปลงไปซึ่งมีผลทำให้กัมพูชาอยู่ใต้การปกครองดูแลโดยผู้สำเร็จราชการ (Resident) ซึ่งขึ้นตรงต่อผู้สำเร็จราชการใหญ่ (Governor General) ซึ่งมีอำนาจเต็มที่ ทำให้มีการรวมตัวกันต่อต้าน ฝรั่งเศส มีแนวความคิดใหม่ๆ ได้แก่ สังคมนิยม ประชาธิปไตย ตลอดจนนิยมระบอบคอมมิวนิสต์

ในกัมพูชา ฝรั่งเศสยอมให้กษัตริย์ดำรงตำแหน่งสัญลักษณ์ของประเทศและได้ช่วยเหลือเกียรติภูมิของราชวงศ์และข้าราชการสำนักทั้งปวง โดยให้มีบทบาททางการเมืองต่อไป ซึ่งการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองระหว่างปี ค.ศ.1865-1953 นั้น ฝรั่งเศสได้วางแผนพัฒนาทางการเมืองการปกครอง เช่น ให้มีเรสิเดนต์ เดอ ฟรังส์ ประจำกัมพูชา มีการควบคุมทางการเมืองการปกครองทำให้กัมพูชาต้องอยู่ภายใต้อารักขาของฝรั่งเศสเป็นเวลานานซึ่งระบบการปกครองของระบบเศรษฐกิจในอินโดจีน โดยจัดการปกครองผนวกกับการบริหารทางเศรษฐกิจ อาทิ ฝรั่งเศสเริ่มพัฒนาสังคมกัมพูชาด้วยการให้ประชาชนอยู่เป็นสัดส่วนโดยเฉพาะคณะกรรมการอภิจจะให้อยู่ทาง

¹มิลตัน ออสบอร์น.สังเขปประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้,แปลโดยธนาถัย สุขพัฒน์ธิ์ พรรณงาม เก้าธรรมสาร และมัทนา เกษมมณ,2528.หน้า 66.

ตอนเหนือของเมืองเรียกว่าหมู่บ้านคารอลิก ทำให้คริสต์ศาสนามีบทบาทในกัมพูชา ส่วนรอบ ๆ พระราชวังและวัดอุณาโลมและถนนสายมุ่งสู่กำปอดให้เป็นที่อยู่ของชาวเขมร (Cambodian Village) โดยตอนกลางของพนมเปญและริมทะเลสาบให้เป็นที่อยู่ของชาวจีน มีการสร้างร้านค้า ปกครองตนเองและได้เอกราชในปี ค.ศ.1954 ตามข้อตกลงเจนีวา

3.3 ผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจ

ในกัมพูชานั้นเศรษฐกิจไม่ได้รับการพัฒนามากนักแม้ว่าฝรั่งเศสจะนำช่างพารามา ปลุกในกัมพูชาก็ตามแต่คนงานเป็นชาวต่างชาติมิใช่ชาวเขมรและผลประโยชน์ก็เป็นของพ่อค้า ฝรั่งเศสเอง นับว่าเศรษฐกิจของกัมพูชาอยู่ในฐานะที่เล็งตัวเองไม่ได้ เป็นผลมาจากการละเลยของ ฝรั่งเศสมากกว่าการเก็บเกี่ยวหาผลประโยชน์จากอาณานิคม

กล่าวกันว่า สมัยอาณานิคมฝรั่งเศสทำให้เกิดความไม่ยุติธรรม เพราะระบบภาษีให้ ประโยชน์แก่คนร่ำรวยด้วยความยากลำบากของคนยากจน และให้ประโยชน์แก่ชาวยุโรปด้วย ความยากลำบากของชาวพื้นเมือง อาทิ มีการผูกขาดการผลิตสิ่งของบางอย่างเช่น เกลือ ทั้งนี้มีผลกระทบต่อนักเขมรเพราะเป็นสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิต ต้องใช้เงินเครื่องปรุงทำน้ำปลา เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการกดขี่ทางเศรษฐกิจและการดำรงชีวิต จึงเป็นเหตุผลประการหนึ่งของความไม่พอใจของชาวเขมร จนกระทั่งมีการเดินขบวนเรียกร้องให้มีการลดภาษี

ฝรั่งเศสทำให้สังคมชนบทในกัมพูชาที่เคยอยู่อย่างโดดเดี่ยวถูกดึงเข้าไปเกี่ยวข้องกับ สังคมภายนอกและระบบเศรษฐกิจของโลก ชุมชนถูกเปิดเข้าหากันด้วยระบบคมนาคม ระบบเงินตราซึ่งมีอิทธิพลใหญ่หลวงต่อวิถีชีวิตของคน ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจน ถ้าหาก ชาวนานั้นเงินไม่ใช่ลาภลอยที่พิเศษแต่กลับทำให้ชาวนาลำบากขึ้นกว่าเดิม¹

การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจเกิดขึ้นในกัมพูชาอย่างเห็นได้ชัดในช่วงเวลาที่อยู่ ภายใต้การอารักขาของฝรั่งเศส ฝรั่งเศสใช้วิธีการแสวงหาผลประโยชน์จากกัมพูชาด้วยวิธีการต่าง ๆ ทำให้เกิดเศรษฐกิจสมัยใหม่ขึ้นในกัมพูชาโดยที่ฝรั่งเศสใช้พนมเปญเป็นศูนย์กลางการและควบคุม ระบบเศรษฐกิจในอินโดจีนโดยจัดการปกครองผนวกกับการบริหารทางเศรษฐกิจ อาทิ ฝรั่งเศส เริ่มพัฒนาสังคมกัมพูชาด้วยการให้ประชาชนอยู่เป็นสัดส่วน โดยเฉพาะคณะคารอลิกจะให้

¹ Michel Igout.op.cit.p.7

²ผู้สำเร็จราชการอินโดจีนฝรั่งเศสที่มาประจำที่กัมพูชา ได้แก่ Dodart de Lagree, Pottier, Moura (1860 and 1870) Philastre (1876-9) Aymonier (1879-1881) Fours, (1881-1885)

อยู่ทางตอนเหนือของเมืองเรียกว่าหมู่บ้านคารอลิก ทำให้คริสต์ศาสนามีบทบาทในกัมพูชา ส่วนรอบ ๆ พระราชวังและวัดอุณาโลมและถนนสายมุ่งสู่ กำปอดให้เป็นที่อยู่ของชาวเขมร (Cambodian Village) โดยตอนกลางของพนมเปญและริมทะเลสาบให้เป็นที่อยู่ของชาวจีน มีการสร้างร้านค้าให้เช่าในราคาแพง บริเวณระหว่างเขาพนมกับแม่น้ำโดยรอบเป็นอาณาเขตของฝรั่งเศส ซึ่งฝรั่งเศสใช้เป็นศูนย์กลางการบริหาร¹โดยมีผู้สำเร็จราชการมาอยู่บริเวณนี้ เป็นต้น

3.4 ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและวัฒนธรรมในกัมพูชาเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ การเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองการปกครองและระบบเศรษฐกิจภายในจึงให้กลายเป็นผลพวงที่มีการเปลี่ยนแปลงเป็นลูกโซ่ที่เกี่ยวข้องกันโดยตลอด กล่าวคือ เมื่อการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพเกิดขึ้น มีการขยายเมือง มีประชากรเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องโดยเฉพาะเมื่อฝรั่งเศสเข้ามามีบทบาทในสังคมของกัมพูชา สังคมจึงเปลี่ยนไป อาทิ มีการแต่งกายเลียนแบบตะวันตก การแสดงดนตรี ศิลปแบบตะวันตก การติดต่อระหว่างคนเขมรด้วยกันกลายเป็นมีชาวต่างชาติเข้ามามีส่วนร่วม อำนาจทางการเมืองมีคนฝรั่งเศสเข้ามาเป็นแกนหลักของอำนาจนั้น มีการเลิกทาส ความผูกพันระหว่างนายกับบ่าวค่อย ๆ หดไป กลายเป็นการใช้แรงงานเพื่อแลกกับค่าจ้าง ระบบเครือญาติและการประกอบอาชีพแบบสืบต่อวงศ์ตระกูลค่อย ๆ หดไป คงกลายเป็นการใช้แรงงานแบบจ้างฝีมือ นอกจากนี้การศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยในกัมพูชายังไม่มี ส่วนระดับมัธยมศึกษาจำกัด ชาวเขมรจึงมีโอกาสที่จะเข้าศึกษาในระดับอุดมศึกษาน้อยมาก ถ้าจะศึกษาในระดับอุดมศึกษาจะต้องไปที่ซานอย คือ มหาวิทยาลัยอินโดจีน (Indochinese University) ประเทศเวียดนามซึ่งฝรั่งเศสส่งคนไปเรียนเพียงจำนวนหนึ่งสำหรับการศึกษาในระดับประถมศึกษา ฝรั่งเศสอนุญาตให้เรียนกันเองใช้วัดเป็นโรงเรียนซึ่งเป็นระบบการศึกษาแบบจารีตของชาวเขมร

สรุปได้ว่าเมื่อกัมพูชาอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศสในระยะเวลาดังกล่าวก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและมีผลกระทบมาถึงปัจจุบัน คือทำให้พนมเปญได้รับการพัฒนาในหลาย ๆ ด้าน และเป็นเมืองหลวงของกัมพูชามาโดยตลอด¹แต่ขณะเดียวกันที่ฝรั่งเศสมุ่งพัฒนาเศรษฐกิจในพนมเปญนั้น ปัญหาต่าง ๆ ก็บังเกิดขึ้นด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาทางด้านสังคมในพนมเปญ อาทิ การเรียกร้องในรูปแบบของกบฏ การเดินขบวนเรียกร้องความเป็นธรรมในการเสียภาษี เป็นต้น ซึ่งการพัฒนาและปัญหาดังกล่าวคงมีปรากฏเรื่อยมาซึ่งกล่าวได้ว่าทั้งการพัฒนาและปัญหาที่เกิดขึ้นนั้นเป็นพื้นฐานของพนมเปญในปัจจุบัน

¹J.M.Pluvier, South East Asia from Colonialism to Independence, 1974, p.58.

บทที่ 5

บทสรุป

การศึกษาประวัติศาสตร์กรุงเทพมหานครในฐานะเมืองหลวงของกัมพูชาระหว่าง ค.ศ.1865-1953 ผู้วิจัยพบว่าเป็นเรื่องที่ เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับนานาประเทศอย่างกว้างขวาง แต่เนื่องจากข้อจำกัดของเวลาจึงมีข้อเสนอแนะสำหรับผู้ที่จะทำการศึกษาค้นคว้าต่อไปว่าควรจะได้อ่านเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น เอกสาร ภาษาฝรั่งเศส อังกฤษ เวียดนามและกัมพูชาเพื่อที่จะได้ข้อมูลละเอียดยิ่งขึ้นและมีมุมมองที่หลากหลาย ดังนั้นการศึกษารายละเอียดภาษาใดภาษาหนึ่งเพื่อสามารถอ่านเอกสารขั้นต้นได้จึงเป็นเรื่องจำเป็นและสำคัญ การที่ผู้วิจัยขาดประสบการณ์ทางด้านภาษาต่างประเทศ เช่น ภาษาเวียดนาม ฝรั่งเศส และกัมพูชา ทำให้เป็นอุปสรรคต่อการวิจัยและที่สำคัญที่สุดคือข้อมูลเกี่ยวกับกัมพูชาในประเทศกัมพูชามีน้อยมาก จึงต้องอาศัยข้อมูลภาษาไทยและภาษาอังกฤษ อีกประการหนึ่งการที่จะศึกษาให้ละเอียดและเข้าใจชัดเจนควรที่จะเดินทางไปศึกษาจากสถานที่จริงเป็นระยะเวลายาวนานพอสมควร จึงจะทำให้การศึกษามีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

การทำเป็นสารนิพนธ์นี้เสนอเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ โดยมีจุดมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้าอยู่ 2 ประการ คือ

- 1.เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์กรุงเทพมหานครในฐานะเมืองหลวงของกัมพูชาระหว่างปี ค.ศ. 1865-ค.ศ.1953 ซึ่งตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์เกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 แห่งราชวงศ์จักรี โดยตรงกษัตริย์สยามของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์เกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์เกล้าเจ้าอยู่หัว สืบเนื่องมาจากการศึกษาพบว่ากรุงเทพมหานครมีวิวัฒนาการมาจากชุมชนเล็ก ๆ บริเวณที่ราบลุ่ม แม่น้ำโขงซึ่งชาวเขมรถิ่นไทยเรียกกันว่าจตุมุข (Chatumuk) ทั้งนี้เพราะบริเวณดังกล่าวเป็นที่รวมของ แม่น้ำ 3 สายอันได้แก่ แม่น้ำโขง แม่น้ำบางปะกงและแม่น้ำทะเลสาบ ทำให้กรุงเทพมหานครมีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ นอกจากนี้แม่น้ำสายต่าง ๆ ยังเป็นเส้นทางคมนาคมเป็นอย่างดีสำหรับการติดต่อทั้งภายในและภายนอกประเทศ ปัจจุบันดังกล่าวเป็นพื้นฐานให้กรุงเทพมหานครพัฒนาเป็นเมืองหลวงแต่เมื่อเปรียบเทียบกับสถานะของพนมเปญซึ่งเป็นเมืองหลวงในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์เกล้าเจ้าอยู่หัว (ครองราชย์ค.ศ.1431-1462) กับระหว่างรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์เกล้าเจ้าอยู่หัว (ครองราชย์ ค.ศ.1860-1904)มีความแตกต่างกันในรายละเอียด เช่น ทางด้านการปกครองในรัชสมัย

รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์เกล้าเจ้าอยู่หัว สืบเนื่องมาจากการศึกษาพบว่ากรุงเทพมหานครมีวิวัฒนาการมาจากชุมชนเล็ก ๆ บริเวณที่ราบลุ่ม แม่น้ำโขงซึ่งชาวเขมรถิ่นไทยเรียกกันว่าจตุมุข (Chatumuk) ทั้งนี้เพราะบริเวณดังกล่าวเป็นที่รวมของ แม่น้ำ 3 สายอันได้แก่ แม่น้ำโขง แม่น้ำบางปะกงและแม่น้ำทะเลสาบ ทำให้กรุงเทพมหานครมีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ นอกจากนี้แม่น้ำสายต่าง ๆ ยังเป็นเส้นทางคมนาคมเป็นอย่างดีสำหรับการติดต่อทั้งภายในและภายนอกประเทศ ปัจจุบันดังกล่าวเป็นพื้นฐานให้กรุงเทพมหานครพัฒนาเป็นเมืองหลวงแต่เมื่อเปรียบเทียบกับสถานะของพนมเปญซึ่งเป็นเมืองหลวงในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์เกล้าเจ้าอยู่หัว (ครองราชย์ค.ศ.1431-1462) กับระหว่างรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์เกล้าเจ้าอยู่หัว (ครองราชย์ ค.ศ.1860-1904)มีความแตกต่างกันในรายละเอียด เช่น ทางด้านการปกครองในรัชสมัย

สมเด็จพระญาณูปการองค์ปฐมโดยตรง แต่ในรัชสมัยของสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ ปกครองโดยการถ่ายโอนจากฝรั่งเศสซึ่งควบคุมการปกครองในลักษณะของรัฐในอารักขาและอาณานิคม

ประวัติศาสตร์กัมพูชาสมัยใหม่ในคริสต์ศตวรรษที่ 18-19 พนมเปญมีความเกี่ยวข้องกับ การขยายอำนาจของไทย เวียดนามและฝรั่งเศส ต่อมาเมื่อฝรั่งเศสมีอำนาจในอินโดจีน ระหว่างปี ค.ศ.1862-1953 ฝรั่งเศสใช้พนมเปญเป็นศูนย์กลางการติดต่อและควบคุมดูแลระหว่างอาณานิคมของฝรั่งเศสในอินโดจีน อันได้แก่ กัมพูชา เวียดนามและลาว จนกระทั่ง เมื่อฝรั่งเศสสามารถยึดครองกัมพูชาไว้ภายใต้อารักขาของฝรั่งเศสเมื่อปี ค.ศ.1863 ฝรั่งเศสจึงได้ พัฒนากรุงพนมเปญทั้งทางด้านกายภาพ การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจและสังคม เพื่อประโยชน์ ในการปกครองอาณานิคม ตัวอย่างเช่น สมัยที่กัมพูชาเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสในระหว่าง ปี ค.ศ 1863-1953 ฝรั่งเศสใช้พนมเปญเป็นฐานในการปกครองอาณานิคมได้สำเร็จ กล่าวคือในปีค.ศ.1862 ฝรั่งเศสสามารถยึดได้โคชินไชน่าจากนั้นในปี ค.ศ.1863 ฝรั่งเศสเข้ายึดพนมเปญเป็นศูนย์กลางการ ปกครองอินโดจีน แล้วขยายการปกครองไปยังอันนัมและด่งเกียในปี ค.ศ.1882 และ 1883 ตาม ลำดับ ในที่สุดในปี ค.ศ.1889 จึงขยายเขตอิทธิพลเข้าไปในลาว ทำให้ฝรั่งเศสควบคุมอาณานิคม ได้อย่างสะดวกโดยใช้พนมเปญเป็นฐานและเป็นศูนย์กลางการขยายอำนาจ ฝรั่งเศสปราบปรามผู้ ที่มีปฏิกริยาต่อต้านได้อย่างมีประสิทธิภาพ ส่วนทางด้านเศรษฐกิจนั้นฝรั่งเศสใช้กรุงพนมเปญเป็น ตลาดกลางสำหรับการติดต่อค้าขายของอินโดจีนฝรั่งเศส

2.เพื่อศึกษาภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ สังคมและวัฒนธรรมระหว่างปี ค.ศ.1865-1953 จากการศึกษาพบว่า ปัจจัยต่าง ๆ สนับสนุนให้กรุงพนมเปญมีการเปลี่ยนแปลงนั้นมีหลายประการด้วยกัน อาทิ ลักษณะทางด้านภูมิศาสตร์ ประชากร การจัดระเบียบการใช้ที่ดิน สภาวะแวดล้อมและเทคโนโลยี เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงที่เกิด ทำให้พนมเปญกลายเป็นเมืองหนึ่งที่ทันสมัยด้วยบรรยากาศของ เทคโนโลยีและวัฒนธรรมแบบตะวันตก กล่าวคือ การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพซึ่งแต่เดิมพนมเปญ เป็นชุมชนเล็ก ๆ ขยายออกไปโดยเฉพาะอย่างยิ่งทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงทั้งด้านทิศเหนือและใต้ จนกระทั่งกลายเป็นศูนย์กลางของความเจริญทุก ๆ ด้าน เช่น การคมนาคมขนส่ง มีการขุดคลอง สร้างถนน สร้างท่าเรือ สถานีรถไฟบริเวณพนมเปญ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการปรับปรุงสภาพแวดล้อมให้งดงาม

สรุปได้ว่าการเข้ามาของฝรั่งเศสได้ก่อให้เกิดความเป็นเมือง(Urbanization) ซึ่งหมายถึงสังคมที่เจริญในแบบตัวเมือง (City) นับเป็นปรากฏการณ์ใหม่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่ขณะเดียวกันปัญหาที่ชาวกัมพูชาต้องเผชิญพร้อม ๆ กับกำเนิดของความเจริญแบบสภาพเมืองนี้ เกิดจากการที่กรุงพนมเปญได้รับการพัฒนาจากฝรั่งเศสในลักษณะครึ่ง ๆ กลาง ๆ ความเจริญกระจุกอยู่เฉพาะในตัวเมืองหลวง รากฐานของความเจริญของพนมเปญจึงต่างจากความเป็นเมืองของชาวยุโรปตะวันตกร่วมสมัย กล่าวคือ ในขณะที่ความเจริญของชาวเมืองกัมพูชามีเพียงศูนย์กลางการค้า การบริการและสถานเริงรมย์แบบตะวันตก เพื่ออำนวยความสะดวกให้กับเจ้าอาณานิคมเช่นฝรั่งเศส แต่ในยุโรปตะวันตก เมืองแบบสมัยใหม่จะมีโรงงานอุตสาหกรรมซึ่งเป็นรากฐานสำคัญที่ผลักดันสังคม และเศรษฐกิจในยุโรปตะวันตกได้เจริญรุดหน้าไปอย่างรวดเร็ว พร้อมทั้งจะรองรับแรงงานกรรมกรที่หลั่งไหลเข้ามาจากในเขตชนบทได้อย่างเต็มที่ ดังนั้นยุโรปตะวันตกจึงมีปัญหาแตกต่างกับในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาทิ เมื่อยุโรปมีโรงงานอุตสาหกรรมรองรับ ทำให้คนที่เข้ามาอยู่ในเมืองมีงานทำ ส่วนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น ในกัมพูชาเกิดการว่างงานเพราะการที่พนมเปญขาดรากฐานทางสังคมอุตสาหกรรม ทำให้ไม่สามารถรองรับกรรมกรที่พากันหลั่งไหลเข้ามาไว้ได้ทั้งหมด จึงทำให้เกิด การแก่งแย่งที่ท่ามาหากินในพนมเปญ กรรมกรมีระดับการครองชีพต่ำและปัญหาต่าง ๆ ตามมา นอกจากนี้การพัฒนาของฝรั่งเศสต่อกัมพูชาในสมัยอาณานิคมยังเป็นที่มาของปัญหาในกัมพูชาปัจจุบันตัวอย่างเช่น การที่ฝรั่งเศสนำกรรมกรจีนเข้ามาทำสวนยางในกัมพูชาและใช้กัมพูชาเป็นที่ระบายพลเมืองชาวเวียดนามโดยนำเข้ารับราชการในตำแหน่งหน้าที่ต่าง ๆ ทำให้ชาวกัมพูชาขาดโอกาสที่จะเรียนรู้วิทยาการของผู้บริหารชาวฝรั่งเศสและเป็นการลดศักดิ์ศรีของชาวกัมพูชาให้ต่ำลงซึ่งเป็นปมความรู้สึกที่มี อยู่ในใจของชาวกัมพูชา

ความยุ่งยากทางการเมืองกัมพูชาในปัจจุบันยังมีผลสืบเนื่องมาจากการที่ฝรั่งเศสพยายามลดอำนาจของกษัตริย์ โดยใช้ นโยบายแบ่งแยกแล้วปกครอง ทำให้สถาบันกษัตริย์ของกัมพูชาขาดความเข้มแข็งจนไม่อาจระงับความขัดแย้งระหว่างผู้นำเขมรซึ่งมีมาโดยตลอด สำหรับประชาชนกัมพูชาโดยทั่วไป ฝรั่งเศสพอใจที่จะใช้ประโยชน์เฉพาะแรงงานและล่าม จึงไม่มีความจำเป็นที่จะพัฒนาการศึกษาจนถึงระดับมหาวิทยาลัยเพื่อฝึกฝนให้ชาวกัมพูชามีความรู้และความรอบรู้ ดังนั้นฝรั่งเศสในฐานะเจ้าอาณานิคมจึงเปรียบเสมือนอำนาจที่ดั่งลงมากดทับชาวกัมพูชาจนขาดกำลังที่จะพึ่งพาตนเอง เมื่อกัมพูชาได้รับเอกราชเมื่อปี ค.ศ.1954 จึงทำให้ยากที่จะบริหารจัดการกับประเทศของตนเนื่องจากขาดประสบการณ์ การก้าวเดินของชนชาติกัมพูชาภายหลังจากการที่ได้รับเอกราชจึงมีสภาพล้มลุกคลุกคลาน ดังที่ทราบกันโดยทั่วไป

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น(Primary Sources)

เอกสารชั้นต้นซึ่งยังไม่ได้ตีพิมพ์

จดหมายเหตุ ร.2 จ.ศ.1173 พระราชสาส์นจากรัชกาลที่ 2 เรื่องเหตุการณ์เมืองเขมร เมื่อเดือน
มกราคม 2355

จดหมายเหตุ ร.3 ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ 1/ค คัดบอก เล่ม 6 คำให้การชาวเขมรว่าด้วยเรื่อง เมือง
ไทยสามารถขับไล่ญวนออกจากพนมเปญ เจ้าพระยาบดินทรเดชาได้ให้พระองค์ด้วงมา
ประทับอยู่ที่พนมเปญ

จดหมายเหตุ ร.3 เลขที่ 16/1-2 คัดบอกเจ้าพระยาบดินทร์เรือญวนกับฝรั่งเศสรบกัน

จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ.1209 เลขที่ 26 เรื่องราชาภิเษกพระหริรักษ์เป็นเจ้าประเทศกัมพูชา เมื่อวันที่
10 มกราคม 2391

เอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,พระบาทสมเด็จพระ. ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว. พิมพ์ในงานฉานปลงกิจศพนางเรียบ ประชานาถนกร เมื่อวันที่ 8 ธันวาคม
2508.กรุงเทพ ฯ :โรงพิมพ์สหกรณ์ขายส่งประเทศไทย,143 หน้า.

ศิลปากร,กรม. จดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวนในรัชกาลที่ 3 (ตอนที่ 1และตอนที่ 2).กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์คุรุสภา,2521.265 หน้า.

เอกสารชั้นรอง (Secondary Sources)

กมลวรรณ มังคลารัตนศรี. ผลงานของเจ้าพระยาบดินทร์เดชา(สิงห์)ในฐานะสมุหนายก.
พ.ศ.2372-2329.กรุงเทพ:ปริญญานิพนธ์.กศ.ม.2524

กรรณิการ์ อักษรกุล. สังคมวิทยานกร.กรุงเทพฯ:2521.

การต่างประเทศ,กระทรวง. ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับกัมพูชา.
กรุงเทพฯ:ม.ป.ท.2504.

การต่างประเทศ,กระทรวง. เอกสารเกี่ยวกับปัญหา กัมพูชา(2522-2528).กรุงเทพฯ.
สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช.ม.ป.ป.

การต่างประเทศ,กระทรวง. กรมการเมือง.กองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้.ภูมิหลังเกี่ยวกับกัมพูชา.
พระนคร:,ม.ป.ท,2513.

กาลลัวซ์ เอเดียน(สันต์ ท.โกมลบุตร แปล). ราชอาณาจักรสยามในงานศิลปหัตถกรรม ณ ช้างปี เดือน
มกราคม พ.ศ.2421 และ ณ พระราชวังแวร์ซายส์ พ.ศ.2229 กับพระเจ้ากรุงสยามทั้งสอง
พระองค์.

ดังนั้นผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะว่า กัมพูชาควรจะพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยการศึกษาและฝึกฝนวิชาชีพเพื่อให้สามารถประกอบอาชีพ ตลอดจนสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนเพื่อให้สามารถพึ่งตนเองได้ กัมพูชาซึ่งได้ชื่อว่าเป็นประเทศที่ร่ำรวยด้วยมรดกอันล้ำค่า อาทิ นครวัด นครธมและภูมิปัญญาของผู้เฒ่าผู้แก่ซึ่งนับวันจะสูญหายไป ดังนั้นจึงควรที่จะรวบรวมไว้ซึ่งจะเป็นทุนทางวัฒนธรรมอันมหาศาลที่จะกลายเป็นพลังในการพัฒนาประเทศกัมพูชาต่อไป

กฤษ เพิ่มทันจิตต์. ทฤษฎีและแนวความคิดเกี่ยวกับกระบวนการเกิดเมือง. กรุงเทพฯ:

บริษัทตรีเพ็ชรพิมพ์ จำกัด. 2536.

กฤษณา อโศกสิน. เสียงหัวเราะและน้ำตาในศิลานคร. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ปัจจุบัน. 2536.

ข้าราชการนักศึกษาศาสนาบัณฑิตวิทยาลัยความมั่นคง. รุ่น 32. ประเทศกัมพูชาประชาธิปไตย.

กรุงเทพฯ: ม.ป.ท. 2525.

ข้าราชการนักศึกษาศาสนาบัณฑิตวิทยาลัยความมั่นคง. รุ่น 57. ประเทศกัมพูชาประชาธิปไตย.

กรุงเทพฯ: ม.ป.ท. 2532.

ขจร สุขพานิช. ปัญหาประวัติศาสตร์และโบราณคดีไทย. ภาควิชาประวัติศาสตร์.

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แสงรุ่งการพิมพ์. 2525.

เขียน ธีรวิทย์. กัมพูชาเอกสารวิชาการของสถาบันเอเชีย อันดับที่ 13 : กรุงเทพฯ

สำนักพิมพ์สร้างสรรค์. 2524

เจียว สัมพันธ์. เศรษฐกิจกัมพูชากับการพัฒนาอุตสาหกรรม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมร

การพิมพ์. 2525.

คณะกรรมการจัดรายการสนทนาปัญหาบ้านเมือง. ไทยกับการแก้ปัญหา. ดำเนิน

รายการโดยวิทยุ เครื่องาม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มังกรการพิมพ์. 2528.

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. สำนักนายกรัฐมนตรี. ทรงตั้งเจ้าประเทศราช

กรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี. 2514.

คลังสมุดดาวฤกษ์. กัมพูชาจากโศกนาฏกรรมสู่การคืนชีพ. กรุงเทพฯ: บริษัทการพิมพ์. 2523.

คิว. แอล. ดุลยศึกเขมร. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วีรบุรุษการพิมพ์. 2518.

กีกฤทธิ์ ปราโมช. ม.ร.ว. เชมรสีหนุ. ม.ป.ท. 2507.

_____ . เชมรสีหนุ ขวาชูกาโน. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรบริการ. พระนคร. 2511.

_____ . ถกเขมร. พิมพ์ครั้งที่ 4 กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ก้าวหน้า. 2513.

_____ . สถานการณ์รอบบ้านเรา ประมวลจากรายการเพื่อนนอนทางวิทยุ. กรุงเทพฯ:

สำนักพิมพ์บรรณาการ. 2512.

เคนดี้, จอห์น เอฟ. ไทย พม่า ลาว และกัมพูชา. แปลโดย ภรณ์ กาญจนนัฐติ. กรุงเทพฯ: พิมพ์โดย

สมาคมสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย. 2520.

จรัญ โยบุญยงค์. รัฐบาลทวีป. กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานครการพิมพ์. 2528.

_____ . ต่างชาติเขมร. กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานครการพิมพ์. 2522.

จรัส แดงน้อย. เที่ยวเมืองเขมรและญวน. กรุงเทพฯ: มงคลการพิมพ์. 2510.

จรัญ สุภาพ. หลักฐานศาสตร์ กรุงเทพฯ: ม.ป.ท. 2541.

จันทน์ฉาย ภัคธิดม. กรุงศรีอยุธยาในเอกสาร หลักฐานสถาปนา. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์ประชาชน,
2532.

จิตร ภูมิศักดิ์. ความเป็นมาของคำ สยาม ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ
เพิ่มเติมข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์สยามบริษัทเคสส์ไทย
จำกัด. กรุงเทพมหานคร.2535.

จินดา ดวงจินดา. รัฐธรรมนูญกับกัมพูชาประชาธิปไตยและบทวิเคราะห์. กรุงเทพฯ:
แสงรุ่งการพิมพ์,2521.

จิโด มาดแลน. ประวัติเมืองพระนคร(Angkor)ของขอม. แปลโดย สุภัทรดิศ ดิสกุล,ศ.ม.จ.
กรุงเทพฯ:จันฉนวนิชย์,2526.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. สถาบันเอเชีย.ต้นตอแห่งความขัดแย้งระหว่างพรรคคอมมิวนิสต์.
กัมพูชาและพรรคคอมมิวนิสต์เวียดนาม.แปลโดย กลุ่มศึกษาปัญหาอินโดจีนและ
สุรกานต์ วัฒนชัย.กรุงเทพฯ,2523.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. สถาบันเอเชีย.ไทยกับปัญหากัมพูชา. กรุงเทพฯ,2528.

โจว ต้ากวน. บันทึกว่าด้วยชนบธรรมเนียมประเพณีของเงินละ,เจลิม ยงบุญเกิด แปล
พระนคร:โรงพิมพ์ชวนพิมพ์ สำราญราษฎร์,2510.

โจเซฟ,บัดดินเจอร์. ประวัติศาสตร์การเมืองเวียดนาม.แปลโดย เพ็ชร สุมิตร.กรุงเทพฯ:2522.

ฉลวย พิชัยสรทัต. วิเคราะห์ข่าวต่างแดน. กรุงเทพฯ:วิทยาลัยกองทัพบก,2508.

ฉันทิมา อ่องสุรภัย. สีหนูปีกดอกออกเขมร. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์ประกายพริก,2524.

ฉัตรชัย พงศ์ประยูร. ภูมิศาสตร์การเมือง. กรุงเทพฯ:ไทยวัฒนาพานิช.2527.

เจลิม อยู่เวียงชัย. เหตุการณ์โลกร่วมสมัย. กรุงเทพฯ:เจริญวิทย์การพิมพ์,ม.ป.ป.

ชด มหาจันทร์และคนอื่น ๆ. ญวนเขมรมอญและพม่า ตำราคู่มือประวัติศาสตร์เรียบเรียงตาม
หลักฐานของกระทรวงธรรมการสำหรับมัธยมตอนปลายบูรพาประเทศสมัยปัจจุบัน.
พิมพ์ครั้งที่ 2 พระนคร:โรงพิมพ์ไทยเกษม,2474.

ชลิต ณ นคร . เขมรแตก(สงครามชายแดน). กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์โอเคียนสโตร์,2522.

ชัยสิริ สมุทรวาณิช. เวียดนามกับการรุกรานกัมพูชา. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์พลับพลึง,2522.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. สงครามอินโดจีน. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์พิมพ์มณเฑียร,2517.(มธ.)

ชุมพล เลิศรัฐการ. กัมพูชาในการเมืองโลก. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์ปัญญา พับลิเคชั่น,2536.

ชิมามูระ,โนริโอะ. หนีไฟนรก แปลโดย ศุภดี นาวาวิจิตร จากคำบอกของเจีย กิมลั้ง
กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์กะรัต,2528.

เชเดส ขอร์ช.นครวัด. แปลโดย ปราณี วงษ์เทศ :กรุงเทพฯสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ท่าพระจันทร์,2529.

ณรงค์ พ่วงพิศ.พื้นฐานอารยธรรม.กรุงเทพฯ: 2523.

ดำรงราชานุภาพ,สมเด็จพระยา.นิราศนครวัด.กรุงเทพฯ:ศึกษาภัณฑ์พานิช,2505.

เดิม วิภาคย์พจนกิจ.ประวัติศาสตร์ลาว.2540.

ถนอม อานามวัฒน์.ความสัมพันธ์ระหว่างไทย เขมร ลาว.กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์การค้า
ประเทศ,2514.

ถาวร สุขาภิธยา. สงครามและความขัดแย้งในอินโดจีน.โครงการศึกษาพิเศษทางด้านเอเชีย
อาคเนย์ คณะรัฐศาสตร์ ,มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2522.

ทวิช สุภรณ์.ประวัติศาสตร์ ไทย-ขอม-เขมร.พิมพ์ครั้งที่ 1 พระนคร:ม.ป.ท.2508.

ทองสืบ สุระมาร์ค.พระราชพงสาวดารเขมร.กรุงเทพฯ:องค์การค้าคุรุสภา,2528.

ทศวิยา อังคนาค.กัมพูชาประชาธิปไตยหลังปลดปล่อยจนถึงเวียดนามยึดครอง.กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์ลมพล,2523.

ทิพย์อุบล ดาบสุวรรณ.ประวัติเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ 2.กรุงเทพฯ:มหาวิทยาลัยรามคำแหง
2518.

เทพรัตนราชสุดาสยามราชกุมารี,สมเด็จพระ .เขมรสามยุค.กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์อัมรินทร์
พรินติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง,2536.

ธีระ นุชเปี่ยม. อินโดจีนภายใต้ระบบคอมมิวนิสต์. สถาบันเอเชียศึกษาจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย กรุงเทพฯ,ม.ป.ป.

นโรดม สีหนุ.กัมพูชา:สงครามและความหวัง. แปลโดย สุรเดช กกกกลั่น .กรุงเทพฯ:
บริษัทสำนักพิมพ์อาทิตย์,2523.

_____, สีหนุเปิดอกถกเขมร.สัมภาษณ์โดย ปีเตอร์ เชียร์ และมาโนลา เชียร์ อุม.
แปลโดย ฉันทิมา อ่องสุรภัย กรุงเทพฯ:ประกายพริก,2524.

นะอิดโต.ยาสีโกะ.4ปี นรกในเขมร แปลโดยสุสดี นาวาวิจิตร.กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์กะรัต,2528.

นาฏวิภา ชลิตานนท์.ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย.กรุงเทพฯ:ลีนี่การ์พิมพ์.2524.

นพรัตน์,นักร้อง. ราชพงสาวดารกรุงกัมพูชา.ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ แปลใหม่จากภาษา
เขมร โดยหลวงเรืองเดชอนันต์.พระนคร:สำนักพิมพ์โสภณพิพัฒน์,2460.

นิคม มุลิกะคามะ. ประวัติศาสตร์โบราณคดี-กัมพูชา.กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์ประชาชน.
2536.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ:

สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2521.

_____. การปราบฮ่อและการเสียดินแดน พ.ศ. 2431. วิทยานิพนธ์ จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย, 2509..

นรนิติ เศรษฐบุตร. การขัดแย้งระหว่างสาธารณรัฐประชาชนจีนและสหภาพโซเวียตเป็นเหตุ

การณ์ที่สำคัญที่ทำให้กรณีพิพาทในแหลมอินโดจีนระหว่างเขมรและญวนขยายตัวและ
ยืดเยื้อ แปลโดย จินดา คงจินดา. นิวยอร์ก: ริดเดอร์ไคเจสท์, 1977.

บ้งอร ปิยะพันธ์. ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2527.

บัดดินเจอร์, โจเซฟ. ประวัติศาสตร์การเมืองเวียดนาม แปลโดยเพ็ชรี สุมิตร. กรุงเทพฯ: 2522.

บรรจบ อิศกุลย์. ภูมิรัฐศาสตร์. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2515.

ปกรณ์ ทรงม่วง. การวิเคราะห์พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ. วิทยานิพนธ์

กศ.ม. 2539.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 1. พงศาวดารเขมร. พระนคร: สำนักพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ ร.ศ. 112 ค.ศ. 2446.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 56. ว่าด้วยเหตุการณ์บ้านเมืองเขมรตอนเสร็จสงครามไทยกับญวน.

พระนคร: สำนักพิมพ์โสภณพิพรรฒนากร, 2

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 71. พงศาวดารละแวกฉบับแปล จ.ศ. 1170 เรื่องพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์

พงศาวดารเขมรอย่างย่อ และพงศาวดารญวน. พระนคร: กรมศิลปากร, 2481.

ประทีป วาทีน. สารคดีประวัติศาสตร์เขาพระวิหาร. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผดุงศึกษา, 2501.

ประยูร ทรงศิลป์. ประชุมเรื่องตำนานและนิทานพื้นบ้านเขมร. ภาค 1-9. สถาบันราชภัฏธนบุรี, 2540.

ประเสริฐ บรรจงจิตร. เจ็ดปีลี้ภัยในกัมพูชา. พระนคร: สำนักพิมพ์รวมสาส์น, 2503.

ปราณี วงษ์เทศ. เมืองพระนคร นครวัด นครธม. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2535.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา. ฉบับ จ.ศ. 1136 พงศาวดารเมืองละแวก ฉบับพระนารายณ

รามาริบัติ พงศาวดารหัวเมืองมณฑล โดย ม.ร.ว. ปทุม คเนจร และประวัติท้องที่จังหวัด

มหาสารคาม, พระนคร: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, 2506.

พลับพลึง คงชนะ และจกกลนี้ คงชนะ. บันทึกการเดินทางเยือนถิ่นจาม. กรุงเทพฯ: รามการพิมพ์.

2538.

พีร์คาล, ยาน. ลุยเข้าไปในกัมพูชา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไคมทอง, 2522.

ไพฑูรย์ มีกุล. เอกสารคำสอนประวัติศาสตร์อารยธรรมอีสาน. คณะสังคมศาสตร์ มศว

มหาสารคาม, 2532.

มหาดไทย,กระทรวง.สาธารณรัฐเขมร การปกครอง การเมืองและเศรษฐกิจสังคมจิตวิทยา.

กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์ส่วนท้องถิ่น.กรมการปกครอง,2517.

_____.ศูนย์ดำเนินการเกี่ยวกับผู้อพยพ.การแก้ปัญหาผู้อพยพจากลาว กัมพูชา
และเวียดนามได้ในประเทศไทย.กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์อักษรสมัย,2520.

_____. การปกครองแคว้นลาวและเขมรของฝรั่งเศส(สังเขป).พระนคร:
โรงพิมพ์กรมรถไฟ,2483.

มานิจ ชุมสาย,ม.ล. หลักฐานประวัติศาสตร์ไทยในต่างประเทศ, เฉลิมนิมิต,2516.

เมธา พร้อมเทพ.ชนวนสงครามเวียดนาม - กัมพูชา.กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์แสงรุ่งการพิมพ์
2523.

ยอดธง ทับทิวไม้.กัมพูชา ปัญหาของเคียร์ฉานทางการเมืองระหว่างประเทศ.กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์ผู้จัดการจำกัด.2534.

รัชนิกร บุญ-หลง ภูมิศาสตร์การเมืองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้.กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย,2535.

ไรเซอร์ ,เอ็ดวิน โอ.และ แฟร์แบงก์ ,ยอห์น เค. อู่อารยธรรมตะวันออก 4 เล่ม. เขียน ชีระวิทย์
อำนวยการแปล สำนักพิมพ์สมาคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2510-2511.

วรรณ วลัยวานิช.เอกสารคำสอนวิชา ภูมิ.451.ภูมิศาสตร์การเมือง.กรุงเทพฯ:คณะสังคมศาสตร์
มศว.ประสานมิตร.2537.

วิไลเลขา บุณศิริ,สิริรัตน์ เรื่องวงษ์วาร,ศิริพร สุนทรวิภาต.ประวัติศาสตร์ไทย 2.มหาวิทยาลัย
รามคำแหง.2536.

วีณา เอี่ยมประไพ.หลักฐานทางประวัติศาสตร์.กรุงเทพฯ:2535.

วีนันท์ วารีวิชชนันท์.ความสำคัญของอันนัมสยามยุคต่อไทย กัมพูชา และญวน.วิทยานิพนธ์.
อ.ม.จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.2513

ศิวพร ชัยประสิทธิกุล.เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภายหลังการเข้ามาของชาติตะวันตกภายหลัง
สงครามโลกครั้งที่ 2.กรุงเทพฯ:มหาวิทยาลัยรามคำแหง.2530

สมพงศ์ ชุมมาก.ความพยายามของนานาประเทศในการแก้ไขวิกฤตการณ์กัมพูชาฝ่ายวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2527.

สุโขทัยธรรมมาธิราช..มหาวิทยาลัย.สาขารัฐศาสตร์.เอกสารคำสอนชุดวิชาการเมืองการปกครอง
ในเอเชีย.2523.

สุพัฒศรี วรสายัณห์.ปัญหาฉนวนกัมพูชาพม่าระหว่างปี พ.ศ.2435-2449(ค.ศ.1892-1907).ปริญญาานิพนธ์
กศ.ม.มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.2520.

เสวก ใจสะอาด.เอกสารนิเทศการศึกษา ฉบับ 266.ภูมิศาสตร์การเมือง.กรุงเทพฯ:

โรงพิมพ์กรรมศาสนา.2527.

อนุศาสน์จิตรกร,พระยา.นิราศนครวัดคำกลอน.พระนคร:โรงพิมพ์อักษรนิติ,2468.

อัมพร จูฑะพุทธิ.การสร้างสันติภาพในกัมพูชาเพื่อความมั่นคงของประเทศไทย.กรุงเทพฯ:

วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร,2533.

อุไรศรี วรสระริน.ภาษาจารึกฉบับ 4 ไปเที่ยวเมืองเขมร.กรุงเทพฯ:มหาวิทยาลัยศิลปากร.ม.ป.ป.

องค์อินทร์,(นามแฝง).คำสารภาพของเขมรสิ้นชาติ.กรุงเทพฯ:เบญจมิตร,ม.ป.ป.

อุษณีย์ กรรณสุด และพัชรี สีโรต.พื้นฐานการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ในกลุ่มประเทศ~เอเชีย.

ตะวันออกเฉียงใต้.กรุงเทพฯ:ไทยวัฒนาพานิช.2516.

ฮิลเคอร์บรานด์,ยอร์ช ซี และ ฟอว์เตอร์,แกรี.เขมร ความอดอยาก และการปฏิวัติ.แปลและ

เรียบเรียงจาก Cambodia:Stravation and Revolution โดยเรืองยศ จันทรศิริ และคนอื่น ๆ

กรุงเทพฯ:สัญญาณ,2521.

ฮอลล์ ดี จี.ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เล่ม 1.แปลโดยวรุณยุพา สนิทวงศ์และ คนอื่นๆ.

กรุงเทพฯ:2521.

เฮดเคอร์,สตีเฟน อาร์.รากเหง้าแห่งความขัดแย้งระหว่างพรรคคอมมิวนิสต์กัมพูชากับพรรค

คนงานเวียดนาม และจุดระเบิดแห่งความขัดแย้งระหว่างกัมพูชากับเวียดนาม แปล

จาก Kampuchea's Armed Struggle : the Origins of and Independent Revolution and

Kampuchea-Vietnam Conflicts โดย ภูวดล ทรงประเสริฐ สมนึก เจริญคำ และปนัดดา

เลิศล้ำอำไพ.กรุงเทพฯ:สร้างสรรค์,2523.

วิทยานิพนธ์

กมลวรรณ มังคลารัตนศรี. ผลงานของเจ้าพระยาบดินทร์เดชา(สิงห์)ในฐานะสมุหนายก

พ.ศ.2372-2329. กรุงเทพฯ: ปรินิพนธ์ กศ.ม.2524. อัดสำเนา.

จิราภรณ์ สถาปนะวรรณ. วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ.112. ปรินิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ:

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ,2561. อัดสำเนา.

ปกรณ ทรวง่วง. การวิเคราะห์พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ. วิทยานิพนธ์

กศ.ม.2539. อัดสำเนา.

ถนอม อานามวัฒน์. ภูมิหลังความสัมพันธ์ระหว่างไทย เขมร ญวนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ปรินิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ประสานมิตร 2514.

อัดสำเนา.

ธิดา จาคูประยูร. บทบาทของไทยเกี่ยวกับเขมรในรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 วิทยานิพนธ์ อ.ม.

กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2510. อัดสำเนา.

บงกช พันธุมโสภณ. การปกครองของประเทศใกล้เคียงไทย. วิทยานิพนธ์ ร.ม. กรุงเทพฯ:

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์., 2505. .อัดสำเนา.

ระยัยศรี กาญจนวงศ์. บทบาทของเจ้าเมืองพระตะบองในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2337-2449.

วิทยานิพนธ์ อม. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2522. .อัดสำเนา.

วีรนนท์ วารวิชนนท์. ความสำคัญของอันนัมสยามยุคต่อไทย กัมพูชา และญวน. วิทยานิพนธ์

อม. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2513. .อัดสำเนา

สุพัฒศรี วรสาธน์. ปัญหาฉนวนพม่าระหว่างปี พ.ศ.2435-2449 (ค.ศ.1892-1907).

ปรินิพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. 2520.

สุวิทย์ ธีรศาสตร์. ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสตั้งแต่ ร.ศ.112-ร.ศ.126. (ค.ศ.1893-1907)

ปรินิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2518.

อัดสำเนา.

ภาษาอังกฤษ

Chandler, David P., A History of Cambodia. Boulder, Co: Westview Press, 1983; 2nd ed .
forthcoming.

Chou Ta-Kuan, The Customs of Cambodia. Bangkok: The Siam Society., Third Edition., 1993.

Hall, D.G.E. A history of South East Asia . St. Martin's Press, New York, 1968.

Igout, Michel . Phnom Penh Then and Now. Bangkok: Co ., Ltd, 1993.

Manich Jumsai, M.L. History of Thailand & Cambodia. Bangkok: Chalermmit., 1970.

Osborn, Milton E. Before Cambodia. London: Allen and Unwin, 1979.

_____. The French Presence in Cochinchina and Cambodia: Rule and Response 1859-1905. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1969.

Vicker, Michael, Cambodia after Angkor, Yale University, 1977.

_____. Kampuchea: Politics, Economic and Society, London: Frances Pinter, andoulder,
Co: Lynne Rienner Publishers, 1986.

วารสาร

กัมพูชาวันนี้: “เอกลักษณ์แห่งความทุกข์ยาก,” สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์. 26(44):12-14. เมษายน 2523.

ไกรศักดิ์ ชุณหะวัณ, “บทวิเคราะห์กัมพูชา” วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง. 1(4):55-88:กรกฎาคม-สิงหาคม 2524.

เบญจภา ไกรฤกษ์. “เนาขแมร์” มติชนสุดสัปดาห์. 16(802-810) 2มกราคม-27 กุมภาพันธ์ 2539
ศิริ ผาสุก. “การค้ากับการช่วยเหลือประเทศเขมร,” สารประชาชน 9(417):3,50; 25,25 มิถุนายน 2515.

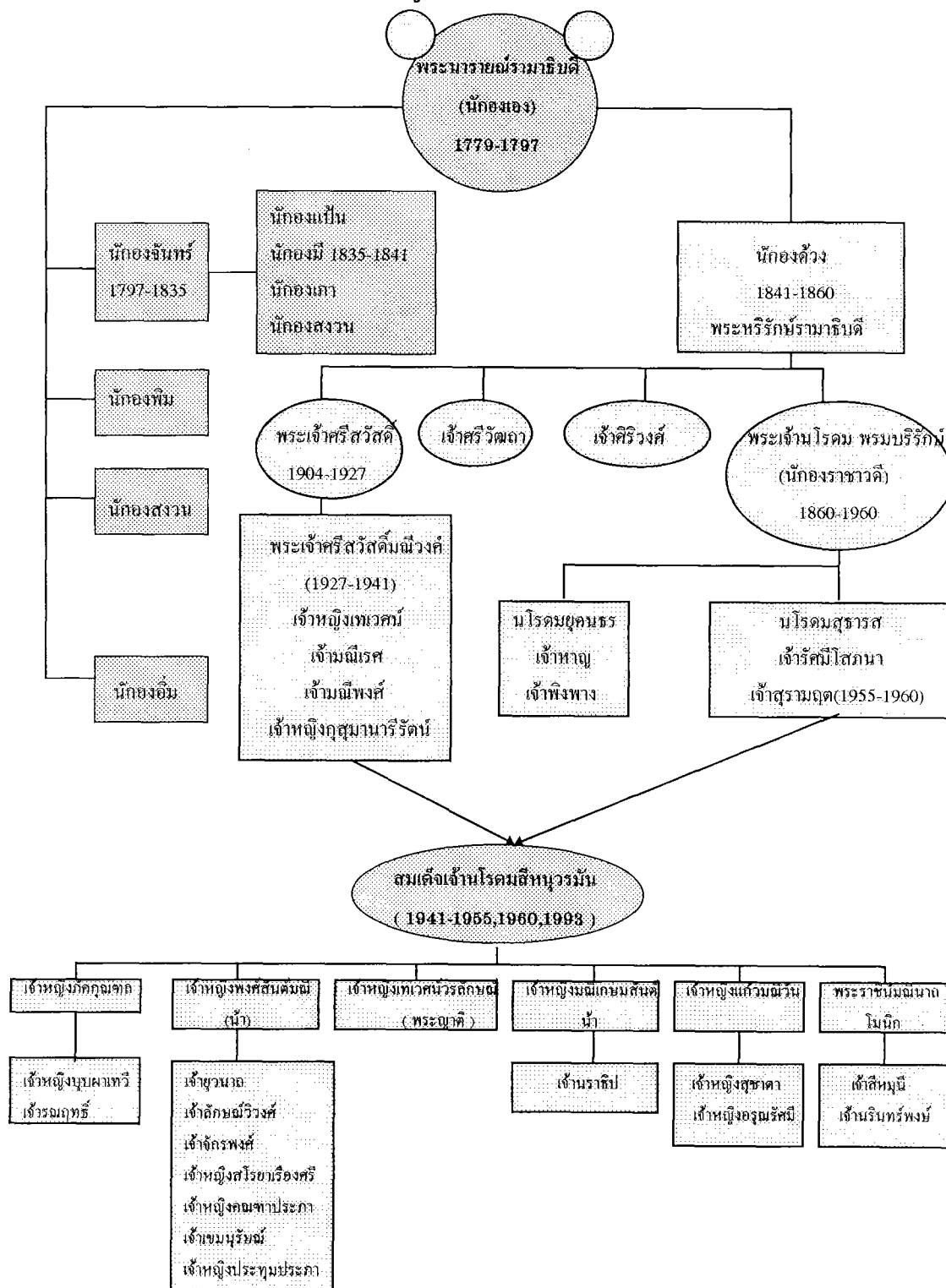
“สถานการณ์กัมพูชายังยืดเยื้อยาวนาน,” สยามนิกร, 4(174):22-24; 25 ตุลาคม, 2523.

“สถานการณ์ในกัมพูชา พลด พด หมดสิ้นแล้ว” สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์. 26(25):17,32; 12 เมษายน 2513.

“สถาบันเอเชียแปซิฟิกศึกษา” ข้อมูลบางประการเกี่ยวกับกัมพูชา. 1997.

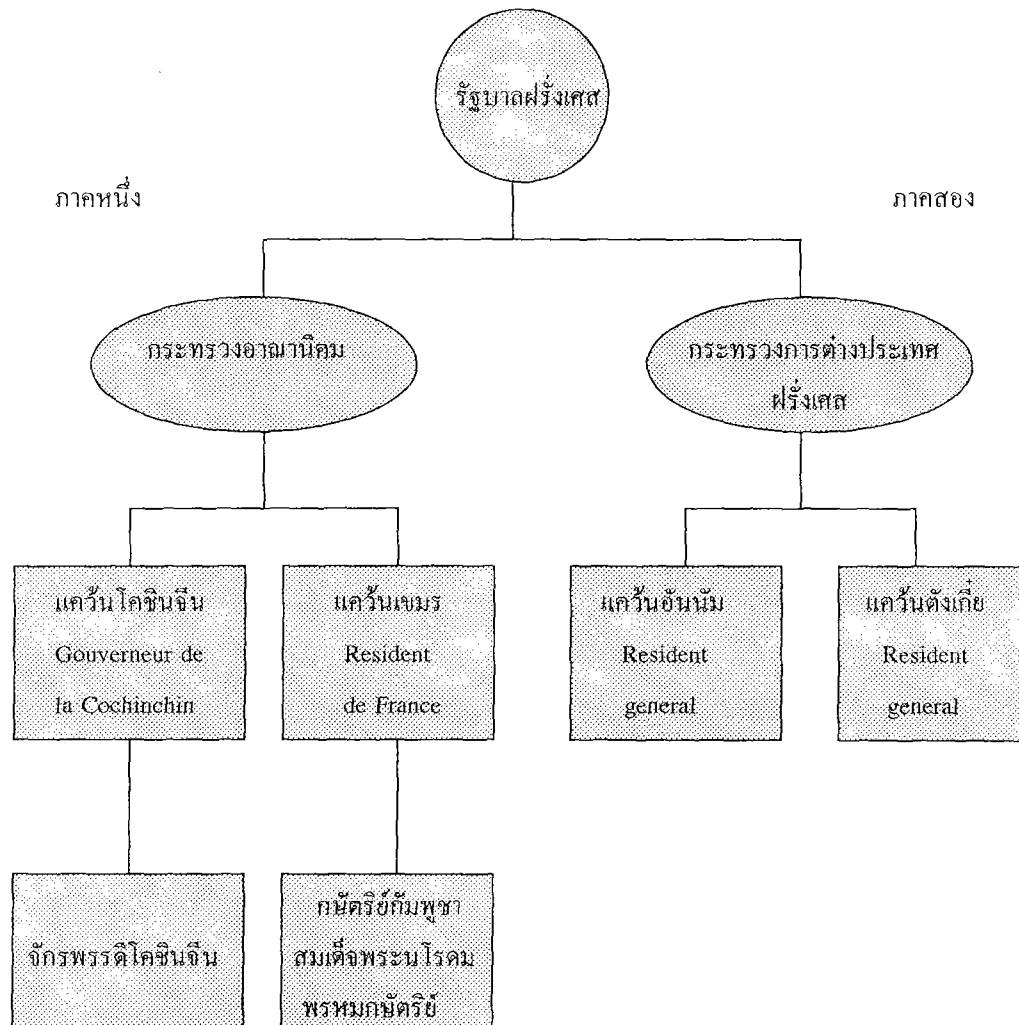
ภาคผนวก

ราชวงศ์กัมพูชา(ระยะเวลาการครองราชย์)

ภาคผนวก ก

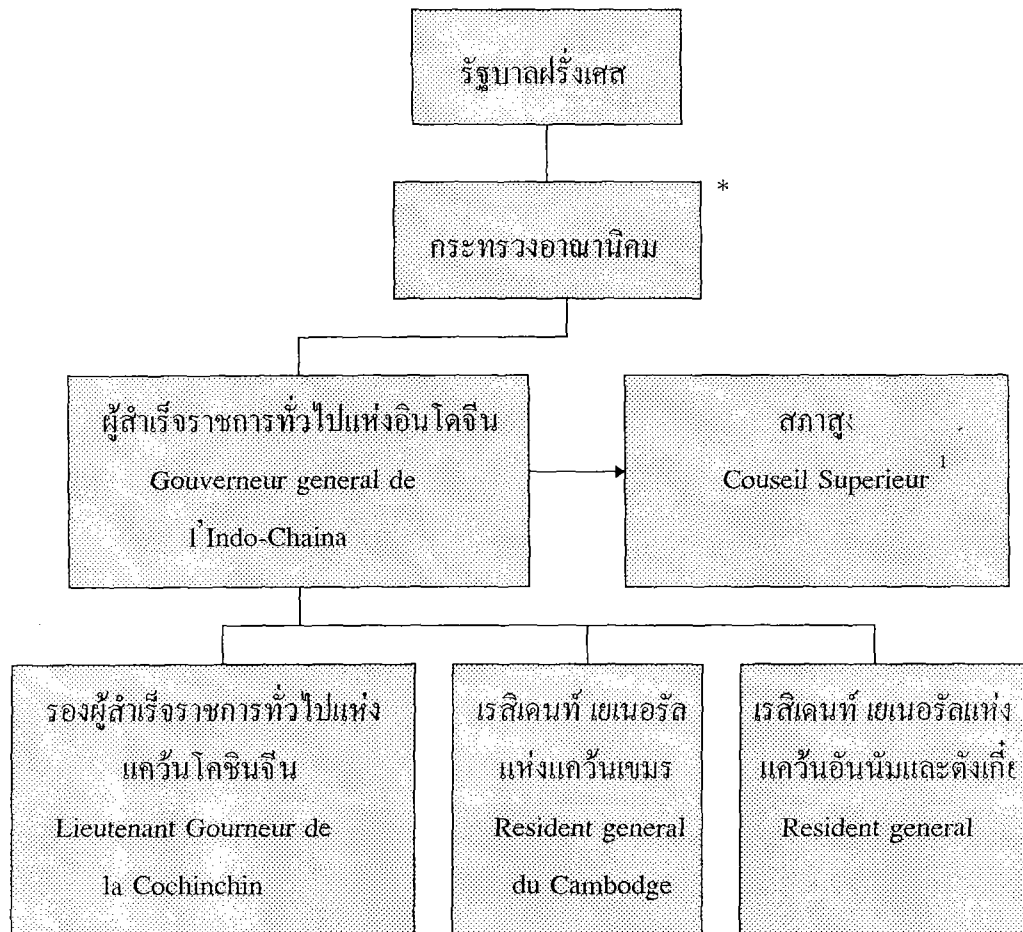
แผนภูมิ 2 : แสดงโครงสร้างการปกครองอาณานิคมอินโดจีนฝรั่งเศสหลังจากได้มีการ
ปรับปรุง เมื่อ ค.ศ. 1887

ที่มา : คัดแปลงจาก ทวิช สุภาพรณ.ประวัติศาสตร์ไทย-ขอม-เขมร,2508.

ภาคผนวก ข

แผนภูมิ 3 : แผนภูมิแสดงการปกครองส่วนกลางของสหภาพอินโดจีนฝรั่งเศส

ที่มา : ดัดแปลงมาจาก ทวิช สุภการณ์.ประวัติศาสตร์ไทย-ขอม-เขมร, 2508

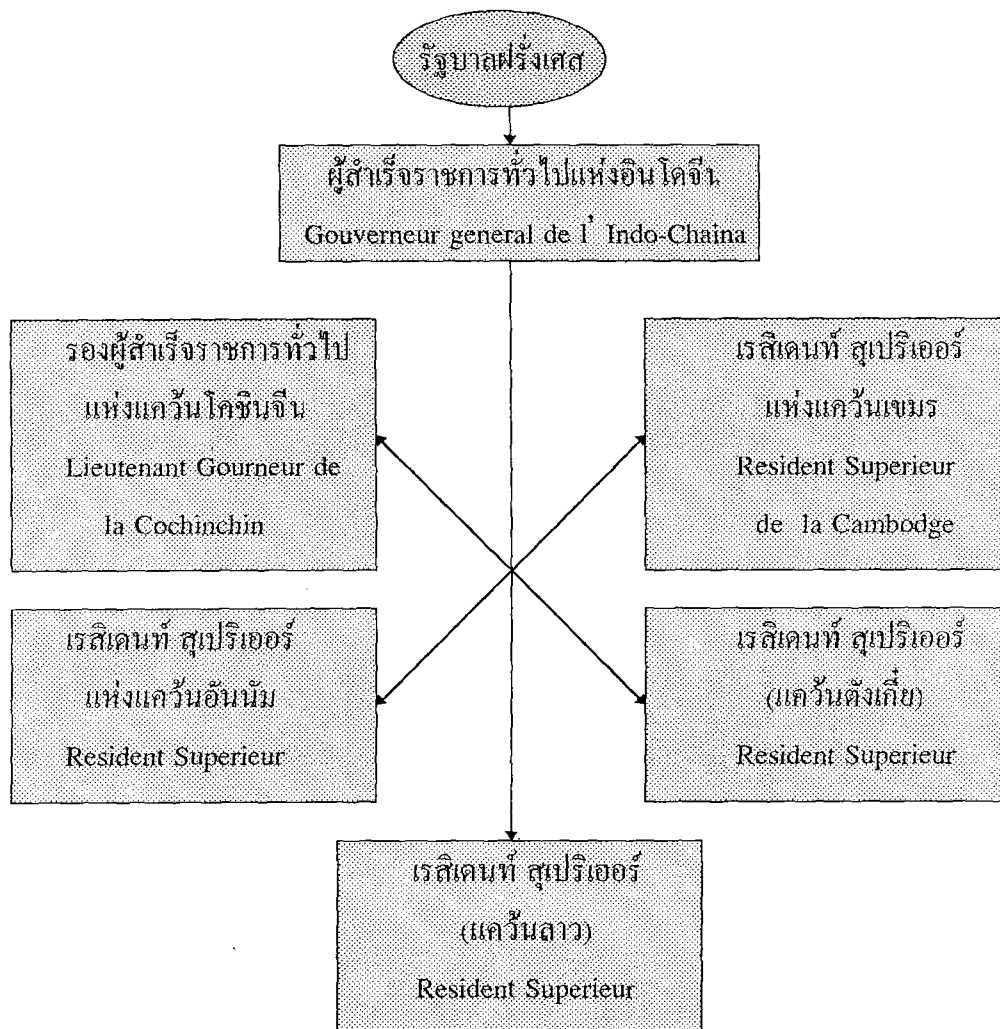
* ฝรั่งเศสปรับปรุงการปกครองด้วยการใช้อาณานิคมทั้งหมดอยู่ภายใต้การควบคุมของกระทรวงอาณานิคมเพียงกระทรวงเดียว ส่วนกระทรวงต่างประเทศทำหน้าที่ในเรื่องการต่างประเทศและไม่เกี่ยวกับเรื่องของอาณานิคม

1 ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็น Conseil de Gouverneur de la Cochinchine ตามกฤษฎีกาฉบับที่ 2 ลงวันที่ 20 ตุลาคม 1991 มีผู้สำเร็จราชการทั่วไปแห่งอินโดจีนเป็นประธานโดยตำแหน่ง

ภาคผนวก ค

แผนภูมิ 4 แผนภูมิแสดงอำนาจการปกครองของผู้สำเร็จราชการทั่วไปแห่งอินโดจีน

ปี ค.ศ. 1885

ที่มา : ดัดแปลงมาจาก. ทวิช สภากรณ์. ประวัติศาสตร์ไทย-ขอม-เขมร, 2508

ภาคผนวก ง

ตาราง 2 แสดงอำนาจหน้าที่ของข้าราชการชั้นปกครองของกัมพูชาภายใต้การปกครอง
ของฝรั่งเศส

ที่	รายการ	อำนาจ	หน้าที่
1	ข้าราชการชั้นปกครอง กษัตริย์กัมพูชา สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ (ค.ศ.1860- 1904) สมเด็จพระเจ้าศรีสวัสดิ์ (ค.ศ.1904-1927) สมเด็จพระเจ้าศรีสวัสดิ์ มณีวงศ์ (ค.ศ.1927-1941) สมเด็จพระเจ้านโรดม สีหนุ วรมัน(ค.ศ.1941- 1955,1961- ปัจจุบัน)	ประมุขของกัมพูชา	ปกครองกัมพูชา ภายใต้การควบคุมดูแล ของผู้สำเร็จราชการทั่ว ไปแห่งอิน โดจีน
2	ผู้สำเร็จราชการทั่วไป แห่งอิน โดจีน	1. บังคับบัญชาข้าราชการ 2. ตรวจตราการปกครองฝ่ายพลเรือน ทั่วแคว้นอิน โดจีน 3. จัดตั้งแผนกต่าง ๆ และรับผิดชอบ ในการดำเนินงาน 4. เป็นผู้จัดตั้งข้าราชการ (ยกเว้นข้า ราชการฝ่ายตุลาการ) ให้ปฏิบัติงาน ตามเขตต่าง ๆ ตามที่เห็นสมควร 5. แต่งตั้งข้าราชการซึ่งรัฐบาลกลาง แต่งตั้ง *ผู้สำเร็จราชการจะมอบอำนาจของตน ทั้งหมดหรือบางส่วนให้ผู้ปกครองโค ชินจิ้น หรือ เรสิดেন্ট ซูเปริเออร์	1. ปกครองดินแดนภาค ตะวันออกไกล 2. ดำเนินตามนโยบาย ของรัฐบาลฝรั่งเศส 3. ติดต่อกับรัฐบาล กลางฝรั่งเศส 4. การเจรจาทางการ ทูตจะทำได้เมื่อได้ รับอนุญาตจาก รัฐบาลกลางเท่านั้น

ตาราง 2 (ต่อ)แสดงอำนาจหน้าที่ของข้าราชการชั้นปกครองของกัมพูชาภายใต้การปกครอง
ของฝรั่งเศส

ที่	รายการ	อำนาจ	หน้าที่
3	เลขาธิการรัฐบาล	เพื่อใช้ปฏิบัติงานและบริหารใน แคว้นต่าง ๆ ได้ 6. รับผิดชอบในการป้องกันการ รุกรานโคชินจีนจากภายในและ ภายนอก 7. มีอำนาจเรียกกำลังทางบก ทางเรือ ที่อยู่ในอินโดจีนเวลา นั้นหรือสั่งระงับการรุกรานก็ได้ แต่จะบังคับบัญชาด้วยตนเองไม่ ได้เพราะอำนาจนี้อยู่กับผู้บังคับ บัญชาทหาร 8. มีอำนาจออกกฤษฎีกาประกาศ หรือเลิกใช้กฎหมายการศึก 9. มีอำนาจกำหนดความปลอดภัย ในทางทหารได้ 10. เป็นประธานคณะรัฐมนตรี 1. มีสิทธิและอำนาจสั่งงานถึงเจ้า หน้าที่ต่าง ๆ ทั่ว ๆ ไป หรือ เฉพาะท้องถิ่น 2. รักษาการแทนผู้สำเร็จราชการ กรณีผู้สำเร็จราชการไม่อยู่ * ตำแหน่งนี้มีฐานะเทียบเท่าผู้ ครองแคว้นโคชินจีนหรือเรซิเดนต์ ซูเปรีเออร์	เป็นผู้ช่วยผู้สำเร็จราชการ ในการบริหาร

ภาคผนวก จ

ตาราง 3 แสดงถึงหน้าที่ของข้าราชการปกครองในส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่น

ที่มา : คัดแปลงมาจาก ทวิช สุภาภรณ์. เล่มเดิม.

ที่	ข้าราชการปกครอง	หน้าที่
1	ในชั้น (ตำบล) เจ้าวยชั้น (กำนัน)	1. จัดการโฆษณาและประกาศพระราชกฤษฎีกา กฎ ข้อบังคับต่าง ๆ ให้ราษฎรในชั้นทราบ 2. ระวีรักษาความสงบ 3. เป็นพนักงานตำรวจ สอบสวนและสืบสวน 4. จัดการเก็บภาษีอากร 5. ควบคุมดูแลการปกครองและการงบประมาณของคุ้ม (หมู่บ้าน)
2	เสมียน	- เป็นผู้ช่วยเจ้าวยชั้น
3	ตำรวจ	- เป็นผู้ช่วยเจ้าวยชั้น
4	ปลัดชั้น	- เป็นผู้ช่วยเจ้าวยชั้น
1	ในสรก(อำเภอ) เจ้าวยสรก(นายอำเภอ)	1. จัดการโฆษณาและประกาศพระราชกฤษฎีกา กฎ ข้อบังคับต่าง ๆ ให้ราษฎรในสรกทราบ 2. เป็นพนักงานปกครองและตำรวจในสรก 3. รับและส่งต่อซึ่งคำสั่งต่าง ๆ ของผู้บังคับบัญชา ให้ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาทราบต่อไปและรักษาให้เป็นไปตามคำสั่งนั้น ๆ 4. รับและส่งต่อซึ่งรายงานต่าง ๆ ที่ปลัดชั้นและคหบดีของคุ้มในเขตของตนให้ผู้บังคับบัญชาทราบ 5. ควบคุมดูแลการปกครองของชั้น(ตำบล) 6. บังคับบัญชาเจ้าวยชั้น 7. ปกครองชั้นที่อยู่ในเขตที่ตั้งสรก
2	เสมียน	- เป็นผู้ช่วยเจ้าวยสรก
3	ตำรวจ	- เป็นผู้ช่วยเจ้าวยสรก
4	ปลัดสรก	- เป็นผู้ช่วยเจ้าวยสรก

ตาราง 3 (ต่อ)แสดงถึงหน้าที่ของข้าราชการปกครองในส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่น

ที่	ข้าราชการปกครอง	หน้าที่
1	ในเขต (จังหวัด) เจ้าวายนเขต(ผู้ว่าราชการ จังหวัด)	1. จัดการประกาศกฎหมายและข้อบังคับต่าง ๆ ให้ราษฎรในจังหวัดทราบ 2. รับและส่งต่อซึ่งข้อบังคับและคำสั่งต่าง ๆ ของเรสิดেন্টให้ผู้บังคับบัญชาทราบ 3. รับผิดชอบในการปฏิบัติให้เป็นไปตามคำสั่งและกฎหมาย 4. จัดส่งรายงานต่าง ๆ ของเจ้าวายนสรก(นายอำเภอ)ให้เรสิดนท์ทราบ 5. ช่วยเหลือในการปกครองเขตและควบคุมดูแลการปกครองของสรก(อำเภอ)ชั้นท์(ตำบล)และคุ้ม(หมู่บ้าน)ในจังหวัด
2	ปลัดเขต(ปลัดจังหวัด)	- เป็นผู้ช่วยเจ้าวายนเขต
3	ปลัดสรก(ปลัดอำเภอ)	- เป็นผู้ช่วยเจ้าวายนเขต
4	ปลัดชั้นท์	- เป็นผู้ช่วยเจ้าวายนเขต
5	เสมียน	- เป็นผู้ช่วยเจ้าวายนเขต
6	ตำรวจ	- เป็นผู้ช่วยเจ้าวายนเขต

ภาคผนวก ก

ตาราง 4 แสดงถึง ชั้น ตำแหน่ง และหน้าที่ของข้าราชการพลเรือนกัมพูชา

ที่มา : คัดแปลงมาจาก ทวิช สุภการณ์. เล่มเดิม. หน้า 788 - 789

ชั้นที่	ตำแหน่ง	หน้าที่
1	1 อุดมมนตรีเอกและโท 2 วอรักรมมนตรี เอก,โทและตรี 3 อนุมนตรี เอกและตรี	ก. เป็นผู้ตรวจการ การปกครอง ข. เป็นผู้แทนรัฐมนตรีในคณะรัฐมนตรี (กรณีรัฐมนตรีเข้าประชุมไม่ได้) ค. เจ้าวายเขต (ผู้ว่าราชการจังหวัด) ง. เลขานุการคณะรัฐมนตรี ก. เจ้าวายเขต (ผู้ว่าราชการจังหวัด) ข. เลขานุการรัฐมนตรี ค. เจ้าวายสรก (นายอำเภอ) ง. เจ้าวายขันท์ (กำนัน) ก. ผู้ช่วยเลขานุการคณะรัฐมนตรี ข. เจ้าวายสรก (นายอำเภอ) ค. เจ้าวายขันท์ (กำนัน) ง. ผู้จองเขต
2	ก. เจ้าวายขันท์ (กำนัน) ข. หัวหน้าหน่วยรักษาการหรือสถานีตำรวจ ค. ปลัดเขต ง. ปลัดสรก จ. ปลัดขันท์	- เจ้าวายขันท์ - สืบสวนสอบสวน - เป็นผู้ช่วยเจ้าวายเขต - เป็นผู้ช่วยเจ้าวายสรก - เป็นผู้ช่วยกำนัน
3	ก. ยกกระบัตร ข. เสมียน	- ทำหน้าที่เป็นยกกระบัตร - ทำหน้าที่เป็นเสมียน

ภาคผนวก ข

ตาราง 5 แสดงจำนวนศาล หน้าที่ของศาล ในกัมพูชาซึ่งอยู่ภายใต้อารักขาของฝรั่งเศส

ที่ตั้งของศาล	จำนวน	ศาล	อำนาจ/หน้าที่
เขตพนมเปญ	1	ศาลชั้นต้น (ศาลลูกขุน) ศาลแขวง (ศาลแขวงเลิงเต็ก)	- พิจารณาคดีแพ่ง และคดีชั้นตำรวจที่เกิดในเขตเมืองพนมเปญ - พิจารณาคดีแพ่งและคดีชั้นตำรวจ
เขตเรติเคนท์ กัมปงจาม	1	ศาลชั้นต้น (ศาลกัมปงจาม)	- พิจารณาคดีแพ่งและคดีชั้นตำรวจในเขตเรติเคนท์กัมปงจาม(ไม่รวมจังหวัดตะบองมูนและเซียงเปร)แต่ถ้าคดีมีพันดไทย พิจารณาตลอดเขต
ตำบลตะบอง กมูน	2	ศาลแขวง 1. ศาลแขวงเลียง	- พิจารณาคดีแพ่งและคดีชั้นตำรวจตลอดเขตตะบองกมูน
ตำบลเบงกรวย		2. ศาลแขวงเบ้งกรวย	- พิจารณาคดีแพ่งและคดีชั้นตำรวจตลอดเซียงเปร
เขตเรติเคนท์ ตาแก้ว	1	ศาลชั้นต้น	- พิจารณาแพ่งและคดีอาญาทั้งปวงที่เกิดในเขตตาแก้ว
เขตเรติเคนท์ กัมปงสปีอ	1	ศาลชั้นต้น (ศาลกัมปงสปีอ)	- พิจารณาแพ่งและคดีอาญาทั้งปวงที่เกิดในเขตกัมปงสปีอ
เขตเรติเคนท์ พระตะบอง	1	ศาลชั้นต้น (ศาลพระตะบอง)	- พิจารณาคดีแพ่งและคดีชั้นตำรวจที่เกิดขึ้นในเขตพระตะบอง(ไม่รวมเขตเคเลเกในท้องที่เสียมราฐและศรีโสภณ)แต่ในคดีอาญามหันดไทย ศาลนี้มีอำนาจพิจารณาโดยตลอดไม่รวมเขตท้องที่เสียมราฐแต่รวมเขตศรีโสภณ
เขตศรีโสภณ		ศาลแขวง (ศาลแขวงสวาย)	- พิจารณาคดีแพ่งและคดีชั้นตำรวจตลอดเขต

ตาราง 5 (ต่อ)แสดงจำนวนศาล หน้าที่ของศาล ในกัมพูชาซึ่งอยู่ภายใต้อารักขาของฝรั่งเศส

ที่ตั้งของศาล	จำนวน	ศาล	อำนาจ/หน้าที่
เขตเรติเคนท์ ไปรเวง	1	ศาลชั้นต้น (ศาลไปรเวง)	- พิจารณาคดีแพ่งและคดีชั้นตำรวจตลอด เรติเคนท์ไปรเวง ยกเว้นท้องที่บาพนมและท้อง ที่ซันท์เปริง ซันท์เกรียงและสิโงกันดาล คดี อาญาชั้นโทมหันต์ ศาลนี้มีอำนาจพิจารณา ตลอดเขตไม่มียกเว้น
สรกบาพนม ซันท์เปริง	2	ศาลแขวง 1 ศาลแขวงเซอกัง 2 ศาลแขวงสนายพล	- พิจารณาคดีแพ่งและคดีชั้นตำรวจตลอดเขต - พิจารณาคดีแพ่งและคดีชั้นตำรวจตลอดซันท์ เปริง ซันท์เกรียงและสิโงกันดาล
เขตเรติเคนท์ กัมปงธม	1	ศาลชั้นต้น (ศาลกัมปงธม)	- พิจารณาคดีแพ่งและคดีชั้นตำรวจในเขต เรติเคนท์กัมปงธม(ยกเว้นท้องที่บารายและ ชีแครง) - ในคดีอาญาชั้นมหันต์โทษ ศาลนี้มีอำนาจ พิจารณาตลอดเขต
ท้องที่บาราย เขตชีแครง	2	ศาลแขวง 1 ศาลแขวงบาราย 2 ศาลแขวงชีแครง	- พิจารณาคดีแพ่งและคดีชั้นตำรวจตลอดเขต บาราย - พิจารณาคดีแพ่งและคดีชั้นตำรวจตลอดชีแครง
เขตเรติเคนท์ กัมปงชนัง สรกลงแวก	1 1	ศาลชั้นต้น (ศาลกัมปงชนัง) ศาลแขวง (ศาลกัมปงตะลาด)	- พิจารณาคดีแพ่งและคดีชั้นตำรวจตลอดเขต กัมปงชนัง ยกเว้นในสรกลงแวก - พิจารณาคดีแพ่งและคดีชั้นตำรวจตลอดสรก ลงแวก

ตาราง 5 (ต่อ)แสดงจำนวนศาล หน้าที่ของศาล ในกัมพูชาซึ่งอยู่ภายใต้อารักขาของฝรั่งเศส

ที่ตั้งของศาล	จำนวน	ศาล	อำนาจ/หน้าที่
เขตเลิเคนท์ สวายเรียง	1	ศาลชั้นต้น (ศาลสวายเรียง)	-พิจารณาคดีแพ่งและคดีชั้นตำรวจตลอดเขต สวายเรียง
เขตเรลิเคนท์ กำปอด	1	ศาลชั้นต้น (ศาลกำปอด)	-พิจารณาคดีแพ่งและคดีชั้นตำรวจตลอด เรลิเคนท์กำปอด(ยกเว้นท้องที่ที่บันทายมาศ เกาะ กงและกัมปงโสม) -คดีอาญาชั้นโทมหนันด์ ศาลนี้มีอำนาจพิจารณา ตลอดเขตไม่มียกเว้น
เขตบันทาย มาศ	3	ศาลแขวง 1 ศาลแขวงทุกมาศ	-พิจารณาคดีแพ่งและคดีชั้นตำรวจในเขตท้องที่ บันทายมาศ
เขตท้องที่เกาะ กง		2 ศาลแขวงเสารง	-พิจารณาคดีแพ่งและคดีชั้นตำรวจท้องที่เกาะกง
เขตท้องที่ กัมปงโสม		3 ศาลแขวงสะแรอ่า บิลวง	-พิจารณาคดีแพ่งและคดีชั้นตำรวจท้องที่เขต กัมปงโสม
เขตเรลิเคนท์ โพธิสัตว์	1	ศาลชั้นต้น (ศาลโพธิสัตว์)	-พิจารณาคดีแพ่งและคดีชั้นตำรวจตลอดเขต โพธิสัตว์
เขตเสียมราฐ อยู่ในเขตเคเล เกเสียมราฐ	1	ศาลชั้นต้น (ศาลเสียมราฐ)	-พิจารณาคดีแพ่งและคดีอาญาตลอดเขตเคเล เกเสียมราฐ
เขตเรลิเคนท์ กราตรี	1	ศาลชั้นต้น (ศาลกราตรี)	- พิจารณาคดีแพ่งและคดีชั้นตำรวจตลอดเขต เรลิเคนท์กราตรี(ยกเว้นท้องที่สตรีงตรงและ ท้องที่ฉลอง) - ในคดีอาญาชั้นมหันตโทษ ศาลนี้มีอำนาจ พิจารณาตลอดเขตไม่มียกเว้น

ตาราง 5 (ต่อ)แสดงจำนวนศาล หน้าที่ของศาล ในกัมพูชาซึ่งอยู่ภายใต้การรักษของฝรั่งเศส

ที่ตั้งของศาล	จำนวน	ศาล	อำนาจ/หน้าที่
ห้องที่ทดลอง	2	ศาลแขวง 1 ศาลแขวงทดลอง	-พิจารณาคดีแพ่งและคดีชั้นตำรวจตลอด เรติเคนท์ทดลอง
ห้องที่สตริง ตรัง		2 ศาลแขวงสตริง ตรัง	-พิจารณาคดีแพ่งและคดีชั้นตำรวจตลอด เรติเคนท์สตริงตรัง
เขตเรติเคนท์ สตริงตรง	1	ศาลชั้นต้น (ศาลสตริงตรง)	-พิจารณาคดีแพ่งและคดีชั้นตำรวจตลอดเขต สตริงตรง(ยกเว้นห้องที่มุลป่าโมกซ์ เมลูปเรย) -ในคดีอาญาชั้นมหันตโทษ ศาลนี้มีอำนาจ พิจารณาตลอดเขตยกเว้นห้องที่เมลูปเรย ทะเล- ริปู และห้องที่มุลป่าโมกซ์
ห้องที่เมลูปเรย	2	ศาลแขวง 1 ศาลแขวงเจียมกะ ลัน	-พิจารณาคดีแพ่งและคดีชั้นตำรวจห้องที่ เมลูปเรย
ห้องที่ทะเลริปู		2 ศาลแขวงทำราช บริวัฏ	-พิจารณาคดีแพ่งและคดีชั้นตำรวจห้องที่ ทะเลริปู
เขตมุลป่า โมกซ์	1	ศาลชั้นต้น (ศาลมุลป่าโมกซ์)	-พิจารณาคดีแพ่งและคดีชั้นตำรวจตลอดห้องที่ มุลป่าโมกซ์

ภาคผนวก ข

ตารางที่ 6 แสดงถึงกบฏที่ต่อต้านอำนาจฝรั่งเศสระหว่าง ค.ศ.1865 - 1953

ที่	ชื่อขบวนการ ต่อสู้ฝรั่งเศส	ระยะเวลาที่ เกิดขบวนการ	ผู้นำขบวนการ	สาเหตุที่เกิด ขบวนการ	การดำเนินการของ ขบวนการ	สถานที่เกิด ขบวนการ	ผลของการดำเนินการของ ขบวนการ	หมายเหตุ
1	กบฏผู้มิญญ ต่อสู้ฝรั่งเศส	ค.ศ.1866-1867	อาจารย์เล็ก อาจารย์อัสโต	การปกครอง เศรษฐกิจ	ศาสนา การทหาร การเมือง	อุดมมัยชัย	ฝรั่งเศสปราบได้สำเร็จและตัด ศีรษะอาจารย์เล็กเสียประจานที่ พนมเปญ	
2	กลุ่มเจ้า ศรีวัด	ค.ศ.1867-1877	เจ้าศรีวัด	การปกครอง	เจ้าศรีวัดนำกบฏยึด บาพนม	บาพนม	ฝรั่งเศสปราบกบฏได้สำเร็จโดย ได้รับการช่วยเหลือจากสมเด็จพระเจ้า เจ้าศรีสวัสดิ์ แต่พระเจ้าศรีวัด หนีไปได้	
3	กลุ่มต่อต้าน ฝรั่งเศส	ค.ศ.1885-1886	ประชาชน	การปกครอง เศรษฐกิจ	กัมพูชาและขุนนาง เขมรสนับสนุนอยู่เบื้อง หลังการต่อต้านฝรั่งเศส เสกหัวประเทศเพราะ ฝรั่งเศสยึดครอง กัมพูชาแบบอาณานิคม ที่สมบูรณ์แบบ	ทั่วประเทศ กัมพูชา	ฝรั่งเศสปราบได้โดยสมเด็จพระ พระนโรดม พรหมบริรักษ์ร่วมมือกับ ฝรั่งเศสประกาศให้พวก กบฏว่างอาวุธ กบฏครั้งนี้ชาว เขมรเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก	

ตารางที่ 6 (ต่อ)แสดงถึงกฎที่ต่อต้านอำนาจฝรั่งเศสระหว่าง ค.ศ. 1865 - 1953

ร	ข้อขบวนการ ต่อสู้ฝรั่งเศส	ระยะเวลาที่ เกิดขบวนการ	ผู้นำขบวนการ	สาเหตุที่เกิด ขบวนการ	การดำเนินการของ ขบวนการ	สถานที่เกิด ขบวนการ	ผลของการดำเนินการของ ขบวนการ	หมายเหตุ
4	กลุ่มประชาชน	ค.ศ.1915-1916	ประชาชน	การปกครอง เศรษฐกิจ	ชาวเขมรประมาณ 40,000-100,000 คน เดินทางมายังพนมเปญ เพื่อร้องทุกข์ต่อกษัตริย์ เกี่ยวกับเรื่องถูกเก็บ ภาษีและการบังคับใช้ แรงงาน	พนมเปญ	พระเจ้าศรีสวัสดิ์โดยความเห็น ชอบของฝรั่งเศสระงับปัญหาโดย ประกาศงดใช้แรงงานแลกเปลี่ยน	
5	ขบวนการเขมร อิสระ	ค.ศ.1940-1954	ฮัน จ็อก พันห์	การปกครอง เศรษฐกิจ	ต่อต้านการปกครอง ของฝรั่งเศสและเรียกร ้องเอกราช	พนมเปญ	ตำรวจฝรั่งเศสทำการสลาย ขบวนการประท้วง ผู้นำถูกจับ และถูกลงโทษ	

ตารางที่ 6 (ต่อ)แสดงถึงกบฏที่ต่อต้านอำนาจฝรั่งเศสระหว่าง ค.ศ. 1865 - 1953

ที่	ชื่อขบวนการ ต่อสู้ฝรั่งเศส	ระยะเวลาที่ เกิดขบวนการ	ผู้นำขบวนการ	สาเหตุที่เกิด ขบวนการฯ	การดำเนินการของ ขบวนการฯ	สถานที่เกิด ขบวนการฯ	ผลของการดำเนินการของ ขบวนการฯ	หมายเหตุ
6	การประท้วง ใหญ่ของ พระภิกษุ	ค.ศ. 1942	ชั้น จ็อก ทั้นห์	การปกครอง ศาสนา	ชั้น จ็อก ทั้นห์และ ปาก ชวน นำขบวนการ ประท้วงฝรั่งเศสให้ ปล่อยอาจารย์ เสม เจีย ¹	พนมเปญ	ฝรั่งเศสปราบได้	
7	ขบวนการเขมร เสรี	ค.ศ. 1959-1970	ชั้น จ็อก ทั้นห์	การปกครอง	ชั้น จ็อก ทั้นห์ นำ ส่วนหนึ่งของเขมร อิสระออกมารวมตัว เพื่อต่อต้านเจ้าสีหนุ	พนมเปญ	ได้รับความช่วยเหลือจากสหรัฐ อเมริกา ไทยและเวียดนาม	

¹ อาจารย์เสม เจียว เป็นพระภิกษุซึ่งสอนในโรงเรียนบาลีที่พนมเปญ ดำเนินการต่อต้านฝรั่งเศสโดยการเทศนา(โปรดอ่านรายละเอียดใน ชมพล เลิศรัฐการ.เล่มเดิม.หน้า76)
ที่มา : ดัดแปลงมาจากกบฏและการต่อต้านของเขมร อ้างใน.เล่มเดิม.

ภาคผนวก ณ

สัญญาเช่ามรดกไทย ปี จ.ศ.1225 (พ.ศ.2406)¹

ศุภมัสดุ จุลศักราช 1225 ปีกุน เบญจศก ความจะเจริญงามดี จงมีแก่บ้านเมืองยิ่งขึ้นไปเกิด
 ครั้งนี้พระยาราชวรานุกูล แม่ทัพผู้รับอำนาจเดิมในราชการทางเมืองเขมร แต่พระบาทสมเด็จพระ
 ประเมนทรมหาภูมิกุสุทนต์สมเด็จพระพงษวชิระกษัตริย์ราชินิกะโรดม จาตุรันตบรม
 มหจักรพรรดิราชกาส บรมบรมมิกมหาราชราชิราช บรมนาถบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แล
 ท่านเสนาบดีฝ่ายหนึ่ง องค์พระนโรดมพรหมบริรักษ์มหาอุปราชผู้ครองแผ่นดินเมืองเขมร องค์
 พระหริราชคณย์ไกรแก้วฟ้า และพระยาพระเขมรสมเด็จพระเจ้าฟ้าทลหะซื่อเมียดว่าที่สมเด็จพระองค์
 แก้ว พระยาศรีธรรมราช ชื่อ เหม ว่าที่สมเด็จพระเจ้าฟ้าทลหะสมุหนายกเอกอุมตริย์พิริยมหาเสนา
 บดีอุดมกรรมภาพุ พระยาภาโหมชื่อ สุก ว่าที่พระยาขมราชพิภาภานีบริรมอุดมกรรมภาพุ คือ
 พระยาวัจระเวียงไชยธิบดี พิกาสถงฆารอุดมกรรมภาพุ ชื่อ นอง พระพิพิทสระไกรมหาดไทย
 นอกราชการเมืองนครเสียมราฐชื่อ เมา ว่าที่พระยาภาโหมพิภานาวิกธิบดีนิธาอุดมกรรมภาพุ
 พระยาจักรีธิบดีกฤษณบรรพธาดาอุดมกรรมภาพุชื่อ แถบ สมเด็จพระเจ้าพระยารามกรรมภาพุชื่อ ปก สม
 เสด็จเชษฐาามนตรีศรียปราถมกรรมภาพุชื่อ แก พระยาอริบดิชื่อ ทัด ฝ่ายหนึ่ง ทำสัญญาเพื่อจะให้มิดุณ
 มีประโยชน์ แก่เจ้านายพระยาพระเขมร อาณาประชาราษฎร์เมืองเขมรแลเจ้าพระยา และพระยาผู้
 ว่างราชการเมืองต่าง ๆ แลไพร่พลลูกค้า ซึ่งได้ไปมาค้าขาย ติดต่อกับเมืองเขมรให้รู้ แลถือตาม
 สัญญานี้สืบต่อไปภายหน้าด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามมีพระ (ได้ช่วยทำนุ
 บำรุงเมืองเขมรเปนลำดับสืบ ๆ มาแต่ต้นพระวรวงษ์นี้จนบัดนี้ มีข้อความแจ้งอยู่ในเรื่องราว ซึ่งได้
 เขียนประทับตราผูกไว้กับหนังสือสัญญาฉบับนี้แล้ว แลในการนี้เมืองเขมรอยู่ในระหว่างต่อเขต
 รแดนกรุงเทพฯฝ่ายหนึ่งต่อกับเขตรแดนญวนฝ่ายหนึ่ง ต่อกับเขตรแดนฝรั่งเศสฝ่ายหนึ่ง จึงควรต้อง
 ทำหนังสือชี้แจงข้อความ (ทั้งปวงให้เป็นที) แก่พระเจ้าแผ่นดินแลเสนาบดี แลผู้รักษา
 เมืองต่างๆฝ่ายไทยในบัดนี้ และภายหน้าแลเจ้านายผู้จะครอบครองแผ่นดินเมืองเขมร และพระยา
 พระเขมรที่จะมีอิศริยยศต่อไปภายหน้า ต้องถือตามข้อสัญญานี้สืบๆ ไป อย่าให้ทำผิดเลย

ข้อ 1 ว่าเมืองเขมรเปนเมืองประเทศราชขึ้นกรุงเทพฯ ถ้าเจ้านายพี่น้องวิวาทกัน จนถึง
 รบพุ่งกัน ถ้าพระยาพระเขมร หัวเมืองแลราษฎรคิดประทุษร้าย เกลี่ยกล่อมผู้คน ตั้งขัดขวางต่อสู้เจ้า
 นายผู้ครองแผ่นดินเขมร ถ้ามีใบบอกของผู้ครองเมืองฝ่ายเขมรเข้ามาแล้วที่กรุงเทพฯ ๆ ก็จะต้องแต่ง

¹ จดหมายเหตุ ร. 4 จ.ศ. 1225 เลขที่ 114 "สัญญาเรื่องสัญญาทางพระราชไมตรีเมืองเขมร"

(ลอกตามต้นฉบับ)

ข้าหลวงคุมกองทัพยกไปรบช่วยระงับปราบปรามจนบ้านเมืองเรียบร้อย ถ้าเจ้านายชาติพี่น้อง ซึ่งเกิดวิวาทบาดหมางกันขึ้น พี่น้องจะภาครอบครัวหนีเข้ามาพึ่งกรุงเทพฯ ก็ต้องรับไว้ไม่ให้กลับออกไปก่อนการวิวาทกันอีก เมื่อพี่น้องสิ้นความอาฆาต จะบอกขอให้กลับออกไปก็จะยอมให้ไป แต่เมื่อแรกหนีมาจะขอให้จับตัวส่งไปและจะให้ทำโทษชาติพี่น้องที่ได้ทุกนั้นทำไม่ได้ ถ้าเมืองเขมรเกิดความวิวาทพุ่งเถียงกับประเทศใหญ่ ๆ ซึ่งเป็นทางราชไมตรีกับกรุงเทพ ฯ ก็จะช่วยว่ากล่าวให้โดยยุติธรรม แต่จะไม่ยกกองทัพออกไปช่วยให้เสียทางพระราชไมตรีกับประเทศอื่น

ข้อ 2 ว่า ลูกค้ากรุงเทพ ฯ จะไปมาค้าขายเมืองเขมรก็ดี ให้ประพฤติตามกฎหมาย แลเสียภาษีของทั้งปวงตามพิกัดเมืองเขมรจงทุกอย่าง ถ้าลูกค้าเมืองเขมรจะเข้ามาค้าขาย ณ กรุงเทพ ฯ ก็ต้องเสียภาษีตามพิกัดของกรุงเทพ ฯ จงทุกประการ

ข้อ 3 ว่า คนฝ่ายกรุงเทพ ฯ จะเป็นโจรผู้ร้ายทำผิดต่อ (สิ่งใดๆ หนีออกไปอยู่ในเมืองเขมร เจ้านายแลพระยาเขมรทราบความแล้ว จะติดตามจับตัวส่งเข้ามาให้จงสิ้น โดยเดิมกำลังสุจริต จะไม่คิดชักย้ายสู้ซ่อนเอาคนที่ทำผิดไว้ คนฝ่ายเมืองเขมรทำผิดต่อเจ้านายพระยาเขมรหนีเข้ามาในราชอาณาจักร เจ้านายเมืองเขมรบอกเข้ามาหัวเมืองซึ่งขึ้นแก่กรุงเทพ ฯ ก็จะทำให้ติดตามเดิมอำนาจ ถ้าจับได้ให้ส่งเข้ามา ณ กรุงเทพ ฯ จะไต่เสียงโดยยุติธรรม ถ้ามีความผิดจริง ก็จะส่งคืนออกไปให้ ฤาจะทำโทษให้

ข้อ 4 ว่า คนในฝ่ายกรุงเทพ ฯ จะออกไปตั้งทำมาหากินอยู่ในเมืองเขมรโดยเรียบร้อย ไม่มีความผิด เจ้านายเมืองเขมรจะใคร่รับไว้บอกขอเข้ามา ถ้าไม่มีความเกี่ยวข้องแล้ว ผู้ครองแผ่นดินฝ่ายกรุงเทพ ฯ ก็จะยอมให้ ถ้าคนฝ่ายเมืองเขมรได้รับความเดือดร้อนด้วยเหตุ (จะภากันเข้ามาในแคว้นกรุงเทพ ฯ ก็มีตราชี้แจงเหตุผลคืนปลายออกไปให้เจ้านายเมืองเขมรรู้ แล้วจะจัดแจงให้คนพวกนั้นอยู่ตามควรถ้าพวกนั้นใคร่จะกลับไป ถ้าไม่มีเหตุเกี่ยวข้องแล้ว ก็จะยอมให้กลับไป

ข้อ 5 ว่า ที่กรุงเทพ ฯ จะแต่งข้าหลวงออกไปเมืองเขมรด้วยราชการสิ่งใดจะไปทาง

(ก็ได้) เจ้านายเมืองเขมรไม่ขัดขวาง จะมีความเคารพนับถือ จัดแจงที่ให้อยู่ เลี้ยงดูตามอย่างเคยมาแต่ก่อน ถ้าข้าราชการในกรุงเทพ ฯ จะไปด้วยธุระของตัวเอง คือเยี่ยมญาติแลอื่น ๆ ผู้ครองเมืองจะไม่รับเลี้ยงดูก็ได้แต่ต้องยอมให้ไปอยู่ตามประสงค์ในประโยชน์นั้น ถ้าไปทำความผิดด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง ฤาอดอ้างตัวว่าเป็นข้าหลวงไปบังคับบัญชาเหลือ ๆ เกิน ๆ ก็จงคุมตัวไว้แล้วมีใบบอกแจ้งความให้กรุงเทพ ฯ ทราบ ถ้าเจ้านายเมืองเขมรจะให้พระยาพระเขมรเข้ามาอยู่กรุงเทพ ฯ ด้วยราชการสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เจ้าพนักงานที่กรุงเทพ ฯ ก็จะจัดที่ให้อยู่เลี้ยงดูเหมือนอย่างแต่ก่อน ถ้าเข้ามาเที่ยวซื้อของแลเยี่ยมญาติแลการอื่น ซึ่งไม่เป็นกิจแจ้งราชการ ก็จะไม่รับเลี้ยงดู จะให้เที่ยวแลอยู่โดยลำพัง

ข้อ 6 ว่า ถ้าเจ้านายผู้ใหญ่ ในเมืองเขมรไม่มีตัว ญาติพี่น้องผู้ใดจะปกครองเมืองเขมรไปได้ ก็จะต้องปลุกหาในเชื้อวงษ์เจ้านายญาติพี่น้อง แลพระยาพระยาเขมรให้เห็นพร้อมมุนกัน แล้วจึงจะเสกตั้งให้เป็นเจ้าแผ่นดินเมืองเขมรต่อไป ตามอย่างแต่ก่อนจะไม่ตั้งไปแต่ตามพระราชหฤทัยของพระเจ้าแผ่นดินกรุงเทพ ฯ

ข้อ 7 ว่า พระยาเขมรผู้ใหญ่ที่ได้เคยรับเครื่องราชอิสริยาภรณ์มาแต่กรุงเทพ ฯ ถึงไม่มีตัวลงเจ้านายฝ่ายเขมรจะตั้งขึ้นลำดับ ไม่ตั้ง ต้องบอกเข้ามา ณ กรุงเทพ ฯ ก่อน เมื่อใครเรียงเห็นว่าเป็นคนชื่อสัตย์สุจริตควรจะช่วยทำนุบำรุงบ้านเมืองได้ ก็ตั้งแต่พระราชทานเครื่องอิสริยาภรณ์ตามความแก่ยศถาศักดิ์อย่างแต่ก่อนเมื่อสืบรู้เห็นว่าเป็นผู้ไม่สุจริต ไม่เป็นที่ชอบใจแก่ราษฎร เป็นแต่ชอบใจเจ้านายเขมรฝ่ายเดียว ก็จะไม่ยอมตั้ง

ข้อ 8 ว่า เมืองพระตะบองคอบเมืองขึ้น แลเมืองนครเสียมราบ ซึ่งนักองค์เองสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้เคยถวายให้ขึ้นแก่กรุงเทพ ฯ ที่เดียวไม่ขึ้นเมืองเขมร แต่เมื่อครั้งแรกออกไปเป็นเจ้าเมืองเขมรในปีเถาะ สัปตศกจุลศักราช 1157 นั้นก็ดี เมืองเขมรปาดงทั้งปวงที่ขึ้นกรุงเทพ ฯ มาแต่เดิมก็ดี ถึงบัดนี้เจ้าเมืองกรมการแลราษฎรเป็นเขมรเหมือนกัน แลเมืองลาวเมืองข่า ที่ต่อเขตแดนเมืองเขมรเป็นเมืองขึ้นกรุงเทพ ฯ มาแต่ก่อน ตั้งแต่เมืองเชียงแตง เมืองอัดตะปือ ขึ้นไปนั้นก็ดี เจ้าเมืองเขมรไม่อาจเอื้อมบังคับบัญชาว่ากล่าวต่อเอาเขตแดนเมืองเขมร ถ้ามีความเกี่ยวข้องควรจะพูดจาให้แล้วกันก็ได้ ก็จงว่ากล่าวกันให้แล้ว ถ้ามีตกลงกันให้บอกเข้ามา ณ กรุงเทพ ฯ จะตัดสินให้โดยยุติธรรม เจ้านายเมืองเขมรจะไม่ไปทำข่มขู่เอาตามอำนาจตนเองถ้าเมืองประเทศราช ลาวก็ดี เมืองขึ้นในใกล้เมืองเขมรก็ดี จะเป็นขอบแก่ กรุงเทพ ฯ อย่างครั้งเมืองเวียงจันทน์เมืองเขมรรู้ความจะบอกมาให้ทราบโดยเร็วตามกำลังแล้วไม่ให้ท้ายถือหางพวกขบถนั้นเลย

ข้อ 9 ว่า คนผิวขาวชาวยุโรปต่างๆก็ดี แขกอินเดีย แขกอาหรับ แขกตุรเค ซึ่งไทยเรียกว่าแขกเทศ แขกนอกแขกใหญ่ก็ดี บางคนบางพวกเป็นลูกค้ามาเที่ยวมาอยู่ค้าขาย บางคนบางพวกเป็นนักปราชญ์ครุสอนศาสนา มาเที่ยวมาสอนอยู่ด้วยการสอนศาสนา แลแสวงหาสิ่งต่างๆ ตามประสงค์คนมาแต่เมืองไกลเช่นนี้ ย่อมเป็นคนขึ้นอยู่ในบ้านเมืองที่เป็นอาณาจักรใหญ่ ๆ มีอำนาจมาก เมืองเหล่านั้นกลางเมืองได้เป็นไมตรีกับกรุงเทพ ฯ ได้ทำสัญญาแลมีกงสุมาตั้งอยู่ในกรุงเทพ ฯ ก็คนต่างประเทศพวกนั้น ถึงแม้แต่ก่อนที่เคยไปตั้งตั้งสอนศาสนาแลค้าขายในเมืองกำปอดบ้าง ขึ้นไปถึงเมืองอคูมิไชยบ้าง คนต่างประเทศมาแต่ไกลเช่นนี้ ผู้ครองเมืองเขมรจะประพฤดิรับโอนไมตรีเหมือนที่กรุงเทพ ฯ จะไม่ปล่อยให้ชาวเมืองเขมรทำการคุมเหงแลพ้อลงต่าง ๆ ด้วยสำคัญว่าเป็นคนแปลกหน้ามาแต่ไกล แลจะยอมให้อยู่แลเที่ยวไปในที่ซึ่งผู้ครองเมืองฝ่ายเขมรจะระวังรักษาได้ไม่ให้มีอันตราย แลจะยอมให้พวกนั้น ซื้อที่เช่าที่เป็นที่อยู่ค้าขายในเมืองเขมรใด ๆ ซึ่งผู้ครองเมืองฝ่ายเขมรจะเห็นว่าควร แลจะให้มีการกำหนดการซื้อที่เช่าที่ตามอย่างสัญญา

ในกรุงเทพฯ ซึ่งได้ทำแก่นานาประเทศ ถ้าคนพวกนั้นมีถ้อยความวิวาทกับชาวเมืองเขมรที่ดี วิวาทกันมาขอให้ตัดสินก็ดีผู้ครองแผ่นดินฝ่ายเขมรจะว่ากล่าวไกลเกลี้ย จะสืบพยานไต่ถามเอาความจริงแล้วตัดสินให้ โดยข้อสัตย์เที่ยงธรรม ถ้าคนต่างประเทศไม่ยอมตามตัดสินที่ดี ถ้าคนต่างประเทศบางคนบางพวกประพฤติผิดทำเกินเลยผู้ครองเมืองฝ่ายเขมรอย่างๆ ก็ดี ผู้ครองเมืองฝ่ายเขมรจะไม่ทำโทษตามอาญาเมืองเขมรก่อนจะมีใบบอกแจ้งความเข้ามายังกรุงเทพฯ กำหนดข้อด้ว แล้วชื่อเมืองของผู้ขัดบังคับความ และผู้ทำผิดต่าง ๆ นั้นให้แน เสนาบดี กรุงเทพฯ จะเอาธุระไปต่อว่ากงสุลของเมืองนั้นๆ และคิดอ่านตัดสินให้ความเป็นใจแล้วแก่กัน ตามผู้มีอำนาจในคนต่าง ๆ ประเทศนั้น ๆ จะตัดสินให้สำเร็จ แลถ้าคนต่างประเทศนั้น ๆ ทำหนังสือมาขึ้นต่อกงสุลสำหรับเมืองเมืองของตัว ๆ ในกรุงเทพฯ นี้ ให้ยื่นต่อผู้ครองแผ่นดินฝ่ายไทย ว่าผู้ครองเมืองฝ่ายเขมรคุมเหงแลประพฤติผิดแก่ตัวแลพวกนั้นอย่างไรๆ ผู้ครองแผ่นดินฝ่ายไทยทราบแล้ว จะมีหนังสือไปหาฤา จะแต่งข้าหลวงไปสืบถามเอาความจริงผู้ครองเมืองฝ่ายเขมรจะตอบหนังสือโดยเร็วตามความจริงและยอมให้ข้าหลวงไปสืบถามเอาความจริงไม่ขัดขวาง ถ้าอย่างหนึ่งจะแต่งพระยาพระเขมรที่มีถ้อยคำความเชื่อได้ไปว่าความในกรุงเทพฯ ค่อนำกงสุลของชาวเมืองนั้น ๆ ที่เปนโจทก์เมื่อผู้ครองแผ่นดินกรุงเทพฯ จะปฤกษาพร้อมทั้งกงสุลเมืองของคนที่เป็นโจทก์ยอมความกันลงอย่างไรแล้ว ผู้ครองเมืองฝ่ายเขมรก็ยอมประพฤติตามทุกประการ ผู้ครองเมืองฝ่ายเขมรจะไม่ประพฤติการก่อเหตุให้กรุงเทพฯ เสียทางพระราชไมตรีกับบ้านเมืองที่มีสัญญาเปนไมตรีกันอยู่

ข้อ 10 ว่า เครื่องราชบรรณาการมีจำนวนสิ่งของที่เคยแต่งพระยาเขมรคุมเข้ามาทูลเกล้าถวายทุกปีนั้น ถ้ามีข้อขัดขวางจริงๆ ด้วยบ้านเมืองมีหับศึกสงคราม ฤๅเหตุอื่นๆ กวั้นเห็นด้วย ขัดขวางในปีใด ๆ ปีหนึ่งฤๅสองปีเขมรจะขอเสียบ้างเป็นครั้งคราว ฝ่ายกรุงเทพฯ ก็ยอมยกให้ ถ้าไม่มีเหตุการณ์เป็นข้อขัดที่ควรจะเห็นด้วยแล้ว ถึงกำหนดปี พระยาพระเขมรเจ้านายเมืองเขมรจะแต่งพระยาพระเขมรคุมเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายจง*ทุกปีไม่ขัดขวางไว้พระยาพระเขมรผู้ใดคุมเครื่องราชบรรณาการเข้ามาก็จะได้ไต่ถามราชการ และพระราชทานเงินตราเสื้อผ้า เปนรางวัลให้ตามยศตามศักดิ์ แลฝากสิ่งของตอบแทนไปพระราชทานเจ้านายเมืองเขมรตามเคยเหมือนอย่างแต่ก่อน

ข้อ 11 ว่า แขวง (ทั้งสิ้นเป็นแขวงติดต่อกันกับเมืองพระตะบอง เมืองนครเสียมราพ ผู้คนก็เจือจางกัน องค์พระนโรดมฯ องค์พระหริราชคณย์ฯ ได้มีใบบอกกราบทูลยก (ทั้งแขวงเข้ามาถวายในใบบอกลงวันที่ 2 4 ค่ำ ปีจอ จัตวาศก 12 ใบบอกนั้นยังอยู่ในกรุงเทพฯ เปนสำคัญเวลานั้นทรงพระราชดำริห์ว่า (เป็น) (แก่เมืองเขมรมาก ไม่ทราบรับไว้ พระราชทานคืนคงให้ขึ้นแก่เมืองเขมรอยู่ตามเดิม พระบรมราชโองการในเรื่องนี้มีในท้องตราลงวัน 1 2 +5 ค่ำ ปีกุน ยังเป็นจัตวาศก 12 แล้ว ซึ่งทรงไม่รับเมืองสองเมืองซึ่งเจ้านายฝ่ายเขมรกราบ*ทูลถวายไว้ นั้น โดยทรงพระเมตตากรุณาแก่

(ซึ่งคุ้นเคยมานานจึงพระราชทานคืนให้ได้รับผลประโยชน์สืบไปเสมือนฝากไว้ ถ้านานไปเมื่อนำ
 เจ้านาย แลผู้ครองเมืองฝ่ายเขมรประพาศเป็นทีชอบใจแก่ผู้ครองแผ่นดินกรุงเทพฯ อยู่ยังเป็นปกติ
 ก็ให้เมืองโพธิสัตว์ เมืองกระพงสวายคงขึ้นเป็นของ เจ้านายฝ่ายเขมรไปตราบนั้น แต่เจ้านายฝ่าย
 เขมรประพาศไม่เป็นทีชอบใจแก่ผู้ครองแผ่นดินฝ่ายกรุงเทพฯ เมื่อใดจะขอคืนเอาแขวง (มาติดกับ
 แขวงเมืองพระตะบอง เมืองนครเสียมราบ เพื่อจะให้ผลประโยชน์ของ (แลไพร่พลเมือง ซึ่ง
 เจือจางกันอยู่นั้นเรียบร้อยกัน เมื่อผู้ครองแผ่นดินฝ่ายไทยประสงค์ดังนี้ เจ้านายผู้ครองเมืองเขมรจะ
 ยอมให้ไม่ขัดขวางพระ (เห็นว่าสมควรดังนั้นแล้ว ได้มีใบบอกกราบ
 ทูลความไว้เป็นสำคัญ ถ้าเจ้านายผู้ครองเมืองเขมร แต่งให้ช้างต่อหมอกความไปเที่ยวแซกโพนช้าง
 เดือนในแขวงเมืองเขมร ถ้าได้ช้างเผือก (ฤๅสีประลาด แลเลขทเป็นช้างสำคัญเป็นของต้อง
 ราชประสงค์พระเจ้าแผ่นดินผู้ครองกรุงเทพฯ เจ้านายผู้ครองแผ่นดินเมืองเขมรจะไม่บิบบัง ขัด
 ขวางไว้ จะมีใบบอกส่งช้างสำคัญที่คล้องได้เข้าไปถวาย เหมือนอย่างเมืองประเทศราชที่เป็นเมือง
 ขึ้นกรุงเทพฯ ๗ ทั้งปวง ข้าพเจ้า (ยาดิพิน้องพระยาเขมรได้เขียนข้อสัญญาโดยใจยินดี
 ชื่อสัจสุจริต พร้อมด้วย (ประทับตราสำหรับแผ่นดินเมืองเขมรทั้ง 3 ฉบับ พระยาราชวรานุกุล เชิญ
 เข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายทอดพระเนตรต้องด้วยพระราชดำริห์แล้ว ทรงประทับพระราชลัญจกรส่งไป
 ถึงเมืองเขมร เมื่อใดเป็นอันใช้ได้เมื่อนั้น ประทับตรา ณ วัน 3 6 +12 ค่ำ จุลศักราช 1225¹ ปีกุน
 นักษัตรเบญจศก

¹ ตรงกับวันที่ 1 ธันวาคม 2406 (1863)

หนังสือสัญญา 9 ข้อ

ข้าพเจ้า พระยาสุรศักดิ์มนตรี แม่ทัพฝ่ายสยาม ข้าพเจ้า กอมอดองเปนนากา ข้าพเจ้ามองซิ เออร์ปาวีร์ แปรซิเคอลากอมิซของฝรั่งเศส ได้พร้อมกัน ณ เมืองแกลง ตกลงกันทั้ง 2 ฝ่าย ที่จะจัดการให้เป็นที่ยอมรับในเมืองสิบสองจุไทย เมืองหัวพันห้าทั้งหก และเมืองพวน ได้พร้อมกันตกลงที่จะรักษาการในระหว่างซึ่งเกาะเวอนแมนต์ทั้ง 2 ฝ่ายยังมีได้ตกลงแบ่งเขตแดนกันนั้น จะรักษาการไว้กว่าจะตกลงดังต่อไปนี้

1. ซึ่งรักษาการในระหว่างซึ่งเกาะเวอนแมนต์ ยังมีได้ตกลงกันนั้น ฝ่ายฝรั่งเศสจะตั้งอยู่ในตำบลสิบสองจุไทย ฝ่ายทหารไทยจะตั้งอยู่ในเมืองหัวพันห้าทั้งหก และเมืองพวน ตั้งรักษาราชการอยู่นอกเกาะเวอนแมนต์ทั้ง 2 ฝ่ายจะตกลงแบ่งเขตแดนกัน ทหารไทยจะไม่ล่วงเข้าไปเขตที่ทหารฝรั่งเศสตั้งอยู่ ฝ่ายทหารฝรั่งเศสก็จะไม่ล่วงเข้าไปในเขตที่ทหารไทยตั้งอยู่เหมือนกัน

2. เมืองแกลงนั้นทหารไทย และทหารฝรั่งเศสจะพร้อมกันตั้งรักษาการอยู่ในเมืองแกลงทั้ง 2 ฝ่ายกว่าเกาะเวอนแมนต์จะแบ่งเขตแดนตกลงกัน กองทหารไทยและทหารฝรั่งเศส ซึ่งตั้งอยู่เมืองแกลงทั้ง 2 ฝ่ายนั้น จะรักษาการโดยสุภาพเรียบร้อยทั้ง 2 ฝ่าย เมื่อทหารไทยจะมีการหรือจะใช้คนไปมาในตำบลที่ฝรั่งเศสตั้งอยู่ก็ให้บอกกล่าวให้ฝรั่งเศสทราบก่อนจะได้ช่วยการนั้นให้สำเร็จตามสมควรเมื่อฝ่ายฝรั่งเศสจะมีการหรือจะใช้คนไปมาในตำบลที่ฝรั่งเศสตั้งอยู่ก็ให้บอกกล่าวให้ฝ่ายไทยทราบก่อนจะได้ช่วยการนั้นให้สำเร็จตามสมควร ซึ่งกล่าวมาในข้อ 2 ฝ่ายซึ่งตั้งอยู่แต่ที่เมืองแกลงนี้

3. ฝ่ายเมืองไถยนั้น ฝรั่งเศสได้ตั้งรักษาอยู่แล้วบัดนี้คำเหินคำกั๊ย บุตรท้าวไถยเข้ายอมฝรั่งเศสแล้ว แต่คำสาม คำสุข ท้าวม่วย ซึ่งอยู่ในกองทัพไทยนั้น ขอให้ฝรั่งเศสช่วยส่งไปหาบิดา และให้กลับถึงเมืองด้วยจะได้เป็นการเรียบร้อยต่อไป แต่คนเมืองหลวงพระบางซึ่งยอติเอาไปนั้น ฝ่ายฝรั่งเศสจะช่วยส่งคืนมายังเมืองแกลงยังกองทัพไทยที่ตั้งอยู่นั้น

4. ฝ่ายหัวเมืองหัวพันห้าทั้งหก และเมืองพวนนั้น กองทหารไทยได้ตั้งรักษาการอยู่หลายตำบล ฝ่ายฝรั่งเศสซึ่งไม่ต้องอยู่ใกล้เคียงนอกจากเขตหัวพันห้าทั้งหก และเมืองพวนออกไปนั้น ฝ่ายฝรั่งเศสจะไม่ล่วงเข้ามาในเขตตำบลนั้นเหมือนกัน

5. พวกฮ่อซึ่งเป็นโจรผู้ร้ายยังตั้งอยู่หลายตำบลตามเขตญวน เขตสิบสองจุไทย เขตหัวพันห้าทั้งหกและเขตพวนนั้น จะช่วยจัดการให้เป็นที่ยอมรับทั้ง 2 ฝ่าย

6. เจ้าพนักงานกองเชอร์เว ฝ่ายไทยจะได้ตรวจเชอร์เวไปในที่ ๆ ฝรั่งเศสตั้งอยู่ฝ่ายฝรั่งเศสจะให้หนังสือมาให้ทำการไปโดยสะดวก และจะจัดทหารฝรั่งเศสรักษาไปไม่ให้มีอันตรายเหมือนดังฝ่ายไทยได้จัดการรักษาอันตรายไปกับการเชอร์เวของฝรั่งเศสนั้น จะส่งจนถึงเมืองหัวพันห้าทั้งหก ซึ่งกองทัพไทยตั้งอยู่

7. ราษฎรในเมืองแกลงซึ่งถูกโจรผู้ร้ายรบกวน ที่ยวแตกอยู่ในป่าดงในหลายตำบลนั้นฝ่ายไทยจะประกาศให้กลับมายู่ภูมิลำเนาเดิม ตามความสมัครของราษฎรไม่เป็นการขัดขวางความสมัครของคนเหล่านั้น

8. จะได้เรียกรวมการท้าวขุนซึ่งเป็นหัวหน้ามียอยู่ในเมืองแกลงเวลานี้นั้นเท่าใดมาพร้อมกัน ทั้งสองฝ่าย พุดชี้แจงไม่ให้ท้าวขุนและราษฎรเป็นที่หวาดหวั่น ที่กองทหารตั้งอยู่ทั้ง 2 ฝ่ายนั้นเพื่อรักษาการสงบเรียบร้อยให้ท้าวขุน และราษฎรตั้งอยู่เป็นสุขต่อไป

9. ส่วนหนังสือราชการฝ่ายฝรั่งเศสที่จะส่งไปยังเมืองหลวงพระบาง หรือฝ่ายเมืองหลวงพระบางจะส่งขึ้นมายังเมืองแกลง ฝ่ายไทยจะช่วยเป็นธุระรับหนังสือราชการนั้นส่งไปมาให้โดยสะดวก ด้วย ซึ่งได้จัดการกล่าวมาข้างต้นนี้ทั้ง 9 ข้อ ได้พร้อมกันทั้ง 2 ฝ่าย เห็นตกลงกันได้เช่นชื่อไว้ในท้ายหนังสือนี้ทั้ง 2 ฝ่าย

เมืองแกลง ณ วันที่ 7 ๗1 ค่ำ ปีชวดสัมฤทธิ์ศก 1250

ณ วัน 1 ๗ 1 ค่ำ ปีจอ จ.ศ.1250 เวลาบ่าย

¹เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี. ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี. เล่ม 4

ร่างสัญญาฉบับแรกของฝรั่งเศส ฉบับ 22 สิงหาคม ค.ศ. 1893¹

1. ไทยยอมรับว่าชนและเขมรเป็นเจ้าของที่ดินฝั่งซ้าย และเกาะในลำน้ำโขง
2. ในทะเลสาบและลำน้ำโขง มีได้แต่โปลิสฝรั่งเศส ไทยจะไม่ใช้เรือรบเรือปืนในที่นั้น
3. ไทยจะไม่สร้างป้อมค่ายขึ้นในพระตะบอง เสียมราฐ แลในที่ห้ามหกร้อยห้าสิบเส้นแต่ฝั่งโขงขึ้นมานั้นตลอด
4. ในที่ห้ามที่ว่ามานี้ ไทยจะไม่จัดการเปลี่ยนแปลงวิธีการปกครองของเจ้าเมืองกรมการ
อย่างใด การโปลิสให้อยู่ในกรมการ แลไม่ให้มีทหารไทยในที่นั้นเลย
5. ในที่ห้ามที่ว่ามานี้ ไทยไม่ตั้งด่านเก็บภาษีขาเข้า-ออก ฝรั่งเศสจะยอมรับเหมือนไทยเช่น
เดียวกัน
6. ฝรั่งเศสมีอำนาจที่จะทำท่า ทำโรงสินค้า แลขุดคลองได้ในฝั่งขวา
7. คนชาติแลในบังคับฝรั่งเศส จะไปมาในที่ห้ามมีแต่หนังสือของฝรั่งเศสก็ใช้ได้ ข้างฝรั่งเศส
จะยอมแก่ฝ่ายไทยเหมือนกัน
8. ฝรั่งเศสจะตั้งเอเจนต์ในที่ห้ามตรงไหน ๆ ก็ได้ ไทยต้องให้ที่เปล่า
9. ฝรั่งเศสมีอำนาจจะตั้งกงสุลที่นั่น แล โคราซ
10. คนชาติแลในบังคับฝรั่งเศส ที่ได้ลงชื่อในสถานกงสุลแล้ว อยู่ในบังคับฝรั่งเศส ถ้าเป็น
ถ้อยความกับไทย จะชำระในศาลประสมซึ่งได้ปรึกษากันตั้งขึ้น
11. ผู้แทนทั้งสองฝ่ายจะช่วยกันจัดการให้สำเร็จตามสัญญานี้
12. สัญญานี้ทำเป็นภาษาฝรั่งเศสและภาษาไทย ใจความตรงกัน
13. สัญญานี้จะระติไฟใน 4 เดือน

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ผ.18.1/2 กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ- ร.5.ลงวันที่ 22
สิงหาคม ร.ศ. 112

ร่างสัญญาของไทยที่เสนอต่อฝรั่งเศส ฉบับ 10 กันยายน ค.ศ.1893¹

ร่างสัญญา

คอเวอนแมนต์ พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม แลคอเวอนแมนตร์ปป์ลิกกรุงฝรั่งเศสทั้งสองฝ่ายได้ตั้งผู้แทนทั้งสองฝ่ายคือมีความปรารถนาเสมอเหมือนทั้งสองฝ่าย ที่จะผูกพันทางพระราชไมตรีในระหว่างสองพระนคร ซึ่งได้มัวหมองไปในสมัยหนึ่งโดยเหตุต่าง ๆ ที่ล่วงมาแล้วในเร็ว ๆ นี้ ให้มันคงขึ้น จึงได้ตกลงพร้อมกันกระทำข้อความกำหนดไว้ในข้อสัญญาต่อไปนี้ อันมีข้อความทั้งปวง ซึ่งได้รับแลถือตามแล้ว บรรดาข้อความคดีที่คอเวอนแมนตร์ปป์ลิกกรุงฝรั่งเศสกล่าวหาต่อคอเวอนแมนต์ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามนั้น ก็เป็นอันถือว่าเสร็จสิ้นเลิกแล้วต่อกันด้วยสัญญานี้

ข้อ 1. คอเวอนแมนต์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม ยอมรับถือในกรรมสิทธิ์ของกรุงอานำ แลกรุงกำพูชา บนฟากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง แลบนบรรดาเกาะทั้งหลายในลำน้ำนั้น

ข้อ 2. ด้วยการที่จะเลิกถอนด่านไทย ที่ตั้งอยู่ในฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง และเกาะนั้นทั้งสิ้น ภายใต้อำนาจกำหนดไว้ไม่ได้ เป็นต้นว่า เพราะระยะทางไกล แลฤดูฝนคนเดินทางเร็วไม่ได้ดังนี้ การที่จะเลิกถอนอันกล่าวมานี้ จะได้เร่งรีบโดยเร็วที่สุดที่จะกระทำได้ ฝ่ายทหารฝรั่งเศสจะได้ตั้งอยู่ในลำน้ำแลท่าเมืองจันทบุรี จนกว่าฝ่ายไทยจะได้เลิกถอนด่านนั้นมาเสร็จแล้ว

ข้อ 3. เพื่อจะป้องกันการวิวาททั้งสิ้น ในตำบลทะเลสาบแลที่แม่น้ำโขง คอเวอนแมนต์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม ยอมรับสัญญาว่า ตั้งแต่นี้สืบไปจะไม่มีกองทหารไว้ที่เมืองพระตะบอง และเมืองเสียมราฐ แลในตำบลพื้นที่อันตั้งอยู่ภายในจังหวัด 25 กิโลเมตร ข้างฝั่งขวาแม่น้ำโขง ตั้งแต่เขตแดนกรุงกำพูชา คอเวอนแมนต์ของสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม จะมีแต่เฉพาะกองตระเวนฤาโปลิสแต่พอควรที่จะรักษาความเรียบร้อยได้เท่านั้น

ข้อ 4. คอเวอนแมนต์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม จะงดเว้นเสียจากการที่จะ มี ฤาใช้เรือรบเล็กใหญ่ที่พร้อมไปด้วยสรรพอาวุธในทะเลสาบ ในลำน้ำโขง

ข้อ 5. คอเวอนแมนตร์ปป์ลิกกรุงฝรั่งเศส รักษาไว้ซึ่งอำนาจสำหรับตนเองที่จะตั้งกองสถลที่เมืองน่าน และนครราชสีมา

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ฝ.18.2/3 กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ-นายเลอ เมียร์เดอวิลล์ ลงวันที่ 10 กันยายน ร.ศ.112 (1893)

ข้อ 6. นอกจากเงินทำขวัญกับเงินปรับไหม ซึ่งจะได้กล่าวไว้ต่อไปนี้ คอเวนแนนต์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม แสดงไว้ในที่นี้ว่า พรักพร้อมตามข้อ 4 ในหนังสืออัลติเมตัมที่ได้รับแล้วนั้น จะให้ความพอใจทั้งสิ้น แก่คอเวนแนนต์รีพับลิกกรุงฝรั่งเศสที่สมควรแก่เหตุที่ตำบลทุ่งเชียงคำ 1 ที่ จำนวน 1 แลการที่กระทำต่อเรือฝรั่งเศสในลำนำเจ้าพระยาให้ถูกต้องตามกฎหมายนานาประเทศอย่างธรรมเนียมทั้งปวง

ข้อ 7 ผู้หนึ่งผู้ใดในราชการของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม ซึ่งเมื่อได้พิจารณาเป็นการเปิดเผย ในศาลอันสมควรจะชำระตามกฎหมายแลหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีแล้ว เป็นสัจว่าเป็นผู้กระทำผิดต่อคนในบังคับฝรั่งเศสแล้ว ก็จะต้องให้ลงโทษตามโทษานุโทษ

ข้อ 8. อันเงินเหรียญจำนวนสามล้านแฟรงก์ ซึ่งคอเวนแนนต์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามได้มอบให้แก่คอเวนแนนต์รีพับลิกกรุงฝรั่งเศสนั้น เพื่อจะได้ใช้จ่ายตามแต่คอเวนแนนต์ฝรั่งเศสจะเห็นเป็นธรรมในรายค่าทำขวัญ ให้แก่บันดาญาติของคนที่ได้ล้มตายในเหตุวิวาทกันที่ล่วงมาแล้ว แลในรายเงินค่าปรับไหมใช้ให้แก่การที่ร้องว่าคนฝรั่งเศสต้องเสียหายไปนั้น อันคำชี้แจงในการแบ่งสันปันเงินนี้ จะมียื่นให้คอเวนแนนต์ไทยทราบด้วย และถ้ามีเงินเหลืออยู่เท่าใด ก็จะได้ให้แก่คอเวนแนนต์สยามเท่านั้นด้วย

ร่างสัญญาฉบับที่สองของฝรั่งเศส ฉบับ 27 กันยายน 1893¹

ข้อ 1. คอเวอนเมนต์สยามยอมสละเสียซึ่งข้ออ้างว่ามีกรรมสิทธิ์ทั้งสิ้นทั่วไปในดินแดน ณ ผังซ้ายปากตะวันออกแม่น้ำโขง แลในบรรดาเกาะทั้งหลายในแม่น้ำนั้นด้วย

ข้อ 2. ห้ามไม่ให้คอเวอนเมนต์สยามมีเรือรบใหญ่น้อย ไปไว้ฤาใช้เดินในทะเลสาบก็ติในแม่น้ำโขงก็ติ แลในลำน้ำแยกจากแม่น้ำโขงที่อยู่ในเขตรดินอันสงวนได้

ข้อ 3. คอเวอนเมนต์สยามจะไม่ก่อสร้างด่าน ค่าย คู ฤาที่อยู่ของพลทหารในหัวเมืองพระตะบอง แลเสียมราฐ แลในเขมร 25 กิโลเมตร บนฝั่งขวาปากตะวันตกแม่น้ำโขง

ข้อ 4. ในแถบที่อันสงวนไว้ บรรดาการตระเวนรักษาจะมีแต่กรมการเจ้าพนักงานเมืองนั้น ๆ กับคนใช้เป็นกำลังแต่เพียงที่จำเป็นแท้ แลทำการตามอย่างเช่นเครรักษาเป็นธรรมเนียมในที่นั้น จะไม่มีผลประจำ ฤาพลเกณฑ์สรรพด้วยสาตราวุธเป็นทหารอย่างใดอย่างหนึ่งตั้งอยู่ในที่นั้นด้วย

ข้อ 5. ในแถบที่อันสงวนไว้ ที่ได้กล่าวมาแล้ว จะไม่ตั้งด่าน โรงภาษีเก็บภาษีสินค้าเข้าออกสิ่งของในแถบที่ได้กล่าวไว้นี้จะได้รับผลเป็นการตอบแทนอย่างเดียวกันด้วย

ข้อ 6. การซึ่งจะอุดหนุนการเดินทางเรือในแม่น้ำโขงนั้น จะมีการจำเป็นที่จะทำได้ในฝั่งขวาปากตะวันตกแม่น้ำโขง โดยการก่อสร้างก็ติ ฤาตั้งท่าเรือก็ติ ทำที่ไว้ไม่พินแผล ถ่านก็ติ คอเวอนเมนต์สยามรับว่า เมื่อคอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสขอแล้ว จะช่วยตามการจำเป็นที่จะทำให้สะดวกทุกอย่างเพื่อประโยชน์นั้น

ข้อ 7. คนชาวเมืองฝรั่งเศสก็ติ คนในบังคับฤาคนอยู่ในปกครองฝรั่งเศสก็ติ ไปมาค้าขายได้โดยสะดวกในแถบที่อันสงวนไว้ เมื่อถือหนังสือเดินทางของเจ้าพนักงานฝรั่งเศสออกให้ ฝ่ายราษฎรในแถบที่ได้กล่าวไว้นี้จะได้รับผลเป็นการตอบแทนอย่างเดียวกันด้วย

ข้อ 8. ในแถบที่เดียวกันนั้น คอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสสงวนสิทธิที่จะตั้งเอเยนต์ในที่ใด ๆ ซึ่งจะคิดเห็นว่าเป็นการสมควรแก่ประโยชน์ของคนผู้อยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศส คอเวอนเมนต์สยามจะต้องให้ที่ดินแก่เอเยนต์ดังกล่าว

ข้อ 9. คอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสสงวนสิทธิในการตั้งกงสุลที่โคราช และเมืองน่าน

ข้อ 10. คนชาวเมืองฝรั่งเศสก็ติ คนในบังคับฤาคนอยู่ในปกครองฝรั่งเศสก็ติ ที่ได้ลงชื่อในบาญชี ณ กงสุล อยู่ภายใต้ความคุ้มครองกฎหมายฝรั่งเศส

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ฝ.18.2/5 คำแปลร่างหนังสือสัญญาครั้งที่สองที่ ม.เลอ เมียร์ เดอ วิลเลร์ กรมหลวงเทเวศร์วศิวโรปการ , 27 กันยายน ร.ศ.112 (1893)

ข้อ 11. ถ้ามีความขัดข้องไม่ต้องกัน ในความหมายของหนังสือสัญญาแล้ว ภาษาฝรั่งเศสเท่านั้น
จะเป็นหลัก

ข้อ 12. สัญญานี้จะได้ตรวจแก้เป็นใช้ได้ภายในเวลา 4 เดือน นับตั้งแต่วันที่ลงชื่อกันนี้

ร่างข้อความของไทยซึ่งแก้ไขร่างสัญญา ฉบับที่ 2 ของฝรั่งเศส¹

ข้อ 1. จะใช้ตามข้อ 1 ร่างเดิมเดิมความว่า "ที่ตั้งอยู่ในอำนาจไทยมาแต่ก่อน"ข้างท้าย

ข้อ 2. จะยกคำว่า "แลในลำน้ำ" แยกจากแม่โขงที่อยู่ในเขตรดินอันสงวนไว้ให้นั้นออกเสียเพราะเกินกว่าหนังสือประกัน

ข้อ 3. จะยกคำว่า "หัวเมือง" ออกเสียใช้คำว่า "ที่" แทนคำนำเมือง พระตะบองและเสียมราฐ และเดิมคำว่าในตำบลอันตั้งอยู่" ลงนำคำเขต 25 กิโลเมตร

ข้อ 4. จะเปลี่ยนคำ "แถบที่อันสงวนไว้" (Reserved Zones) นั้นเป็น "ตำบลที่ได้กล่าวมาแล้ว" (aforesaid localities) แลเดิมแซกคำว่า "สำหรับรักษาการเรียบร้อยตรงจำเป็น

ข้อ 5. จะเติมคำ "ใหม่" ลงที่หลังโรงภาษีแลเก็บภาษี แลแก้คำที่ว่าด้วยแถบที่อันสงวนไว้เหมือนเช่นแก้ไขข้อ 4

ข้อ 6. จะเติมคำภาษาฝรั่งเศสที่เดิมเรียกว่าไม้นั้น ให้ชัดว่าไม้พิน

ข้อ 7. จะแก้ความที่ว่าด้วยแถบที่อันสงวนไว้เหมือนเช่นแก้ไขข้อ 4

ข้อ 8. จะแก้คำว่าแถบที่นั้น เป็นตำบลที่ (zones = localities)

ข้อ 9. จะไม่แก้คงตามร่าง

ข้อ 10. จะขอเดิมว่า "ราษฎรในบังคับนั้นให้ยื่นเสมอทุกคราวที่จัด

ข้อ 11. แลข้อ 12 จะคงความร่างนั้น

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ฝ.18.2/5 กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ -ร.5 28 กันยายน
ร.ศ.112 (1893)

หนังสือสัญญา¹

กรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศส

แต่วันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทร์ศก 112

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงสยาม และท่านประธานาธิบดีรีพับลิกกรุงฝรั่งเศส มีความประสงค์เพื่อจะระงับกับความวิวาท ซึ่งเกิดขึ้นในสมัยที่ล่วงไปแล้วในระหว่างประเทศทั้งสองนี้และเพื่อจะผูกพันทางไมตรีอันได้มีมาหลายร้อยปีแล้ว ในระหว่างกรุงสยามและกรุงฝรั่งเศสนั้นให้สนิทยิ่งขึ้น จึงได้ตั้งอรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มทั้งสองฝ่าย ให้ทำหนังสือสัญญานี้คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงสยาม ได้ตั้งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ คณาธิบดีมหาดไทย และแครนค็อดอฟฟิเชอร์ลียองคอนเนอร์ ฯลฯ เสนาบดีว่าการต่างประเทศกรุงสยามฝ่ายหนึ่ง แลฝ่ายท่านประธานาธิบดีรีพับลิกกรุงฝรั่งเศส ได้ตั้งมองซิเออร์เลอว์ชาลส์มาร์เตอิมิร์ควิเอร์ ผู้ได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์แครนค็อดอฟฟิเชอร์ลียองคอนเนอร์ แลจุลวรารักษ์ อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มชั้นหนึ่ง และที่ปรึกษาการแผ่นดินอีกฝ่ายหนึ่ง ผู้ซึ่งเมื่อได้แลกเปลี่ยนตราตั้งมอบอำนาจ และได้เห็นเป็นการถูกต้องตามแบบแผนดีแล้วได้ตกลงทำขอสัญญาดังมีต่อไปนี้

ข้อ 1. คอเวอนแมนต์สยาม ยอมสละเสียซึ่งข้ออ้างว่ามีกรรมสิทธิ์ทั้งสิ้นทั่วไปในดินแดน ณ ฟังซ่ายฟากตะวันตกแม่น้ำโขง และในบรรดาเกาะทั้งหลายในแม่น้ำนั้นด้วย

ข้อ 2. คอเวอนแมนต์สยาม จะไม่มีเรือรบใหญ่่น้อยไปไว้ ถ้าใช้ดินในทะเลสาบก็ดีในแม่น้ำโขงก็ดี แลในลำน้ำแยกจากแม่น้ำโขงซึ่งอยู่ภายในที่อันได้มีกำหนดไว้ในข้อต่อไปนี้

ข้อ 3. คอเวอนแมนต์สยามจะไม่ก่อสร้างด่าน ค่าย คู ถ้ำที่อยู่ของพลทหารในแขวงเมืองพระตะบอง แลเมืองเสียมราฐ แลในจังหวัด 25 กิโลเมตร (625 เส้น) บนฝั่งขวาฟากตะวันตกแม่น้ำโขง

ข้อ 4. ในจังหวัดซึ่งได้กล่าวไว้ในข้อ 3 นั้น บรรดาการตระเวนรักษามีแต่กองตระเวนเจ้าพนักงานเมืองนั้น ๆ กับคนใช้ปนกำลังแต่เพียงที่จำเป็นแท้ และทำการตามอย่างเช่นเคยรักษาเป็นธรรมเนียมในที่นั้น จะไม่มีพลประจำอาณานิคมที่สรรพด้วยอาวุธเป็นทหารอย่างใดอย่างหนึ่ง ตั้งอยู่ในที่นั้นด้วย

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ฝ.18.2/5 สำเนาหนังสือสัญญากรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศส เมื่อวันที่ 3 ตุลาคม ร.ศ.112.

ข้อ 5. คอเวอนเมนต์สยามจะรับปรึกษาเกี่ยวกับคอเวอนเมนต์ฝรั่งเศส ภายในกำหนดหกเดือน จะได้ตกลงกัน คอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสจะได้ทำตอบแทนให้เหมือนกันในสิ่งของที่เกิดจากจังหวัด แต่ไปในการที่จะจัดการเป็นวิธีการค้าขาย แล้ววิธีตั้งด่านโรงภาษีในที่ตำบลซึ่งได้กล่าวไว้ในข้อ 3 นั้น แต่ในการที่จะแก้ไขข้อความสัญญา ปีระโรงอุศก จุลศักราช 1218 คฤศศักราช 1856 นั้นด้วย คอเวอนเมนต์สยามจะไม่เก็บภาษีสินค้าขาเข้าออกในจังหวัดที่ได้กล่าวไว้ในข้อ 3 แล้วนั้น จนกว่าที่กล่าวสืบไป

ข้อ 6. การซึ่งจะอุดหนุนการเดินเรือในแม่น้ำโขงนั้น จะมีการจำเป็นที่จะทำได้ในฝั่งขวาปาก ตะวันตกแม่น้ำโขง โดยการก่อสร้างก็ดี ทำที่ไว้ฟันและถ่านก็ดี คอเวอนเมนต์สยามรับว่า เมื่อคอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสขอแล้ว จะช่วยตามจำเป็นที่จะทำให้สะดวกทุกอย่างเพื่อประโยชน์นั้น

ข้อ 7. คนชาวเมืองฝรั่งเศสก็ดี คนในบังคับอาณานิคมอยู่ปกครองฝรั่งเศสก็ดี ไปมาค้าขายได้สะดวกในตำบลซึ่งได้กล่าวไว้ในข้อ 3 เมื่อถือหนังสือเดินทางของเจ้าพนักงานฝรั่งเศสในตำบลนั้น ฝ่ายราษฎรในจังหวัดอื่นได้กล่าวไว้นี้ จะได้รับผลเป็นการตอบแทนอย่างเดียวกันด้วยเหมือนกัน

ข้อ 8. คอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสจะตั้งกงสุลไว้ในที่ใด ๆ ซึ่งจะคิดว่าเป็นการสมควรแก่ประโยชน์ของคนผู้อยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศส และมีที่เมืองนครราชสีมา แลเมืองน่านเป็นต้น

ข้อ 9. ถ้ามีความขัดข้องไม่เห็นต้องกันในความหมายหนังสือสัญญานี้แล้ว ภาษาฝรั่งเศสเท่านั้นจะเป็นหลัก

ข้อ 10. สัญญานี้ได้ตรวจแก้เป็นใช้ได้ภายในเวลาสี่เดือน ตั้งแต่วันที่ลงชื่อกันนี้

อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มทั้งสองฝ่ายซึ่งได้กล่าวชื่อไว้ข้างต้นนั้น ได้ลงชื่อแลได้ประทับตราหนังสือสัญญานี้สองฉบับเหมือนกันไว้เป็นสำคัญแล้ว

ได้ทำที่ราชวัลลภกรุงเทพฯ ๑ ณ วันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทร์ศก 112

(เซ็นพระนาม) เทวะวงษ์วโรปการ

(เซ็นนาม) เลอ เมียร์ เดอ วิลร์

สัญญาซื้อขาย¹

ท่านผู้มีอำนาจเต็มในการที่สัญญาทั้งสองฝ่าย ได้จัดการตกลงในสัญญานี้ บรรดาการทั้งหลายแลข้อความทั้งปวง ซึ่งพึงนำไปเป็นการอันได้กระทำสำเร็จตามหนังสือสัญญานี้ฉบับใหญ่ ซึ่งทำไว้ลงวันนี้ แลตามหนังสืออันติดมาที่ไว้แล้ว เมื่อวันที่ 5 สิงหาคม ที่ล่วงมาแล้วนั้น เป็น

ข้อ 1. ว่า ค่าหลังที่สุดของทหารฝ่ายสยามที่ฝังซ้ายปากตะวันออกแม่น้ำโขงนั้น จะต้องเลิกถอนมาอย่างช้าที่สุดภายในเดือนหนึ่งตั้งแต่วันที่ 5 กันยายน

ข้อ 2. บรรดาป้อมค่ายคูอันอยู่ในจังหวัดที่กล่าวไว้ในข้อ 3 ของหนังสือสัญญานี้ฉบับใหญ่ที่ทำไว้วันนี้แล้ว จะต้องรื้อถอนเสียให้สิ้น

ข้อ 3. ผู้ก่อการพยายามความร้ายที่ทุ่งเชียงคำ และที่คำมวนนั้น เจ้าพนักงานฝ่ายสยามจะได้ชำระตัดสิน และผู้แทนกรุงฝรั่งเศสจะได้ช่วยในการตัดสิน และกำกับการลงโทษตามคำตัดสินนั้น คอเวนแนนต์ฝรั่งเศสรักษาอำนาจไว้ ในการที่จะเห็นชอบว่าคำตัดสินลงโทษนั้นจะพอสมควรอย่างยิ่งถ้ายังไม่เห็นพอแล้ว ก็ขอให้ตั้งศาลซึ่งตระลาการ ผู้ที่คอเวนแนนต์ฝรั่งเศสจะกำหนดพิจารณาด้วยทั้งสองฝ่ายนั้นตัดสินใหม่

ข้อ 4. ว่า คอเวนแนนต์สยามจะต้องส่งให้ตามใจราชทูตฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ ถ้าเจ้าพนักงานฝรั่งเศสที่พรมแดนนั้น บรรดาคนในบังคับฝรั่งเศส คนญวน คนลาว ชาวที่อยู่ฝังซ้ายปากตะวันออกแม่น้ำโขง แลคนเขมรผู้ที่ต้องกักขังอยู่ด้วยสรรพเหตุใด ๆ นั้นทั้งสิ้น คอเวนแนนต์สยามจะไม่ขัดขวางอย่างใดอย่างหนึ่ง ในการที่คนชาวเมืองในฝั่งซ้ายปากตะวันออกแม่น้ำโขงนั้นจะกลับไปบ้านเมืองเดิม

ข้อ 5. ว่า บางเขียนแห่งทุ่งเชียงคำกับพวกพ้องของเขานั้น เจ้าพนักงานกรมท่าผู้หนึ่งจะได้นำไปส่งยังสถานทูตฝรั่งเศส ณ กรุงเทพฯ ๑ พร้อมกับชาวฝรั่งเศส แลเครื่องอาวุธซึ่งเจ้าพนักงานสยามได้จับไว้

ข้อ 6. คอเวนแนนต์ฝรั่งเศสจะได้ตั้งอยู่ต่อไปที่เมืองจันทบุรี จนกว่าจะได้กระทำการสำเร็จแล้วตามข้อความในหนังสือสัญญานี้ แลเป็นต้นว่าจนถึงเวลาที่เลิกถอนออกจากที่เสร็จและเป็นการสงบเรียบร้อยทั้งฝั่งซ้ายปากตะวันออก แลฝั่งขวาปากตะวันตก เพียงจังหวัดที่กล่าวไว้ในหนังสือสัญญานี้ฉบับใหญ่ที่ทำไว้วันนี้ข้อ 3 นั้น

¹ กองจดหมายแห่งชาติ ผ.18.2/5 สำนวนสัญญาซื้อขาย. วันที่ 3 ตุลาคม ร.ศ.112

อรรถราชทูตผู้มีอำนาจเต็มทั้งสองฝ่าย ได้ลงชื่อและได้ประทับตราหนังสือสัญญาแนบไว้เป็น
สำคัญแล้ว

ได้ทำไว้สองฉบับเหมือนกันที่ราชวัลลภกรุงเทพฯ ณ วันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทร์ศก 112

(เซ็นพระนาม) เทวะวงษ์วโรปการ

(เซ็นนาม) เลอ เมียร์ เดอ วิลร์

บันทึกวาจา

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ ทรงวิตกว่าจะเลิกถอนด้านบางแห่งที่อยู่ไกล ๆ นั้นไม่ทันในวันที่ 5 ตุลาคม ด้วยมีสิ่งมีอันที่จะทำไปไม่ได้จริง ๆ อยู่ ท่านมองซิเออร์ มีร์ เดอ วิลร์ ตอบว่า เป็นอันพอสมควรแล้วที่คอเวนแนนต์สยามจะขอเวลาให้เลื่อนเข้าไปอีกเมื่อใด ก็คงจะต้องยอมตกลงให้เลื่อนเวลาเมื่อนั้น

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ ทรงถามว่า ความในข้อ 2 นั้น ชักงูไปถึงต้องรื้อป้อมปราการโบราณที่ไม่ใช่แล้ว แลที่ไม่ใช่สำหรับทหารมาหลายปีนานแล้ว แลเป็นที่มีลักษณะสำคัญในพงษาวดารเหมือนอย่างเช่นกำแพงเมืองพระตะบองเป็นต้นนั้นด้วยฤา

อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มตอบว่า อันป้อมค่ายคู่นั้น ต้องเข้าใจว่าการก่อสร้างสำหรับกับการทหารซึ่งจะใช้ต่อสู้ได้เท่านั้น ไม่ได้เล็งเอาถึงกำแพงเมืองซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในพงษาวดาร

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ ทรงถามว่า ศาลสำหรับอุทธรณ์ความต้องข้อ 3 นั้น จะตั้งที่แห่งใด

อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มตอบว่า ศาลนี้จะตั้งในกรุงเทพ ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ ทรงถามว่า คำว่าศาลปนกันนั้น หมายความว่าอย่างไร

อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มตอบว่า กล่าวถึงศาลซึ่งมีตราการไทยกับฝรั่งเศส

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ ทรงถามว่า ความข้อนี้ก็จะเปนเหตุที่ให้คนไทยต้องพ้นไปเสียจากตราการของตนตามธรรมดากำเนิดมา

อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มตอบว่า กรุงสยามเปนเมืองที่มีอำนาจศาล แลการอันนี้ ก็ไม่คิดทำขึ้นอย่างใหม่ ด้วยมีศาลปนกันตั้งอยู่เสียก่อนแล้ว

ในความข้อ 5 สัญญาน้อยนี้ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ ทรงทราบว่บางเปียนได้เข้าไปอยู่ในแดนฝรั่งเศสเสียแล้ว แลเมื่อการเปนดังนี้จะให้เจ้าพนักงานพาตัวไปส่ง อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มตอบว่า ถ้าบางเปียนเข้าไปอยู่ในแดนฝรั่งเศสแล้ว ความข้อนี้ก็ไม่ต้องทำตามอยู่เอง การที่ยังยื่นความข้อนี้ได้ ก็เพราะเปนการจำเปนที่คอเวนแนนต์สยามจะต้องทำให้เห็นจริงว่าคนผู้นี้ได้กลับคืนไปจริงแล้ว เหตุนี้ พระเจ้าน้องยาเธอจะต้องทรงมีหนังสือต่างหาก

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ผ.18.2/5 สำนักบันทึกวาจา วันที่ 3 ตุลาคม ร.ศ.112

ให้ทราบว่า แต่ที่ตำบลใดซึ่งบางเขียนได้ออกไปจากแดนสยาม เพื่อที่จะได้ทราบได้ว่าไปอยู่ ณ แห่งใดด้วย ความข้อนี้ต้องใช้ได้ในตัวล้าม แลทหารญวนนั้นด้วยเหมือนกัน ถ้าบางเขียนแลคนใน บังคับฝรั่งเศสอื่น ๆ นั้น ยังอยู่ในกรุงสยามแล้ว ข้อความนี้ก็เปนอันใช้ได้

ในความข้อ 6 นั้น พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ ทรงขอให้อธิบาย ความในคำว่าการสงบเรียบร้อยนั้น

อรรถราชทูตผู้มีอำนาจเต็มตอบว่า คอเวอนแมนต์สงวนความข้อนี้ไว้ เพื่อว่าจะเกิดความยุ่ง ยากถาจากจล ซึ่งคนไทยจะไปก่อเหตุขึ้น

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ ทรงวิตกว่า ตามความที่ว่านี้ก็จะมีความเหตุ กล่าวอยู่ได้เสมอว่า การยังไม่สงบเรียบร้อย ว่าคนไทยไปก่อการนั้นขึ้น

มองซิเออร์ มิร์ เดอ วิลร์ ว่า หนังสือสัญญาทางไมตรีแลสัญญาน้อยนี้ ทำด้วยความเชื่อกัน โดยสุจริต แลว่าความสำคัญที่เชื่อกันโดยสุจริตนี้ ย่อมเปนใหญ่ในกิจการงานของผู้มีอำนาจเต็ม สำหรับทำสัญญา แลว่าถ้าได้เชื่อกันในความเชื่อโดยสุจริตนี้แล้ว ก็ไม่มีทางที่จะปรึกษาหารือกัน ได้อยู่เอง

กรมหลวงทรงถามว่า จะนับเอาได้ฤาไม่ว่าจะเลิกถอนไปจากจันทบุรี ในเวลาเมื่อทหารไทยได้ เลิกถอนกลับคืนมาหมดแล้ว

มองซิเออร์ มิร์ เดอ วิลร์ ตอบว่า ยังไม่ได้ก่อน การนี้ที่แรกคอเวอนแมนต์ฝรั่งเศสต้องให้ เห็นจริงว่า คอเวอนแมนต์สยามได้กระทำให้สำเร็จตามข้อความในหนังสืออันติมะกานั้นเสีย ก่อน

กรมหลวงทรงถามว่า จะทำให้อย่างไรจึงจะเห็นความจริงของคอเวอนแมนต์สยามเพื่อว่าจะ ได้ถึงเวลาเลิกถอนไปจากจันทบุรีนั้น

มองซิเออร์ มิร์ เดอ วิลร์ ตอบว่า คอเวอนแมนต์ฝรั่งเศสไม่มีความประสงค์ที่จะรักษาเมือง จันทบุรีไว้ แลว่าประโยชน์ที่หมายของฝรั่งเศสนั้น ก็มีแต่จะเร่งให้ทำการให้การแล้วแก่กันเร็ว เพื่อที่จะไม่ได้เปลืองเงินที่ใช้ในการตั้งอยู่ที่นั่น แลว่าการอันนี้ก็ย่อมอาศัยความเชื่อกันโดยสุจริต เท่านั้น

เขียนที่ราชวัลลภกรุงเทพ ฯ วันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทร์ศก 112

(เซ็นพระนาม) เทวะวงษ์วโรปการ
(เซ็นนาม) เลอ เมียร์ เดอ วิลร์

หนังสือปฎิญญาหาหนังสือสัญญาในระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศสได้ทำกรุงลอนดอน

ณ วันที่ 15 มกราคม รัตนโกสินทร์ศก 114¹

ด้วยผู้มีชื่อในท้ายหนังสือนี้ คือ มาร์ควิส ออฟ สอลสบรี เสนาบดีว่าการต่างประเทศ ของ สมเด็จพระนางเจ้าราชินีอังกฤษฝ่ายหนึ่ง กับบารอนเคอควัวร์เซิล เอกอรรคราชทูตของรีพับลิฝรั่งเศส ณ สำนักกรุงลอนดอนอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งได้รับอำนาจจากคอเวนแนนต์ทั้งสองฝ่ายโดยถูกต้องแล้ว จึงได้ลงชื่อไว้ในคำปฎิญญาดังมีอยู่ต่อไปนี้

ข้อ 1. คอเวนแนนต์ของสมเด็จพระนางเจ้าราชินีอังกฤษ กับคอเวนแนนต์รีพับลิฝรั่งเศส สัญญาต่อกันไว้ว่า เมื่อยังไม่ได้ยินยอมพร้อมกันแล้ว ถึงแม้ว่าจะมีการอย่างใด ๆ ก็ดี ภาวะใดก็ดี ฝ่ายหนึ่งฝ่ายเดียวจะไม่ยกกำลังประกอบด้วยเครื่องศาสตราวุธล่วงล้ำเข้าไปในดินแดนทั้งหลายเหล่านี้ คือพื้นดินที่น้ำไหลจากแม่น้ำเพิร์ชบุรี แม่น้ำแม็กลอง แม่น้ำท่าจีน แลเจ้าพระยา แม่น้ำบางปะกง กับลำน้ำลำคลองทั้งหลาย ที่ติดต่อกับแม่น้ำทั้งปวงนี้ กับทั้งที่ฝั่งทะเลตั้งแต่เมืองกำนิคนพคุณจน ถึงเมืองแกลง แลที่ดินซึ่งน้ำไหลตกกล้าน้ำบางตพาน กับลำน้ำพะแส ซึ่งเมืองทั้งสองนี้ตั้งอยู่แล้วทั้ง ที่ดินน้ำไหลตกกล้าน้ำลำคลองอื่น ๆ ซึ่งไหลลงในทุ่งธำวตามชายฝั่งทะเลที่กล่าวมานี้ด้วย กับอีก ทั้งที่ดินซึ่งตั้งอยู่ข้างเหนือที่น้ำตกแม่น้ำเจ้าพระยา แลตั้งอยู่ในระหว่างพรมแดนฝ่ายอังกฤษกับฝ่าย ไทยลำแม่น้ำโขง กับที่ดินฟากตะวันออกซึ่งไหลตกกล้าน้ำแม่น้ำนั้นด้วย อีกประการหนึ่งสัญญากัน ไว้ว่า จะไม่คิดหาอำนาจแลหาผลประโยชน์พิเศษ ภายในเขตที่ดินนี้ซึ่งจะเป็นอันไม่ได้รับผลเสมอ เหมือนกันดาซึ่งจะเป็นการที่ไม่ให้ฝ่ายอังกฤษและฝ่ายฝรั่งเศสกับคนชาวเมืองของสองประเทศ แล คนที่พึ่งพาอาศัยในสองประเทศนั้น ได้รับผลเท่ากันด้วย แต่ข้อสัญญานี้จะไม่ตีความไปตัด ทอนลดหย่อนข้อวิเศษทั้งหลาย ซึ่งมีอยู่ตามความในหนังสือสัญญาฝรั่งเศสกับกรุงสยาม ลงวันที่ 3 ตุลาคมรัตนโกสินทร์ศก 112 อันว่าด้วยการในแถบพื้นที่ 25 กิโลเมตรฝั่งตะวันออกแม่น้ำโขง แล้วด้วยการเดินเรือในลำแม่น้ำนั้นด้วย

ข้อ 2. ความที่กล่าวไว้ในข้อก่อนนี้ จะไม่เป็นที่ขัดขวางต่อการที่ประเทศทั้งสองจะยินยอม กันต่อไป อันเป็นการที่ประเทศทั้งสองคิดเห็นว่าจำเป็นจะต้องรักษาความเป็นอิสรภาพของ กรุงสยามไว้ด้วย แต่ว่าประเทศทั้งสองนี้สัญญากันไว้ว่า จะไม่แยกกันไปทำสัญญาที่ยอมให้ ประเทศอื่นอีกประเทศหนึ่งไปทำการ ที่ประเทศทั้งสองนี้ต้องควั่นเองตามหนังสือสัญญานี้ด้วย

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ต.6/8 (4/126) สัญญอังกฤษกับฝรั่งเศส เรื่องเมืองไทย

ข้อ 3. ตั้งแต่ปากลำน้ำแม่ฮวก ซึ่งเป็นเขตรแดนไทยกับอังกฤษนั้นขึ้นไปข้างเหนือ จนถึงพรมแดนของกรุงจีนนั้น ทางน้ำของแม่น้ำโขงจะต้องเป็นพรมแดนเมืองขึ้นของอังกฤษแลฝรั่งเศส ถ้าเป็นเขตที่อังกฤษแลฝรั่งเศสมีอำนาจต่อกัน ณ ที่นั้น แลเมืองสิงห์นั้นอังกฤษยกให้แก่ฝรั่งเศสแล้ว

ข้อ 4. ว่าผลประโยชน์ทางค้าขาย ในเมืองยูนนาน ถ้าโชนันก็ดี แลในเมืองเสฉวนก็ดีบรรดาที่ได้มาตามสัญญาอังกฤษกับจีน ลงวันที่ 1 มีนาคม รัตนโกสินทร์ศก 112 ก็ดี ตามสัญญาฝรั่งเศสกับจีน ลงวันที่ 20 มิถุนายน รัตนโกสินทร์ศก 114 ก็ดี จะต้องเป็นที่ให้ได้แก่สองประเทศที่ทำหนังสือสัญญานี้ เหมือนกันเสมอ

ข้อ 5. ว่าสองประเทศที่ทำสัญญากันอยู่นี้ ยอมตกลงกันว่า จะแต่งกองข้าหลวงออกไปพร้อมกัน เพื่อประโยชน์ที่จะได้ปักปันเขตรแดนในแม่น้ำไนซ์แยร์แลหัวเมืองขึ้นของสองประเทศในทวีปอาฟริกัน

ข้อ 6. ว่าสองประเทศได้ยินยอมตกลงกันว่า จะลงมือทำสัญญาใหม่สำหรับการค้าขายในเมืองตวันสิน

เซ็น สอสนูรี

เซ็น เดอควัวเรล

สัญญาที่องค์สมเด็จพระอมรฯ ว่าถูกบังคับให้ลงนามให้ทำกับฝรั่งเศส

เมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๐๖

ถ้าเนหนังสือสัญญานี้ปรึกษาพร้อมกันเสร็จแล้ว ทำให้อัครมหาราช สัญญาที่จ้างฝรั่งเศสกับเข้าเมืองเขมรเจ้ากรุงฝรั่งเศสกับเจ้าเมืองเขมรเป็นเจ้า สมเด็จพระมหาอุปราชให้เมืองเขมรเจริญขึ้น ให้ได้เป็นไมตรีราบคาบด้วยเมืองทั้งสองอยู่ไกลกันเหตุนี้ เมืองเขมรอย่าให้ขัดเคืองกับฝรั่งเศส ซึ่งเจ้าฝรั่งเศสได้ตรัสบังคับให้ท่านแม่กองใหญ่ทูลกระแอมรราชเดอลาตรังดีแอ เป็นแม่กองใหญ่สำเร็จราชการในเมืองญวนไปติดกับเจ้าเมืองเขมร ให้บรรดาท่านทั้งหลายได้ทราบด้วยเจ้ากรุงฝรั่งเศสยอมเป็นผู้ช่วยทำนุบำรุงเมืองเขมร เหตุนี้ท่านแม่กองสำเร็จราชการในเมืองญวน นามชื่อ เดอลาตรังดีแอกับพระมหาอุปราชเป็นเจ้าเมืองเขมรได้สัญญากัน จงถือประการนี้

ข้อ ๑. นั้น เจ้ากรุงฝรั่งเศสช่วยทำนุบำรุงเจ้าเมืองเขมร

ข้อ ๒. นั้น เจ้ากรุงฝรั่งเศสจะตรัสให้ฝรั่งเศสคนหนึ่งเป็นกงสุลให้อยู่ใกล้เจ้าเมืองเขมร แต่งให้เขาทั้งสองฝ่ายจำคำสัญญานี้ ฝ่ายฝรั่งเศสนั้นฟังบังคับท่านแม่กองใหญ่เมืองไซ่ง่อนเจ้าเมืองเขมร มีแต่ให้ขุนนางเขมรคนหนึ่งไปอยู่เมืองไซ่ง่อนด้วยกันกับแม่กองใหญ่เมืองนั้น

ข้อ ๓. ถ้ามีขุนนางฝรั่งเศสคนหนึ่งอยู่ในเมืองเขมรนั้น มีแต่ไว้เสมอเป็นขุนนางผู้ใหญ่ แล้วให้นับถือกลัวเกรงเหมือนขุนนางผู้ใหญ่ด้วย

ข้อ ๔. ถ้ามีประเทศอื่นจะมาตั้งกงสุลในเมืองเขมร เจ้าเขมรกับขุนนางผู้ใหญ่ปรึกษากับท่านอัครมหาราชแม่กองใหญ่ ฝรั่งเศสเมืองไซ่ง่อนยอมให้ตั้งจึงประเทศนั้นตั้งกงสุลได้ ถ้าเจ้าเมืองเขมรกับขุนนางเขมรไม่ยอมให้บรรดาประเทศตั้งกงสุลในเมืองเขมร ท่านอัครมหาราช แม่กองใหญ่เมืองไซ่ง่อนก็ไม่ยอมด้วย ถ้าเจ้าเมืองเขมรขุนนางเขมรให้ตั้งกงสุล ท่านอัครมหาราช แม่กองใหญ่เมืองไซ่ง่อนก็ต้องยอมตาม

ข้อ ๕. ถ้าผู้ใดขึ้นเจ้ากรุงฝรั่งเศส จะไปมาค้าขายเที่ยวซื้อสินค้าปลูกเรือนอยู่ ในเมืองเขมรนั้น ให้บอกขุนนางเขมรผู้ใหญ่ให้รู้จะได้ทำหนังสือให้ถือ จึงได้มาปลูกเรือนอยู่ได้

ข้อ ๖. นั้นถ้าผู้ใดขึ้นกับเจ้าเมืองเขมรแล้วอยู่ ๆ ที่มีองใดที่ขึ้นเจ้ากรุงฝรั่งเศสนั้นให้ได้ประโยชน์ แลอำนาจดังนี้ด้วย

ข้อ ๗. นั้น ถ้าฝรั่งเศสกับเขมรเป็นความแก่กัน มีแต่ไปฟ้องกงสุล ถ้าปรึกษาเขาไม่ตกลง มีแต่ตกลงกับขุนนางปรึกษาดูด้วยกันให้เที่ยงตรงงามดี ถ้าเขมรกับเขมรเป็นความแก่กัน ขุนนางฝรั่งเศสกับกงสุลฝรั่งเศสว่าไม่ได้ ถ้าฝรั่งเศสกับฝรั่งเศสเป็นความแก่กันขุนนางเขมรก็ว่าไม่ได้ ถ้าประเทศอื่นเป็นชาติยุโรปมีความขัดเคืองกับคนฝรั่งเศสนั้น ต้องขุนนางกงสุลชำระ ถ้าไม่มีกงสุลหรือขุนนางฝรั่งเศสอยู่ในเมืองเขมร แม่กองใหญ่ฝรั่งเศสผู้ใดที่มีอำนาจว่ากล่าวแทนกงสุลได้ให้คำปรึกษาชำระเรื่องความนั้นได้

ข้อ ๘. นั้น ถ้าฝรั่งเศสผู้ใดอยากอยู่ในเมืองเขมร มีแต่จดชื่อในบัญชีขุนนางกงสุล แล้วให้กงสุลฝรั่งเศสมีหนังสือมาบอกกับขุนนางเขมรให้รู้ด้วย

ข้อ ๙. นั้น ถ้าเขมรผู้ใดไม่มีเหตุไม่มีความ แล้วอยากมาอยู่เป็นทแผ่นดินขึ้นฝรั่งเศสนั้น มีแต่จดชื่อในบัญชีตนเองหรือในบัญชีขุนนางเขมรที่เจ้าเขมรใช้ให้ไปอยู่เมืองไซ่ง่อน

ข้อ ๑๐. นั้น ถ้ามีลูกค้านำสรรพสินค้าแต่ประเทศอื่นนอกจากฝิ่นเข้าไปขายเมืองเขมร ถ้ามีหนังสือขุนนางเมืองไซ่ง่อนเบิกให้ขึ้นมานั้น ค่านเขมรชักภาษีไม่ได้ ถ้าลูกค้านำฝิ่นมาขายค่านเขมรชักภาษีได้

ข้อ ๑๑. นั้น ที่ตรงสินค้าทุกสิ่ง ที่บรรดาลูกค้านำแต่เมืองเขมรไปเมืองญวน ถ้านายภาษีเขมรชักภาษีเสร็จแล้ว ถ้าตั้งค่านี้นหนังสือขุนนางเบิกให้แล้ว ขุนนางกงสุลฝรั่งเศสเขียนชื่อในหนังสือนั้นด้วย จึงลงไปขายในเมืองขึ้นฝรั่งเศส ยกไม่ชักภาษี

ข้อ ๑๒. ถ้าฝรั่งเศสมีนักปราชญ์ผู้ใด ๆ เข้ามาอยู่ในเมืองเขมรให้บอกขุนนางผู้ใหญ่เขมรให้รู้ บรรดาขุนนางเขมรให้ช่วยคิดไปคิดมาให้ดี

ข้อ ๑๓. นั้น ถ้ามีเรือสำเภารือกำปั่นฝรั่งเศส มีโจรสลัดปล้นที่ใด แขวงใดขึ้นเมืองเขมร เมื่อใดขุนนางเขมรแขวงนั้นได้รู้แล้ว มีแต่พินิจพิเคราะห์จะจัดทำโทษอายผู้ร้ายตามกฎหมาย แลสิ่งของนั้น ถ้าเป็นประการใด ๆ ให้มอบกลับไปให้เจ้าของหรือส่งไปให้ขุนนางฝรั่งเศส จะได้นำไปให้เจ้าของ ถ้าจับอายผู้ร้ายนั้นไม่ได้สิ่งของก็ไม่เห็นทั้งสิ้น ถ้าขุนนางเขมรได้สืบสิ่งของ และผู้ร้ายนั้นไม่เห็นแน่นอนแล้วนั้น สิ่งของไม่ต้องใช้ไม่มีโทษเลย ที่ตรงฝรั่งเศสที่อยู่เมืองเขมร ถ้ามีโจรสลัดลักนั้นความก็เหมือนกัน

ข้อ ๑๔. นั้น ถ้าเรือหรือสำเภารือกำปั่นหรือผู้ร้ายลัก ในแผ่นดินฝรั่งเศสขุนนางฝรั่งเศสที่อยู่ใกล้สำเภานั้นเมื่อใดได้รู้แล้ว มีแต่อุทิศสำเภาให้เห็น ให้จับอายผู้ร้ายนั้นทำโทษตามกฎหมาย ที่ตรงสิ่งของถ้าตาเห็น มีแต่มอบกลับไปให้เจ้าของ ถ้าเจ้าของไปหายจะมอบสิ่งของนั้นไปให้ขุนนางเขมรจะได้ฝากไปให้เจ้าของ อุปมา ถ้าขุนนางฝรั่งเศสอุทิศสำเภาอายผู้ร้าย แลสิ่งของไม่เห็นแน่นอนแล้ว จะให้ใช้ราคาของไม่ได้เลย ถ้าขุนนางเขมรอยู่ในแขวงฝรั่งเศส ถ้ามีผู้ร้ายลักของสิ่งใด ๆ มีแต่ความดั่งนั้นด้วย เมื่อใด ถ้าขุนนางฝรั่งเศสอุทิศสำเภาอายโจรสลัดสิ่งของไม่เห็น ไม่ต้องให้ขุนนางฝรั่งเศสใช้

ข้อ ๑๕. นั้น บรรดาทาสสงครามฝรั่งเศส มีอำนาจจะส่งสอนเทศนาพระศาสนาทั่วไปทุกแห่งในนครเมืองเขมรก็ไม่ได้ขัดขวาง ถ้าจะปลูกพระวิหารหรือจะปลูกกุฏิทำศาลาเรียน ปลูกเรือนให้คนไข้ นั้น ให้บอกขุนนางผู้ใหญ่เมืองเขมรให้รู้ ขุนนางเขมรยอมให้จึงทำได้

ข้อ ๑๖. นั้น เจ้ากรุงฝรั่งเศสไว้เจ้าเมืองเขมรเป็นเจ้าจริง ๆ ก็สัญญาจะช่วยให้ได้เป็นไมตรีราบคาบในนครเมืองเขมร แล้วช่วยทำนุบำรุงเมืองเขมรไม่ให้มีศัตรู แต่เมืองอื่นมากดขี่เบียดเบียน เจ้ากรุงฝรั่งเศสมีใจซื่อตรงจะช่วยให้เจ้าเมืองเขมรชกภัยจากลูกค้าวานิชแล้วใช้ไปปะทะเล

ข้อ ๑๗. นั้น ให้ทำโดยง่ายตามบรรดาประการก่อนนั้น แม่กองใหญ่ฝรั่งเศสผู้ใหญ่ อยู่เมืองไซ่ง่อน อยากใช้แผ่นดินที่จะรอยังวาจะปลูกเรือนใส่ถ่าน ปลูกฉางใส่ข้าวไว้ให้กำปั่นฝรั่งเศสนั้น เจ้าเมืองเขมรยอมให้ แผ่นดินที่จะรอยังวาข้างเหนือพ้นจากป้อม จากค่ายขึ้นไป ๑๕ เส้นแล้ว ถ้ามีเขตวัดเป็นที่พระวิหารตรงไหนให้หักไว้คงเป็นวัดเขมร ถ้าแม่กองใหญ่ฝรั่งเศสอยากได้ที่ตรงไหนอีกนั้นเจ้าเขมรกับขุนนางเขมรปรึกษาพร้อมเห็นที่ตรงไหนสมควรให้ได้ใช้ให้ตามเหมือนได้ให้แผ่นดินจะรอยังวา

ข้อ ๑๘. ให้รู้จักพระคุณเจ้าฝรั่งเศส ด้วยช่วยทำนุบำรุงเจ้าเขมรให้ได้สุข ถ้าฝรั่งเศสจะไปตัดไม้ในเมืองเขมรเอาไปต่อกำปั่น เจ้าฝรั่งเศสให้บอกขุนนางผู้ใหญ่เมืองเขมรยอมให้ตัด จะทำหนังสือบอกไปถึงเจ้าเมืองในแขวงเมืองเขมรจึงตัดได้ แต่เจ้าฝรั่งเศสรับให้ค่าจ้างทุกสิ่ง ถ้าฝรั่งเศสจะซื้อสินค้าใดๆในเมืองเขมรให้เบิกให้ซื้อโดยสะดวกแต่ราคาตามแต่เจ้าของสินค้ากับผู้ซื้อตกลงกัน

ข้อ ๑๙. นั้น ให้ได้ไว้สัญญานี้เป็นหนึ่งเป็นเสร็จด้วย มีแต่คอยเจ้ากรุงฝรั่งเศสยอมรับประทับตราด้วยทำสัญญาเสร็จแล้ว ให้จำลองสามฉบับ เจ้าเมืองเขมรสมเด็จองค์พระนโรดมพรหมบริรักษมหาอุปราชได้จดตราพระนามด้วยกันกับแม่กองใหญ่ฝรั่งเศสเมืองไซ่ง่อนที่เจ้าฝรั่งเศสได้ตราไว้แล้วได้ประทับตราด้วยหรือท่านทั้งสองได้จดตราพระนามแล้ว แล้วประทับตรามา ณ วัน ๓ ๓๑๒ ๘ ถ้า จุลศักราช ๑๒๒๕ ปีกุนเบญจศก ข้างฝรั่งเศสวัน ๑๑ เดือนเอากุส ศักราช ๑๘๖๓ ปี¹

¹วันที่ 11 สิงหาคม พุทธศักราช 2406

องค์พระนโรดมพรหมบริกษามหาอุปราช ขอปรนินิบัติมายัง พณ ห้วเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา

แสดงถวายสังจัญญาเป็นข้าพระบารมีไปจนสิ้นชีวิต

องค์พระนโรดมพรหมบริกษามหาอุปราช ขอปรนินิบัติมายัง พณ ห้วเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา ขอได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้ทรงคุณธรรมอันมหาประเสริฐ ณ กรุงเพทฯ ให้ทราบใต้ฝ่าละออง ฯ ด้วย ณ วัน ๑ ฯ๑๒ ๑๑ ค่ำ ปีกุนเบญจศก พระยาราชวรานุกูลฯ แม่ทัพออกไปถึงเมืองอุดงมีชัยนั้น ข้าพระพุทธเจ้ากับพระยาเขมรพร้อมกันเรียนเรื่องราวความ อัครมหาราชมาทำหนังสือสัญญากับเมืองเขมรดูที่จะพุดจาแข็งแรงนัก ข้าพระพุทธเจ้าจะขอเดไว้คอยบอกเข้ามา ณ กรุงเพท ฯ ก็ไม่ยอมถ้าจะขัดขึ้นไม่ทำสัญญาก็เห็นจะเกิดเป็นความอริวิวาทกันขึ้น แล้วแต่ก่อนโปรดฯ ให้ฝรั่งเศสมาทำหนังสือสัญญา ณ กรุงเพท ฯ ครั้งนี้อัครมหาราชเดออกธรรณิเณ แม่ทัพฝรั่งเศสเมืองไซ่ง่อน บังคับให้ข้าพระพุทธเจ้าทำหนังสือสัญญา ณ เมืองเขมร ข้าพระพุทธเจ้าคิดกลัวจะมีความผิดกับกรุงเพทฯ เป็นอันมาก แต่ข้าพระพุทธเจ้าคิดกลัวไปว่าถ้าเกิดวิวาทกันขึ้นกับฝรั่งเศส พระยาพระเขมรแลราษฎรทั้งปวงจะพากันดิเคียน ยกโทษข้าพระพุทธเจ้าว่าตั้งแต่ออกมาจากกรุงเพท ฯ บ้านเมืองเกิดทัพศึกกับอ้ายปาสุทศ ราชครั้งหนึ่งแล้ว เดียวนี้จะเกิดทัพศึกกับฝรั่งเศสขึ้นอีก ความครหาดิเคียนข้าพระพุทธเจ้าก็จะมากขึ้น ด้วยใจพระยาเขมรแลราษฎรทุกวันนี้เป็นสามพวกอยู่ ก็จะพากันว่าถ้าได้ผู้นั้นผู้นี้เป็นเจ้าบ้านเมืองไม่สบายหรือ ก็จะสมเหมือนคำคนที่มีใจขัดขวางแผ่นดินก็จะมีคำพูดมากขึ้นข้าพระพุทธเจ้าปรึกษากับพระยาปราจิณบุรี² แลพระยาเขมรพร้อมกับเห็นว่าความข้อนี้สิ้นปัญญาแล้วจึงต้องยอมทำสัญญากับฝรั่งเศส แต่ใจข้าพระพุทธเจ้ามีความซื่อสัตย์สุจริตจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาแต่เดิมอย่างไรรู้ก็คงอยู่อย่างเดิมคิดจะให้ได้คงอยู่เป็นข้าสำหรับพระบารมีต่อไปจนสิ้นชีวิต มิได้มีจิตผันแปรสิ่งใดเลย แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด พระยาราชวรานุกูล แม่ทัพปรึกษากับข้าพระพุทธเจ้าว่าครั้งนี้ข้าพระพุทธเจ้ายอมทำหนังสือสัญญากับฝรั่งเศสแล้ว ในกรุงเพท ฯ ก็มีพระเดชพระคุณมากกับเจ้านายพระยาพระเขมรสืบ ๆ มาแต่ก่อน ได้พึ่งพระบารมีในกรุงเพท ฯ มากกว่าข้างญวนหรือได้พึ่งญวนมากกว่ากรุงเพทฯ ประการใด ก็ให้ข้าพระพุทธเจ้าพระยาเขมรตรวจดูในพงสาวดารเมืองเขมร ข้าพระพุทธเจ้าเรียนพระยาราชวรานุกูลแม่ทัพว่าพงสาวดารเมืองเขมร เมื่อบ้านเมืองเกิดจลาจลในครั้งนี้นพงสาวดารก็เสื่อมหมดแล้วพระยาราชวรานุกูล แม่ทัพว่าได้คิดสำเนาพงสาวดารเมืองเขมรจาก กรุงเพท ฯ ออกมาให้ข้าพระพุทธเจ้าพระยาเขมรอ่านดู จะได้ทราบว่าคนกรุงเพท ฯ

¹ พงสาวดารกัมพูชาว่า ชื่อบา เป็นออกญา สุทศเป็นคนพิการมือแทงยอเงินไม่ได้เกลี้ยกล่อมผู้คนเป็นกบฏ แต่แพ้ถูกจับได้ และตายที่เมืองโพธิสัต

² ชื่อนกนึ่งเจ้าพระยาขมราชครุฑ

มีคุณมากหรือเจ้าเมืองญวนมีคุณมาก แล้วข้าพระพุทธเจ้ากับพระยาพระเขมรได้ทราบความเห็นว่าคุณ
กรุงเทพ ฯ มีคุณกับเจ้าเมืองเขมรมาทุก ๆ ครั้ง แลเจ้าเมืองซึ่งแปรใจไปพึ่งญวนครั้งใด ญวนก็ข่มขี
ย่ายี เอาแต่ประโยชน์ทุกครั้งมา จนถึงนักองจันพระอุทัยราชาธิราช พระยาพระเขมรทั้งปวงย่อม
ทราบแล้ว และพระยาราชวรานุกูล แม่ทัพ แจ้งความกับข้าพระพุทธเจ้าพระยาเขมรว่า แต่ก่อนเมือง
เขมรเป็นเมืองอยู่ในระหว่างกรุงเทพ ฯ กับเมืองญวน เดิมนี่ฝรั่งเศสมาได้เมืองเป็นของฝรั่งเศสเป็น
ประเทศใหญ่มีอำนาจมากกว่าญวน ครั้งนี้จะโปรดให้ข้าพระพุทธเจ้าจะได้เป็นเจ้าครอบครองแผ่นดิน
เมืองเขมร แล้วให้ข้าพระพุทธเจ้ามีใจซื้อตรงต่อกรุงเทพ ฯ ถ้าสืบไปเมื่อหน้าผู้ครองแผ่นดินเมือง
เขมรเป็นคนแปรใจไป จะมีความขัดขวางต่อกรุงเทพ ฯ โดยเหตุอย่างใด ความไมตรีในกรุงเทพ ฯ ก็
จะเสื่อมเสียพระเกียรติยศไป ให้ข้าพระพุทธเจ้าทำหนังสือสัญญากับกรุงเทพ ฯ จึงจะดี เจ้านาย
เมืองเขมรเคยประพฤติดื้อนื้อมกรุงเทพ ฯ มาแต่ก่อนอย่างไรก็ให้คงอยู่ดั่งนั้น ข้าพระพุทธเจ้ากับ
ญาติพี่น้องพระยาพระเขมรปรึกษาร่วมกันเห็นว่าชอบแล้ว จะได้เป็นอย่างธรรมเนียมและความ
เจริญในบ้านเมืองต่อไปข้าพระพุทธเจ้าได้ปรึกษากับพระยาราชวรานุกูลแม่ทัพ แลพระยาเขมร
พร้อมกัน เรียงข้อหนังสือสัญญาประทับตราสำหรับแผ่นดินเมืองเขมร กับตราพระยาราชวรานุกูลแม่
ทัพ ตราพระยาปราจีนบุรี ตราพระยาพระเขมรไว้เป็นสำคัญ แล้วให้เขียนพงสาวดารเมืองเขมรร้อย
ผูกไว้แก่ข้อสัญญาด้วยแล้ว ถ้านหนังสือสัญญานั้นไม่ถูกต้องเป็นประการใดขอให้ พล หั่วเจ้าท่าน
ลูกขุน ณ ศาลา โปรดช่วยแก้ไข ข้าพระพุทธเจ้าจะยอมแก้ตามทุกประการ อนึ่งด้วยขุนนางในเมือง
เขมรซึ่งจะมีความป่วยไข้ถึงอนิจกรรมไป พระยากลาโหมหมกว่าที่สมเด็จพระเจ้าฟ้าทะละหะที่ถึงอนิ
กรรมไป ข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระราชทานพระยาศรีธรรมมาธิราชหม ว่าที่สมเด็จพระเจ้าฟ้าทะละหะ
พระยาวังซื้อพรหมว่าที่พระยาหมราชถึงอนิจกรรมไป ข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระราชทานให้พระยา
กลาโหมศกว่าที่พระยาหมราชว่าราชการตามตำแหน่งช่วยคิดอ่านราชการกับข้าพระพุทธเจ้าให้ได้เป็น
ข้าสำหรับพระบารมี ณ กรุงเทพ ฯ ต่อไป แล้วแต่จะทรงโปรดพระเมตตาโปรด แลราชการในเมือง
อุดงมีไชยกับเมืองขึ้นอุดงมีไชยโดยเดชพระบารมีพระบาทสมเด็จพระพระราชนานให้พระยา
กลาโหมศกว่าที่พระยาหมราชว่าราชการตามตำแหน่งช่วยคิดอ่านราชการกับข้าพระพุทธเจ้าให้ได้เป็น
ข้าสำหรับพระบารมี ณ กรุงเทพ ฯ ต่อไป แล้วแต่จะทรงโปรดพระเมตตาโปรดแลราชการในเมือง
อุดงมีไชยกับเมืองขึ้นอุดงมีไชยโดยเดชพระบารมีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรด
ปราบปรามซึ่งเสี้ยนหนามในบ้านในเมืองก็สงบราบคาบลงแล้วเมื่อ ณ วัน ๖ ฯ ๑๒ ค่ำ ปีกุน
เบญจศกตรงกับวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน สักราช ๒๔๐๖) มีฝรั่งเศสซื้อสินคามาเรือกลไฟเล็กลำ
หนึ่งมาทอดอยู่ที่ท่ากระพงหลวงเลเดรฝรั่งเศสกับหินกาศคอกคูหมอซึ่งเอาเรือกลไฟมาทอดประจำ
อยู่ที่ท่ากระพงหลวงพาสั่งสินคขึ้นมาหาข้าพระพุทธเจ้าที่เมืองอุดงมีไชย ข้าพระพุทธเจ้าได้ดื้อน
รับเลี้ยงให้รับพระราชทานตามสมควรแก่ทางพระราชไมตรีเหมือนอย่างเคยมาแต่ก่อนแล้วว่า

ข้าพระพุทธเจ้า ถามฝรั่งเศสว่ามานี้ด้วยกิจธุระสิ่งใด ฝรั่งเศสติดว่า อัคมิราดเดเลอรันดีเอ แม่ทัพ
 ฝรั่งเศสเมืองไซ่ง่อนใช้ให้มาลาดตระเวนตามลำแม่น้ำเมืองเขมรขึ้นมาเยี่ยมข้าพระพุทธเจ้า ข้าพระ
 พุทธเจ้าถามฝรั่งเศสติดด้วยราชการฝรั่งเศสกับญวนเป็นสุขสบายแก่กันหรือประการใด ฝรั่งเศสติดตอบ
 ข้าพระพุทธเจ้าว่าเมื่อฝรั่งเศสติดขึ้นมาจากเมืองไซ่ง่อนนั้น ฝรั่งเศสกับญวนก็ยังปกติแก่กันเหมือนแต่
 ก่อน หาได้มีผันแปรเป็นประการใดไม่ ครั้นเวลาบ่ายสองโมงเศษฝรั่งเศสติดกับหิมาคาคอกดูหมอ
 กับฝรั่งเศสติดก็ลาข้าพระพุทธเจ้าลงไปกำปั่นที่กระพงหลวง อนึ่งครัวแขกจามที่หนีลงไปอยู่เมือง
 ใจตกเมื่อครั้งก่อนข้าพระพุทธเจ้าได้มีหนังสือไปถึงสมเด็จพระประเทศให้ขึ้นมาอยู่เมืองอุดงมีไชยตาม
 เดิม เมื่อเดือนสิบ เดือนสิบเอ็ด ปีกุนเบญจศก พบครัวแขกจามที่อยู่เมืองใจตกก็ขึ้นมาเมืองอุดงมี
 ไชยบ้าง ครั้น ๖ ๑ ๑๒ ค่ำ ปีกุนเบญจศก(ตรงกับวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พระพุทธศักราช
 ๒๔๐๖) สมเด็จพระประเทศพาพวกครอบครัวขึ้นมาเมืองอุดงมีไชยอีก จำนวนครัวแขกจามที่ขึ้นมาเมือง
 อุดงมีไชยทั้งครั้งก่อนครั้งหลังเป็นชายหญิงใหญ่น้อย ๑,๐๐๐ เศษ แล้วสมเด็จพระประเทศขึ้นมาหาข้า
 พระพุทธเจ้า แล้วไปหาพระยาราชวรานุกุล พระยาปราจินแม่ทัพ แล้วสมเด็จพระประเทศลาข้าพระพุทธ
 เจ้ากลับไปเมืองใจตก ว่าจะพาครอบครัวที่ค้างอยู่ ณ เมืองใจตกนั้นขึ้นมาอีกแลพงสาวดารเมือง
 เขมรกับสัตตยานั้นข้าพระพุทธเจ้าได้เขียนสามฉบับขอรับพระราชทานไว้ในเมืองอุดงมีไชยฉบับ
 หนึ่ง มอบให้พระยาราชวรานุกุล แม่ทัพนำเข้ามาทูลเกล้า ฯ ถวายสองฉบับควรมิควรแล้วแต่จะ
 โปรด ประณิบัติมา ณ วัน ๓๑ ๒ ค่ำ ปีกุนเบญจศก (ตรงกับวันที่ ๑ ธันวาคม พุทธศักราช
 ๒๔๐๖)

พระราชทานพระบรมราโชวาทแก่องค์สมเด็จพระนโรดม

และพระราชทานพระสุพรรณบัตรพระนาม

ให้องค์นโรดมพรหมบริรักษามหาอุปราช เป็นเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดี มีนามสมญาดังจารึกไว้ในพระมหาสุพรรณบัตร ซึ่งส่งมากับสำคัญนี้ ให้มีอำนาจอิสรียศเป็นใหญ่ เป็นอธิบดีแผ่นดินบ้านเมืองฝ่ายเขมรทั้งปวง บรรดาที่องค์สมเด็จพระบริรักษามหาอิศราธิบดีผู้พระบิดา ได้ครอบครองเป็นเจ้าของเป็นใหญ่ได้บังคับบัญชามาจนตลอดเวลาอายุขององค์สมเด็จพระบริรักษามหาอิศราธิบดีนั้นทั้งสิ้น ให้มีอำนาจได้เลือกแล้ว แลแต่งตั้งพระยาพระเขมรผู้ใหญ่ผู้น้อยตามตำแหน่งทั้งปวง ซึ่งเคยมาแต่ก่อนหรือในที่เห็นควรว่าจะให้มีขึ้น แลเลือกตั้งผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการทุกแขวงทุกอำเภอตามที่องค์สมเด็จพระบริรักษามหาอิศราธิบดีเคยตั้งจงได้รักษายุติธรรมเที่ยงตรงดำรงจิตคิดด้วยเมตตากรุณาแก่ประชาราษฎร แลคนสัญจรไปมา บรรดาอยู่ในกรุงกัมพูชาทั้งสิ้น ทำนุบำรุงอธิบดีผู้พระบิดานั้นจงทุกประการขอให้สิ่งซึ่งเป็นเหตุเป็นประธานแก่โลก คือคุณพระพุทธานิรันดร์ชัย แลเทพดาทั้งปวงที่อยู่ในธรรม จงรักษาให้เจริญสุขสวัสดิ์

เมื่อจะทรงตั้งสมเด็จพระนโรดมนั้น ทรงพระราชนิพนธ์นามจารึกในสุพรรณบัตรสองอย่างโปรดให้ส่งออกไปให้องค์นโรดมเลือกเอาตามชอบใจ อย่างหนึ่งว่า องค์สมเด็จพระนโรดม บรมรามเทวาวตารคุณสารสุนทรฤทธิ มหิศวราธิบดีศรีสุริโยวงษ์ นฤพัทธพงษ์ดำรงราชบรมนารถมหากัมโพชาธิบดีนทร์ สรรพศิลปประสิทธิ สถิตยสถาพร พรหมมามรอันวยชัยมหัยสวริยาธิบดีในปฐพีคัล สกลกัมโพชาณาจักร อรรคมหาบุรุษยรัตนวิวัฒนาดิเรก เอกอุดมบรมบพิตร พระเจ้ากรุงกัมโพชาธิบดี พระปรีชาวิเศษ ฯ อีกอย่างหนึ่งว่า องค์สมเด็จพระนโรดม บรมรามเทวาวตารมหาบรีพาน วิบุลยสารศิริสมบัติ กัมโพชาฉัตรมหาสวามินทร์ เขมระธรณินทราธิราช ชาตยานุพรรณ นิรันดร์วงศ์ดำรงกัมพูชาชาติชนนิกร พรหมมามรทิน พระไชยสา

แล้วทรงแปลในพระอักษรนามเป็นเนื้อความดังนี้..... (ต้นฉบับขาด)

พระราชหัตถเลขากระแสพระราชดำริ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชทานแก่พระยาราชวรานุกูล

จดหมายมายังพระยาราชวรานุกูล* เมื่อ ๔ ขั้วฯ จดหมายมาครั้งก่อนนั้น ว่าไหลตลากลไป ตามสบายใจเมื่อเวลาว่าง ๆ อยู่ เพราะการในอุดมมิใช่ไม่ได้รู้เลยว่าเป็นอย่างไรเป็นแน่พูดไปไม่ถูก เป็นแต่จะเผลอไปละอะ ๆ ถึงท่านเสนาบดีก็เหมือนกัน ถิ่นนายราชสารซึ่งถือหนังสือไปนั้น ได้ไปส่งกรุงเทพฯ ในวัน ๕ ค่ำ ๔ ขั้ว ๔ ได้อ่านต่อ ๖๑๕ ค่ำ (ตรงกับวันที่ ๒๑ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๐๗) ๔ ขั้วฯ ก็ได้รับทำหนังสือตอบถึงองค์พระนโรดมพรหมบริรักษามหาอุปราช ความยืดยาวแจ้งอยู่ในหนังสือนั้นแล้ว ไปขอเธออ่านดูก็จะรู้ความดอก ครั้นจะเขียนมาให้ท่านเป็นสองขั้วเวลาก็จะเข้าไป สังเกตดูหนังสือของฝรั่งเศสที่เขียนในหิ้งองค์พระนโรดมพรหมบริรักษามหาอุปราชแปลคัดส่งมาโดยสุจริต ไม่ได้ตัดรอนผ่อนปรนแก้ไขอะไร เพราะคำที่ย้อนมาว่า องค์พระนโรดมพรหมบริรักษามหาอุปราชไปนิทาไทยให้ฟังนั้นก็ใสมหาข้ามเสียไม่ ถิ่นนิทาเช่นนี้ ๔ ขั้วฯ ไม่ถือเอาเป็นนิทา ก็เพราะว่า เมื่อพูดกับผู้อื่น ๆ จะกอดเอาไปตามความปรารถนาก็เมื่อยามผู้พูดด้วยจะไม่ยอมตาม ก็ต้องบ่นออกแอดเอาที่โตที่ใหญ่ ว่าตัวต้องจำใจอยู่ในอำนาจผู้อื่น จะทำไปไม่ได้ดังปรารถนาแลอื่น ๆ อย่างนี้เป็นธรรมดาทุกรูปทุกนาม ทุกบ้านทุกเมืองไปเมื่อยามเขาจะหยิบยกขึ้นว่าเขาถือว่า ๔ ขั้วฯ เข้าใจแล้ว ไม่ได้ถือเอาเป็นนิทาดอก ท่านจงเอาหนังสือนี้เป็นสำคัญนำความบอกแก่องค์พระนโรดมพรหมบริรักษามหาอุปราชให้รู้ว่า ๔ ขั้วฯ ว่าดังนี้ ถือว่าที่ส่งหนังสือฉบับเหล่านี้มาให้ดู เป็นที่รู้ว่าเป็นความซื่อตรงขององค์พระนโรดมพรหมบริรักษามหาอุปราช ก็ใจความในหนังสือของฝรั่งเศสสองฉบับว่า ที่โน้น กับคำของกงสุลอบาเรตว่าที่นี้ ใจความก็ไหลเข้าเป็นอย่างเดียวกัน บัดนี้กงสุลอบาเรต กับท่านเสนาบดีในพระบรมมหาราชวัง แลพระบวรราชวังก็ปรึกษาคิดอ่านตกลงกันแล้วว่าจะให้พระยามนตรีศรีสุริยวงศ์คุมเครื่องอภิเษกออกมาทำการอภิเษกขององค์พระนโรดมพรหมบริรักษามหาอุปราชให้ทันเดือน ๖¹ แต่จะให้มาทางบกก็กลัวจะเข้าไปไม่ทัน มาทางเรือขึ้นที่กำปอดก็กลัวจะต้องรบกับญวณขึ้นไปอยู่หลายวันหลายวัน กว่าที่จะสำเร็จก็จะช้าตกลงกันว่าจะไปทางไซ่ง่อนพร้อมกับขบวนฝรั่งเศสกงสุลอบาเรตก็รับว่าจะพาไปส่งให้ถึงเมืองอุดมมิใช่ ให้ทันฤกษ์เดือนหกจึงได้ การความคิดของกงสุลอบาเรตรับสั่งพระเจ้าฝรั่งเศสว่ามาทำครั้งนี้ ดูเหมือนที่ดีอยู่ ต้องตามดำราที่เขาวาว่าไม่ให้ช้ำน้ำไม่ให้ขุ่น ของหลวงไม่ขาดของราษฎรไม่ให้เสีย

* ชื่อครุฑ ต่อมามีความชอบ ได้เลื่อนยศเป็นเจ้าพระยาสมรราช เมื่อวันที่ 25 พฤศจิกายน

¹ พงสาวดารรัชกาลที่ ๔ ตรงกับวัน ๖ ๑๔๕ ๖ ค่ำ วันท ๒๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๗

แต่ฝ่ายเราไปตีพวกหมาป่ามาขายไม่เคยมีใครซื้อใครกด ก็ไหนเป็นความทรมานเสื่อมไป ก็ฝ่ายเรามีอำนาจใหญ่ เราพูดจาไกล่เกลี่ย ได้แต่เพียงอย่างนี้ก็เป็นได้อยู่แล้ว ก็ที่เขมรให้ทำ ก็กำลังบ้านเมืองเขามีทัพมียศอยู่ พวกเราที่เรียกร้องออกไปในคราวนี้ก็จะมีหลายคน จนคิดอ่านผ่อนปรนให้เบาแรงเขาบ้าง คิดการไว้วางพอเป็นยศอันสมควร อย่าให้อายหน้าแก่เขาอื่นนักด้วยการเป็นดังประชันกันอยู่ ดูให้ดีอย่าให้มีติฉินนินทาได้ พระยามนตรีศรีสุริยวงศ์คงจะออกไปทางเมืองไซ่ง่อน ในเดือนหกเป็นแน่

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
กราบทูลปฏิเสชนำยอมนำองค์พระหริราชคณั ๑
ไปเมืองพระตะบอง

ข้าพระพุทธเจ้า เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหม ขอพระราชทานถวายกราบบังคมทูลแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทราบได้ฝ่าละออง ข้าพระพุทธเจ้าได้หาตัวพระคชาธรณินทร์มาปรึกษาจะให้รับองค์พระหริราชคณัไกรฟ้า^๑ออกไปทำการปลงศพนักองสืวารกระสัตร^๒ที่เมืองพระตะบอง พระคชาธรณินทร์^๓แจ้งแก่ข้าพระพุทธเจ้าว่า ซึ่งจะให้รับประกันองค์พระหริราชคณัฯ ออกไปนั้นเป็นเหลือสติปัญญาอยู่ ด้วยคิดเห็นว่าจะมีเหตุอยู่ ๓ ประการ ประการที่หนึ่ง องค์พระหริราชคณัฯ ออกไปถึงเมืองพระตะบองแล้วจะไม่กำหนดการเร่งปลงศพให้แล้วโดยเร็ว ไปพบญาติพี่น้อง พวกพ้องครอบครัวจะเที่ยวชวนแซ่เสียดจะกล่าวให้เร่งทำก็จะผลัดเพี้ยนไป อีกประการหนึ่งพระยาพระเขมร ซึ่งตามองค์พระหริราชคณัฯ เข้ามาอยู่ที่เมืองพระตะบองก็จะพูดว่ามีคนบ่าวทาส แลทรัพย์สินของตนตกค้างอยู่ที่เมืองอุดมมีไชยมีมากก็ขอเอามาไว้ให้พร้อมมูลกัน อีกประการหนึ่งพวกพ้ององค์พระหริราชคณัฯ แลพวกพ้ององค์สืวารกระสัตร พวกองคั้วตถา ซึ่งค้างอยู่ ณ เมืองอุดมมีไชย เมืองเปียม เมืองอุดมมีไชยก็มีคนสามพวกนี้ ได้ความเดือดร้อนอยู่ ถ้าได้ท้าวฯ องค์พระหริราชคณัฯออกไปทำการศพที่เมืองพระตะบองก็คงจะพากันมาพูดจาช่วยๆ ไปต่างๆ องค์พระหริราชคณัฯแลพระยาพระเขมรคงจะใช้ผู้คนเล็ดลอดออกไปรับเอาบ่าวทาสและชำระเอาช้างม้าโคกระบือ ทรัพย์สินของในแขวงเมืองเขมรมาอย่างหนึ่งผู้ที่ออกไปจะคิดก่อการกำเริบขึ้นที่เมืองอุดมมีไชยประการใดก็ไม่ทราบ ถ้ามันเป็นเหตุขึ้นอย่างใดอย่างหนึ่ง องค์สมเด็จพระนโรดมฯ ก็จะมีคำสั่งสงสัยว่า พระคชาธรณินทร์เข้ามาคิดเกิน แลรับองค์พระหริราชคณัฯ ออกไปเกลี้ยกล่อมผู้คนเมืองอุดมมีไชยเข้ามาไว้ ณ เมืองพระตะบอง การไม่ควรจะเป็นท้าวฉาน ก็จะเป็นที่บาดหมางไป เกิดความใหญ่ขึ้นแล้ว พระราชอาญาจะไม่พ้นเกล้าพันระหม่อมถ้ามั่นโปรดให้บุคคลนักองคั้ววารกระสัตรไล่หีบเข้ามา ณ เมืองปราจีนบุรีจะรับบุคคลแต่คนนำมา

^๑ ตามพระราชพงศาวดารว่า องค์พระหริราชคณัไกรแก้วฟ้า มาอยู่กรุงเทพ ฯ และผนวกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๖

^๒ เป็นพระธิดาองค์พระหริรักษารามมหาอิศราธิบดี และเป็นน้องนางองค์พระศรีสวัสดิ์ผู้เป็นพระหริราชคณัไกรแก้วฟ้า

^๓ ชื่อเยีย อภัยวงศ์ ต่อมาได้เป็นเจ้าพระยาธรรมาธิราชธรรณินทร์ ผู้สำเร็จราชการเมืองพระตะบองในรัชกาลที่ ๕

ส่งให้ พระกหาธรณินทร์ว่า ดังนี้ แล้วแต่จะทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ อนึ่งข้าพระพุทธเจ้า คิดด้วยเกล้าว่าองค์พระหริราชคณียฯ เข้ามาอยู่ ณ กรุงเทพฯครั้งนี้ ก็ไม่ได้มีความคิดสิ่งใด ต้องอยู่ ในการระวังรักษา เห็นเป็นที่ลำบากนักจะคิดผ่อนปรนอย่างไร ก็ไม่เห็นทางที่จะคิดได้ คิดด้วยเกล้า อยยว่า จะมีหนังสือไปปรึกษามองซิเอออบาเรตกงสุลฝรั่งเศส จะว่าประการใดเป็นที่คิดอ่านต่อไป ถ้าโปรดเกล้าฯ ดังนี้แล้ว จะคิดร่างหนังสือเข้ามาทูลเกล้าฯถวาย แล้วแต่จะทรงพระกรุณา โปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

**พระราชหัตถเลขาพระราชทานราชทูต
ทรงปรารภที่ฝรั่งเศสแลอังกฤษทำแกไทยเหมือนคนป่าเถื่อน**

จดหมายมายังพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ราชทูต¹ พระราชเสนาอุปทูต ฝ่ายสยามซึ่งไป ณ กรุงปารีสให้ทราบฯ หนังสือของท่านลงวันที่ ๑ ๆ ๔ ค่ำ ปีมะแมชวดขึ้นที่เมืองปารีสนับเป็นวันที่ ๖ นั้น ได้มาถึงมือ ฯข้าฯ ที่วังจันทร์เกษมกรุงเก่าเมื่อวันที่ ๖ ๆ ๕ ค่ำ ปีมะแมชวดเวลาเช้า เดินทางอยู่ถึง ๔๗ วัน และคุณศรีสุริยวงศ์ ท่านก็ขึ้นมาอยู่กรุงเก่ากับ ฯข้าฯ คิดเห็นว่าหนังสือนี้ก็จะไม่ทันทูตที่กรุงปารีสหรือกรุงลอนดอนเพราะจะไปถึงเมืองฝรั่งเศสหรือเมืองอังกฤษ ก็ต่อราวแรมเดือน ๗ เมื่อเห็นว่าท่านทูตว่าได้รับการตามประสงค์ก็ไม่ได้ก็คิด ก็คงจะกลับมาเสียแล้วแต่แรมเดือน ๖ นี้ หรือขึ้นเดือน ๗ หนังสือก็คงจะคลาดแคล้วไป อนึ่งถึงจะสั่งให้ว่าให้ทำอย่างไร ความที่สั่งกว่าจะถึงเวลาก็ล่วงเสียแล้ว การที่ฝรั่งเศส ฯข้าฯ เข้าใจว่าเพราะหมอซื้อแม่น้ำของ³ ว่าเป็นแม่น้ำใหญ่ไปไกลเหมือนลำเอราวัติที่แผ่นดินพม่า แลแม่น้ำสำคัญ เชช⁴ คือแม่น้ำคงคาเมืองเบงกอลของอังกฤษ แลแม่น้ำของไหลลงเมืองเขมรที่ช้วนาวหอมเอมเปเรอ แลมีปากน้ำออกใกล้ไซ่ง่อนจึงคิดจะเอาแม่น้ำนี้เข้าไปทำนบารุงของฝรั่งเศส เป็นเกียรติยศว่า มีแม่น้ำใหญ่ยาวอยู่ในอำนาจเอมเปเรอเห็นเหมือนอังกฤษได้แม่น้ำสำคัญเชชกคาไว้ในคอรอนี แลเกือบจะได้แม่น้ำเอราวัติอยู่ด้วยแล้วนั้น จึงตะกุกตะกายไป ก็ความจริงแม่น้ำสำคัญเชชกคาเบงกอล เป็นแม่น้ำใหญ่ไปได้หลายทิศหลายแคว ตลอดจนหินดุสตัน⁵ มีเมืองบ้าน โต ๆ ใหญ่ ๆ ผลประโยชน์ทางค้าขายมากมายหาที่เปรียบได้ด้วยยาก แม่น้ำเอราวัติเมืองพม่าก็มีร่อนน้ำเรือกลไฟเดินได้จนเกินอ่าวจะขึ้นไป ไม้ซุงสักก็มีมากทางค้าขายก็ง่ายและสะดวกถึงแม่น้ำสาละวิน คือแม่น้ำเมืองมาเลเมียน⁶ ก็โตใหญ่ในคลองมีทางล่องไม้ซุงจนสักแต่แดนลาวเฉียงใหม่ แลสืบเก่าเจ้าเมืองมอกลใหม่ไล่ล่า ก็ล่องไม้ซุงจนสักเป็นไม้มีราคาเป็นสินค้าของต้องการได้ก็แม่น้ำลำของนี้ ถึงมีชื่อว่าแม่น้ำใหญ่ยาวมีเมืองลาวหลายเมือง ก็ไม่มีไม้ซุง สักเป็นไม้มีราคา มีแต่ไม้ยางแดง แลไม้กระยาเลยทั้งนั้น สินค้าก็มีบ้างเล็กน้อย แต่่นอะระมาดงช้าง ไหมลาวบ้างเล็กน้อยไม่ควร จะเป็นเส้นทางค้าขายโตใหญ่ถึงสินค้าจะมีมาก ไม้ซุงสักในป่าจะหาได้ก็ไม่มี

¹ชื่อ วร บุนนาค

²วันที่ ๓ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๑๐

³คือแม่น้ำโขง

⁴คือแม่น้ำคงคา ทรงเรียกตามฝรั่งว่า Ganges

⁵Hindustan

⁶Maulmein เมืองมะละแหม่ง

ทางล่องเลาทางเดินติดแก่งสี่ฝอยช้วนาคาปี เพราะฉะนั้นสินค้ายจะไปจะมาได้แต่ทางบกของจึงไม่เจริญขึ้นฝ่ายฝรั่งเศสพึ่งแต่ซื้อแม่น้ำว่าใหญ่และยาวมีเมืองลาวเป็นอันมากก็คือฝืน ๆ แลด้วยลโมกลามลันไปดูที่ที่ให้กัปตันลาเครไปดูครั้งนี้ ประสงค์จะให้ไปเกลี้ยกล่อมเมืองหลวงพระบางที่ได้ยินชื่อลือไปว่าเป็นเมืองเจ้าลาวโคใหญ่ ยอมให้ทำสัญญาเข้ามาอยู่ในทำนุบำรุงฝรั่งเศสเช่นเขมร แล้วจะช่วยตัดเอาเมืองลาวต่าง ๆ ในลำน้ำของไปขึ้นให้หมดให้เป็นเอกราชไม่ขึ้นแก่ไทยอย่างเขมรที่จะคิดจะไปว่าเช่นนี้ แต่กัปตันลาเครไปครั้งนี้เห็นลู่ทางยากง่ายใกล้ไกลแลสมบัติบ้านเมืองของลาวแล้วจะคิดอย่างไร จะทอดยไปหรือจะคิดวุ่นไปเปล่า ๆ จะเอาแต่เกียรติยศชื่อหรือว่าอำนาจเอมเปอเรอแผ่กว่าไปในแม่น้ำใหญ่ยาวอย่างไรก็ไม่ทราบ ว่าแต่ตามใจ ๆ ข้าฯ คิดว่าตัวเอมเปอเรอเองจะคิดเอาเมืองญวนเข้าอยู่ในอำนาจเห็นจะดีกว่าเมืองลาว จะเอาจริงก็จะได้ออกกระมัง ญวนเข้ารีตฝรั่งก็มากจะกลับเป็นคอลอนีฝรั่งเศสก็จะง่ายแลประโยชน์ก็จะมากกว่าคิดเดินทางยากในแม่น้ำเมืองลาว แต่เห็นเขาจะคิดว่าญวนอยู่ในเนื้อมือแล้วคิดทางอื่นไปพลางกระมัง ตัดหลังเสียให้ญวนจนไม่มีทางหนีว่ามาทั้งนี้ก็จะไรได้ก็ว่ามีแต่เห็นหนังสือนี้ไม่ทัน ทูตในยุโรปกลัวจะพบเมื่อกลับคืนออกกระมังคำที่กราบเรียน ฯพลฯ สมุหพระกลาโหมมาว่า ถ้อยคำพระสยามรุกรักษ์¹ ฟังดูเหมือนฟังเสียงหีบฝ่ายที่ว่ามาทั้งนี้ถูกต้องจริงทีเดียว ถึงมีหนังสือมาทกรุงเทพฯ ฯ ก็เช่นนั้นอมเอากลมกลืนควรคิดแปลไปต่าง ๆ ไม่ว่าชัดตรงออกมา เป็นทั้งนี้ก็เพราะมันไม่ได้นับถือเราว่าเป็นมนุษย์เหมือนตัวมันพวกมันนั้นแลพระสยามรุกรักษ์ว่าดังนี้ ฯข้าฯ จะเขียนความถวายด้วยเรื่องราชการบ้านเมืองแลที่ตั้งใหม่ของพระราชอาณาจักรของพระองค์ท่าน และการที่ท่านทูตสยามมาก็ยังไม่มีเวลาว่างที่จะได้เขียนจะได้เขียนต่อไปหน้าต่อไป การที่ว่าแหลมมาเป็นคำอังกฤษว่า New Situation of your Majesty's Kingdom นี้ว่ากระไร ดูเหมือนว่าจะต้องจัดเขตแดนแผ่นดินสยามเสียมิใช่หรือ ในหนังสือที่ลงวัน ๑๘ มার্จ เป็นวัน ๓ ๑๔ ค่ำ ปีชวดอัฐศก ก็เล่าแต่เรื่องที่มาชุมนุมกันที่บ้านมอดิกนี้ ปรึกษากับท่านทูตอยู่ถึง ๖ วัน จึงตกลงกันแสดงลงกันอย่างไร ก็ได้ไม่ได้ว่าชัดเจนอย่างท่านทูตว่ามา ผิดไปต่อเมล์หน้าอีกเล่า คำอื่นอย่าให้เล่ามาเลยไม่ต้องการ ล้วนเป็นแต่ท้วงตีมนุษย์ทำแก่สัตว์ดิรัจฉาน หรือสำนวนชาวเมืองชาวบ้านพูดแก่คนเถื่อนคนป่า

จดหมายมา ณ วัน ๓ ๑๑ ๖ ค่ำ ปีเถาะนพศก

¹ ชื่อมิสเตอร์น็อกซ์ เป็นกงสุลสยามประจำกรุงฝรั่งเศส

พระราชหัตถเลขาพระราชทานราชทูต
ทรงเล่าถึงความโอ้อวดของพระสยามธรรนุรักษ์
กับพระสยามนุกุลกิจ

จดหมายยังพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ราชทูต พระราชเสนาอุปทูตให้ทราบ หนังสือฉบับนี้เห็นจะพบท่านที่สิงคโปร์กระมัง เรื่อยยศโยธมธิดา ๆ ข้าฯ ให้ส่งไปคอยรับหนังสือแมล์ที่เมืองสิงคโปร์แต่วัน ๕ ๑๗ คำ^๑ กลับมาถึงกรุงเทพ ฯ วัน ๗๑๕ ๗ คำ^๒ คราวนี้หาหนังสือของทูตมาไม่ มีแต่หนังสือของพระสยามธรรนุรักษ์ฉบับหนึ่ง ลงวันที่ ๕ เดือนเม เป็นวัน ๑^๓ คำ^๓ ปีเถาะนพศก ลงวันที่ ๑๐ เดือนเม เป็นวัน ๖ ๑๖ คำ ความในหนังสือพระสยามธรรนุรักษ์สองฉบับนั้นเป็นแต่พูดยกตัวไปว่า ตัวมีความชอบ คอร์เวอน์แมนส์เขานิ่งเสียไม่รับทูตสยาม ถึงเกือบสองเดือนแล้ว ตัวได้ตะกุกตะกอยช่วยมาก เขาจึงกลัรับจนจนจะได้เฝ้าเอมเปเรออยู่แล้ว การก็จะสำเร็จดังประสงค์ลงบ้าง ปลายว่าเอมเปเรอจะให้กงสุลเขนราลเข้ามาอยู่ในกรุงเทพ ฯ จะให้มาชำระความทั้งปวงที่คอร์เวอน์แมนส์สยามกับกงสุลออบาเรต แลกงสุลก่อน ๆ วิวาทกันอยู่นั้นให้สำเร็จ เพราะฉะนั้นขอให้ ๆ ข้าฯ ตั้งตัวพระสยามธรรนุรักษ์เป็นแอมเบซาโด^๔ ของสยามอยู่ที่กรุงปารีส โดยไปภายนอกหน้ามีถ้อยความอะไรก็จะได้ว่ากันไม่ต้องแต่งทูตออกไป และอวดไปว่าเฝ้าเอนเพ็ดทูลเอมเปเรอได้ กับคนนั้นก็รู้จักกับคนนี้ก็รู้จัก วันนั้นคนนั้นเชิญมากินโต๊ะ วันนี้คนนั้นเชิญมากินโต๊ะเพื่อไปแต่หนังสือสองฉบับนั้นก็อันมาก่อนวันทูตไปเข้าไปเฝ้าเอมเปเรอ ๒ วัน มาถึงกรุงเทพ ฯ ที่หลวงว่าที่บอกมาทางเตเลแกรฟว่าได้เฝ้านั้น ๑๔ วัน

อนึ่งเซอร์ยอนโบวริง มีหนังสือมาถึง ๆ ข้าฯ ลงวันที่ ๕ เดือนเม คือวัน ๑ ๑๖ คำ ปีเถาะนพศก ในหนังสือนั้นว่า ได้รับหนังสือ ๆ ข้าฯ ผ่าไปแก่มิสเตอร์นอกซ์ให้ช่วยพระยาสุรวงศ์นั้น ก็รับว่าจะเอาเป็นธุระได้ มีหนังสือมาถึงพระยาสุรวงศ์แล้ว จะรับให้ความคิดเป็นความลับก็ได้ความแจ้งก็ได้ไม่ต้องกลัวอะไร ราชการฝ่ายไทยกับฝรั่งเศสที่เกี่ยวข้องกันอยู่อย่างไร เซอร์ยอนโบวริงได้ปรึกษากับเลอร์ดสตันเล แลทูตของเอมเปเรอ ซึ่งอยู่ในเมืองลอนดอนแล้ว แล้วที่ว่าตกลง ๆ ข้าฯ ว่าเห็นชรอยเขาจะคิดว่าถ้า ๆ ข้าฯ ใช้เซอร์ยอนโบวริงเป็นคนอังกฤษให้เป็นทูตสยามไปว่าการกับ

^๑ วันที่ ๑ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๑๐

^๒ วันที่ ๒๒ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๑๐

^๓ วันที่ ๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๑๐

^๔ Ambassador เอกอัครราชทูต

^๕ พระสยามนุกุลกิจสยามนิคมหายศ

ฝรั่งเศสเห็น ๆ ข้าฯ จะกลัวว่าฝรั่งเศสจะคิดหึงหวงเกียจกัน ไม่ให้อังกฤษเข้ามาแซงแซงในราชการไทยกับฝรั่งเศส ก็จะไม่รับพูดด้วยเซอร์ยอนโบว์ริงกระมัง เซอร์ยอนโบว์ริงคิดว่า ๆ ข้าฯ จะคิดอย่างนี้ ๆ ข้าฯ จึงส่งทูตเมืองนี้ไปเอง ด้วยเข้าใจว่าชาวสยามเป็นคนแปลกหน้า ไปหาฝรั่งเศสเห็นเข้าจะดีใจรับโดยเร็ว โดยสะดวก ก็ที่แท้ฝรั่งเศสกลับพาโลทำเฉยเสีย ทำให้ทูตไทยไปเก้ออยู่จนบัดนี้นั้น ก็เพราะเขาไม่รู้จักมักคุ้น แลนับถือมากเหมือนตัวเซอร์ยอนโบว์ริง ถ้าเซอร์ยอนโบว์ริงได้ไปเป็นทูตการก็จะสำเร็จเสียนานแล้ว เลอร์ดสตันเล และทูตฝรั่งเศสที่อยู่ในเมืองลอนดอนก็จะช่วย ลงข้างท้ายปลายกลับอ่อนวอนให้ ๆ ข้าฯ ตั้งเป็นทูตสยามไปให้ได้อย่าให้ได้ายแก่กันทั้งหลาย ที่เขาได้ฟังข่าวมาแต่ก่อนว่า เซอร์ยอนโบว์ริง จะได้เป็นทูตสยามนั้น อนึ่งกงสุลนอกซ์ มีหนังสือมาถึงมิสเตอร์อาลปสเตอร์ ให้กราบเรียนคุณศรีสุริยวงศ์ว่า เดียวนี้เลอร์ดสตันเลเขามีอำนาจมาก การที่ฝรั่งเศสวิวาทกับเมืองปรัสเซีย จนถึงจะรบกันด้วยเรื่องเมืองลุกเซมเบิร์กนั้น เลอร์ดสตันเล ได้กล่าวไถ่เกลี้ยให้ความแล้วกันได้โดยสะดวก ฝรั่งเศสก็ยอมตอบ ก็ในความเรื่องเขมรเดี๋ยวนี้ฝรั่งเศสเพิกเฉยเสียไม่รับไม่พูดกับทูตไทยแล้ว ขอให้รีบตั้งเซอร์ยอนโบว์ริงเป็นทูตสยามไปเจรจาความกับฝรั่งเศสด้วยเรื่องเมืองเขมรโดยเร็วเถิด เลอร์ดสตันเลคงจะช่วยให้ความสำเร็จเหมือนเรื่องเมืองลุกเซมเบิร์ก เพราะใช้คนอังกฤษเป็นทูตมา ถ้าไม่สำเร็จเขาก็จะได้ายด้วยเขาคงช่วยให้สำเร็จเป็นแน่ หนังสือมิสเตอร์นอกซ์ ถึงวันที่ ๕ เดือนเมษายน เหมือนหนังสือเซอร์ยอนโบว์ริงมาถึงกรุงเทพ ฯ วัน ๑๖ ๑๗ คำ โดยคาดการณ์ตามวันของหนังสือ ก็เห็นการชัดว่าเซอร์ยอนโบว์ริง แลมิสเตอร์นอกซ์เมื่อวันเขียนหนังสือนั้นยังมรอยู่ด้วยในการในกรุงปารีสอยู่ หาฐ์ลนัคไม่

มองซิเออบาเรตป่วยมาแต่ป่วยเป็นโรคบิดจนลุลกั้งไม่ได้มาหลายวันจนถึงเดือน ๗ ขึ้น ๑๐ ค่ำ หมอเยอรมัน ชื่อค็อกเตอร์อูเคนสตราเดิน ซึ่งทำนกรมทำเชิฐมารักษาจักุท่านแต่เมืองเปตาเว็นั้น ไปให้ยารักษาแก้ไขพื้นคั้นหายขึ้นได้ เมื่อเรือขยศโยชนิยามาถึงวัน ๗ ๑๕ ๑ คำนั้น เห็นเขาจะได้หนังสือคำสั่งแต่คอร์ดเวอนแมนด์ฝรั่งเศส หรือเพื่อนฝูงบอกเล่าเขาอย่างไรไม่รู้ ให้คนมานัดคุณศรีสุริยวงศ์จะมาหาถึงสองเวลาแล้ว ยังมาหาท่านกลับกิจยาวจาเป็นดีไปหมด เหมือนกับเปลี่ยนตัวคนไปแจ้งความว่าการที่ทูตสยามไปกรุงปารีส ผู้ครองฝ่ายสยามส่งไปให้ขออย่างไรก็จะได้สำเร็จดังสมประสงค์ทุกประการ การที่ว่าขานตกลงกันจะเป็นอันสุดสำเร็จ ในวันที่ ๑๓ เดือนเมษายน คือวัน ๒ ๑๖ คำเป็นแน่แต่นี้ไปการไทยกับฝรั่งเศสจะเกี่ยวข้องกันเพราะเมืองเขมรไม่มีเรื่องคนจีนสับเขคนั้นกงสุลออบาเรตก็ออกตัวว่าไม่ได้รับเงินต่าง ๆ เป็นสับเขฝรั่งเศสออก มองซิเออร์อิฐศรียารับไว้แต่ก่อน บัดนี้ได้ชำระเอาออกเสียหมดแล้วยังคงเหลือไว้แต่เงินที่มีสำคัญมาแต่เมืองไซ่ง่อน ๒๗ คน เท่านั้นอนึ่งการผูกปี้จิกกงสุลอื่นลางพวกขัดไม่ให้ผูกปี้จิกลูกจ้างของเขา แต่กงสุลออบาเรตเห็นว่าไม่ควรที่จะขัด กงสุลออบาเรต ยอมให้ผูกปี้จิกลูกจ้างฝรั่งเศสก่อนกงสุลอื่นที่เดียว อนึ่งกงสุลออบาเรตว่าการกบฏเมืองเขมรพวกโพกำปอ ฝรั่งเศสที่ไซ่ง่อนก็ดีที่กรุงปารีสก็ดี เขาสงสัยว่าผู้ครอง

แผ่นดินฝ่ายสยามเข้าถือท้ายพวกกบฏให้วุ่นวาย แต่ตัวกงสุลออบาเรตอยู่ที่นี้ ได้เรียหุสสืบสวนการใน
 กรุงเทพฯ แลเมืองปัตตะบองเลียมราช เมืองลาวมานานแล้วไม่เห็นว่องแว่วว่าฝ่ายสยามจะไปถือท้าย
 พวกกบฏเลย ตัวกงสุลออบาเรตไม่ได้มีความสงสัยสักนิดเดียวแลแจ้งความว่าอัคมิราลคราดีเย มี
 หนังสือเข้ามาว่าได้ข่าวไปแต่เมืองสิงคโปร์ว่าเรือจีนลูกค้าหลายลำบรรทุกเครื่องศาสตราอาวุธเป็น
 จำนวนมาก เข้ามาในกรุงเทพฯ เมื่อเดือนสามให้กงสุลออบาเรตสืบถามผู้ครองแผ่นดินฝ่ายสยามดู
 ว่า ศัสตราอาวุธนี้ซื้อเข้ามาทำไม กงสุลว่าได้มีหนังสือออกไปว่าไม่ควรจะถาม เพราะความเนิ่นวัน
 มาแล้วถ้าสงสัยอย่างนี้ควรกงสุลฝรั่งเศสที่เมืองสิงคโปร์ จะมีหนังสือมาถึงกงสุลออบาเรตให้ทันที
 เมื่อเวลาเรือบรรทุกของมาจึงจะสืบได้ แลแจ้งข่าวว่าบัดนี้ผู้ครองแผ่นดินฝรั่งเศสจะให้กงสุลเยเนราล
 อยู่แทน ตัวกงสุลเยเนราลจะเข้ามาถึงประมาณในเดือน ๘ เมื่อกงสุลใหม่มาถึงแล้ว กงสุลออบาเรตก็
 เป็นสิ้นธุระ ควรจะกลับไปเมืองฝรั่งเศส แต่เห็นว่าที่ทะเลแดงในเดือน ๕ ร้อนหนัก ตัวยังป่วยอยู่ไม่
 หายปรกติกลัวจะไปป่วยหนักลงที่ทะเลแดง จะต้องรออยู่ในกรุงเทพฯ จนเดือน ๑๐ แล้วจึงจะลาก
 กลับไป กงสุลออบาเรตมาพูดนี้ก่อนเรือกลไฟเจ้าพระยามาถึง เรือกลไฟเจ้าพระยามาถึงเมื่อวัน
 ๗ ๑๗ คำ หนังสือของท่านลงวันที่ ๔ ๑๖ คำ* นัมเบอร์เป็นที่ ๑ ๑ข้าฯ รับแล้วด้วยความยินดี

*วันที่ ๒๕ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๑๐

หนังสือสัญญากรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศส
แสดงให้เห็นว่าฝรั่งเศสต้องการมีอธิปไตยเหนือดินแดนเขมร
โดยยกเลิกสัญญาที่ทำไว้เมื่อพุทธศักราช ๒๔๐๖ นั้นเสีย

พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม และสมเด็จพระเจ้าเอมเปเรอ กรุงฝรั่งเศสมีความปรารถนาให้ตกลงกันว่าด้วยเมืองเขมร เพราะผู้ครองแผ่นดินฝรั่งเศสผู้ครองแผ่นดินเขมร ได้ทำหนังสือสัญญาที่เมืองอุดงมีไชย วันที่ ๑๑ เดือนออกุสต์ในปีคริสต์ศักราช ๑๘๖๓ ตรงกับวันที่ ๒๗ เดือนออกุสต์ปีกอร์ จุลศักราช ๑๒๒๕ ปี ไม่ได้เกิดข้อขัดขวางทางพระราชไมตรีหมองหมางทั้ง ๒ ฝ่าย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามได้ตั้งให้พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์เป็นราชทูต พระราชเสนาเป็นอุปทูตเต็มอำนาจ ฝ่ายสมเด็จพระเจ้ากรุงเอมเปเรอกรุงฝรั่งเศส ได้ตั้งให้นองซิเออร์เอวมารกิลีออนนเคอร์บูคตักิโอ กรานกรัว เคอร์ร่า เลซียงมินิสเตอร์ ผู้ว่าการต่างประเทศเต็มอำนาจ โดยตรวจหนังสือเกรเดนแนล ถูกต้องพร้อมทั้งทั้ง ๒ ฝ่ายแล้ว ได้ตกลงทำหนังสือสัญญากันตามว่ามานี้

ข้อ ๑. ว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม ยอมความป้องกันซึ่งสมเด็จพระเจ้าเอมเปเรอ ได้ป้องกันเมืองเขมร

ข้อ ๒. ว่าหนังสือสัญญาซึ่งไทยแลเขมรทำไว้ในเดือนเดเซมเบอร์ในปี คริสต์ศักราช ๑๘๖๓ ใช้ไม่ได้ ไปเบื้องหน้าผู้ครองฝ่ายสยาม จะอ้างข้อหนึ่งข้อใดในหนังสือสัญญานั้นไม่ได้

ข้อ ๓. ว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม และพระเจ้าแผ่นดินจะสืบพระราชอิสริยยศ จะไม่ขอช่วยอาการเครื่องบรรณาการหรือของอื่น ๆ ซึ่งเป็นสำคัญเมืองขึ้น ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าเอมเปเรอฝรั่งเศส สัญญาจะไม่เอาแผ่นดินเขมรเพิ่มเติมแก่หัวเมืองญวนซึ่งเป็นของฝรั่งเศส

ข้อ ๔. ว่าเมืองบัตบองแลเมืองนครเสียมราฐคงอยู่เป็นของไทย เขตแดน ๒ เมืองนี้ และเขตแดนเมืองอื่น ๆ ของไทย ซึ่งติดต่อกับเขตแดนของเขมรคงอยู่ตามสังกัดกันตามในกาล บัดนี้ จะต้องกำหนดโดยเร็ว ผู้ครองฝ่ายสยามและผู้ครองฝ่ายเขมรจะให้ขุนนางไปปักปันเขตแดนเป็นสำคัญต่อหน้าพร้อมกันกับขุนนางฝรั่งเศส ซึ่งคอนเวนเนอร์ผู้สำเร็จราชการเมืองไซ่ง่อนจะใช้ไปปักเขตแดนตกลงกันแล้ว ขุนนางฝรั่งเศสจะทำแผนที่เป็นสำคัญโดยชัดตรง

ข้อ ๕. ว่าไทยจะไม่ล่วงเข้าไปในเขตแดนเขมร ๆ จะไม่ล่วงเข้ามาในเขตแดนของไทย คนฝ่ายไทยฝ่ายเขมรจะไปค้าขาย แลอาศัยไปมาหากันโดยดีก็ได้ ถ้าคนอยู่ในบังคับไทยจะทำผิดด้วยกฎหมายในที่เมืองเขมร เจ้าพนักงานเขมรจะทำโทษโดยยุติธรรมตามกฎหมายฝ่ายเขมร ถ้าคนอยู่ในบังคับเขมรทำผิดกฎหมายในที่เมืองไทย เจ้าพนักงานไทยจะทำโทษตามกฎหมายไทยโดยยุติธรรม

ข้อ ๖. ว่าเรือฝรั่งเศสจะขึ้นลงตามลำแม่น้ำของ แลในทะเลสาบเขตแดนไทยได้โดยสะดวก คอเวอนแมนต์ไทยจะเบิกช่องสำหรับตัวผู้ซึ่งจะไปสู่แต่เจ้าพนักงานฝรั่งเศสจะกำหนดก็ฉับ

ได้ให้แก่เจ้าพนักงานฝรั่งเศสเมืองไซ่ง่อน ลงชื่อประทับตราฝรั่งเศสให้แก่ผู้ซึ่งจะไปเข้าในแผ่นดินของไทย จะต้องถือตามหนังสือสัญญาในคริสต์ศักราช ๑๘๕๖ เบิกร่อนนี้จะใช้ได้อย่างเดียวกันกับ เบิกร่อนที่ว่าในข้อ ๗ หนังสือสัญญาคริสต์ศักราช ๑๘๕๖ ปี ผู้ถือหนังสือเบิกร่อนนั้นมีข้อขัดขวาง จะได้พึงเจ้าพนักงานฝ่าย

ข้อ ๗. ว่าคอเวอนแมนต์ฝรั่งเศส จะบังคับฝ่ายเขมรถือตามหนังสือสัญญานี้

ข้อ ๘. ว่าหนังสือสัญญานี้ เขียนเป็นอักษรไทย อักษรฝรั่งเศสถูกต้องใช้ได้เหมือนกัน

ข้อ ๙. ว่าหนังสือสัญญานี้จะต้องรัดติไฟ เปลี่ยนกันที่กรุงสยามในกำหนด ๕ เดือน หรือเร็วกว่าตามแต่จะได้ ผู้รับสั่งเต็มอำนาจทั้งสองฝ่าย ได้ลงชื่อประทับตราเป็นสำคัญ หนังสือสัญญาทำไว้ที่กรุงปารีสสองฉบับ วันที่ ๑๕ เดือนยูลี ในปีคริสต์ศักราช ๑๘๖๗ ปี ตรงกับวัน ๒๔ ค่ำจลศักราช* ๑๒๒๙ ปีเถาะนพศก

สรุปแล้วสยามต้องเสียดินแดนแก่ฝรั่งเศสในครั้งนี่คือประเทศเขมรทั้งหมดเว้นแต่เมืองพระตะบองและเสียมราฐ นอกจากนั้นยังเสียเกาะต่าง ๆ ทางทะเลใกล้ประเทศเขมรอีก ๖ เกาะ

* วันที่ ๑๕ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๑๐

แผ่นดินเขมร ๔ ภาค

เพื่อผสมผสานให้เรื่องราวเกี่ยวกับเขมรสมบูรณ์ขึ้น ขออัญเชิญพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง "แผ่นดินเขมรเป็น ๔ ภาค " ซึ่งต้นฉบับเดิมเป็นสมุดไทยคำเส้นรงค์ ได้จากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (พ.ศ. ๒๔๕๓) ดังต่อไปนี้

แผ่นดินเขมรเป็น ๔ ภาค คือส่วนที่โบราณเรียกว่า ขอมแปรพัตร์ และจะให้รู้อย่างอื่นอย่างหนึ่ง เขมรไทย คือเขตแขวงตั้งแต่ฝั่งน้ำปะดงข้างตะวันออกไปจนฝั่งข้างตะวันตกของทะเลสาบชื่อบ้านเมืองเหล่านี้เป็นชื่อไทยบ้างชื่อเขมรบ้าง ทั้งสองชื่อทั้งไทยทั้งเขมรบ้างอย่างเมืองจะเขงเทราเป็นชื่อเขมรเมืองแปดริ้วเป็นชื่อไทย เมืองนครนายกเป็นชื่อสันสกฤตเขมรดั้ง บ้านนาเป็นชื่อไทยด้วยนับนี้ที่ต่างๆ เป็นตลอดไป เป็นชื่อไทยบ้างชื่อเขมรบ้าง คนที่อยู่ในเมืองเหล่านั้นก็เป็นคนไทยบ้างเขมรบ้างปนกันมาแต่โบราณจนทุกวันนี้ เหมือนอย่างเมืองนครเสียมราฐ ทุกวันเขมรเรียกว่านักรกร แต่คำโบราณเขมรเรียกว่าเสียมเจียบบ้าง เสียมเรียบบ้าง ไทยเรียกว่าเสียมราฐตามคำเขมรโบราณก็คำนั้นแปลว่าเมืองไทย ทำปลาแห้ง คือแต่ก่อนเป็นเมืองไทยทำปลาแห้งขาย อย่างเมืองจะเขงเทราที่ไทยเรียกว่าเมืองแปดริ้วนั้น เขมรก็มีมาอยู่มาจนทุกวันนี้ ก็เมืองส่วนนี้แต่ก่อนพงสาวดารลี้กขึ้นไป กรุงมหานครของเขมรอยู่ที่นครหลวงใกล้เสียมราฐ ซากเศษเมืองเก่าประสาทรากฐานเหลืออยู่มากจนทุกวันนี้ ก็เมื่อพวกไทยมีกำลังเจริญขึ้น ยกทัพไปรบกวณเื่อง ๆ ทำให้บ้านแตกเมืองเสียเป็นหลายครั้ง จนเจ้านายฝ่ายเขมรเห็นว่า เมื่อนั้นอยู่ใกล้ไทยนัก อีกอย่างหนึ่งรังเกียจว่าเป็นเมืองเก่า อาลัยเจ้านายฝ่ายเขมรที่ตายแล้วซ้ำซากมา เป็นผีสิงอิงหาหิงหวงเจ้านายที่เป็นขึ้นใหม่ ให้ตายเร็ว ๆ ง่าย ๆ บ่อย ๆ นัก จึงล่าเลิกถอยไปเสียข้างใต้ ก็ในจังหวัดของเขมรเจือไทยนี้ เมื่อไทยมีกำลังมากก็ครอบงำออกไปจนหมดบ้างไม่หมดบ้าง เมื่อไรเขมรมีอำนาจขึ้นครอบงำเข้ามาจนถึงเมืองนครนายก เมืองประจิม เมืองจะเขงเทราที่ไทยเรียกว่าบ้านนาบางคาง และแปดริ้วนั้นบ้าง ไพร่บ้านพลเมืองสองอย่างปะปนกันอยู่ดังนี้มานาน แต่จังหวัดขอมแปรพัตร์นี้ได้ตกเป็นของไทยทั้งสิ้นขาดทีเดียว จนเจ้านายฝ่ายเขมรหรือญวนกำเินเข้ามาไม่ได้เลยทั้งสิ้นตั้งแต่เมืองปัตตบอง เมืองนครเสียมราฐเข้ามามีนั้น ตั้งแต่ต้นพระบรมราชวงศ์นี้ เมื่อปีขาลจัตวาศก จุลศักราช ๑๑๔๔ ตรงกับคริสตศักราช ๑๗๘๒ นั้น มาจนบัดนี้ ในเขตแขวงแผ่นดินขอมแปรพัตร์ที่ว่ามานี้ ไทยได้ไปตั้งบ้านตั้งเมืองลงใหม่หลายเมือง คือ มงคลบุรี ศรีโสภณ วัฒนานคร อรัญญประเทศ ถึงเมืองปัตตบอง เมืองเสียมราฐ แต่ก่อนก็ไม่มีป้อมและกำแพง ฝ่ายไทยได้ไปสร้างขึ้นเกือบสามสิบปีมาแล้ว ส่วนนี้เป็นส่วนที่ ๑ ส่วนที่ ๒ เรียกว่าเขมรป่าดง แผ่นดินแดนตอนนครธม ขึ้นไปข้างเหนือและเป็นเมืองอยู่บัดนี้ มีชื่อ ๓ คือ พุไทยสง ๑ สุรินทร์ ๑ สังข์ พุไทยสมันอีกเมือง ๑ แต่เป็นเมืองไม่มีคน ในเมืองเหล่านี้ เขมรกับลาวปนกัน ยังเมืองพิมายอีกเมืองหนึ่งชื่อเป็นเขมร ปราสาทร้างของเขมรก็ยังมี

แต่บัดนี้เป็นแต่เมืองลาวกับไทยอยู่ไม่มีเขมรเลย ก็เมืองเขมรป่าดง หรือเขมรลาวนี้เป็นของไทยที่ เดียวมานานแล้วไม่รู้ต้น ส่วนนี้เป็นส่วนที่ ๒

ส่วนตั้งแต่ส่วนตะวันออกทะเลสาบไป และฝั่งเหนือฝั่งใต้ของทะเลสาบ เล็กน้อยจนสิ้นแขวง เมืองปัตตบองเมืองนครเสียมราฐนั้นด้วย ติดตั้งแต่เมืองโบสถ์ (โพธิสัตว์) และเมืองกมปงสวายลงไป จนกระทั่งแยกทะเลข้ามที่พนมเปญ และขึ้นไปตามลำน้ำจาม จนสิ้นแขวงเมืองสมบูกสมบูรณ ซึ่ง ต่อกับเมืองเชียงแตง เป็นเมืองลาว และฝั่งทะเลใหญ่ตั้งแต่เมืองกะพงโสมลงไป จนกระทั่งเมือง พุไทยมาศส่วนเท่านี้เรียกว่าเขมรใหญ่บ้าง เรียกว่าเขมรละแวกบ้าง เจ้านายฝ่ายเขมรที่ทั้งนครหลวง ไปได้อยู่มา และตั้งเมืองในที่ต่างๆหลายแห่งหลายตำบล เมืองเหล่านี้มีชื่อเป็นเขมรล้วน ไม่มีชื่อไทย สืบมาแต่ก่อนเจ้านายฝ่ายเขมรบางที่ก็ตั้งตัวเป็นใหญ่ไม่ได้ขึ้นไทยขึ้นญวน บางที่ก็อ่อนน้อมข้าง ไทย ปฏิญญาว่าขึ้นแก่ไทยบ้าง บางที่ก็อ่อนน้อมแก่ญวนปฏิญญาว่าขึ้นแก่ญวนบาง บางที่ก็อ่อน น้อมอยู่ทั้งสองข้างบ้าง ไทยก็ตีญวนก็เมื่อเวลาไรเจ้านายฝ่ายเขมรมารับปฏิญญาว่าขึ้นก็รับ ว่าเป็น เมืองขึ้นของตัว แต่ที่แท้ก็จับเข้าไปไม่ถนัดทั้งสองข้าง ถ้าข้างไหนจับหนักเข้า ก็จะเอาให้ได้ดังใจ ก็คงจะเกิดวุ่นวายไปต่างๆเป็นแต่ประคับประคองกล่อมๆกลั้มๆ อยู่ จะกดเอาเป็นของตัวจริงอย่าง ส่วนที่ ๑ ที่ ๒ เป็นของไทยแท้ที่เดียวนั้นไม่ได้ในส่วนนี้คนเป็นเขมรเป็นพื้นไปทั้งนั้น ชาตินี้ ภาษานี้เข้าไปปะปนบ้างเล็กน้อย ส่วนนี้เป็นส่วนที่ ๓ก็ยังมีอีกส่วนหนึ่งนั้น เรียกว่าเขมรญวนบ้าง เขมรจามบ้าง คือแผ่นดินเขมรตั้งแต่เมืองพนมเปญลงไป หรือข้างฝั่งทะเลตั้งแต่พุไทยมาศลงไปจน สุดแหลม บ้านเมืองเหล่านี้คนเป็นเขมรบ้าง ญวนบ้าง แยกจามบ้าง ชื่อเมืองทั้งปวงก็มักเป็นสองชื่อ ชื่อเขมรชื่อ ๑ ชื่อญวนชื่อ ๑ เหมือนอย่างพนมเปญเป็นชื่อเขมร นามวันเป็นชื่อญวน โรงคำรีเป็น ชื่อเขมร ได้หงเป็นชื่อญวน มัจรุกเป็นชื่อเขมร โจดกเป็นชื่อญวน บรรทายมาศเป็นชื่อเขมร ส่าดิน เป็นชื่อญวน ในเมืองเหล่านั้น ครั้งเจ้าองจันไปพึ่งญวนขึ้นแก่ญวน ตั้งเมืองพนมเปญ ที่ญวน เรียกว่านามวันเป็นเมืองหลวง ในส่วนนั้นทัพญวนตีเข้าอาณาเป็นของญวนโดยมาก ถึงยาม เมื่อเจ้า นายฝ่ายเขมรเข้าข้างไทย ไทยได้ช่วยไปรบกับญวน ก็ได้ไปเพียงพนมเปญไม่ได้ไปต่อลงไปอีก ทาง ทะเลเมื่อได้ไปรบ ก็ได้เพียงบรรทายมาศและโจดกไม่ได้ไปต่อไปอีก เมืองบรรทายมาศที่เรียกว่า ส่าดินนั้น แผ่นดินเจ้าตากสิน ก่อนพระบรมราชวงศ์นี่ยกทัพเรือไปตีมาเป็นของไทยได้ แล้วตั้งเจ้า เมืองไว้ เอาเป็นเมืองขึ้นของไทยสืบมา จนพระราชนัดสนี้เกือบ ๓๐ ปีมาแล้ว ครั้นภายหลังเจ้าเมืองที่ ไทยตั้งไว้ตายลง เจ้าเวียคนามญ่าล่อง ครั้งนั้นยังเป็นเจ้าอานัมก็อยู่ที่เมืองไซ่ง่อน เอาญวนมาตั้งเป็น เจ้าเมืองเสีย แล้วมีหนังสือทูลขอเข้ามาว่าเมืองนั้นอยู่ใกล้กรุงเทพฯ ถ้าเจ้าเมืองล้มตายลง ไม่มีใคร ว่ากล่าวราษฎรก็เป็นโจรผู้ร้ายรบกวนกันวุ่นวาย จะขอพระราชทานไปขึ้นแก่เมืองไซ่ง่อน ก็ครั้ง นั้นเจ้าอานัมก็ เพราะเป็นผู้ได้มาพึ่งพระเดชพระคุณอยู่ในกรุงเทพฯ นี่หลายปี เมื่อกลับออก ไปอยู่เมืองไซ่ง่อน รบกับญวน ฝ่ายเหนืออยู่นั้น ก็ปฏิญญาว่าเป็นเมืองขึ้นกรุงเทพฯ จัดดอกไม้ทอง

เงินถวายอยู่ เพราะฉะนั้นจึงโปรดพระราชทานยกให้ การบ้านเมืองในส่วนนั้น เป็นของเขมรเท่าใด ข้างไทยก็ไม่ได้ความถนัดเลย ส่วนนี้เป็นส่วนที่ ๔

ก็บัดนี้ฝรั่งเศสมาได้เมืองไซ่ง่อนแล้ว ก็ที่ในส่วนนั้นทำอะไรจะเป็นของฝรั่งเศส เท่าไรจะเป็นของญวน ข้างฝ่ายไทยก็ยังไม่ทราบถนัดเลย ฝรั่งเศสเข้ามาทำสัญญากับเจ้านายฝ่ายเขมรฯ ยอมจะอยู่ในบารุงฝรั่งเศส ฝ่ายไทยแต่แรกยังไม่สู้เข้าใจ ฝ่ายเขมรก็มาปฎิญญาว่าเป็นเมืองในไทยอยู่ เพราะไทยได้ทำนุบำรุงมานาน เจ้าแผ่นดินเขมรองค์ก่อนนี้ก็คิดได้อยู่ในเมืองไทยมาแต่ก่อนนาน ไทยได้อุปถัมภ์ค้ำชูไปให้ได้เป็นเจ้า และบ้านเมืองเกิดุ่นวายไทยได้ช่วยระงับในเร็วๆ เพราะการยังไม่สู้เข้าใจถนัด จึงคิดผิดๆ ไปบ้าง พุคผิดๆ ไปบ้าง บัดนี้ผู้ครองแผ่นดินฝ่ายไทย ปรีกษาเห็นพร้อมกันกับกงสุลฝรั่งเศส ว่าเมืองเขมรที่เป็นส่วนที่สาม เรียกว่าเขมรใหญ่ เป็นที่ครอบครองของเจ้านายฝ่ายเขมรอยู่นั้น ถึงเจ้านายฝ่ายเขมรปฎิญญาว่าขึ้นไทย ไทยก็จับไม่ถนัดเหมือนอย่างส่วนที่ ๑ ที่ ๒ ที่ชนชาติเมืองไทยจนตกเป็นของไทยเท่าขนาดมานานแล้วได้ ถ้าแม้จะว่าเขตแดนที่เจ้านายฝ่ายเขมรครองอยู่นั้นเป็นเมืองขึ้นของไทยเมื่อต่อเขตแดนกับฝรั่งเศสที่มีเหตุเกี่ยวข้อง จะต้องมาต่อว่าแก่ไทย ไทยอยู่ไกลจะไปบังคับบัญชาว่ากล่าวคราวที่เกี่ยวข้องกับฝรั่งเศส เขมรก็จะทำตามบ้างไม่ทำตามบ้างก็จะเป็นความยากลำบากแก่ไทยและฝรั่งเศสทั้งสองข้างเนืองๆ ไปไม่รู้ว่า อื่นข้างญวน เขาก็เถียงว่า เขมรส่วนที่ ๓ มีเจ้านายฝ่ายเขมรครองอยู่นั้นเป็นเมืองขึ้นของเขา เพราะเจ้านายฝ่ายเขมรเคยไปพึ่งเขาอยู่หลายครั้งมาแต่ก่อน ถึงเมื่อมาพึ่งไทยก็ยังไปถวายบรรณาการอ่อนน้อมแก่เขาอยู่ ก็บัดนี้ญวนยอมยกเมืองฝ่ายใต้ให้แก่ฝรั่งเศสแล้ว ก็ยอมอำนาจในเมืองเขมรให้แก่ฝรั่งเศสด้วย เมื่อแต่ก่อนฝรั่งเศสยังไม่มาไซ่ง่อนนั้น เจ้านายฝ่ายเขมรถึงปฎิญญาว่าขึ้นแก่ไทยแล้ว ก็ยังมาบรรพทุกซ์กับไทยว่าเมืองเขมรอยู่ใกล้ญวนนัก อยู่ไกลไปแต่เมืองไทยต้องอาศัยต้องอาศัยค้าขายกับญวน ถ้าไม่ได้ไปอ่อนน้อมต่อเมืองญวนจะไปค้าขายในแผ่นดินญวนที่อยู่ใกล้ก็ยาก ก็ต้องรบกวนกันไปไม่รู้ว่า จะขอให้ไทยยอมให้เขมรแต่งบรรณาการไปถวายอ่อนน้อมต่อเมืองญวนเสีย เพื่อจะได้ค้าขายกับเมืองญวนได้สะดวก ฝ่ายไทยก็เห็นจริงด้วยเขมรจึงยอมให้เขมรไปบรรณาการเมืองญวนตามปีครั้งหนึ่ง เขมรก็ได้รับซื้อตั้ง และดวงตราสำหรับตำแหน่งมาแต่เมืองญวนด้วยการเรื่องนี้เป็นจริง การนั้นฉันใด ถึงครั้งนี้เมืองเขมรส่วนใหญ่ที่เจ้านายฝ่ายเขมรครอบครองอยู่แล้วนั้น ก็มีเขตแดนต่อติดตั้งแต่อยู่ใกล้กับเมืองเป็นของฝรั่งเศสมากกว่าใกล้ข้างไทย โดยถ้าฝรั่งเศสจะยอมให้เป็นเมืองขึ้นข้างไทยๆ ก็ต้องเป็นเหมือนนายประกัน เจ้านายฝ่ายเขมรอยู่ ถ้าไปผิดอะไรกับฝรั่งเศส ไทยก็จะพลอยผิดไปด้วยจะช่วยเถียงแทน ก็ยาก เพราะเป็นการไกลตา จะบังคับบัญชาที่ไม่สู้ถนัดนัก เหมือนเมืองขึ้นชั้นในที่ใกล้ชิด เพราะฉะนั้น เมื่อฝรั่งเศสจะรับทำนุบำรุงเจ้านายฝ่ายเขมร ไทยก็ยอม ด้วยคิดเห็นตามเหตุผล ที่ควรจริงๆ เพราะฝรั่งเศสมีอำนาจมาก จะบังคับบัญชาเมืองเขมรที่อยู่ใกล้ได้มากกว่าไทย ที่อยู่ไกล และมีอำนาจน้อย เมืองฝรั่งเศสกับไทยก็เป็นไมตรีอันสนิทไมมีความผิดต่อกันเหมือนอย่าง

เมืองญวน บัดนี้ผู้ครองแผ่นดินฝ่ายไทยกับกงสุลฝรั่งเศส ประชุมกันตกลงทำใบยอมแล้วว่าให้เมือง
 เขมรซึ่งเป็นส่วนที่๑ที่๔ ออกชื่อมานั้นอยู่ใน*ทานุบำรุงฝรั่งเศส ไทยจะไม่ล่วง ว่าล่วงกล่าวอะไร
 แก่เจ้านายและผู้ครองเมืองเขมรเลย จะคงรักษาแต่ส่วนที่ ๑ ที่ ๒ ซึ่งชิดและเป็นของไทยมานาน
 แล้ว และได้ไปสร้างบ้านสร้างเมืองลงไว้ เป็นแต่ให้เจ้านายฝ่าย เขมรมาค้ารับแก่ไทยฝ่ายหนึ่ง ฝรั่งเศส
 ฝ่ายหนึ่ง ให้สมควรแก่เกียรติยศเมืองใหญ่ การทำนุบำรุงเจ้านายฝ่ายเขมนั้น เป็นธุระของฝรั่งเศส
 การปรึกษาดตกลงกันด้วยเหตุผลดังนี้

จดหมายเหตุ ร.๑ ชื่อพระราชสาส์นถึงพระเจ้าเวียงคานม เรื่องขอกองทัพเรือไปรบพม่า

จ.ศ. ๑๑๖๖ เลขที่ ๒

พระราชสาส์นสมเด็จพระเจ้ากรุงพระมหานครศรีอยุธยาผู้ใหญ่มายังพระเจ้ากรุงเวียงคานม ด้วยแผ่นดินเมืองญวนซึ่งเป็นลิ้นหนามหลักตอยุ่ณั้น พระเจ้ากรุงเวียงคานมอุตสาหะทำความเพียรสำเร็จราชการแผ่ขอบฉันทเสมากว้างขวางเป็นสุขอยู่แล้ว แต่กรุงพระมหานครศรีอยุธยากับกรุงอังวะยังเป็นปัจเจกมิตรข้าศึกกันอยู่ แล ณ เดือน ๖ ปีชวด จ.ศก.ให้ทัพเมืองเชียงใหม่ เมืองนครเมืองน่าน ยกไปตีเมืองเชียงแสน ฝ่ายพม่า ลาว เมืองเชียงแสนต่อสู้รบพุ่งเป็นสามารบ มยุ่งว่ง แม่ทัพพม่าซึ่งมารักษาเมืองถูกปืนตายในที่รบ แต่อายุนาขว เจ้าเมืองพาพรรคพวกอพยพหนีข้ามแม่น้ำของไป กองทัพตามจับได้แล้วทำลายกำแพงเผาบ้านเมืองเสียกวาดเอาครัวอพยพชายหญิงใหญ่น้อยเป็นคนสองหมื่นสามพันเศษเห็นพม่ามีความเจ็บแค้น ณ เดือนอ้าย เดือนยี่ จะยกกองทัพมากระทำตอบแทนบ้างฤาประการใดยังไม่ได้เนื้อความ ถ้ากองทัพพม่าไม่ยกมาในปีชวด จ.ศก.นี้ พระมหานครศรีอยุธยาคิดจะยกไปกระทำแก่กรุงอังวะแต่พม่าเมืองมฤต เมืองทะวาย เมืองเมาะตะมะ เมืองย่างกุ้ง ๔ เมืองนี้เป็นเมืองชายทะเล ถ้าแต่กำลังทัพบกเราจะไปตีมันรวนเรอุดหนุนช่วยกันไว้ จำจะคิดทัพเรือไปกันทัพเรือพม่า ทั้งจะได้ตัดเสบียงอาหารจึงจะเอาไชชานะได้โดยสะดวก คิดไว้คนเมืองไชยา เมืองนคร เมืองพัทลุง เมืองสงขลา เมืองกลางบางคี่ เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองตะกั่วป่า เปดเมือง กับแขกเมืองไทรย เมืองตานี จะเป็นกองทัพเรือ แต่พม่าไม่สู้สันหัดนัก จะขอกองทัพเรือพระเจ้ากรุงเวียงคานม ๒๐๐-๓๐๐ ลำ ให้สรรพไปด้วยปืนใหญ่น้อย เครื่องศาสตราวุธพร้อม คิดดูมรสุมลมเดือนอ้ายมาจากเมืองญวน เดือนยี่ถึงมลากา เดือนยี่ปลายเดือน เดือนสามข้างขึ้นเป็นลมสำเภา เลี้ยวขึ้นไปทางเกาะหมากไปถึงเมืองไทรย เมืองกลาง เห็นได้สะดวกอยู่ถึงว่าอังกฤษซึ่งตั้งอยู่ ณ เกาะหมากนั้น ถ้าทัพเรือจะได้มาเมื่อใด ก็จะมีหนังสือแต่งคนออกไปบอกราชการเสียแล้วก็จะไม่มีวิวาทสิ่งใดหาได้ กำหนดจะยกไปกระทำแต่เมืองพม่า ปีใด เดือนใด จึงจะมีพระราชสารบอกมาให้แจ้งพระราชสาส์นมา ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๑๐ ค่ำจ.ศ. ๑๑๖๖ ปีชวด จ.ศก

จดหมายเหตุ ร.๒ จ.ศ.๑๑๗๓ เลขท ๑๗ ชื่อพระราชสาส์นตอบญวนว่าด้วยถวายพระเพลิงศพ

พระราชสาส์นสมเด็จพระเจ้ากรุงพระนครศรีอยุธยา ขอบพระทัยมายังสมเด็จพระเจ้ากรุงเวียดนามด้วยมีอาลัยคิดถึงสมเด็จพระพุทธเจ้าซึ่งสวรรคต จึงแต่งให้ทูตานุทูต ทูลราชสาส์นคัมภีร์ของเข้าไปคำนับช่วยทำบุญในการพระบรมศพ หวังจะให้ทันถวายพระเพลิงโดยใกล้กันการยากที่จะไปมาถึง ๒ ครั้ง ยินดีในราชไมตรียิ่งนัก ก็ไต่ถามงานพระบรมศพไว้ทำตามในพระราชสาส์นจนถึงเดือนหก แล้วเห็นทูตหายไปฝนตกหนักมา การที่ทำการใหญ่จะรอไว้อีกไม่ได้ จึงกำหนดให้เจ้าพนักงานเชิญพระบรมโกฏเข้าสู่เมรุมาศ แต่ ณ วัน ๗ ๙ ๖ ได้มีงานเฉลิมพระเกียรติตามราชประเพณี พร้อมด้วยญาติวงศ์ ทำบุญแจกอุทิศกุศลถวายครบเจ็ดวันจึงถวายพระเพลิง แล้วมีงานสมโภชพระบรมอัฐิ ทำบุญ อีก ๓ วัน จึงเสร็จการฉลองพระเดชพระคุณเป็นครบสามสิบวันสิบคืน คือ วัน ๗ ๙ ๑๐ คำ ทูตานุทูตจึงถึงกรุงหาทันไม่ ก็ให้พาทูตขึ้นไป บนพระที่นั่งมหาปราสาทที่สถิตย์ไว้ ซึ่งพระบรมอัฐิ ทูตได้ถวายบังคมกระทำสักการะบูชาก่อนแล้ว จึงเจ้าพนักงาน แลลำนำทูตานุทูตเข้ามา ครั้นแจ้งในสาส์นสมเด็จพระเจ้ากรุงเวียดนามว่าเจ้าเมืองเขมรบอกไปถึงเมืองไซ่ง่อน ด้วยกรุงพระมหานครศรีอยุธยา เหน็ดทัพเมืองเขมรเป็นทัพเรือมาทางไซ่ง่อนเข้าเมืองไซ่ง่อนไม่ไว้ใจ จึงบอกขึ้นมายังกรุงเวียดนาม ขอจัดทัพไปรักษาเกณฑ์แดนแล้ว เจ้าเมืองเขมรมีหนังสือเข้ามาอีกว่าในเมืองเขมรว่านวย เห็นจะรักษาเมืองไว้ไม่ได้สมเด็จพระเจ้ากรุงเวียดนามคิดโดยชื่อว่าเมืองเขมรเป็นข้าทั้งสองฝ่ายกรุงใหญ่ทั้งสอง เป็นทองแผ่นเดียวกันแต่กรุงศรีอยุธยาติดด้วยการศึกษา แลการพระบรมศพ ระยะทางก็ไกล กรุงเวียดนามอยู่ไกลว่างเปล่าไม่มีการ รู้เหตุแล้วจะนั่งดูอยู่มิได้ จึงให้เจ้าเมืองไซ่ง่อน ยกกองทัพซึ่งตั้งรักษาเขตแดนขึ้นไป เมืองเขมรหวังจะระงับดับความไว้ มิให้เขมรว่านวยคิดทั้งนี้เหมือนช่วยบำรุงพระนครศรีอยุธยา แต่หากว่าอยู่ไกล เกือบไม่เห็นว่าพระทัยกรุงเวียดนามจึงมีพระราชสาส์นตอบเข้าไปให้สิ้นสงสัยนั้น สมที่เป็นกรุงใหญ่ รักใคร่สนิทกันชอบนักหนา แต่ความจริงจะได้มีใจแห่งสงสยกรุงเวียดนามว่าให้ไปกระทำอันตรายกรุงพระนครศรีอยุธยานั้นหาไม่ด้วย มั่นวางใจในราชสาส์นไปมาเป็นคำปฏิญาณ โดยสุจริตต่อกันทั้งสองฝ่าย กรุงใหญ่ทั้งสองไซ้บ้านเล็กเมืองน้อยควรที่จะเชื่อฟังได้ไปช่วยทำศึก แลซึ่งกรุงพระมหานครศรีอยุธยาแจ้งความมาในราชสาส์นครั้งก่อนนั้น ด้วยเห็นความว่าองค์จันทร์เจ้าเมืองเขมรฆ่าพญาจักริกลาโหมโดยอิจฉา ขอให้ตั้งน้องแลเกณฑ์ทัพ ทำด้วยกำลังโกรธ แล้ว ก็กลัวผิด จึงให้พญาพระเขมรมาแจ้งยังกรุงเวียดนาม ครั้นสมเด็จพระเจ้ากรุงเวียดนามให้กองทัพไปช่วยรักษาเมืองไว้ ฝ่ายกรุงมหานครศรีอยุธยาจะให้ผู้ใดออกมาว่ากล่าวกับเมืองเขมรโดยดีตามประเพณีเมืองขึ้นเกลือกจะขัดแย้งไม่ปรกติ แม้จะขึ้นข่มขู่ให้ราบคาบแล้ว ทัพกรุงเวียดนามก็มาตั้งอยู่ทำรู้ว่าจะไปช่วยข้างผู้ใดไม่ เกลือกจะขัดข้องในทางพระราชไมตรีอันสุจริตต่อกันความเป็นดังนี้จึงให้มีพระราช

สาส์นออกมาแจ้งโดยชื่อตรงไม่อำพราง ตามเรื่องความเมืองเขมรกระทำผิดล่วงเกินต่อกรุง
 พระมหานครศรีอยุธยา บัดคนสมเด็จพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา ดัดการงานอยู่จึงให้มาช่วยระงับความไว้นั้น
 ควรจะยินดีนับถือยิ่งนัก แต่ทว่าองค์จันทร์ผู้เป็นเด็กเห็นจะเข้าใจถือว่ากรุงเวียงคนามให้กองทัพไป
 ช่วยโดยมตตาเห็นกับตัวยิ่งกว่ากรุงพระนครศรีอยุธยา จึงนิ่งเฉยอยู่ แต่เกิดความมาจนบัดนี้ ก็ได้
 มีศุภอักษรยกโทษอภัยให้ออกมาถึง ๒ - ๓ ครั้งแล้ว ก็ยังหาไปมาค้ำบตามเคยเหมือนแต่ก่อนไม่
 เหลือไปเบี่ยงหน้า จะเอาความอันไม่ควรออกมาแจ้งดุดังหนหลัง ให้กรุงใหญ่ทั้งสองอันมีความ
 สุจริต ร้าวฉาน ขัดเคือง แก่กันทั้งสองฝ่าย เหมือนดังมีหนังสือมา เมืองไซ่ง่อน ด้วยกรุงพระมหา-
 นครศรีอยุธยา เกณฑ์ทัพเมืองเขมร เป็นทัพเรือเข้าไปรบพม่าว่ากล่าวตรงไปตรงมาตามศุภอักษร ซึ่ง
 มีมาแต่กรุงไทยแล้ว เจ้าเมืองไซ่ง่อนก็หาไม่มีความสงสัยไม่ด้วยบอกข้าราชการศึกพม่ามาอยู่เนื่อง ๆ
 ซึ่งการเป็นดังนี้ หากถ้อยทไมเบาความจึงให้เห็นจริงกรุงเวียงคนามก็แจ้งความเห็นเหตุว่า องค์จันทร์
 เจ้าเมืองเขมรไม่สุจริต จึงกระทำต่อไปฉันใดอีก กรุงพระมหานครศรีอยุธยา ก็สิ้นวิตกแลซึ่งสมเด็จพระ
 พระเจ้ากรุงเวียงคนาม จัดสิ่งของให้ทูตานุทูตคุมเข้ามาช่วยทำบุญนั้น ขออนุโมทนาบุญด้วย

จดหมายเหตุ ร. ๒ จ.ศ.๑๑๘๓ เลขที่ ๔ ชื่อเรื่องสืบเหตุการณ์ในเมืองญวน

ข้าพเจ้าหลวงภักดีวานิช นายบุญมีมหาศาลเล็ก ไปสืบราชการในเมืองญวนองตาทูลว่ากับข้า
 ไหนนี้มีบุญคุณกับญวนนักหนา ใจของข้าคิดจะฉลองพระเดชพระคุณอยู่จะได้คิดรับนั้นหามิได้
 คือกออย่าให้เชื่อคำอำยกะเขมร ทำไมกะเขมรมันคอยจะเอาการของมันอยู่ ถ้าสิ้นกะเขมรเหล่านี้เมื่อ
 ไค ไทยกับญวนก็จะเป็นผาสูกดอก องตาทูลครั้งก่อนพม่าจ้างไทยหลามาส่งเมืองญวนที่จริงญวน
 ทารูไม่ว่า ทางพม่าหากจะเอาการของเขาเองเขาจ้างวานกันมาส่งเจ้ารู้หรือไม่ ข้ารู้ๆ ว่ารู้ๆ องตาทูล
 ทูลถามว่าเมื่อปีกลายนี้ไคยินว่า กองทัพไทยยกมาเมืองพระตะบองจริงหรือ ข้าฯ ว่าหาไคยกมาไม
 แต่ข้าฯ อัยพม่ายกมาทางปากแพรก พระเจ้าลูกเธอเป็นแม่*ทพยกไปจริง แต่ทางเมืองนครราชสีมา
 นั้นไคยินว่าพวกข้าศึกยกมาตีชิงข้าวกเลื้อ บ้านเล็กบ้านน้อยรับสั่งให้พระยาปลัดยกไปตีแล้ว องตาทูล
 ทูลว่าเราจะยกมาตี เมืองญวน ครั้งสืบดูก็หาจริงไม่เจ้าสองคนกลับเข้าไปทูลพระเจ้าอยู่หัวให้ทราบ
 ถ้าผู้ใดจะว่าญวนยกไปตีเมืองไทยอย่าให้เชื่อถึงจะได้เมืองไทยจะตั้งอยู่ได้หรือ ไทยจะตีได้เมือง
 ญวนเล่าก็หาตั้งอยู่ได้ไม่แผ่นดินเมืองญวนกว้างขวาง เงินทองผู้คนก็พอใช้ แล้วไทยมีคุณกับญวน
 เป็นอันมากจะเนรคุณเช่นนั้นเขาจะมิินทาหรือ เคียวนี้ถึงไทยจะยกมาตีเมืองญวนเข้าก็อดเสียครั้ง
 หนึ่งก่อนหาได้สู้ไม่ ถึงมาตีถึงสองครั้งจึงจะรู้ แล อ้ายตะวันตกนั้นเพราะมันยุไปมาจึงฆ่ามันเสีย ถึง
 มาตหาญวนจะไม่รู้จักคุณไปคบกับพม่าจะช่วยกันขนาบตีเมืองไทยถึงได้เมืองไทย พม่าจะมาตั้งอยู่
 เมืองไทย ไทยผู้มีคุณจะอยู่ต่อแดนกัน จะมีดีกว่าพม่าหรือ ญวนก็เรียนหนังสือจีนใช้กฎหมายของ
 จีน หาไม่เนรคุณไม่ ถ้าเนรคุณเช่นนั้น เมืองทั้งปวงจะมีถ่มน้ำลายรดหรือการที่ต่อเรือรบนั้นเป็นอย่า
 ธรรมเนียมไว้รักษามันเมือง จึงต่อไปแต่นั้นลือเข้าไปว่าญวนต่อเรือรบจะไปตีเมืองไทย องตาทูล
 สั่งข้าให้ทราบทูลให้ได้ องตาทูลจึงว่าเกิดเป็นลูกผู้ชายถ้าคิดอ่านทูลอย่าให้สองพระนครวิวาทเกล้ง
 กันไคจึงจะเป็นชายแท้แล้วจะเป็นความดีของเจ้าคุณด้วย องตาทูลถามข้าฯ ว่าองสงวนเข้าไปอยู่
 กรุงฯ จนนักหรือ ข้าฯ ว่าเงินทองที่กรุง ก็หาขัดสนไม่ ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดอยู่ทุกปี องตาทูล
 ทูลว่าทำไมท่านจึงยั้งไว้ไม่ปล่อยให้ออกมา ข้าฯ ว่าสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวจะปล่อยให้ออกมา แต่
 องสงวนกลัวองจันก็หาไม้อ องตาทูลว่าโปรดอย่างนั้นจะทูลเจ้าเวียงคนามให้มีหนังสือแต่งขุนนาง
 ผู้ใหญ่เหมือนองทวายคนนี้ให้เข้าไปรับองสงวนออกมาที่ไหนดองจันจะฆ่าฟันองสงวนได้ ถ้าโปรด
 ให้องสงวนออกมาแล้ว ไทยก็มีความชอบญวนก็จะได้หน้าตา ถ้าไม่ให้ องสงวนออกมา องจัน
 ตายจะเอาองสงวนตั้งอย่าว่าญวนเลยถึงกะเขมรก็ไม่ยอม ถ้าข้าอยู่ แล้วก็ไมยอมให้ตั้งจะสู้จนเสีย
 ชีวิต ด้วยเมืองกะเขมรเป็นเมืองน้อย ถ้าจะตั้งสองพระนครตั้งด้วยกันจึงจะชอบ ซึ่งจะตั้งข้างเดียว
 นั้นไม่ชอบ ข้อหนึ่งองตาทูลว่าเมืองตรังกานุกี่ขึ้นแก่เมืองไทยทำไมปล่อยให้เที่ยวตีเรือลูกค้า แล้ว
 จับเอาลูกสาวลูกเขยเจ้าเมืองพัทลุงมาเที่ยวขายที่เมืองพุทไธมาต ข้าให้เจ้าเมืองพุทไธมาตช่วยไคได้

ให้เข้ามา ณ กรุงฯ แล้วยังลามเข้ามาตี เรือลูกค้าแลพวกหาปลิงชาวเมืองกำปอด เมืองกพงโสม นี่คิดเกรงอยู่เป็นเมืองขึ้นกับกรุงฯ ถ้าไม่จะแต่งเรือสัก 20 ลำ ไปตีเขาก็จะได้ ทำไมกับอ้ายแขกเช่นนี้ ข้าฯ ตอบว่าเจ้าเมืองตรังกานูก็แต่งให้ขุนนางคุมดอกไม้เงินดอกไม้ทองเข้ามาถวายทุกปี สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว มีรับสั่งให้ถาม พวกแขกไม่ว่าชาวเมืองตรังกานูได้เป็นสลัดไม้ แต่พวกเมืองกลางเป็นผู้ร้ายเที่ยว ตีเรือ แต่ความซึ่งว่าแจกตรังกานูเป็นผู้ร้ายนั้นพวกจีน ลูกค้าว่าหาผู้ใดจับแขกผู้ร้ายได้ไม่จึงไม่มีผู้ใดยื่นยันแลเมื่อข้าฯ อยู่ ณ เมืองโจกคนั้น ตีโปเตรียนกฤษณ์้องเขยของทวายซึ่งไปกำจับเมืองเขมรบอกว่าองจันมีความรังเกียจตีโปเตรียนกฤษณ์ ตีโปเตรียนกฤษณ์จึงบังคับ การงานทั้งปวง องจันตีราคาไว้ตามที่ใหญ่น้อย ถ้าผู้ใดมีเงินมาซื้อที่ขุนนางองจันจึงให้เป็น ถ้าไม่มีเงินมาซื้อที่แล้วองจันไม่ให้เป็น ข้าฯ ถามว่าองจันอยู่ดีหรือ ตีโปเตรียนกฤษณ์ว่าป่วยบวมเห็นอายุจะสั้นถ้ามีการจะหาออกมาก็ไม่ได้ว่าป่วย ถ้าเข้าไปอยู่กับเมียแล้วหาป่วยไม่ แข็งแรงขึ้น แล้วองทวายก็พูดกับข้าฯ ว่าซึ่งองใหญ่ว่าความที่องสวณนั้นว่าจึงมิใช่เป็นมารยาดอกด้วยองจันเป็นคนโยกเยกไม่เอาการเอางาน ท่านติดจะไม่ชอบใจจะใคร่ได้องสวณออกมาแล้วว่าให้องผู้ใหญ่ให้โกมวรคำทรายทราย โดยคุมเอาคนมาส่งนั้นจะทำไมตรีกรุงพระนครหรือยุชยาดอก แต่ให้ข่าวออกมาว่าข้าฯ เข้าไปถึงแล้วหักไว้ปากน้ำถึง 15 วันจึงให้ขึ้นไปกรุง แล้วพวกญวนหาได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าอยู่หัวไม่ แล้วได้ยินว่าที่กรุงฯ ลือกันว่าพวกเจ้าซึ่งออกมานี้้องผู้ใหญ่จับเอาตัวไว้เห็นข้างในจะแคลงจึงกักพวกญวนไว้ต่อมาเจ้ากับข้าไปจึงจะให้ออกมากระมัง ข้าฯ จึงว่าพวกลูกค้ามาบอกข่าวว่าพวกญวนเข้าไปถึงปากน้ำพอพระยาสมุทรปราการตายแล้วทกรุงฯ ก็ให้จับพวกหัวไม้อยู่ด้วยจึงข้าอยู่ องทวายว่าข้าได้ยินว่าจับได้พวกหัวไม้ได้ 200 เศษ

ภาคผนวก

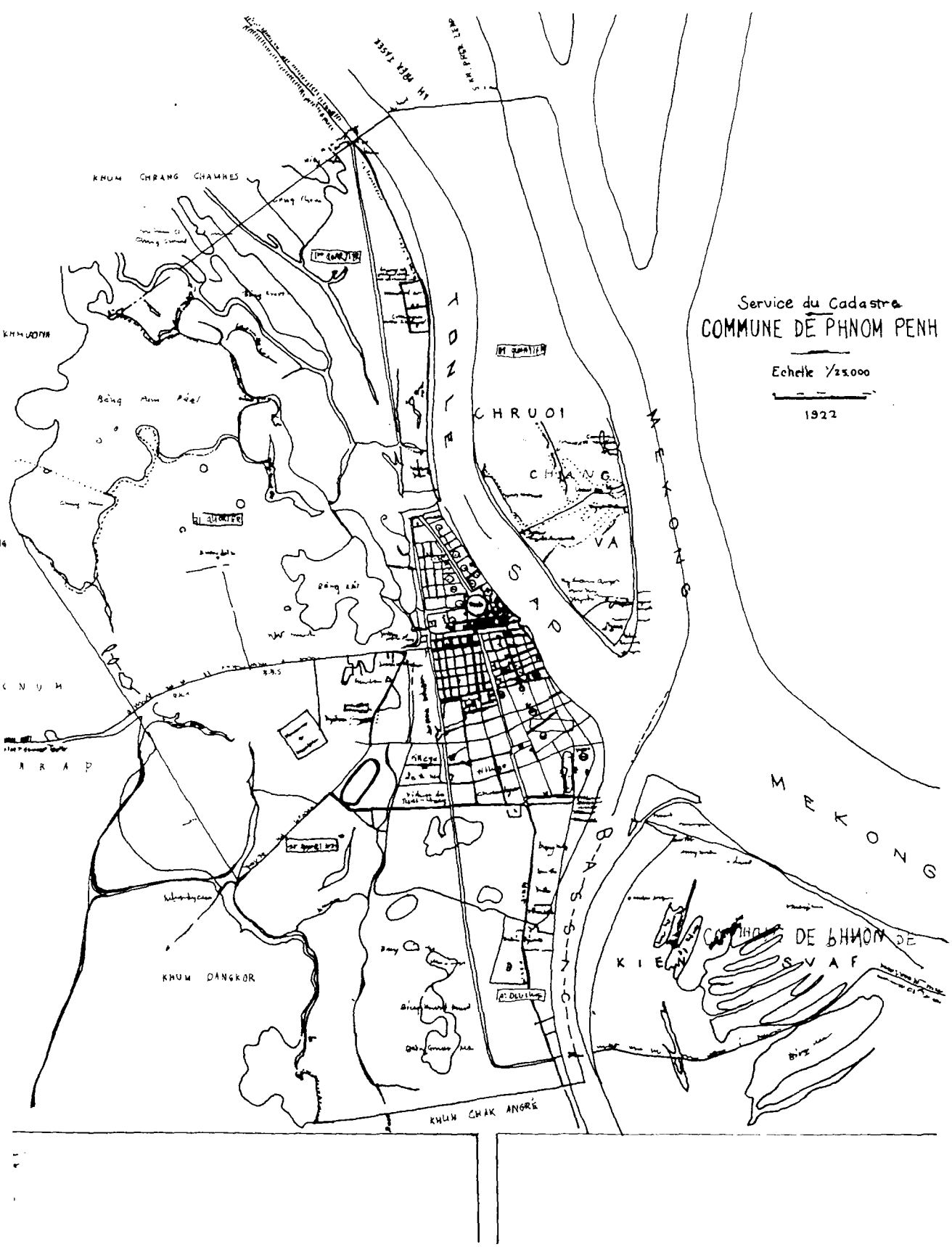
พระบรมมหาราชวังกรุงเทพมหานคร (Royal Palace) นั้นสมเด็จพระนโรดม ทรงย้ายราชธานีจากอุคงค์มีชัย มาตั้งที่เมืองพนมเปญตามคำแนะนำของฝรั่งเศส เมื่อปีฉลู ค.ศ.1865 เวลานั้นพระราชวังที่เมืองพนมเปญ ไม่มีรั้ววังต้องรื้อค้ำหนักรักษาที่เมืองอุคงค์มีชัยลงมาปลูกเป็นที่พักชั่วคราว สมเด็จพระนโรดมได้เงินจากฝรั่งเศส จึงเริ่มสร้างพระราชวังขึ้น สมเด็จพระนโรดมเคยเข้ามารับราชการอยู่ในกรุงเทพฯ การสร้างพระราชวังจึงมีลักษณะคล้ายกับพระบรมมหาราชวังในกรุงเทพฯ เป็น ต้นว่า ท้องพระโรงมีพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยขนาดย่อมๆ และให้ชื่อว่า พระที่นั่ง เทวาวินิจฉัย มีหอพระเจ้าอยู่ข้างขวา หอพระอัฐิอยู่ด้านซ้าย และตอนหน้าออกไปมีหอพระประดิษฐานด้านขวา เรียกว่าหอประดิษฐาน มีพระที่นั่งเย็นอยู่ข้างซ้าย เรียกว่า พระที่นั่งสาราณียกริมยเช่นเดียวกันกับหอประดิษฐานและพระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ ริมพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยในกรุงเทพฯ ต่อไปข้างหลังท้องพระโรงมีพระที่นั่งหลังขวางเช่นพระที่นั่งไพศาลทักษิณ เรียกพระมหรมาณเทียรสถาน ได้ตั้งพระศพสมเด็จพระนโรดมในหลังนี้ ทางข้างขวาหมู่ท้องพระโรงสร้างพระที่นั่งคืออย่างฝรั่ง 2 หลัง ให้เป็นทำนองเดียวกัน พระอภิเนาวนิเวศน์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรียกว่าพระที่นั่งบรรยงก์รัตนมาหาปราสาทหลังหนึ่ง พระที่นั่งโอภาสโสภณหลังหนึ่ง ข้างซ้ายท้องพระโรงสร้างพระที่นั่งอีกหลังหนึ่งเรียกว่า พระที่นั่งโกชนิโสภณสำหรับเลี้ยงแขกเมือง ที่ริมประตู 2 ชั้น 2 หลัง หลังได้ตั้งเป็นมิมเซียม ที่เก็บเครื่องราชูปโภคเอาอย่างพระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑ หลังเหนือเป็นคลังมหาสมบัติ ค่อออกไปถึงกำแพงหน้าวังมีปราสาทพลับพลาสูงอย่างพระที่นั่ง สุทโธศวรย์ เรียกพระที่นั่งจันทรฉายา ยังมีพระที่นั่งต่างๆ อีกหลายหลังซึ่งสร้างครั้งสมเด็จพระนโรดมปรากฏอยู่ในทำเนียบ อีกหลายหลังว่ารื้อไปแล้วซึ่งมีชื่อดังนี้

พระที่นั่งมนเทียรราชฐาน พระที่นั่งพิมานจักรพรรดิ พระที่นั่งนาริรัตนโสภณ พระที่นั่งสุรามรินทร์ พระที่นั่งทักษิณทิสาน พระที่นั่งเทวาวินิจฉัย พระที่นั่งโอภาสนารี พระที่นั่งมณเฑาะพล พระที่นั่งนงคราญภิรมย์ พระที่นั่งวิมานคุณธิ พระที่นั่งโกชนิโสภณ พระที่นั่งกัลยาโสภณ พระที่นั่งพิมานอากาศ พระที่นั่งประพาสทิพย์วัน พระที่นั่งจันทรฉายา พระที่นั่งบรรยงก์รัตนมาหาปราสาท พระที่นั่งโอภาสโสภณ พระที่นั่งมนเทียรคนดรี พระที่นั่งเบญจเกษตร พระที่นั่งมนเทียรคำกล พระรูป พระราชโรงหัด (โรงละคร)

พระที่นั่งต่าง ๆ อยู่ตอนหน้าวัง ฝรั่งเศสรื้อของเก่าสร้างถวายสมเด็จพระศรีสวสดีใหม่โดยมากยังเหลือของพระนโรดมคงอยู่แต่พระที่นั่งบรรยงก์กับพระที่นั่งโอภาส

พระที่นั่งเทววินิจฉัยก่อด้วยคอนกรีตทั้งหลัง ทำเป็นปราสาทตรีมุขสามยอด หลังคามุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีเหลืองขอบเขียว หลังกลางนั้นข้างในมีเสาราย เพดานทำอย่างฝรั่งเขียนสีเป็นลายภาพห้องเรื่องรามเกียรติ์ ฝาผนังก็เขียนลาย กลางท้องพระโรงตรงยอดปราสาทตั้งพระแท่นเศวตฉัตรหนุนฐานขึ้นไป 3 ชั้น ตั้งสูงกว่าพื้น 2 สอก แต่เศวตฉัตรนั้นสูงเกินขนาดเพราะเอารูปฉัตรเครื่องสูงมาทำเป็นเศวตฉัตร 9 ชั้นขยายส่วนฉัตรชั้นล่างให้เท่ากับพระมหาเศวตฉัตร ส่วนฉัตรจึงสูงขึ้นไปจนค้ำยอดเพดาน ตรงหน้าพระเศวตฉัตรตั้งพระแท่นออกขุนนางอย่างเก่า มีพระยี่งู พระเขนยและเอาเตียงงมูกสิงห์รองอีกชั้นหนึ่งถึงผนังด้านหุ้มกลองข้างใน มีพระที่นั่งมุขบกมาลาอยู่หน้าพระทวารมุขสองข้างทำเป็นปราสาท มุขขวาเป็นหอพระเจ้า มุขซ้ายเป็นหอพระอัฐิ มีบานประตูเหล็กโปร่งกันกับท้องพระโรง กลางมุขทั้งสองนั้นมีฐานสำหรับตั้งพระพุทธรูปและตั้งพระโกศพระอัฐิ ทำเป็น 3 ชั้น พื้นทาสีน้ำเงิน มีลายพุ่มข้าวบิณฑ์ ปิดทองประดับกระจกสูงประมาณ 6 สอก ในหอพระมีพระพุทธรูปมากในหอพระอัฐินั้นชั้นบนตั้งโกศพระอัฐิสมเด็จพระหริรัถย์ (พระองค์ด้วง) ซึ่งเป็นพระราชบิดาของสมเด็จพระนโรดมและสมเด็จพระศรีสวสดี เป็นโกศทอง ชั้นรองลงมาตั้งโกศพระอัฐิเจ้านายกรุงกัมพูชา ทั้งสองชั้นกว่า 10 โกศ เป็นโกศกะไหล่ ที่พระที่นั่งนี้มีรูปสมเด็จพระศรีสวสดีทรงเครื่องคันถือพระแสงดาบญี่ปุ่นนั่งบนพระแท่นเศวตฉัตร หล่อด้วยบรอนซ์ โดกว่าองค์จริงเท่าครึ่งตั้งบนฐานศิลาอ่อน 3 ชั้นอีกชั้นหนึ่งประดิษฐานไว้ตรงพระแท่นเศวตฉัตรไปข้างด้านใต้ รูปนี้เป็นของรัฐบาลฝรั่งเศสทำให้เมอร์ซิเออร์เคอร์คูเองเป็นผู้ถวายสมเด็จพระศรีสวสดี ตอบแทนที่ได้ช่วยมหาอุทธรสงคราม

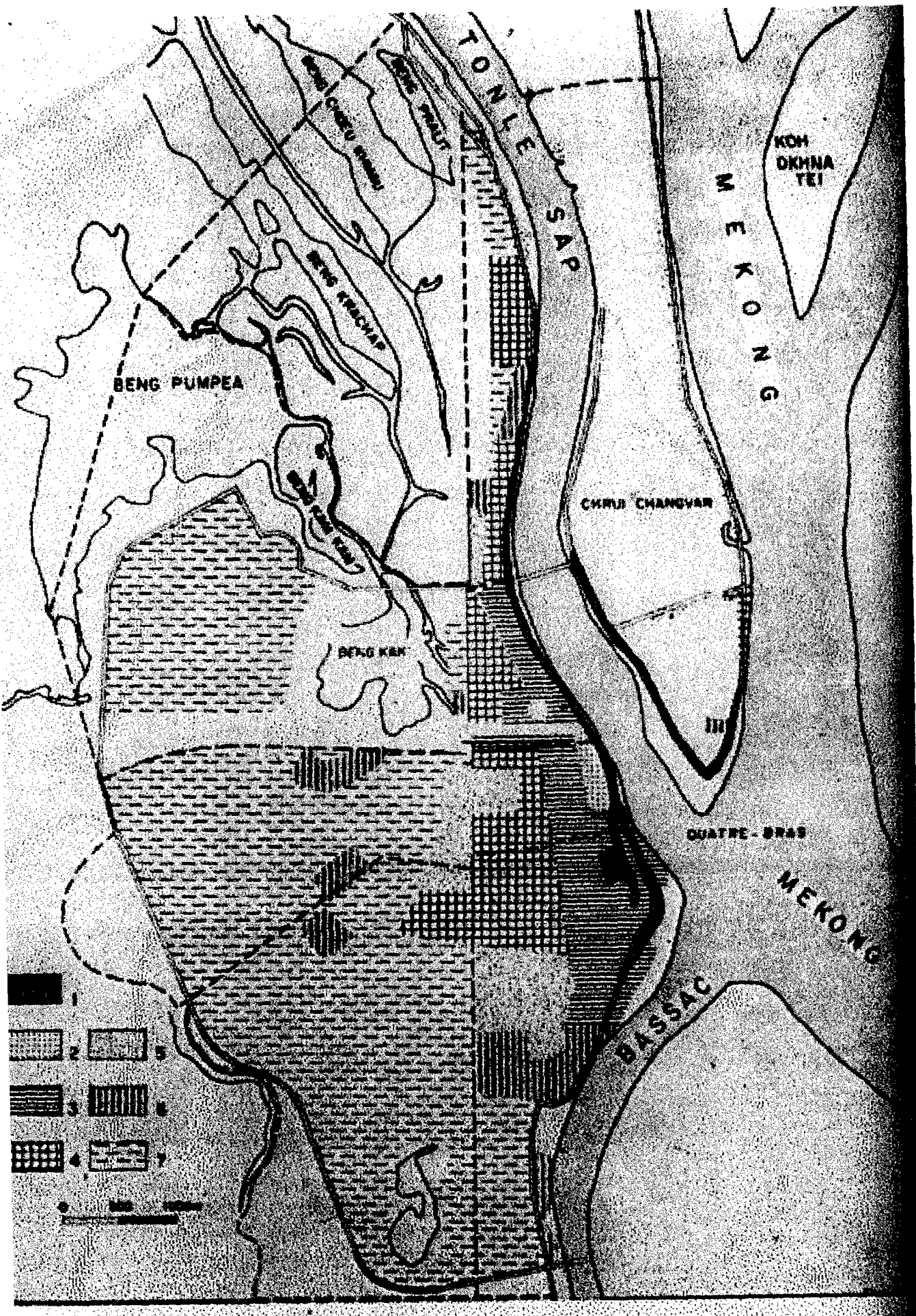
¹สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1. น. 32-40.

Service du Cadastre
COMMUNE DE PHNOM PENH

Echelle 1/25,000

1922

พ.ศ. พลัปปิตัง คงชนะ, H.E. Mr. Roland Eng. Royal Embassy of Cambodia, Bangkok., อาจารย์เย็นจิตต์ สว่างชนะ , และ ผู้วิจัย.

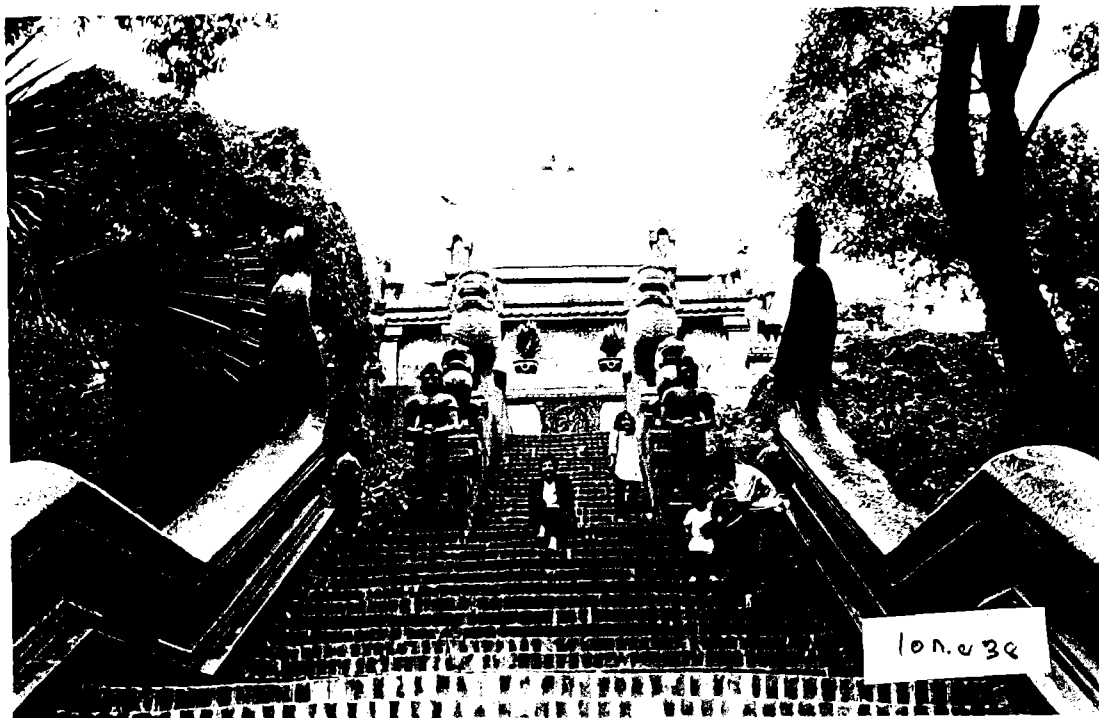
ผู้วิจัย : สถานเอกอัครราชทูตไทยในกัมพูชา

Mr. In May, Counsellor, The Royal Embassy of Cambodia
และผู้วิจัย

ดร. วรเจตน์ นาถวดี, Mr. In May, ผู้วิจัย, พศ. พลันพลิง คงระ
รศ. กนอม ซาหมักพันธ์ และ Mr. Nong Sakal.

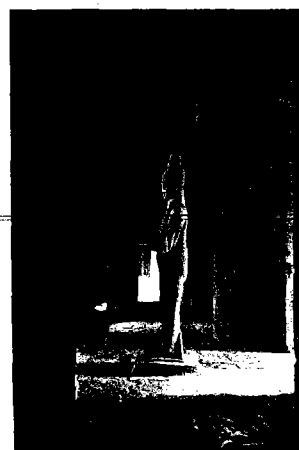

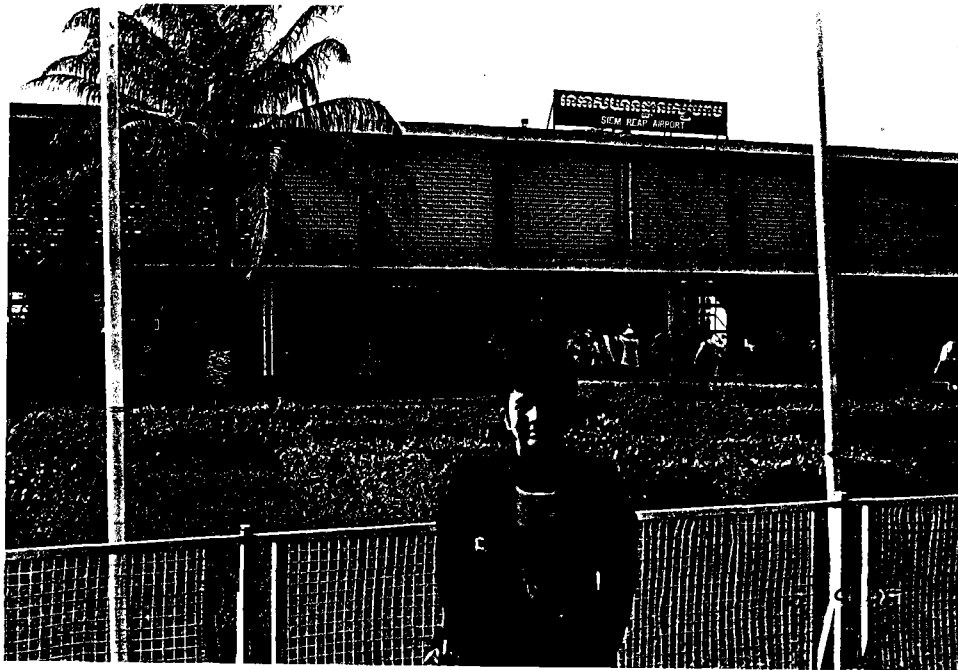
ผู้วิจัย : พนมดอนเพ็ญ (วัดพนม) ในกรุงเทพมหานคร
กมพช.

Professor Dr. Imanaga Seiji. Hiroshima City University. Japan.

อาจารย์เผด็จศึก สุขวาทะ และ พุทธิชัย

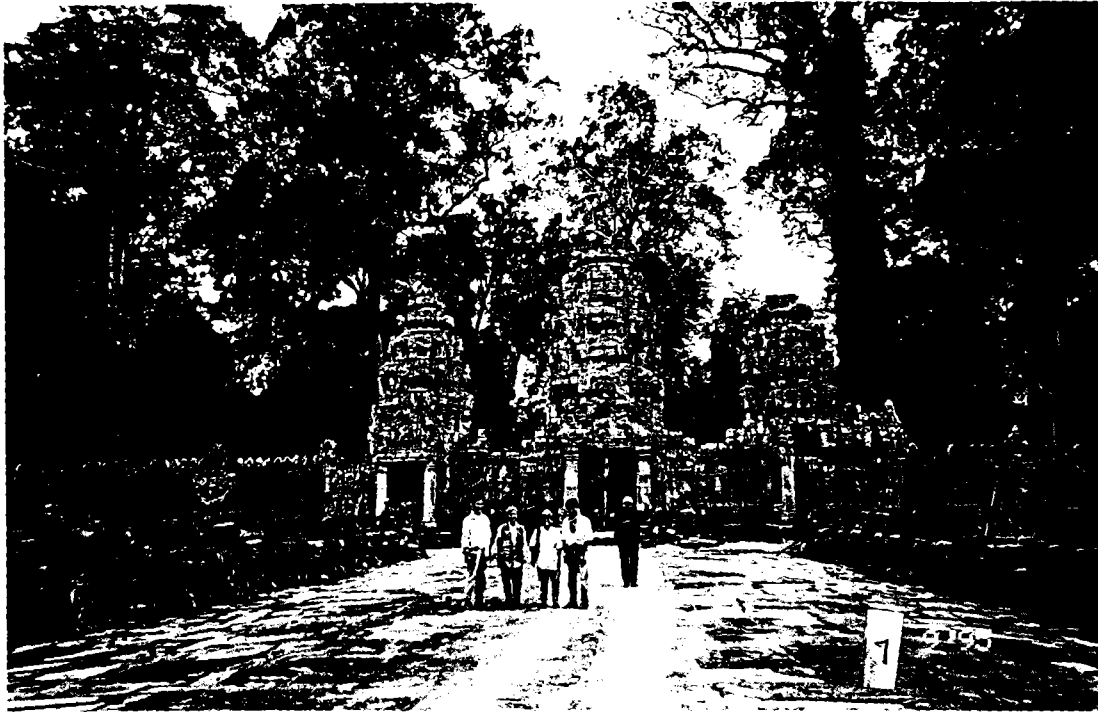

ผู้วิจัย : ทำอากาศยานเสียมเรียบ กัมพูชา

ผู้วิจัย : นครวัด

2274

Angkor Wat - Angkor Thom.

Graduate School
Srinakharinwirot University
Sukumvit 23, Bangkok 10110

January 3, 1997

Royal Embassy of Cambodia, Bangkok
185 Rajdamri Road, Lumpinee,
Patumwan, Bangkok 10330

Dear H.E.Mr.Roland Eng,

Mrs.Poonsap Rongkuptawanich, a graduate student, majoring in Asia History,
is working on her research project of Phnom Penh History between 1865-1953.

The Graduate school agrees with her that your excellency is the expert about
PhnomPenh. I would like you to be her president of thesis devisor committee.

We hope your excellency would accept this invitation with our gratitude.

Thank you very much for your consideration.

Your sincerely,

Dr. Siriyupa Poonsuwan
Dean, Graduate School
Srinakharinwirot University

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ นางพูนทรัพย์ ชื่อสกุล รงกุลปตวนิช

เกิดวันที่ 25 เดือน มกราคม พุทธศักราช 2493

สถานที่เกิด ตำบลบางปรอก อำเภอเมือง จังหวัดปทุมธานี

ที่อยู่ปัจจุบัน บ้านเลขที่ 4 ตำบลบางปรอก อำเภอ เมือง จังหวัดปทุมธานี 12000

ตำแหน่งหน้าที่การงาน อาจารย์ 2 ระดับ 7

สถานที่ทำงานปัจจุบัน โรงเรียนอนุบาลปทุมธานี สปอ.เมือง สปจ.ปทุมธานี

ประวัติการศึกษา

พ.ศ.2516 มัธยมศึกษาปีที่ 5 จากโรงเรียนเทเวศร์ศึกษา

พ.ศ.2518 ศิลปศาสตรบัณฑิต จากมหาวิทยาลัยรามคำแหง

พ.ศ.2537 เข้าศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษาที่มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

ประวัติศาสตร์กรุงเทพมหานครในฐานะเมืองหลวงของกัมพูชาระหว่างปี ค.ศ.1865-1953

บทคัดย่อ
ของ
พูนทรัพย์ รงกุลปตวนิช

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์เอเชีย
กุมภาพันธ์ 2541

บทคัดย่อ

สารนิพนธ์ฉบับนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาประวัติศาสตร์ของกรุงพนมเปญในฐานะเมืองหลวงระหว่างปีค.ศ. 1865-1953 ซึ่งตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ จนกระทั่งถึงรัชสมัยของสมเด็จพระนโรดม สีหนุวรมัน ตลอดจนศึกษาถึงภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงของกรุงพนมเปญทางด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ สังคม และวัฒนธรรมระหว่างปี ค.ศ.1865-1953 โดยใช้เอกสารชั้นต้นและเอกสารชั้นรอง นอกจากนี้ยังได้ใช้วิธีการศึกษาโดยการเก็บข้อมูลภาคสนามที่กรุงพนมเปญ ประเทศกัมพูชา ระหว่างวันที่ 2-10 กันยายน 1995 และระหว่างวันที่ 17-30 สิงหาคม 1996 ซึ่งการเก็บข้อมูลดังกล่าวนี้ใช้วิธีสำรวจสถานที่จริงและวิธีการสัมภาษณ์

ผลการศึกษาพบว่ากรุงพนมเปญมีการพัฒนาทางประวัติศาสตร์ของการสร้างเมืองอย่างต่อเนื่องโดยเริ่มจากชุมชนเล็ก ๆ บริเวณเขาพนม ขยายเป็นบ้านเมือง และมีบทบาทเพิ่มขึ้นในช่วงเวลาที่ฝรั่งเศสเข้ามาปกครองในปีค.ศ.1863-1953 โดยฝรั่งเศสให้พนมเปญเป็นจุดศูนย์กลางในฐานะเมืองหลวงและติดต่อภายในอินโดจีนฝรั่งเศส ในช่วงเวลาดังกล่าวฝรั่งเศสได้แผ่ขยายอำนาจโดยการดำเนินนโยบายทั้งทางด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจและสังคมภายในกรุงพนมเปญ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านต่าง ๆ รูปแบบผังเมือง ฝรั่งเศสออกแบบวางผังเมืองใหม่ให้มีลักษณะอย่างฝรั่งเศสคือมีถนนสายหลักและหันหน้าเมืองไปทางแม่น้ำโขงเพื่อใช้แม่น้ำโขงเป็นเส้นทางเศรษฐกิจที่สำคัญซึ่งพนมเปญยังคงมีลักษณะเป็นเมืองท่าอยู่ มีการสร้างท่าเรือ สถานีรถไฟ และมีการปรับปรุงสภาพเมืองให้สวยงาม อย่างไรก็ตามฝรั่งเศสได้ใช้ระบบการปกครองกัมพูชาในระหว่างปี ค.ศ.1863-1883ในฐานะรัฐในอารักขาโดยใช้พนมเปญเป็นศูนย์บัญชาการ ต่อมาระหว่างปีค.ศ.1884-1953ฝรั่งเศสก็เปลี่ยนนโยบายการปกครองกัมพูชาให้อยู่ในฐานะอาณานิคมของฝรั่งเศสซึ่งได้ลดบทบาทกษัตริย์เขมรตลอดจนบทบาทของเจ้านายและขุนนางเขมรที่เคยมีอยู่ให้หมดไป

อย่างไรก็ตามการดำเนินการของฝรั่งเศสก็ประสบปัญหาต่าง ๆ หลายประการ อาทิ ปฏิกริยาต่อต้านจากชาวเขมรในรูปของกบฏต่าง ๆ ซึ่งส่งผลให้ฝรั่งเศสต้องดำเนินการปกครองอย่างเข้มงวดโดยใช้ศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่กรุงพนมเปญ จนกระทั่งในปี ค.ศ.1953 ฝรั่งเศสจึงยอมให้เอกราชแก่กัมพูชา

ความสำคัญของกรุงเทพมหานครซึ่งได้รับการพัฒนาต่อจากเมื่อครั้งที่ฝรั่งเศสเข้ามายึดครองก็ยังคงมีพัฒนาการเรื่อยมาจนกระทั่งปัจจุบัน

จากการพัฒนาทางประวัติศาสตร์ของกรุงเทพมหานครครั้งนี้ทำให้ได้ทราบว่า กรุงเทพมหานครมีความสำคัญมาตั้งแต่การเริ่มตั้งถิ่นฐานสร้างบ้านแปลงเมืองและต่อมาปัจจัยที่ทำให้กรุงเทพมหานครมีความเจริญและความสำคัญขึ้นเป็นเมืองหลวงได้นั้น นอกจากสภาพภูมิศาสตร์ที่เอื้ออำนวยแล้ว การที่ฝรั่งเศสได้เข้ามาวางระบบต่าง ๆ เพื่อทำให้เป็นศูนย์กลางการขยายอิทธิพลในอินโดจีนในสมัยอาณานิคม ซึ่งนับว่าเป็นพื้นฐานของกรุงเทพมหานครในปัจจุบัน

**HISTORY OF PHNOM PENH AS THE CAPITAL CITY OF CAMBODIA
BETWEEN 1865 - 1953**

AN ABSTRACT

BY

POONSAP RONGKUPTAWANICH

Presented in partial fulfillment of requirements for the Master of

Arts degree in History (Asia)

at Srinakharinwirot University

February 1998

ABSTRACT

This Thesis is attempted to study history of Phnom Penh as the capital city of Kingdom of Cambodia-during 1865-1953 AD, since the time of King Phranorodom Phromborirat to the time of King Phranorodom Sihanuvoraman. It is concentrated on the development of its social economic politic as well as its interrelationship during that time. For its methodology, the thesis has been written by both primary sources and secondary sources as well as the field surveying research conducted in Phnom Penh twice, for the first fieldseason was done during 2-10 September 1995 and the second fieldseason was done during 17-30 august 1996, the data was produced by interviewing and geographical mapping.

According to its historical document, archaeological evidence in situ, and its natural rich-sources settlement, Phnom Penh city, especially at the Bha-Phnom vicinity, has been occupied by the early community since the early time, probably dated back to the beginning of Buddhist period. It has played an important role in Cambodian history since it had been used as the new Cambodian capital transferred from U-dong at the north. Under the French colony during 1863-1953 AD. ; Phnom Penh had played more important role when French settled her command centralization in Phnom Penh for expanding her power in Indo-China by using the Mekong river as the major transportation. Since then, the city of Phnom Penh was flourished, new French colonial architectures and infrastructures have been built in the town for example train station, central market, road and port. In 1884-1953 AD. French government changed her colonial policy by abolishing the Cambodian monarchy and royalty roles.

During the time of French's rule, there were rebellions in Phnom Penh and other difficulties that French had to face all the time until 1953 AD. French gave the independence to Cambodia capital since then.